

**Vojtech
Zamarovský**

Trója felfedezése

Fordította

Hubik István

**Vojtech
Zamarovský**

**Trója
felfedezése**

© Vojtech Zamarovský, 1962
Illustrations © Antonín Jukl, 1962
Translation © Hubik István, 1965

**Vojtech
Zamarovský**

TARTALOM

Bevezető

I. Versek könyve

Első fejezet — A HÁBORÚ TIZEDIK ESZTENDEJE

A trójai sík: az inváziós hadak seregszemléje. Akhájok, argosziak, danaok. A trójaiak és más-más nyelvű szövetségeseik. Agamemnón és Hektór felméri a helyzetet. „Isteni színjáték”. Már csak ötvenegy nap!

15

Második fejezet — A VISZÁLY ALMÁJA

A trójai háború oka. Párisz ítélete. Önszántából ment Helené? Békekísérlet, illetve klasszikus recept a háború ellen. Pandarosz nyila. Therszitész Homérosznál és Čapeknál. A háború folytatódik.

30

Harmadik fejezet — AKHILLEUSZ HARAGJA

Miért kellett döntetlenül végződnie az ütközetnek? Dögvész az akháj táborban. Khrúszeisz és Briszeisz. Akhilleusz vereséget kíván társainak! Közbenjárás az Olümposzon. Diomédész napja. Hektór búcsúzik Andromakhétól. Párviadal.

44

Negyedik fejezet — PATROKLOSZ HALNI MEGY

Viharos gyűlés Trójában. Zeusz beváltja ígétét. A királyok álmatlan éjszakája. Akhilleusz túllépi a határt. Felderítő vállalkozás. Égnek a hajók! Patroklosz utolsó harca.

61

Ötödik fejezet — AKHILLEUSZ GYŐZ

A halott jó barát megmentése. Akhilleusz új fegyverzetet kap. Emberek, istenek és elemek harca. „Örvénylettek ezek sebesen Primosznak vára körül háromszor...” Sírdomb a Hellészpontosz partján. Akhilleusz legnagyobb dala.

77

Hatodik fejezet — A MEGSZENTELT TRÓJA ELESTE

Az amazonok, és példa arra, milyen kockázatos dolog az asszony nép lebecsülése. A messzi Etiópiából hoznak segítséget Trójának. Akhilleusz sarka. Két változat Aiasz öngyilkosságáról. Az utolsó roham. Visszaveretés! A trójai ló. „Az ég boltozatáig szállt a füst Priamosz városából...”

93

Hetedik fejezet — A HŐSÖK HAZATÉRNEK

Csak ötüknek kedvezett a szerencse... Gyilkosság a műkénéi várban. A küklópszok rejtelmes szigete. Odüsszeusz odüsszeiája. Pénélopé szemfődelet sző. Hazatérés hús év után. „Szeressék egymást, mint azelőtt, bőség és béke viruljon!”

112

II. Feldezések könyve

Nyolcadik fejezet — CSAK VERSEK ÉS ROMOK

134

Kilencedik fejezet — „ÉN MEGTALÁLOM TRÓJÁT!”

Egy hétéves fiú terveket sző. Homérosz a szatócsboltban. Hajótörés Texel szigete közelében. A kifutófiú karriérje. „Ahány nyelv, annyi ember.” Péter-várra! A kaliforniai aranyásók bankára. A milliomos számvetése.

143

Tizedik fejezet — VÁRFALAK A HISSZÁRLIK DOMB ALATT

Schliemann nagy elhatározása. Egy nap Homérosz szülőföldjén. Utazás Ithakába — a földgömb körül. A „dilettáns”. „Feleségemet Pénélopénak, a fiaimat Odüsszeusznak és Télemakhosznak hívják!” *Ubi Ilium fuit?* A „Negyvenszem” és száz próbaásás. „A világ legnagyobb szenzációja!”

165

Tizenegyedik fejezet — „PRIAMOSZ KIRÁLY KINCSEI”

A szép görög leány. A szultán fermánja. „Ma, 1871. október 11-én megkezdődtek az ásások...” Halott hősök a nagy torony tövében. A német nyelv nem ismeri a *Hackenkreuz* szót. „Kincsek, melyekhez foghatót a konkvisztádorok kora óta nem látott a világ!” Kit illet a trójai királyok aránya?

187

Tizenkettedik fejezet — AGAMEMNÓN VÁRA

A régészetnek reklám kell. Űt az „Oroszlánkapuhoz”. Hogy is írta valójában Pauszaniasz? Ismét arany, roppant sok arany! Agamemnón arca. Bepillantás egy kultúrába, melyről sejtelve sem volt a világnak! A császár és az őrmester. Schliemann második tévedése.

209

Tizenharmadik fejezet — TÍRÜNSZ ÉS A REJTELMES KRÉTA

„A civilizált világ ítélőszéke elé hívom Ibrahim pasát!” Vissza Trójába. Schliemann legjobb felfedezése: Dörpfeld. Hol vannak Mínósz király kincsei? Küklóptikus vár. Múlovar, táncművész, bikaviador? „Nem érdekelnek a krokodiluszműmiák!” Ariadné fonala kerestetik.

232

Tizennegyedik fejezet — „MINDÖRÖKRE FELTÁMADT TRÓJA...”

Diadal diadalt követ. Dörpfeld: „Felülről kell kezdenünk!” 3 = 2. Homérosz vagy Priamosz Trójája? Az izgága kapitány és tudóskonferencia a Hisszárlikon. Schliemann új tervei. Görögország hőst temet.

255

Schliemann meghalt — Dörpfeld tovább ás... „Mükénében kezdődik Európa története!“ Evans megérkezik Krétára. Minósz labirintusa — mítosz és valóság. Kirándulás Londonba, 1952-ben. Amerikaiak Trójában. C. W. Blegen utolsó szava: „Trója VIIa!“.

274

III. Kérdések könyve

Tizenhatodik fejezet — A HOMÉROSZI VÁRAK MA

309

Tizenhetedik fejezet — TRÓJAI KÉRDÉSEK

Volt egyáltalán trójai háború? Melyik népcsoporthoz tartoztak a trójaiak? Rejtélyek fátyla az akháj világ és Kréta felett. A hettita levéltárak meglepő vallomásai. Kérdések *ad absurdum*. „Egészében véve lezárt kérdés“.

323

Tizennyolcadik fejezet — A HOMÉROSZI KÉRDÉS MA

Élt Homérosz? Ókori életrajzok és újkori kutatások. Az *Iliász* és az *Odüsszeia* keletkezésének kérdése. Az „analitikusok“ és „unitáriusok“ vitái. A „mag-elmélet“. Feltevések és tények. Megtaláljuk a kivezető utat?

340

MELLÉKLETEK

Istenek és hősök Homérosz költeményeiben

365

Irodalom

379

Megjelent a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében
Készült 7100 példányban a Móra Ferenc Könyvkiadó (Budapest)
részére a Tatran (Bratislava) gondozásában

**Vojtech
Zamarovský**

**T r ó j a
f e l f e d e z é s e**

A szlovák eredeti címe: Objavenie Tróje, Mladé letá, 1962. Fordította Hubík István. Kiadta a Tatran, Bratislava. 7100 példány a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében a Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest részére jelent meg. Felelős szerkesztő Nagy Erzsébet. Képszerkesztő Dušan Šulc. Műszaki felelős Engel Hynek. Illusztrálta A. Jukl. Első kiadás, 386 oldal. Nyomta a Polygrafické závody, n. p., Bratislava 02 sz. üzeme könyvnyomással. Példányszám: 2200 + 7100. Szerzői ívek száma: 24,96 ív szöveg és 6 ív illusztráció a szövegben. Kiadói ívek száma 31. 301-1751-14/75-SÜKK 1549/I-1964. M-11*51971

Bevezető

Pariszról és a szép Helenéről, a dicső Akhilleuszról és a vitéz Hektórról, a hős lelkű Patrokloszról és az agg Nesztór királyról, az ércingés akhájoknak a széljárta Ílion ellen viselt nagy háborújáról, a leleményes Odüsszeusz kalandjairól és a hűséges Pénélopéról, Priamosz király városának feldúlásáról és a seregek urának, Agamemnónnak iszonyú haláláról — azokról az eseményekről szól ez a könyv, amelyeket hős-költeményeiben Homérosz megénekel.

De ez nem minden. Szól továbbá ez a könyv arról az emberről, aki az egész tudományos világ felfogásával szemben nemcsak költőnek tartotta Homéroszt, hanem történetírónak is — és valamennyi kortársa ámulatára megtalálta, aztán kiásta Tróját. Szól tehát Heinrich Schliemann hihetetlen életéről, elmondja, hogyan szállt le ez a rendkívüli ember az évezredek mélyébe, és hogyan fedezte fel nemcsak a trójai és akháj királyok felbecsülhetetlen értékű kincseit, hanem azt az ősrégi kultúrát is, amelyről addig sejtelve sem volt az emberiségnek.

Végezetül beszél a könyv a Homérosszal és műveivel kapcsolatos kérdésekről. Harmadfélezer éve tanulmányozzák már a tudósok a szóban forgó problémákat — érdemes hát talán megnéznünk, milyen eredményekre jutottak a kutatók az európai és amerikai egyetemek csendes dolgozószobáiban, és mit fedeztek fel a homéroszi várak romjai közt Görögország és Kisázsia földjén.

Kevés téma akad, mely jobban lekötné az emberiség érdeklődését: a Homéroszról és Trójáról írt művek száma meghaladja a kétszázezret! Ez a nagy érdeklődés talán meglepő, de nem indokolatlan.

Homérosz *Íliásza* és *Odüsszeiája* a görög irodalom legrégibb emléke, s amint tudjuk, a görög irodalommal kezdődik az európai irodalom. E két mű az antik műveltség legbecsesebb alkotásai közé tartozik, s nélkülük elképzelhetetlen a múlt kulturális hagyatéka.

E költemények az egész világon szakadatlanul hatottak és ma is hatnak a művészi alkotásokra. Ha fel akarnók sorolni azokat a költőket, írókat és drámaírókat, akiknek műveiben közvetlenül vagy közvetve ott tükröződik a homéroszi eposzok hatása, fel kellene sorolnunk az iro-

dalomtörténet — de legalábbis a latin betűs, cirillbetűs, gót betűs és görög betűs irodalmak történetének — összes nagy nevét.

Homérosz — beleértve a jelent is — minden idők legolvasottabb költője. A világirodalom egyetlen költői műve sem ért meg annyi kiadást, mint az Iliász és az Odüsszeia. Az UNESCO statisztikája szerint az 1950—1955-ös években e két mű világviszonylatban első helyen állt a költészeti fordításirodalomban. Érvényes rájuk, amit Marx írt a görög művészet varázsról: „Még egyre élvezetet nyújtanak, és bizonyos értelemben mércének, utolérhetetlen példaképnek tekintendők.”

A trójai háború, hőseivel együtt, szakadatlanul ott él az emberiség tudatában. Nem jellemző, hogy olyan alkalommal is, mint volt G. Sz. Tyitov visszatérése a világűrből, a moszkvai televízió riporterének összehasonlításul épp az jutott eszébe, hogyan tért meg Agamemnón és Akhilleusz a győztes csatából?

De hogy a mai ember tökéletesen élvezhesse a homéroszi költeményeket, bizonyos előkészületre van szüksége. Azután is csak fokról fokra igyekezzék beléjük hatolni, hasonlóan, mint Beethoven zenéjébe vagy Rembrandt vásznainak félhomályába. Sokkal nagyobb előkészületet kíván azonban a szinte áttekinthetetlen nyelvészeti és régészeti irodalom tanulmányozása, mely választ ad arra a kérdésre, mi is a helyzet Homérosszal és a trójai háborúval a valóságban.

Mindez reménnyel kecsegtet, hogy a homéroszi költeményekről és a homéroszi hősök világának feltárásáról írt könyvnek megvan a létjogosultsága — és nem untatja majd az olvasót.

Amikor azt mondom: az olvasót, szó szerint értem, amit mondok. Jóllehet, ez a könyv olyan anyagot ölel fel, mely rendszerint tudományos értekezések tárgya, nem tudományos célokat akarok vele szolgálni. Pihentető olvasmányul szánom olyan embereknek, akik érdeklődnek (vagy nem érdeklődnek) a régmúlt veszendőbe ment, de újra felfedezett világa és kultúrája iránt.

Mindazonáltal könyvem tudományos alapokra támaszkodik. Mit sem változtat ezen az a körülmény, hogy lapjain izgalmasabbnál izgalmasabb kalandok váltják egymást. Egyiket sem én találtam ki: a megfelelő antik művekben és az újkori tudomány megállapította tényekben, kiváltképp pedig azoknak az utaknak követésében gyökereznek, amelyeken a tudósok a múlt titokzatos világába zárandokolva e tények felismeréséhez eljutottak.

Az első részben a homéroszi költemények szövegére és tolmácso-

lására támaszkodom. Az eposzok tartalmát több epizód kihagyásával, fölöttébb sűrítve és az események időrendjében adom elő. Noha az *Íliász* és az *Odüsszeia* elmesélése körülbelül úgy viszonylik az eredetihez, mint a zongorakivonat a szimfóniához, igyekeztem megragadni és rögzíteni minden fő mozzanatot, mégpedig a lehetőség szerint közvetlen Homérosz szavaival, de mindig Homérosz szellemében. Amennyiben Homérosz csak utal egyik-másik ilyen motívumra, és a megértés részletesebb kifejtést kívánt, Aiszkhiülosz, Szophoklész és Euripidész drámáihoz (sőt két helyen Vergilius és Ovidius verseihez) folyamodtam. A homéroszi témák modern feldolgozását — egy kis apropó leszámításával — szándékosan figyelmen kívül hagytam.

Ami a második részt illeti, szeretném megnyugtanni az olvasót, hogy még óvatlanságból sem lazítottam a képzelet kötőfékén. Schliemann élete annyira zsúfolt hihetetlen kalandokkal és drámai fordulatokkal, hogy itt inkább fékezni kellett a tollat. Ahol csak lehet, magát Schliemannt beszéltetem a saját szavaival — az idézeteket főképp önéletrajzából és műveiből, továbbá jórészt halála után kiadott levelezéséből veszem. Bizonyára nem neheztel meg rám az olvasó, ha egyes részeket kurtítva és a nehézkes bizonyító anyag mellőzésével idézek. (Vonatkozik ez a más kutatók műveiből vett idézetekre is.)

A harmadik részben a „homéroszi kérdésnek” csupán a fő pontjaira szorítkoztam. Ahol hiányoznak az ismeretek, közlöm az elméleteket, találgatásszerű véleményeket, s habozás nélkül kifejttem a magam álláspontját. Bár ez kockázattal, a tévedés kockázatával jár, megvan az a kétes értékű vigaszom, hogy a (még mindig megoldatlan) „homéroszi kérdés” megoldásán szorgoskodó nagy tudósok is nemegyszer tévedtek.

A szóbeli fejtegetést szövegekkel, vázlatokkal, helyszínrajzokkal egészítettem ki. Ezeknek az illusztrációknak túlnyomó része korabeli források alapján készült reprodukció.

Könyvemhez kéziratossal és nyomtatásban megjelent forrásműveket használtam, melyekből a legfontosabbakat az „Irodalom” című mellékletben sorolom fel. A Homéroszból vett idézeteknél lehetőleg ragaszkodtam M. Okál új *Íliász*- és *Vaňorný*—*Stiebitz* 1956-os *Odüsszeia*-fordításához.* A többi idegen nyelvű szöveg fordításáért magam viselem a felelősséget. Mivelhogy ez a könyv a görög világba vezet el bennünket,

* A fordító Devecseri Gábor (*Íliász*, Európa Könyvkiadó, 1957, *Odüsszeia*, Európa Könyvkiadó, 1957) fordítását használta.

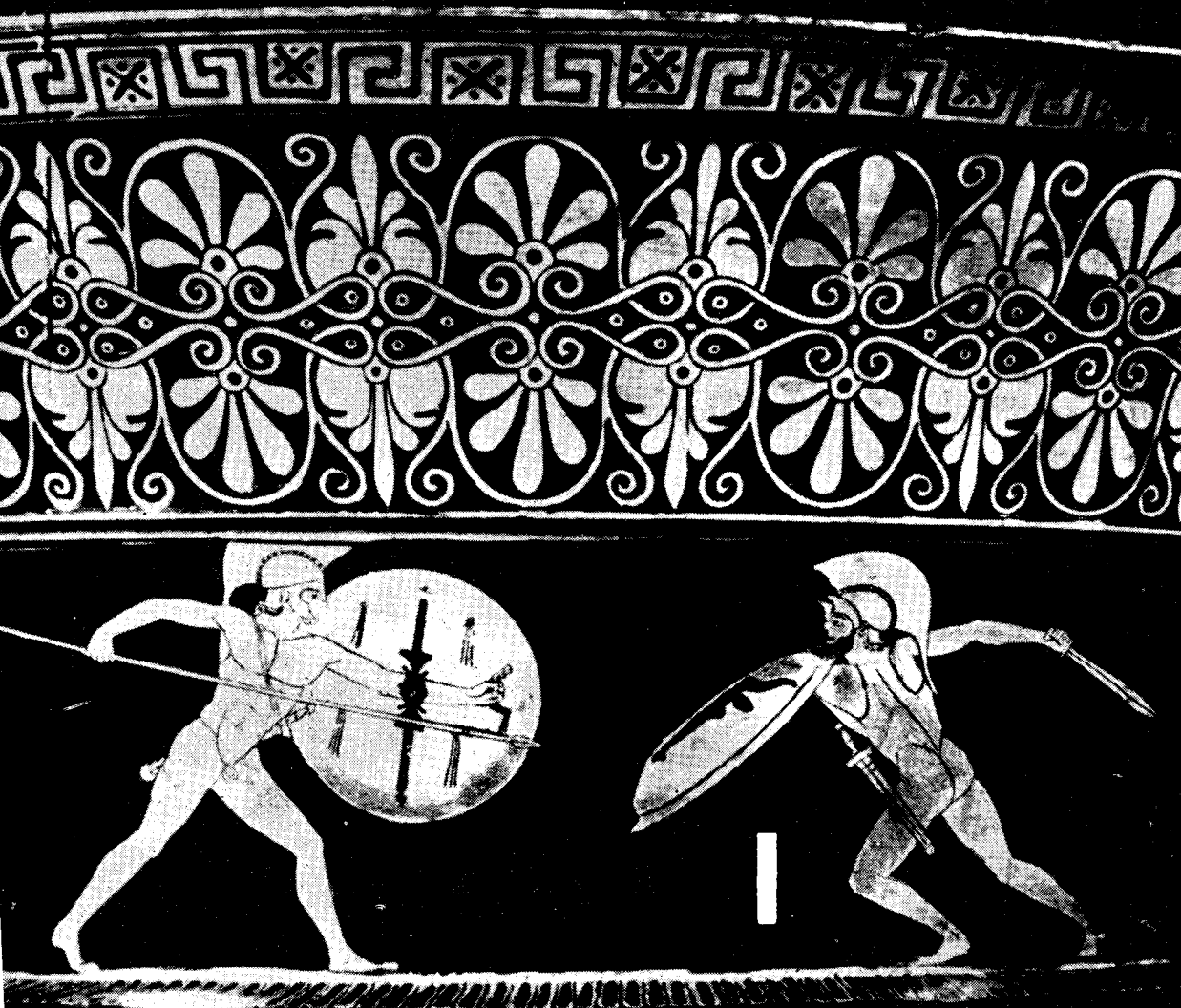
a tulajdonnevek görög alakját használom, nem pedig a latinosított vagy úgynevezett népiesített alakot. (Például Héraklész és nem Herkules, Akhilleusz és nem Achilles, Aphrodité és nem Venus stb.). A könyvben előforduló görög személynevek nagy részét megtalálja az olvasó az „Istenek és hősök” című mellékletben.

Végezetül szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik segítettek keresztülvergődnöm a „homéroszi dzsungelon” és a „trójai romhalmazon”. M. Okál bratislavai egyetemi tanár készséggel bocsátotta rendelkezésemre Iliász-fordításának kéziratát, és konzultált velem a régebbi fordítások némely vitás helyeiről. Dr. L. Vidman, a prágai Csehszlovák Tudományos Akadémia Görög és Latin Nyelvtudományi Intézetének dolgozója s dr. J. Španár, a bratislavai egyetem klasszika-filológiai tanszékének docense elolvasták kéziratomat és észrevételeikkel segítettek. J. Chadwick oxfordi egyetemi tanárnak köszönetet mondok a trójai feliratok egyes kérdései megoldásában nyújtott segítségért. Különös hálával tartozom C. W. Blegen cincinnati (USA) egyetemi tanárnak a Trójában és Nesztór Püloszában végzett sokévi ásatásai legújabb anyagáért.

1961. november

V. Z.

Vojtech
Zamarovský

**VERSEK
KÖNYVE**

Első fejezet

A háború tizedik esztendeje

Kilenc év telt el már attól a naptól, hogy az ezerszáznyolcvanhat hajóból álló görög flotta százezer emberrel elindult (a szárazföldi Görögországot Eubóia szigetétől elválasztó tengerszoros partján épült) Aulisz kikötőjéből, és számos kaland után kikötött Trója alatt. Útközben tévedésből feldúlta a szövetséges Téléphosz király városát, vihar támadta meg, szétszórta a tengeren, nagy ügyel-bajjal ismét felfejlődött, és a Khrúszosz szigeti újabb kínos incidens után végre célba ért. Kilenc éve múlt már, hogy eltemették Prótesziláoszt, aki elsőnek esett el Trója földjén, és rég benötte a fű sok-sok más hős sírhalmát, akik életüket vesztették a háború kegyetlen istene, a vas Árész szolgálatában.

Most kinn állt a hajóhad a szárazföldön, hosszan elfoglalva az öböl partját, amelyben a Márvány-tenger és az Égei-tenger habjai keverednek. Megszámálhatatlan sorban feküdt, és alig fért el a széles tengerparton az óriási inváziós hadsereg összes vízi járműve. Korhadoztak már a hajógerendák, szakadoztak a kötelek, de az öblös hajók evezőerdejükkel itt álltak, szavatolandó a szerencsés hazatérést, mert a görögök szent meggyőződéssel hitték, hogy egy napon beveszik a magas Trója falait, és győztesen térnek vissza hazájukba.

A végeláthatatlan hajósávon túl, kinn a parti oldalon, ahová már nem ért el a tengerár, terült el a megerősített tábor. A széleken a legderekabb harcosok sátrai álltak. A tölgyfa deszkából ácsolt nagy sátrakat sűrű cölöppalánk vette körül. Középütt, a gyülekezőhely előtt meredezett a Trója ellen egyesült görög hadak fővezérének, Agamemnón mükénéi királynak sátra.

A hatalmas király, Átreusz fia, Agamemnón, elhagyta az aranylókincsű Mükénét és feleségét, Klütaimnésztrát, hogy élére álljon a nagy megtorló hadjáratnak. Száz hajóval kelt át a viharzó tengeren, valamennyi szövetséges közt a legtöbb és legderekabb hőst hozta magával. Tudatában lévén uralkodói kötelességeinek, nem riadt vissza attól sem, hogy — a hajóhad szerencsés útját biztosítandó — leányát, Íphigeneiát feláldozza Artemisz istennőnek. Háborúban és békében a seregek ura volt; a harcban minden király és vezér tartozott neki engedelmeskedni, ütközet előtt azonban ő volt köteles meghallgatni a haditanács véleményét.

nyét, amikor pedig szünetelt a fegyverzaj, minden harcosnak joga volt hozzá, hogy a gyűlésen kifejtse nézetét, s ő nem vonhatta meg senkitől a szót.

Agamemnón sátrától nem messze táborozott fivére, Spárta királya, a rőt hajú Meneláosz. A lakedaimóni férfiakat vezette, akik hatvan bárkával érkeztek, s valamennyi vezér közül benne lobogott legerősebben a harcvágy. Hiszen őmiatta tört ki a háború: „szíve vágyott megbosszulni“ a becsületén esett sérelmet, és vissza akarta szerezni feleségét, Helenét, akit a trójai király fia, Parisz elrabolt.

A gyülekezőhelyen, közvetlen a fővezér sátra mellett állt az ithakai királynak, Láertész fiának, Odüsszeusznak sátra. Ugyan mindössze tizenkét vörösarcú hajót vezetett Trója alá, de a legnagyobbbecsültebb vezérek közé tartozott: mindenkit felülmúlt bölcsességben és leleményességben, ami háborúban — de nemcsak háborúban — ugyanolyan hasznos tulajdonság, mint a vitézség. Az igazat megvallva, nemigen törekedett a hír és dicsőség mezejére. Nem sokkal a háború kitörése előtt házasodott, és felesége, a szépséges Pénélopé egy fiúgyermekkel ajándékozta meg. Amikor felkeresték, hogy hadba hívják, tébolyt színlelt: ekébe fogott egy ökröt, szántani kezdett, és söt vetett a földbe. Csakhogy hamarosan rájöttek erre a regrutafortélyra: a hős Palamédész fogta Odüsszeusz kisfiát, a pólyás Télemakhoszt, és letette az ökör elé a barázdába. Odüsszeusz magától értetődően megállította az ökröt. Ezzel elárulta, hogy helyén az esze — s helyén is volt a háború egész folyamán: a fővezér legjobb tanácsadójának bizonyult, s éleslátásával csak a bátorsága vetekedett, mely megszerezte neki a „városdúló“ címet.

A tábor központjától jobbra is, balra is a többi harcos hegyes csúcsban végződő sátrai borzolták a tengerpartot. Ott sátorozott a bátor Diomédész, aki sosem ingott meg a harcban, és az istenek jóslataitól sem félt; a krétai király, Mínósz unokája, a dárdavetésben felülmúlhatatlan Ídomeneusz; Héraklész rettenthetetlen fia, a rhodoszi Tlépolémosz; Peteósz fiúsarja, az athéni Menesztheusz, akihez foghatón senki sem tudott „pajzsos férfiakat, paripákat rendbe sorozni“. Aztán a sok más király és királyfi sátrán kívül ott állt a sátra a fővenyes Püloszból kilencven barna hajóval érkezett, bátor lovas Nesztórnak, aki már alig vett részt a harcban: öregecske volt, már a harmadik nemzedéken uralkodott, s emlékezett azokra az időkre, amikor Thészeusz a krétai labirintusban megölte Mínótauroszt, és Héraklész kitisztította Augeiasz istállóját.

A déli szárnyon táborozott bajtársaival Telamón szalamiszi király

fia, a védekezésben lebírhatatlan nagy Aiász, aki testben hatalmasabb volt, mint szellemeikben; ott állt a lokrisziak királya fiának, a kis Aiásznak sátra is, akinek gerelyvetésben messze mögötte maradt a görögség. A Sziégeion-fok mellett elhelyezkedő északi szárnyat a derék mürmídnók védték, akiknek vezére Péleusz phthiai királynak és a tenger istennőjének, Thetisznak fia, a Tróját ostromló görög hadak legdicsőbb hőse — Akhilleusz volt.

Amikor Agamemnón a Trója elleni hadjáratot szervezte, Kalkhász jós azt jövendölte neki, hogy a görögök csak akkor vívják meg Tróját, ha Akhilleusz is részt vesz a háborúban. Azonban Akhilleusz anyja, Thetisz istennő tudott egy másik jóslatról is: vagy otthon marad a fia, és magas kort ér el anélkül, hogy bármivel is híressé tenné a nevét, vagy pedig Trója falai alatt halhatatlan dicsőségre tesz szert, de a háborúból nem tér vissza. Mivel az anyáknak drágább gyermekük élete, mint gyermekük dicsősége, Thetisz elrejtette Akhilleuszt Szkürosz szigetén, Lükomédész királynál — ott kellett élnie leányruhába öltözve a királylányok közt.

Csakhogy Agamemnón kinyomozta Akhilleusz rejtekhelyét, s elküldte oda Odüsszeuszt meg Diomédészt. Azok kereskedőnek öltözve bejutottak a palotába, s kiteregették a királylányok előtt portékájukat: a drága kelméket, karkötőket, ékszereket meg az egyéb hasonló csecsebecséket, ami iránt a nők minden korban érdeklődést tanúsítanak — az áru közé odavetettek egy kardot is. Mikor aztán a két álruhás király kísérei odakünn a palota előtt megcsörgették fegyverüket, a leányok ijedten szétrebbentek — egyikük azonban odapapott a kardhoz. Akhilleusz hát így leleplezte magát, s Odüsszeusznak nem is került nagy fáradságába, hogy rábeszélje, csatlakozzék a Trója ellen sereglő hadjáratához: Akhilleusz választott Phthia és a halhatatlanság között. Abban a fegyverzetben, amit apja, Péleusz kapott nászajándékkul az istenektől — s szívbéli barátjával, Patroklosszal felkerekedett aztán a mürmídnók élén, és hadba indult Trója ellen.

Most, a háború tizedik esztendejének elején, ott ült sátrában, lantpengetéssel töltötte idejét és nem harcolt. Sőt: azt kívánta, bárcsak vereség érné a görögöket!

Amikor azt mondjuk: görögök, a latin mintájára alakult új szóképződménnyel élünk. A rómaiak ugyanis a graikoszok kicsiny törzséről (mely Epeirosz nyugati partvidékét lakta, s a görög törzsek közül elsőnek jutott velük érintkezésbe) az egész görög lakosságot elnevezték

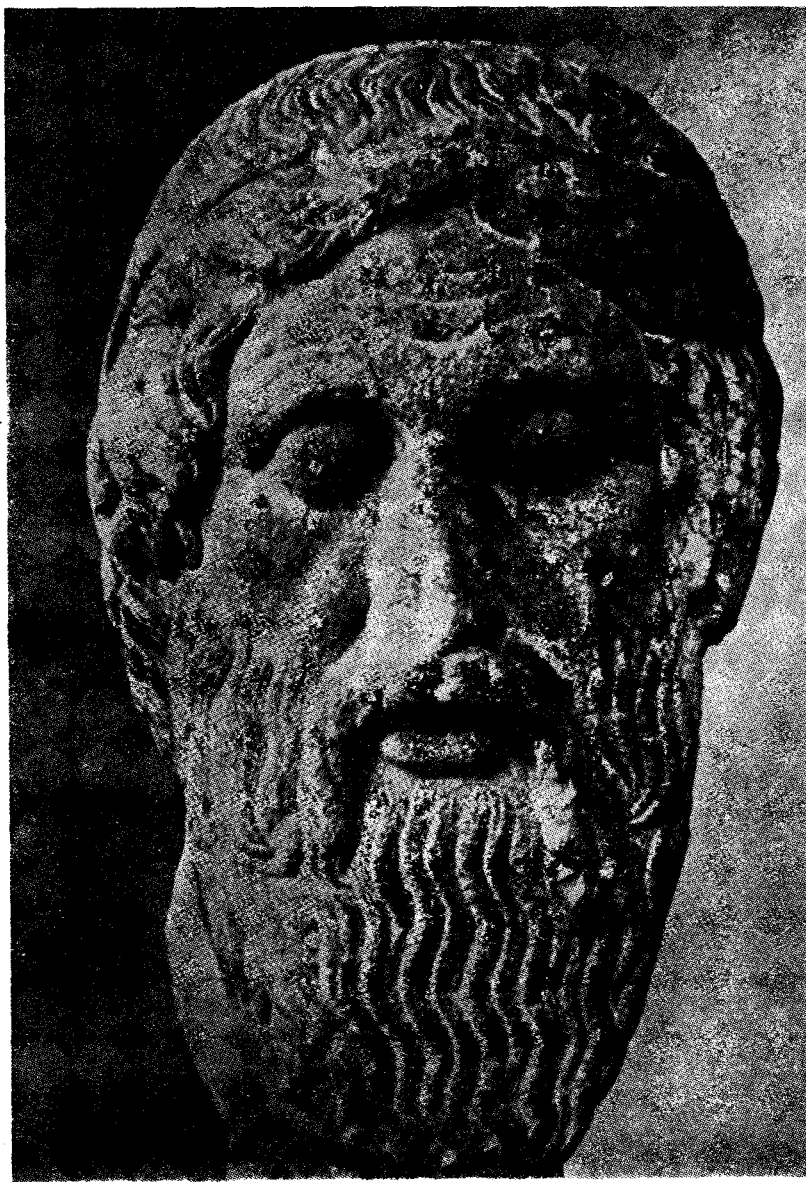
*graecus*oknak. A görögök helléneknek hívták (s máig is helléneknek hívják) magukat. Az összes görög törzset magába foglaló eme név előfordul már az i. e. VIII. században. Homérosz minden megkülönböztetés nélkül hol akhájoknak, hol argosziaknak, hol meg danaoknak nevezi őket.

Az akhájok képezték a leghatalmasabb görög törzset, s ők lakták Görögország északi és középső részét, a Peloponnészoszt és Krétát. Az argosziak voltak a Peloponnészosz északkeleti partvidékén élő görögök, ahol Agamemnón király uralkodott. Danaoknak nevezték a szó legszorosabb értelmében vett argosziakat, vagyis Argosz városának lakosait. A danaok nevüket (ugyanazon a jogon, mint a csehek ősapjuktól, Čechtől) Danaosz királytól származtatták, aki valamikor réges-régen Egyiptomból szökött erre a tájra, s felépítette Argosz erős várát. Amikor Homérosz egyiket sem használja e három elnevezés közül (amelyek semmiféle kapcsolatban sincsenek a görög törzseknek aicóokra, dórokra és iónokra való későbbi felosztásával), a Tróját ostromló görögöket azok szerint az egyes országok, illetve apró királyságok szerint nevezi meg, ahonnan származnak.

A nagy görög hadsereg egyszerű sorkatonákból, alsóbb fokú parancsnokokból, valamint hősekből állt, akik rendszerint a „Zeusztáplálta“ vezérek, azaz királyok és királyi sarjak voltak. Ezeknek a hőseknek és sorsuknak szenteli Homérosz a fő figyelmet; a többi alak csak epizodikusan, mint a háború nagy színpadán a statiszták összességének egy-egy részlege bukkan fel itt-ott. De a „Zeusztáplálta“ hősök vitézi tettei mögött — bármennyire személyes tulajdonságaikban gyökereznek is — mindig ott kell látnunk a névtelenség szürke homályába vesző sorkatonák tömegeit. Amikor például Akhilleusz felkerekedik a szomszédos országokba, hogy élelmet kerítsen a harcoló seregnek, nem egy szál maga harcol, hanem mürmidónjaival, akikből ötven barna hajón pontosan kétezeröttszázat hozott magával. Odüsszeusz a kephallénjei élén küzd, akik Ithakából, Zakünthoszról, a lombos Néritonból, Szamoszról és a köves Aigillipszről származnak. Ha a parancsnok elesik, katonái folytatják a harcot: a Phülakét, a virágbaborult Püraszoszt, Itónt, Antrónt s Pteleosznak lágyfüvű földjét lakó férfiakat, akiknek a harckedvelő Prótesziláosz volt a vezérük, a hős Podarkész vezeti. Amikor ez a sok-sok névtelen akháj harcos zárt sorokban menetel a trójai síkon, léptük alatt dübörög a föld, mint a fellegtorlaszoló Zeusz szörnyű haragja alatt.

A királyok és parancsnokok fényes páncélban, villogó pajzzsal és ezüstveretű karddal vagy szépmívű bronzfegyverrel harcolnak; a sor-

Homérosz. Római
másolat a legrégebbi
ismert portréről,
amelyet az i. e.
V. században való-
színűleg az argo-
szi Dionüsziosz ké-
szített. Márvány.
(Müncheni múzeum)

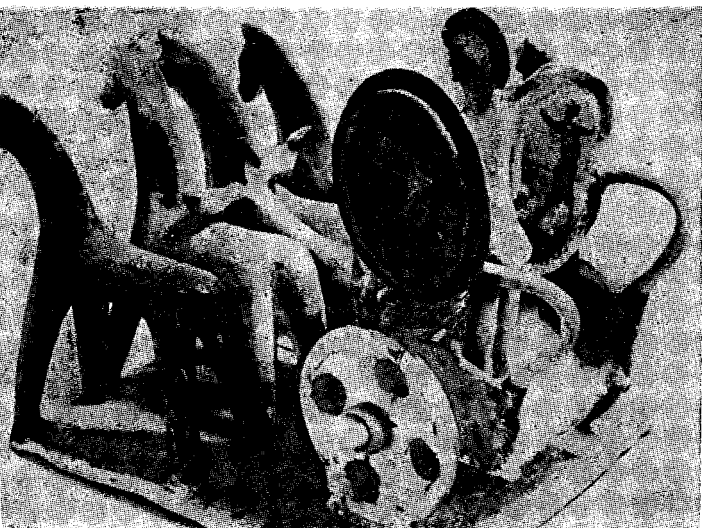
katonák fegyverzete és vértézete egyszerű: lenvászon pajzs vagy zub-
bony, kurta nyelű lándzsa, íj vagy parittyá. Csupán a vezérek viselnek
lőszörforgós tarajos sisakot, s azok közül is csak néhánynak van harci
szekere és kocsihajtója (Trója alatt lóhátról nem harcoltak). Továbbá
az igazi harcvágy és dicsőségszomj is csak a Zeusz-táplálta férfiakban

és kebelbeli bajtársaikban nyilvánul meg; a sorkatonák főképp azért harcolnak, mert muszáj. Például a bölcs Nesztór, tapasztalati elvéhez híven, csata előtt mindig úgy sorozza hadirendbe gyalogosait, hogy „a gyávákat a középre tereli, hogy ekképp minden katonának, ha nem szívből teszi is, harcolnia kelljen“. Furcsán hangzik ez, lévén szó a hőskor görögjeiről — de hát Homérosz mondja, mégpedig nem is egyszer.

Az akhájok tábora és a magas falú Trója között széles róna húzódik — valaha virágszőnyeg borította, ma kopár sivatag. A trójai fiatalság egykori játszótere, mely gyermekkacagástól s a nagy kömedencénél ruhát mosó fehérnép énekétől volt hangos, véráztatta csatatérre vált, ahonnan már kilenc éve hallatszik a karddal, kelevézzel, halált hozó nyíllal gyilkolt férfiak iszonyú hörgése.

A „gyönyörű népes Trója“, amely ellen az akhájok harcolnak, körülbelül négy kilométernyire van a tengerparttól; Athénhoz vagy a Kréta szigeti Knósszoszhoz hasonlóan egyike tehát azoknak az ősrégi városoknak, amelyekről Thüküdidész (az i. e. V. században) azt írja, hogy „a szüntelenül fenyegető kalóztámadások veszélye miatt a tengerparttól kissé távolabb épültek“. Két folyó veszi közre: egyik a Szkamandrosz, mely az Ída hegyén ered, két forrásból, „egy meleg és egy hideg forrásból“; a másik a Szkamandrosz mellékfolyója, a Szimoeisz.

A trójai hagyomány szerint Tróját Zeusz fiának, Dardanosznak ükunokája, Ílosz alapította. (Azért hívják Íliosznak vagy Ílionnak is, a trójai háborúról szóló eposz pedig azért *Íliász*.) Dardanosz neve hosszú századokon át élt Kisázsia északnyugati partvidékének lakossága nevében, s ma is őrzi nyomát a Dardanellák szorososa elnevezés. Az alapítandó város helyét maga Zeusz jelölte ki Ílosznak, oly módon, hogy

Akháj harci szekér harcosokkal. Boiótiai kerámia az i. e. VI. századból. (Athén, Nemzeti Múzeum)

a fellegek közül ledobta Pallasz Athéné kicsiny faszobrát — a híres *palládiumot*, melynek az volt a rendeltetése, hogy oltalmazza a várost. Ílosz csak megerősítette a dombot, palotát épített rá és szentélyt a palládiumnak; a bástyafalakat aztán a város körül Zeusz parancsára Poszeidón és Apollón isten építette fel a hős Aiakosz segítségével. Lerombolhatják az emberek az istenek emelte falakat?

Eddig kétszer megtörtént már, hogy Trója falai leomlottak. Először Zeusz fia, Héraklész rombolta le, másodszor pedig a Földrázó Poszeidón (dühből, mert nem kapta meg munkájáért a kialakult jutalmat). Amikor az akhájok kikötöttek Troaszban, hogy Héraklész és Poszeidón példáját kövessék, a falak már ismét álltak. Álltak s oly erősek és kiterjedtek voltak, hogy az akhájok körül sem bírták zárni. A városnak nyugatról, a part melléki tábor felől megközelíthető egyetlen pontját a hatalmas Szkaiai kapuja védte.

Az óriási falakkal kerített gyönyörű város, a „tágútú Ílosz“ lenyűgözőn hatott, s ez idő szerint Ílosz unokája, Troasz, valamint több ázsiai ország és számos égei-tengeri sziget királya, Priamosz uralkodott benne. A trójai fellegvárban, a Pergamoszban, pompás palotája volt; itt lakott feleségeivel (akik közül a nemes lelkű Hekabé volt az első s egyben a királyné), ötven fiával, tizenkét lányával, s megfelelő számú vejével, illetve menyével. Derék, nemes gondolkodású, szeretetreméltó ember volt. Hajlott kora miatt már nem vett részt a harcokban. A főparancsnoki szerepben legidősebb fia, Hektór, „Trója pajzsa“ helyettesítette.

Noha a vitéz Hektór egyetlen méltó ellenfele volt a hős Akhilleusz-nak, bátran megállták helyüket a harcban fivére is. Sőt Parisz, aki a harcmezőnél jobban szerette a szép Helenét (emellett a többi fehérnépet se vetette meg), Parisz sem volt éppenséggel gyáva, és mint íjász egyenesen kitűnt. A trójai sereg magvát a derék harcoszekerészek és a híres dárdavetők alkották, akik nem félték életüket áldozni városukért, feleségükért, gyermekeikért.

Hellász egyesült erőivel szemben a trójaiak nem álltak egymagukban. Segítségükre siettek mindenekelőtt a dardanok, élükön a vitéz Aineiásszal, aki ugyanattól az ősapától származott, mint Priamosz. Eljött katonáival a gazdag Pandarosz, magával hozva íját, amelyet Apollón istentől kapott, és eljött a szegény Amphiön, akinek csak lenvászon vértre futotta. Eljött Pülaiosz a jókelevézű pelaszgok híres népével, Akamász a thrák katonákkal, eljöttek a barbárszavú károk is, eljöttek a görbültíjú paiónok, Phrúgia és a távoli Lúkia népét a hős Glaukosz és Szarpédón vezette. Sőt Egyiptomon át Memnón királlyal az élükön segítséget hoztak Trójának az etióp hadak is.

*Hektór Trója védelmében.
Baloldalt az akhájok partraszállási művelete előtt, jobboldalt harci szekéren. Két pénzérme előlapja, amelyeket Schliemann talált Trójában.
(Berlin, Állami Múzeum)*

Azonban a más-más nyelven beszélő szövetségesek sokasága az erő kifejezője vagy pedig annak bizonyítéka, hogy a megtámadott fél egymaga nem bír ellenállni az ellenségnek? Akár így igaz, akár úgy, a háború legnagyobb terhe a trójaiak vállára nehezedett. A szövetségeseknek a háborún kívül nem volt veszténivalójuk; a trójaiaknak a leveretés egyet jelentett a város pusztulásával, férfiak lemeszárlásával, asszonyaik és gyermekeik rabszolgaságba hurcolásával. Amíg a trójaiak halálmegvető hősiességgel harcoltak, szövetségeseik közül sokan csak a zsákmányra lestek, illetve zsoldért szolgáltak. A tulajdonképpeni trójai sereg azonban az akhájokhoz viszonyítva igen szerény haderő volt. Agamemnón a férfiak gyűlésén egy beszédében azt mondja: — Ha felsorakoznék Trójának valamennyi lakója, míg mi tízes csapatokra oszolnánk, harcos akhájok, s vennénk hozzájuk bortöltőgetőül egy-egy trósz, sok szakaszunknak még mindig nem jutna pohárnok.

Trója mégis ellenállt.

Az ostromló fél megsemmisítő túlerejével szemben kilenc éven át ellenállni olyan teljesítmény, ami méltán tölthette volna el büszkeséggel Hektórt és az összes trójait.

Am büszkeség helyett általános levertség uralkodik Priamosz városában. A gazdag Trója, mely annyi századon át uralkodott számos ország és nép fölött, szegényedik és gyöngül. A tengeri kereskedelem szünetel, az arany- és bronzkincs Maioniába és Phrügiába vándorol, a lakosságot újabb és újabb adókkal sújtják. A harcosok sorai gyérülnek, és sokan kételkedni kezdenek már a győzelemben — ami háborúban minden rossz között a legrosszabb. Sőt maga Hektór is meginog. Ugyan nem a katonák előtt vagy a haditanácsban adja ennek tanújelét, hanem a feleségének négyszemközt mondja:

— ...lelkemben s a szívemben jól tudom úgyis, eljön a nap, mikor megszentelt Ílion elvész.

A trójaiak szótárából eltűnik a „remény“, illetve a „győzelem“ szó. Ám a férfiaknak kötelessége, hogy a vesztes háborút is végigharcolják.

Az akháj táborban szintűgy fagypontra alá süllyedt a hangulat. Túlontúl hosszan tart már ez a meddő körforgás: a csaták és a halottak eltemetése, a hajóknál rendezett játékok, és a rabló portyázások a környéken, az „egyenlő mértékkel mért“ vitézi lakomák és a drága haza földjén hagyott feleség, gyerekek után való bánkódás nehéz órái. Hazulról nem jönnek a hírek, ez pedig — a mellett a fájó gondolat mellett, hogy nem részesül majd illő temetésben — minden hadseregben minden katonát mindig a legjobban gyötör. Agamemnón nem tudja, mi folyik műkénéi palotájában, Odüsszeusz nem tud semmit Pénélopéjéről, Akhilleusz nem tudja, él-e még apja, Péleusz, és milyen legénykévé serdült már fia, Neoptolemosz, akit régi szerelménél, Déidameiánál hagyott Szkürosz szigetén. Az átkozott Trója pedig áll, a fövényes szárnyú szél csapdossa bevehetetlen falait, s a háborúnak nem akar vége szakadni!

Hosszú esztendőök óta vigasztalódnak már az akhajok minden lehető módon. Emlegetik, hogyan sereglettek össze Auliszban a százados plátánok árnyékában, hogy áldozatot mutassanak be az isteneknek, mielőtt tengerre szállnak és elindulnak Trója felé. Egy félelmetes óriás-kígyó mászott elő akkor az oltár alól valami rejtekből, piros volt, mint a vér. Felkúszott a legmagasabb plátánra, fel majdnem a fa tetejébe, ahol egy fészekben nyolc madárfióka ült az anyamadárral. Felfalta a madárfiókákat az anyjukkal együtt, aztán azon helyt kővé vált. Különös, hihetetlen dolog volt — vagyis isteni jóslat. A jóspap, Kalkhász így fejtette meg: mivel a kígyó kilenc madarat falt fel, kilenc évig ostromolják majd Tróját, azután beveszik. Hittek Kalkhásznak, hiszen éppoly megbízhatóan jósolt, mint Püthia Delphoiban, de hittek saját szemüknek is: Trója állt, és semmi sem szólt amellett, hogy most egyszeriben elesik.

Bekövetkezett, aminek be kellett következnie: az akháj szívekben a hadi balsikerek termőtalajából kicsírázott a sötét gondolat: Vessünk véget mindennek, és gyerünk haza! A dicsőségre vágyó hősök teljes erejükből igyekeztek elfojtani ezt a gondolatot: hisz nincs kínosabb látvány, mint egy vesztett háború hőse — márpedig ha elvonulnak Trója alól anélkül, hogy lerombolnák, az felér a háború elvesztésével. Aztán bajtárs a bajtársnak elsuttogta, mi jár az eszében, s egy szép napon kirobbant az elégedetlenség:

— Most meg akárcsak az özvegy nők vagy a kisgyerekek, mind

egymásnak sírnak, s kívánják, hogy hazatérjünk! — állapítja meg Odüsszeusz.

Agamemnón mint főparancsnok nagyon jól tudta, mennyire fontos, hogy a hadvezetőség ismerje a hadseregben uralkodó erkölcsi és politikai légkört. Elhatározta hát, hogy egy roppant kockázatos ellenőrzést hajt végre. Összehívta a haditanácsot és vázolta tervét:

— Elrendelem, hívjátok gyűlésbe a fűrtös akháj mind, az egész sereget. Én próbára teszem szavaimmal előbb, ahogy illik, s azt mondom, hogy a sokpadú gályákkal meneküljünk: míg ti marasszátok szavatokkal emitt is, amott is!

A haditanács jóváhagyta a tervet, s amikor Agamemnón az egybehívott gyűlésen előterjesztette javaslatát, bekövetkezett, amitől a vezérek a legjobban tartottak. „... fölzaklatta az ő kebelükben a lelket, mindnek a nép sora közt, aki nem hallotta a tervet. Úgy mozdult meg a gyűlés, mint magashegyű hullám a tengerben: valamennyi rivalgó zajjal tört a hajók fele: mindnek lába alatt por fellege szállt: egymást biztatva parancsokat adtak, hogy húzzák a hajót, vonják ki az isteni vízre; árkot tisztogattak: az égig elért a honukba vágyakozók zaja; talpfáit húzták a hajóknak.”

Egyszeriben mindenkinek közömbös lett Ílion és az argoszi szép Helené, aki miatt annyi derék akháj lelte halálát a messzi Ázsia földjén. „Tessék, intézze el a róthajú spártai király maga a dolgot Parisszal!” Így beszéltek Hellász megviselt katonái, és sejtelmük sem volt róla, hogy szakasztott így beszél már a nép Trója erős falai mögött is. Falakon kívül, falakon bévül egyetlen gondolat uralkodott el a népen, s lebírhatatlan erővé nőtt: Vessünk véget a szerencsétlen háborúnak!

„Ekkor az akhájok a végzet akarata ellenére is hazamentek volna Trója alól.”

Am ennek nem volt szabad megtörténnie. Közbeléptek az istenek.

Az istenek voltak értelmi szerzői ennek a háborúnak, csakúgy, mint minden dolognak, aminek okát az emberek nem értették: a viharoknak és földrengéseknek, a dögvészes járványoknak, szerencsés és balszerencsés véletleneknek. S mivel a háború az istenek akaratából tört ki, az ő akaratuk nélkül nem érhetett véget.

Derűs és népes világ a görög istenek világa, akik az emberek életét irányító természeti és társadalmi erőket személyesítik meg. Az istenek mindenütt jelen vannak; élnek az emberi világ fölött, az emberi világ alatt, benn az emberi világban és körülötte. Nem teremtoi ugyan a vi-

lágnak (ebben különbözik a görög vallás sok más vallástól), se nem jók, se nem rosszak, de hatalmasak — noha őfelettük is ott a végzet, amely ellen nem tehetnek semmit. Az emberek segítségül hívhatják őket bajaikban, áldozatokkal és imádsággal elnyerhetik jóindulatukat, s az istenek segítenek is, ha a kérés nem mond ellent a végzet akaratának. Ha egyik vagy másik isten meghasonlik az emberrel, az ember még nincs veszve; újra maga iránt hangolhatja a bosszús istent, vagy pedig, ha elég bátor, egymagában vagy egy másik isten segítségével harcba szállhat vele, s nem kell feltétlenül a rövidebbet húznia.

A trójai háború idején már az istenek harmadik nemzedéke uralkodik. Az első kettőt forradalom söpörte el. A legutóbbi forradalom diadalmas vezére, a fellegtorlaszoló Zeusz legfőbb istennek kiáltotta ki magát, és megosztozott a hatalmon két öccsével: Poszeidónnak átengedte a tengerek uralmát, Hádésznek pedig az alvilágot. Magának, természetesen, megtartotta a legjobbat — az eget és a földet. Abszolút hatalommal bír az istenek és emberek fölött, mégpedig ereje jussán. Hatalmával nem él vissza, tehát nem zsarnok. Egy kicsit kényelmes természetű, untatja már a hosszan tartó országlás, az istenekkel folytatott örökös perlekedés, főleg pedig a felesége (együttal nővére), Héra.

A tehénszemű Héra az istenek sorában a házasságvédő ügykört látja el. A többi istennel való érintkezésben csupa méltóság, ellenben férjeurával szüntelenül marakodik, s olyan jeleneteket rendez neki, hogy azokból vihar támad a földön. Persze nem minden ok nélkül zsrőtölődik Héra! Zeusz még mindig nagy szoknyavadász — képzelhetjük hát, milyen volt fiatalkorában. Nincs egyetlen szemrevalóbb istennő, akinek békét hagyna. Létóval nemzette például az aranyfürtű, ezüstíjas Apollón istent és az erdők és vadak istennőjét, a szűz Artemiszt. Titkos szerelmi viszonyt folytatott az istenek gyors lábú követének, Hermésznek anyjával, Maia istennővel, Európéval (akinek kedvéért bikává változott), a termékenység istennőjével, Démétérrel, a törvény és rend istennőjével, Themisszel, és sok mással. Nemegyszer megtetszett neki ez vagy az az emberi származású nő is; e tekintetben nem képezett kivételt az istenek között. Legkedvesebb leányát pedig, a bölcsesség és józan ész istennőjét, a bagolyszemű Pallasz Athénét, valamennyi istennő bosszantására nem nemzette semmiféle asszonnyal, hanem maga szülte: Pallasz Athéné Zeusz homlokából pattant ki teljes fegyverzetben.

Zeusz és Héra a közép-görögországi Olümposz hegyén székel, magasan a felhők felett, távol az emberi gondoktól, bajoktól. Itt építettek maguknak palotát a többi istenek is, kivéve azokat, akiket sze-

repkörük az alvilághoz vagy Poszeidón tengeri birodalmához köt. Az istenek fő foglalatossága a lakomázás. Nektárt isznak és ambróziát esznek, ami halhatatlanságot és örök üdeséget biztosít nekik, mely nélkül a halhatatlanság mit sem érne. A táplálék megszerzésével vagy elkészítésével nem fárasztják magukat, nap nap után galambok hozzák nekik valahonnan nyugatról. Egyébként tanácskozással üzik el unalmukat. A tanácskozásokon sokat beszélnek (mégpedig nem mindig a tárgyról), ám olykor egész mulatságosak ezek az értekezletek, harsog a kacagás, hogy reng belé az égbolt. Az a baj, hogy ezeknek a tanácskozásoknak határozatait az istenek nem mindig tekintik kötelező erejűeknek; persze, úgy is fest aztán a világ.

Az olümposzi palotákat Zeusz és Héra fia, Héphaisztosz isten építette. Héphaisztosz nyomoréknak született, ezért anyja az Olümposzról a tengerbe vetette. Azonban az ezürtlábú tengeri istennő, Akhilleusz édesanyja, Thetisz megsajnálta a torzszülött istenfit, és kimentette a tenger habjaiból. Héphaisztosz kitanulta a kovácmesterséget, s nem akasztotta szegre azután sem, hogy visszatért az Olümposzra. Ő az egyetlen isten, aki valaha a termelésben dolgozott, s nem használta fel rokoni kapcsolatait, hogy megszabaduljon a munkától, hanem arca verítékével kereste kenyerét.

Ha Zeusz felült trónusára, lábához kellett hogy telepedjenek követői: Írisz, a szivárvány istennője, Eiréné, a béke istennője és Niké, a győzelem istennője. Bírói joghatósága gyakorlása közben ott állt mellette a törvényes rend istennője, Themisz, az igazságosság istennője, Diké (mivelhogy a törvényes rend és az igazságosság rendszerint két különböző dolog), és a végzet istennője, a kezében aranymérleget tartó Tükhé. A lakomákon az ének, a játék és tánc istennői, a Kháriszok és Múzsák gondoskodtak Zeusz jókedvre derítéséről. Ganümedész szolgálta ki, aki az isteni pohárnok e magas tisztjét szépsége révén kapta, noha közönséges halandó volt (még ha nem is egészen közönséges: Trósz király fia volt). A Kháriszok szóni is tudtak, de csak néhanapján dolgoztak, s magától értetődően csak a legelőkelőbb megrendelőknek. Az ő kezük műve volt példának okáért Zeusz és Dióné leányának, a szerelem istennőjének, Aphroditének aranyköntöse, akinek a sánta Héphaisztosz volt a férje, a szeretője pedig, amint az már lenni szokott, egy sokkalta rosszabb ember — a mostohabátyja, Árész, a háború egyetlen istene, akit a rend örökös megbontásáért az összes többi isten gyűlölt.

Egyébként az alvilág istene, Hádész sem örvendett valami nagy

közkedveltségnek. Sötét birodalmát mindenki messziről elkerülte. Ott székelte szigorúan őrzött palotájában a feleségével, Perszephonéval és munkatársai népes törzskarával. Mindenkinek megvolt a maga pontos szerepköre. Például az alvilági törvényszék három bíróból állt: Aigína volt királyából, Aiakoszából, Mínosz krétai exkirályból és a híres labirintus tulajdonosából, valamint Zeusz igazságszerető fiából, Rhadamanthüsből. A halál fekete istene, Thanatosz mellett Hádészt szolgálták az átok és bosszú istennői, az Erinüszök, továbbá a bódult álom istene, Hüpnosz, és sok más isten vagy istennő, akiket szívesen elkerülnek nemcsak az emberek, hanem az istenek is. Sok-sok ilyen kevésbé kellemes — de természetesen, még több kellemes — isten székel az Olümposzon is, és Poszeidón tengeri birodalmában. Az emberek megadták nekik a kellő tiszteletet, mert félték tőlük. De az emberek első-sorban arra vágytak, hogy az istenek ne gátolják őket egyéni boldogságuk megteremtésében, s a Trója falai alatt küzdő harcosokban nem élt nagyobb becsvágy, mint hogy az istenek segítségével harcolhassanak.

Az istenek időnként elhagyják székhelyüket, mert semmi sem unalmasabb az örökös egyhangú kényelemnél. Eljárnak lakomára az etiópokhoz, akiket istenfélő mivoltukért különösképpen megkedveltek. Be-benéznek szentélyeikbe, hogy áldozatok után szaglásszanak. A tétlenség okozta ernyedtt állapot gyógyírját az emberekkel való érintkezésben keresik és találják meg. Hérát leginkább Mükénében vagy Spártában, Aphroditét a Küpros szigeti Paphoszbán, Apollónt Delphoi-ban látni. Zeusz — főleg a trójai háború alatt — igen megkedvelte az Ída hegyét, mert annak tetejéről kényelmesen szemmel kísérhette a harcok folyását.

Márpedig volt mit nézni! A trójai síkon nemcsak emberek harcoltak, hanem istenek is — egyesek az akhájok, mások a trójaiak oldalán. Mulságos volt nézni, hogyan ugrál, majd megpukkad a mérgében az ellenszenves Árész. Nem minden káröröm nélkül figyelte Zeusz, hogy kissé elbizakodott leánya, Aphrodité, hogyan izleli meg a dárda bronzhegyét, amelyet közönséges halandó döfött belé. S mialatt a szegény halandó vitézek a katonabecsület, a hadierkölcshöz nevelés szabályai szerint harcolnak, az istenek megváltoztatják a nyílvevők irányát, sűrű ködbe burkolják kedvenceiket, porfelhőt csapnak ellenségeik szemébe, merevgörcsöt állítanak tagjaikba, láthatatlanul hátba döfik őket, hamis híreket terjesztenek — egy szó, mint száz: úgy viselkednek, mint igazi emberfeletti lények, akiket nem köt semmiféle törvény, akikben

nincs számalom és a fair play iránti érzék. És most olyan csekélység miatt, mint a kilenc éve tartó háború fáradtsága, véget érjen ez az isteni színjáték? Hát miért mindenhatók az istenek?

A ő akaratuk szülte a háborút, ők adták meg rá az okot, és saját céljaikat követik vele — fenntartják hát továbbra is. A jogi indok a közvetlen beavatkozásra több volt, mint elégséges: a végzet rendelése, hogy Trójának el kell pusztulnia, az akhájok nem törhetik meg a végzet erejét, s nem térhetnek haza!

Mivel attól lehetett tartani, hogy Zeusz az egész ügyet előbb az istenek tanácsa elé terjeszti, ahol majd hosszú, meddő vitát folytatnak róla, Héra elhatározta, hogy sürgősen közbelép. Megvolt rá a személyes oka, hogy mostohán bánjon Trójával, magához hívatta hát Athénét, aki szintúgy hadilábon állt a trójaiakkal, és így szólt hozzá:

— Eredj az akháj seregekhez most, ne habozzál: és valamennyi vitézt tartsd vissza szelíd szavaiddal, vízre a kettősívű hajókat vonni ne engedd.

A bagolyszemű Athéné engedelmeskedett, mert a parancs összhangban állt a maga személyes óhajával, leszállt az akháj táborba, és tolmácsolta a parancsot Odüsszeusznak. Egyidejűleg ellátta utasításokkal is, persze csak nagy vonásokban, mert Odüsszeusznak az istenekével vetekedő éles elméje volt, és elboldogult maga is.

A legleleményesebb görög nehéz feladat előtt állt. Elhatározta, hogy egy eléggé szokatlan, mégis hathatós érvhez — az igazsághoz folyamodik. Sorra járta a királyokat, vezéreket, és így beszélt hozzájuk:

— Jaj, te szegény, nem járja, hogy így félsz, mint aki gyáva! Inkább ülj le nyugodtan, s nyugtasd néped is éppúgy. Nem tudjátok jól szándékát Átreidésznak: próba alá veti most, később majd bünteti népét.

A királyok és vezérek számot vetettek a várható következményekkel, ha nem állnák ki ezt a próbát. Parancsokat osztogattak, kértek, rimáncodtak, ígérettek, szitkozódtak. Buzgólkodásuk nem maradt eredménytelen: a katonák hajlandók voltak visszamenni a gyűlésre, hogy újra meghányják-vessék a dolgot. A túlon túl legénykedőket maga Odüsszeusz kereste fel személyesen. Ha észrevette, hogy ez vagy az a közvitéz nagy hangerőre kiabál, azt megcsapta jogarral, és így korholta:

— Ülj veszteg, nyomorult, s másnak hallgass a szavára, annak, ki nálad több. Nem lehetünk itt mindnyájan fejedelmek, akhájok! Nem jó ám a sok úr kormányzata; egy legyen úr csak, egy a király!

Amikor a katonák visszatértek a gyűlésre, Agamemnón teljes sikert

aratott: egyhangúlag megszavazták, hogy folytatják a háborút a végső győzelemig. Nem maradhat említés nélkül, hogy két felszólaló szavai döntöttek.

— Gyalázat lenne ennyi vesztegelés után üres kézzel hazamenni! — érvelt Odüsszeusz.

— Éppen ezért ne kíváncson senki honába sietni, míg egy trójai nőt nem kaphat ölébe! — toldotta meg Nesztór.

Harmadikul pedig: Kalkhász kezességet vállalt, hogy mielőtt a levelek lehullanak, elesik Trója.

Kezdetét vette hát a háború tizedik éve.

Második fejezet

A viszály almája

A trójai háború oka, illetve ürügye (ezt a két kifejezést a költők — s csodálatosképp olykor a történészek is — felcserélik) tehát nem volt egyéb, mint az, hogy a szoknyavadász trójai királyfi, Parisz elrabolta az argoszi Helenét.

Helenéről csakugyan el lehetett mondani: a szép nő — kész szerencsétlenség (ami, természetesen, nem jelenti azt, hogy minden nő, aki szerencsétlenséget okoz, szükségképpen szép is). Alig tizenhat éves volt, és úgyszólván egész Görögország a belháború szakadékanak szélére sodródott miatta, mert gyakorlatilag a házasodni készülő összes akháj király és királyfi pályázott a kezére. A katasztrófának csak Odüsszeusz leleményessége vetett gátat. A Zeuszra ütő Odüsszeusz Helené apjának, Tündareosz spártai királynak egészen eredeti megoldást ajánlott: tegyen félre minden dinasztikus szempontot, és engedje meg, hogy Helené maga válasszon magának vőlegényt a saját ízlése szerint. A pályázóknak — a jelöltek névjegyzékéből való törlés terhe alatt — egytől egyig kötelezniök kellett magukat, hogy Helené választását minden ellenvetés nélkül elfogadják, és a győztest nem ölik meg, hanem ellenkezőleg, mindenben támogatják.

Tündareosz király, akinek annyi gondot okozott a széltében híres leányzó, tulajdonképpen nem is volt Helené apja, hanem csak nevelője. Helené igazi apja maga Zeusz volt, anyja pedig, természetesen, Tündareosz felesége, Lédé. Egyébként Zeusz még egy fiúgyermekkel, Polüdeukésszal segített szaporítani Tündareosz utódjait. Tündareosz hallgatott, mert nem akarta elveszíteni trónját, sőt külszínre elégedett volt, hogy a felesége olyan asszony, aki az ő legfőbb urának is tetszik. Jómaga is nemzett gyermekeket Lédével. Az ő fia Kasztór (aki halála után csillaggá változott, csakúgy, mint Polüdeukész, s máig is mind a kettő ott ragyog az égbolton az Ikek csillagképben), aztán az ő lánya Klütaimnésztra, aki Agamemnón műkénéi király felesége lett.

A szerencsés vagy tán inkább szerencsétlen férfi, akit annyi komoly és nagyra becsült kérő közül Helené kiválasztott, Agamemnón testvére, Meneláosz volt. Tündareosz halála után Meneláosz lépett Spárta trónjára, boldog békességben élt palotájában, gyönyörködött felesége (majd

később úgyszintén leánykája, Hermióna) szépségében, és a világ legboldogabb emberének hitte magát. Még csak nem is sejtette, hogy közben mit határozott felőle a végzet.

A mély tenger partján, Kheirónnak, a félig ember, félig ló kentaur-nak barlangjában egy napon menyegzőjét ülte Thetisz, az ezüstitű tengeri istennő, és a mürmidónok királya, Péleusz. Az idény legnagyobb társadalmi eseménye volt ez a lakodalom, s különös fényt kölcsönzött neki az olümposzi istenek részvétele. Megjelentek teljes számban és kétszeresen jó hangulatban — először azért, mert sikerült rávenniök Thetiszt, hogy halandó emberhez menjen feleségül, így hát fia, aki a jóslat szerint felülmúlja apját, szintűgy halandó ember lesz, és nem fenyegeti majd egyik isten pozícióját sem, másodszor pedig azért, mert sikerült kimesterkedniök, hogy ne kapjon meghívót a lakodalomra a viszály istennője, Erisz, hiszen remélhették hát, hogy az egyszer nyugodtan elszórakozhatnak.

Az olümposzi istenek összetettek Péleusznak nászajándékra, és ünnepélyesen átadták a nagy értékű hadifegyverzetet. A tenger istene, Poszeidón nem akart szégyenben maradni, s hozott Péleusznak egy pár remek lovat. Kheirón kentaur egy kőrisfa dárdát ajándékozott neki, mely kemény és nehéz volt, mint a vas. A szertartás és a szokásos szerencsekívánatok után nagyszabású esztrádműsor következett: Apollón pengette aranylantját, majd balett-repertoárjuk legújabb számával felléptek a Kháriszok, végezetül pedig a Múzsák elénekelték külön ez alkalomra szerzett kedves dalukat, mely a Péleusz és Thetisz fiára váró dicsőségről szólt. A műsor után kezdetét vette a szabad szórakozás, méltó keretek közt folyt, s nem zavarta meg a dühöngő természetű Árész sem, aki itt kivételesen civilben jelent meg, és tartózkodott mindenféle duhajságtól. A fiatalabb istenek táncoltak, az éltesebb korúak pedig üldögéltek és tereferéltek. Zeusz a maga arany támlásszékében komótizálva legeltette szemét az asztal túlsó oldalán ülő három istennőn — a feleségén, Héra asszonyon, és két leányán, Athénén meg Aphroditén. Mint vén szoknyavadász, azon a fogas kérdésen törte fejét, mely már régóta gyötörte: tulajdonképpen melyik a legszebb a három istennő közül?

Amikor javában folyt a mulatság, egyszer csak tompa puffanás hallatszott. A zene elnémult, a tánc megállt, s aki csak jelen volt, megdöbbenve nézett a barlang közepén álló asztalra. A viszály megsértett istennője, Erisz, ugyanis alattomos bosszút fundált ki. Nem sajnálta a fáradságot, elment a Heszperidák távoli kertjébe (mely valahol a mai Franciaország területén volt, s Egyiptomon, Líbián és a Gibraltáron,

vagyis Héraklész oszlopain át vezetett oda az út), és leszakított egy aranyalmát, melyen ez a felirat állt: „A legszebbnek!” Még idejében visszatért, s az almát odadobta az asztalra, Héra, Athéné és Aphrodité közé.

Mikor a három istennő megpillantotta a feliratot, egyik is, másik is, harmadik is önkéntelenül az alma után nyúlt. Mindegyik magát tartotta a legszebbnek, s nem is röstellte ezt a másik kettőnek tudomására adni. Kínos helyzet alakult ki, s odalett a jó hangulat.

Nem tudni már pontosan, melyik istennő fordult Zeuszhoz, hogy döntse el a vitát. Egy azonban biztos: Zeusz semmi kedvet sem mutatott hozzá, hogy beleártsa magát a dologba. Nem kellett volna mindentudónak sem lennie, hogy tudja, akár így dönt, akár úgy, két istennőt biztosan magára haragít. Egy darabig gondolkozott, ne jelöljön-e ki valamiféle bizottságot, mely addig kérődzik majd az ügyön, míg az istennők ismét hajba kapnak valamin és megfeledkeznek az almáról. Aztán valóban isteni gondolata támadt: lerázza nyakáról az istennőket almástul, felelősségestül, ha elküldi őket valahová a tengerentúlra!

Fogta az almát, kezébe nyomta az istenek követének, Hermésznek, és meghagyta neki, vezesse el a három istennőt a Trója melletti Ída hegyére. Él ott egy ifjú legény, aki még nem látott asszonyt, s — nem ismervén a kérdés szövevényes voltát — részrehajlatlanságánál fogva hivatott, hogy eldöntse a vitát. Parisznak hívják, pásztor, de nem akár-milyen: a valóságban Priamosz trójai király fia.

Hogy Parisz nem lakott a királyi palotában, hanem kinn élt a jószág közt a magas Ída hegyén, annak megvolt a sarkalatos állami érdekekből eredő, mélységes oka. A fiú születését megelőzően ugyanis Priamosz feleségének, Hekabének szörnyű álma volt. A királyné azt álmodta, hogy lobogó fáklyát lát, mely felgyújtja és elhamvasztja Íliont. Priamosz az udvari jóshoz fordult; a jós akként magyarázta az álmot, hogy Hekabé fiúgyermeket szül, aki majd Trója pusztulását okozza. Priamosz ugyan tiltakozott, mondván, hogy Zeusznak egy éltesebb korú jós útján tolmácsolt ígérete szerint Trójára örök dicsőség vár, de biztos, ami biztos, a bölcs, elővigyázatos uralkodó kitétette az újszülöttet az Ída hegyének sűrű rengetegébe.

Azonban a sors nem akarta Priamosz fiának halálát. Egy anyamedve megmentette a pusztulástól, aztán ráakadt egy pásztorember, Ageláosz, gondjaiba vette, fiává fogadta, és elkeresztelte Parisznak.

A lelenc fiú sudár szép legénnyé serdült, s mert csecsemő korában medveemlőt szívott, roppant erejével túltett minden Ída hegyi pásztoron. Mivel védte társait a fenevadaktól és erdei zsiványoktól, elnevezték Alexandrosznak, ami annyit jelent, mint „férfiak oltalmazója”. Származásáról az égvilágon semmit sem tudott, testvéreitől eltérően nem foglalkozott a politikával, így hát gondtalan meglelgedésben töltötte napjait.

Ama napon, amikor Thetisz és Péleusz menyegzőjét ülte, Parisz, mint rendesen, kecskenyáját legeltette az Ída lejtőin. Egyszer csak, mintha a földből nőtt volna ki, megjelent előtte Hermész a három istennővel. Természetes, hogy Parisz megijedt, s próbált elszaladni. Hová futhat azonban az ember a gondolatnál sebesebb lábú isten elől?! Hermész megállította Pariszt, bemutatta neki az istennőket, és átnyújtotta az almát.

— Add annak, akit a legszebbnek tartasz a három közül! Ez Zeusz parancsa: te dönts el, melyiküket illeti az elsőség a szépségversenyben.

Parisz nem értette, hogy jutott ehhez a megtiszteltetéshez, s az igazat megvallva, nem is igen örült neki. Zavartan nézegette az istennőket, egyforma szépnek találta őket — illetve egyiket is, másikat is, harmadikat is másért látta szépnek, ami ugyanaz. Alakjuk, járásuk, amit a férfiszem elsősorban vesz észre, tökéletes volt, öltözék, hajviselet, ápoltság tekintetében sem akadt rajtuk kifogásolnivaló; a természetük — márpedig a természet az, ami szerint az értelmes férfiember eldönti, melyik nőnek adja az elsőséget —, a természetük persze rejtve maradt. Itt azonban nem feleségválasztásról, hanem szépségkirálynő-választásról volt szó, el lehetett hát dönteni a kérdést a puszta külső alapján.

Csakhogy az istennők hamarosan elárulták természetüket is. Mind-egyik elkezdte magát dicsérni, a másik kettőt pedig ócsárolni, úgyhogy Parisz gondolt magában valamit az egész női nemről, s már-már ott tartott, hogy nyája első kecskéjének adja az almát. Ez azonban ellenezett volna Zeusz akaratával, márpedig jó dolog jóban lenni a legfőbb istennel. Hármuk közül annak adja az almát, amelyik túltesz a másik kettőn szónoklásban: édes mindegy, melyik lesz az.

Igen ám, de az istennők annyit és oly szaporán beszéltek, hogy Parisznak zúgott a feje, s akarva-akaratlan hallgatnia kellett a háromféle szóáradatot. Végül is az istennők olyan érveléshez folyamodtak, amelyet az emberek alkotta törvények úgy minősítenek, mint a „bírónak jogtalan előnyök nyújtásával vagy ígéretével való meg nem engedett

befolyásolása". Héra azt mondta: ha Parisz neki adja az almát, megteszi egész Ázsia urává; Athéné hadi dicsőséget és örökös diadalt ígért az ifjúnak, Aphrodité pedig a legszebb halandó asszonyt ígérte neki feleségül. Az egyszerű, romlatlan szívű Parisz furcsa helyzetbe került: nem maradt más hátra, mint hogy hajlamainak és érdekeinek megfelelően döntsön. Minek lenne neki Ázsia uralma? Hát még a mindenfajta dicsőség közül a legingatagabb, legállhatatlanabb hadi dicsőség? Hanem egy szép feleség — miért ne lehetne szép felesége?! Aphroditénak nyújtotta az almát.

Mind az istenek, mind az emberek egyöntetű véleménye szerint a legszebb halandó asszony Meneláosz spártai király felesége volt.

A vázolt események, noha eredetileg semmiféle kapcsolatban nem álltak egymással, a végzet akaratából aztán egy szörnyű tragédia kiindulópontjává ötvöződtek.

Az istennőkkel való találkozás után nem sokáig maradt Parisz az Ída árnyas erdeiben. Ámbár Hekabének tizennyolc édes- és harmincegy mostohafia volt, szívéből nem oszlottak el a szomorúság felhői, szüntelenül bánkódott kitett gyermeke után. Priamosz elhatározta hát, hogy a királyné felvidítésére és elvesztett fia tiszteletére nagy vitézi játékokat rendez. A döntés úgy szólt, hogy a győztes megkapja jutalmul a legszebb bikát Priamosz jószágából, mely az Ída lankáin legelészlik. Mit tesz a véletlen! Ez a bika épp Parisz csordájába tartozott, s Parisz az összes bika közt a legjobban szerette. Elhatározta hát, hogy — ha nem szívesen is — maga vezeti el a városba, s ott marad, míg tartanak a játékok, hogy megtudja, ki nyeri el kedvenc bikáját. Amikor meglátta a versenyzőket, eszébe ötlött, hogy egész könnyen megbirkózna velük. Ha pedig netalántán ő nyerné a versenyt — visszakapná legkedvesebb bikáját! Feliratkozott tehát a versenyzők közé, s medveerejének meg annak köszönhetőn, hogy hivatása gyakorlása közben naponta edzett, legyőzte valamennyi versenytársát — még a legnagyobb esélyest, Hektórt is.

Az ismeretlen pásztorlegény diadalát a királyfiak roppant szégyennek tekintették. Hektór öccse, Déiphobosz kirántotta kardját, hogy leszúrja Pariszt. A védtelen Parisz Zeusz oltárának azilumába menekült. Meglátta itt Priamosz leánya, a jóstehetségű Kasszandré, s tüstént tudta, kicsoda a valóságban az ismeretlen pásztorlegény. Priamosz és Hekabé igen-igen megörült az elsíratott fiúnak, és nagy ünnepélyességgel bevezették a királyi palotába. Hasztalan emelte fel figyelmeztető

Helené elrablása. Attikai serleg az i. e. V. századból. Személyek balról jobbra: Aineiász, Parisz (Alexandrosz), Helené, Aphrodité, Peithó. (Müncheni múzeum)

szavát Kasszandré, hogy Parisz okozza majd Trója romlását. Szegény Kasszandrét azzal verte meg a végzet, hogy örökké igaz jóslatait soha senki el nem hitte.

Parisz hamarosan beilleszkedett új helyzetébe, s megfeledkezett az aranyalmáról is, az istennőkkel való találkozásról is. Ám az istennők nem felejtettek. A női hiúságában megsértett Héra és Athéné bosszút forralt, s Parisz miatt meggyűlöltek egész Tróját. Aphrodité viszont azon gondolkozott, mi módon váltsa be ígétét. Felébresztette Pariszban a nővágyat, s meghagyta neki, hogy építsen hajót és menjen el Spártába, a szép asszonyok városába.

Mikor aztán Parisz a barátjával, Aineiással rábocsátotta a hajót a borszínű tenger habjaira, felkereste őt a jóstehetségű Helenosz, hogy lebeszélje az útról. Hiábavalónak bizonyult azonban Kasszandré komor figyelmeztetése is, Parisz nem tárgított. Trója ellensége, Poszeidón szörnyű vihart támasztott a tengeren, kedvezőtlen szelet bocsátott ki, azonban Parisz kibernetikusai (ahogy akkoriban a kormányosokat nevezték)

megtartották a délnyugati irányt. A viszontagságos, fárasztó hajóút végén kikötöttek a lakóniai tengeröböl partja mentén, Eurótasz torkolatában. Parisz és Aineiász másnap már ott sétált a híres-neves Spárta kaszárnyaudvarai közt húzódó széles utakon.

Meneláosz király nyájasan fogadta a messzi földről érkező vendégeket, lakomát szerzett tiszteletükre, s bemutatta őket feleségének, Helenének. Parisz a saját szemével meglátta a legszebb halandó asszonyt, s az első pillanatban beleszeretett. A teljes igazság kedvéért meg kell mondanunk, hogy ő is rokonszenves volt Helenének. Délceg, férfias alakját, színpompás keleti öltözékét és hosszú, aranszöke fürtjeit a szép asszony éppoly csábosnak találta, mint fiatalságát.

Ki tudja, milyen irányban fejlődnek az események, ha Meneláosz királynak nem kell másnap hivatalos útra indulnia Kréta szigetére. Ma napnyugtáig megjárná Krétát, de akkoriban hónapok műve volt egy ilyen tengeri út. Kimentette magát vendégeinél, s mielőtt elkészönt tőlük, mondván: a viszontlátásra! — Helenének meghagyta, hogy mindenben tegyen kedvükre. Hogy Helené a férje szavait túlon túl tágan értelmezte, abban mindenekelőtt a szerelem istennője, Aphrodité a ludas. Mézédés beszédet sugalmazott Parisznak, s a honfitársai lakonikus mondataihoz szokott Helené egyszerűen beadta a derekát. Megfelekezett mindenről, férjéről, leánykájáról, hazájáról, és titokban elhajózott Parisszal Trójába.

Az akháj katonaság közt terjesztett hivatalos verzió szerint Helené nem önszántából ment, hanem Parisz elrabolta. Amennyiben ez a hírváltozat Meneláosz szájából eredt, nyilván nem kellett, hogy irányadónak fogadják el; Helené sosem nyilatkozott a kérdésről egyértelműleg (ami legalábbis gyanús). A katonák azonban hitték, s az összes király, a bölcs Agamemnónnal az élen igyekezett őket hitükben megerősíteni. Hiszen „megbosszulni az elragadott Helené zokogását” volt a háború egyik fő célja!

De akár így, akár úgy igaz, Parisz elkövetett két súlyos bűncselekményt, amelyek nem maradhattak megtorlatlanul. Először: visszaélt a vendégjoggal; Görögországban a legelvetemültebb zsvány sem bántja meg azt az embert, akinek hajlékába vendégként lépett be. Másodszor: Parisz nem érte be a legszebb asszonnyal, hanem magával vitte az asszony eltartására szükséges anyagi eszközöket: Helenével együtt elhurcolta Meneláosz kincseit is.

De bármilyen súlyosak és sértők voltak is Parisz bűnei, kár volt miattuk egész Hellász és annyi ázsiai ország büntelen népének gyilkolnia egymást.

Kilenc esztendő meg-megújuló harcai során rájöttek erre a két szemben álló tábor katonái is. Eljutottak ahhoz a nézethez, mely éretlensége ellenére gyakorta felbukkan a világ minden országa egyszerű embereiben, amikor a háborúról gondolkoznak: ha a nagyuraknak valami bajuk van egymással, intézzék el maguk, s ne vonják bele a népet.

Ha így gondolkozik a két tábor népe, a vezéreknek — hacsak nem gyávák — mi más lehetne a teendője, mint teljesíteni a népakaratot. Márpedig a Trója alatt harcoló seregek élén (szó szerint az élen, s nem valahol hátul a front mögött megbújva) igazán nem gyáva vezérek álltak. A háború tizedik esztendejének első napján sor is került hát vezéri párviadalra, mely hivatva lett volna eldönteni a háború sorsát, hogy többé egyetlen katona se legyen kénytelen életét áldozni a komor Hádésznek.

A néptերelő Agamemnón a szokáshoz híven törzsenként és nemzetségenként felsorakoztatta a sereget, s parancsára megindult a had Trója ellen. „Mint ha ködöt hint szét a Notosz, tetejére a hegynek, lábuk alatt ugyanígy támadt por fellege tüstént, míg közeledtek, mert a mezőt sebesen befutották.” Mihelyt a trójaiak a magas vártoronyból ezt észrevették, tüstént jelentették az uralkodónak. Kisvártatva megnyílt a hatalmas Szkaiai kapuja, s kivonult rajta a trójai sereg, élén Hektórral, akinek messzire fénylett a sisakja. Amint nyíllövésnyire kerültek az akháj harcponthoz, kilépett az első sorból a párdubörös Parisz, és erős hangon szólva felhívta az akhájokat, küldjenek ki valakit a vezérek közül, aki kész döntő viadalban megmérkőzni vele.

Ugyan melyik vezér fogadja el a kihívást? Az egész sereg Meneláosz felé fordult. A spártai király habozás nélkül, „fegyveresen szökkent szekéréről a földre”; ezt diktálta neki a férfi- és a katonabecsület. Mint az éhes farkas, mely megpillantotta a kövér zsákmányt, úgy rontott a háború okozója felé. Azonban Parisz hirtelen megtorpant, mint aki sárkányt lát, inába szállt a bátorsága, s szaporán visszahátrált a dardan csatasorok mögé.

— Parisz! — kiáltott rá Hektór. — Arcra remek, csábító, nőkbebolondult. Mostantól fogva hogy nevetnek majd rajtad a fürtös akhájok, kik jó harcosnak hittek, mert annyira szép vagy arcra, de lelkedben nem akad sem erő, se merészség! Lám, ugye nem várod be Árész-kedvelt Meneláoszt? Megtudnád, kinek őrzöd most viruló feleségét!

— Hektór, ennyi igaz, joggal, nem jogtalanul szidsz — szedte össze

magát Parisz. — Tehát ha kívánod, hogy viadalra, csatára kiálljak, ültess csak le a trószokat és az akhájokat is mind, és a középre eresztetek engem s hős Meneláoszt, hogy Helenéért s minden kincsért megverekedjünk: és amelyik majd győz s derekabb lesz a viadalban, fogja a kincseket és vigye el békében az asszonyt, s kössön a többi barátságot, s vágván igaz esküt, lakjátok ti a rögzös Tróját, s ők térjenek újra lónevelő Argoszba s akháj szépasszonyú földre!

Parisz szavai megörvendeztették Hektórt. Kilépett a trójai seregből, s kelevézével integetve elindult az akhájok felé. Agamemnón királyhoz fordult és tolmácsolta neki Parisz javaslatát. A seregben mély csönd támadt. Meneláosz törte meg a csendet:

— Halljátok az én szavam is, hisz a kín a leginkább engemet sújt: úgy vélem, a trójaiak s az akhájok szétválhatnak már, hisz elég bajt túrtetek eddig énértem s az Alexandrosz gyújtotta viszályért. Hát ketőnk közül az, kire vár a halál meg a végzet, haljon meg: de ti váljatok el békében azonnal! — Aztán javasolta, hogy a háború befejezésének e módját illetően kössenek szerződést, s azt trójai részről maga Priamosz király szentesítse esküvel. Agamemnón is, Hektór is helyeslésnek adott kifejezést, s mind a trójai, mind az akháj legénység ujjongott szívében s lelkében, hogy vége a gyötrő háborúságnak.

Amikor a követek megjelentek Priamosz várában, az egész népes város örömmámorba esett. Miként a palotákban, díszes nagy kastélyokban és a földhözragadt szegények viskóiban az asszony-nép mind, úgy örült a szép Helené is. A király ugyan sosem vetett a szemére semmit („nem te okoztad az én bajomat, de az istenek adták, argosziak könnyes harcát kik rámműdítették”), azonban minden trójai szemén látta, hogy nem szeretik, mert egyedül őmiatta tört ki ez a kegyetlen háború. Most mindennek vége szakad, s ez a fontos! Hogy mi módon — igazán mellékes. Ha Parisz győz a párviadalban, Helené továbbra is a felesége marad, ámbátor Parisz már rég nem az, aki valaha volt. Ha Meneláosz győz, Helené visszatér hozzá, hiszen már úgyis régen sóvárog fiatalkori férje, kisleánya s drága szülőföldje után.

Az öregecske Priamosz tüstént kocsiba fogatott, és sietett a harcterre. Közben a két szemben álló fél vezérei megállapodtak mind a párviadal, mind a viadalt követő béke pontos feltételeiben. Azután a sereget vezető Agamemnón és a trójai király, áldozatot mutatván be az isteneknek, szörnyű esküvéssel pecsételték meg a szerződést:

— Legmagasabb, fennkölt Zeusz s többi nagy elnemenyésző, bármelyikünk legyen az, ki előbb megsérti az esküt, úgy loccsantsa ki

agyvelejét, valamint e bor ömlik, ő s minden fia, és feleségét mások igázzák!

Ekkor a két vetélytárs felkészült a viadalra. Előbb a lábvértet vetették fel, s jó szorosan összekapcsolták az ezüst bokacsattal, következett az ezüstveretes mellvért, majd az ezüstszőges bronzkardot vetették vállukra, s feltették fejükre a kitűnően vert lószőrforogós sisakot; baljukra rászíjazták a pajzsot, s jobbjukkal megragadták a hosszú nyelű, bronzhegyű dárdát. Így felfegyverkezve a két sereg közt középre vonultak, felálltak a vívásra kijelölt helyen, és hosszan nézték egymást szörnű tekintettel.

Mindenki feszült figyelemmel várta, melyikük kezdi a viadalt. Parisz szánta rá magát elsőnek: hatalmas lendülettel kivetette nehéz dárdáját Meneláoszra, pontosan a melle közepébe célzott. Azonban Spárta királya pajzsával ügyesen felfogta a dárdát és a földre ütötte. Az akháj hadsorokon a megkönnyebbülés moraja zúgott végig. Most Meneláoszon volt a sor. Felemelte dárdáját, és hevesen elhajította: a fegyver súlyos csengéssel áttört a pajzson, úgyhogy a bronzhegy behatolt Parisz mellvértjébe, és a lágyéka fölött átszelte az ingét. Ám Parisz ügyesen elfordult, s hajszálnyira kikerülte a halált. Spárta királya elhatározta, hogy nem késik egy pillanatot sem, s karddal támadt ellenfelére. Amint azonban lecsapott Parisz sisaktaréjára, az ezüstszőgű kard négy darabra törve hullott szét. Meneláosz szörnű szitkot szórt, de az istenek rosszindulata e félreérthetetlen jelével dacolva nem adta fel a harcot. Az a tudat, hogy az istenek támogatását nélkülözve egy szál magában áll a porondon, óriási erőt öntött belé; odaugrott meglepett vetélytársához, pusztá kézzel megragadta sisakforgóját, csavart rajta egyet, úgyhogy a himzett nyakszíz fojtogatta Pariszt, s így vonszolta maga után az akháj hadsorok felé, hogy valakitől kardot kérjen és leszúrja ellenfelét.

Parisz sorsa megpecsételtnek látszott. De a legszorongatottabb pillanatban, amikor Parisz már fulladozott és várta Meneláosztól a halálos csapást, közbelépett Aphrodité: eltépte a szíjat, és a spártai király egyszer csak álmélkodva érzi, hogy az üres sisakot tartja a kezében. Dühösen elhajítja, és felemeli a dárdát, hogy keresztüldöfje Pariszt. Azonban Aphrodité nem hagyta cserben védencét. Ködbe takarta, és a tulajdon két karján, láthatatlanul, elvitte a küzdőtérrel — egyenesen a szép Helené hálótermébe.

Hasztalan kereste ellenfelét Meneláosz a trójaiak sorában és a dardan sereg közt. Senki sem tudta, hová lett, és senki el sem rejtette volna; mindannyiuknak gyűlöletes volt már, miként a halál istene.

A megmentett Párizs ezalatt nyugodtan heverészett a puha ágyban, mintha csak táncban fáradt volna el egy kicsit. Ugyancsak semmi kedve nem volt hozzá, hogy visszamenjen a küzdőtérre: férfiasságát másképp akarta bebizonyítani Helenének. A szép asszony igazán nem szívesen ült le melléje a kerevetre, mert egyetlen nő se becsüli nagyra azt a férfit, aki kibújik kötelessége teljesítése alól.

A zavar múltával, melyben senki sem ragadott fegyvert, nehogy megszegje az ünnepélyes fegyverszünetet, felállt Agamemnón, és öcscsét győztesnek hirdette ki. Az akhájok hangos szóval helyeseltek — a trójaiak hallgattak, ami az adott helyzetben szintűgy a helyeslés jele volt.

Mialatt a trójai síkon a katonák férfiakhoz méltó módon megoldották a kínos kérdést, Zeusznál összejöttek az olümposzi istenek, hogy felülvizsgálják a dolgot. Aphrodité sugárzott az örömtől, és nem egy széptevésre hajlamos isten gratulált neki (persze, Héra és Athéné háta mögött) a sikerhez, melyre igazán büszke lehet, bár kedvence miatt inkább pirulnia kellene. Ugyanakkor Zeusz dühítette a másik kettőt, főmagasságú feleségét és bagolyszemű leányát:

— Ki tudja, hol kőszálatok megint, amikor Meneláosz küzdött a porondon! No de sebj! Elboldogult nélkületek is, és megnyerte a viadalt! — Aztán megnyitotta az ülést, röviden vázolta a helyzetet, és kifejezte azt a nézetét, hogy helyes volna tán, ha eleget tennének az igazságnak: — Gondoljuk hát meg, hogy mindez mint legyen ezután: ébresszünk-e megint bösz harcot vad hadizajjal, vagy tán már a szövetséget vessük le közübük? Hogyha ez így tetszik s kedves mindannyiotoknak, lakhassák várát ezután is az úr Priamosznak, és Meneláosz az argoszi szép Helenét vigye vissza!

Zeusz javaslata Héra heves ellenállásával találta magát szemben. Nyomban csatlakozott Hérához Athéné és Árész is. A háború kegyetlen istene felugrott helyéről, üvöltözött és csörgetve rázta fegyvereit. Az istenek többsége hallgatott, várta, mi lesz a vége, mert az istenek sorában az cselekszik helyesen, aki egyszerűen csatlakozik a győztes félhez. Héra sokáig beszélt, fennhangon és részrehajlón (felrótta Zeusz-nak még a verítéket is, amit elhullatott, míg a Trója vesztére törő népeket egybeterelte). Végül is Zeusz dühbe gurult, és megvonta Hérától a szót:

— Teljesen megbolondultál! — mondta neki. — Hogyha te ott a

kapun s a magas falakon behatolnál, nyersen falnád föl Priamoszt valamennyi fiával s Trója egész népét!

Héra nem hagyta magát elnémitani, amiből megint olyan jelenet kerekedett, hogy regett belé az Olümposz. Úgy végződött a dolog, amint nemcsak az istenek, hanem az emberek világában is a házastársi perpatvarok végzödni szoktak. Zeusz örült, hogy szóhoz jutott, s csak annyit mondott helyzetébe beletörődötten:

— Tégy hát, amit akarsz!

Ebben a pillanatban Héra az ég legnyájasabb feleségévé változott. Megigérte Zeusznak, hogy ha netán el akar majd pusztítani valami várost, nem állja útját, még ha olyan városról lesz is szó, melyet szeret, legyen az akár Mükéné, vagy bármely más város, amelyet nem szeret. Hiszen ő mindig egy nézetet vall férjével, romboljon Zeusz bárhol bármit, ő nem gátolja, hisz nagy ereje ellen úgysem tehet semmit.

— Azért egymásnak most tegyünk kedvére. Én neked máskor, te nekem most! Küldd hát gyorsan Pallasz Athénét, menjen a trójaiak s az akhájak harcshivájába, s kísérelje meg azt, hogy a győzelemittas akháj, eskükötést megszegve, először a trójai sértse!

Athénét nem kellett kétszer biztatni. Mint derült égből a meteor, repült alá a hadnép közepébe, trójai katona alakját öltötte magára, s kereste azt az embert, aki kész rá, hogy megszegje az ünnepélyes szerződést.

Lúkia gazdag királyának, Lükáón fiának, Pandarosznak személyében lelte fel, aki mestere volt a nyíllövészetnek. Pandaros tanácstalanul állt pajzshordozói közt, s botor elméjében azon sajnálkozott, hogy a háború hirtelen végeszakadása megfosztja a dicsőségtől és zsákmánytól.

— Hallgatnál-e reám, te Lükáón hösszívű sarja? — szólt hozzá szárnyas szavakat Athéné. — Mernéd gyors nyiladat Meneláosz hősré kilőni? Néked a trójai nép hálát és hírnevet adna, és a királyi Alexandrosz mind közt a leginkább; drága ajándékot legelőbb ő adna neked, ha láthatná Átreusz sarját, a vitéz Meneláoszt — mert a nyilad leigázta — a bús máglyára kerülni!

Pandarosz nem sokat tétovázott, nem volt szokása. Fogta vadkecske szarvából remekelt íját, nekifeszítette a földnek, és szaporán felajzotta. A tegezből kiemelt egy új nyilat, ráillesztette az íj idegére, megfogta a nyílveget, a húrral a melléig vont, és feszült figyelemmel célzott: megcsörrent az íj, a húr nagyot pendült és az éles hegyű nyílvessző süítve repült Spárta királya felé.

Azonban a sors könyvében nem az volt megírva, hogy Meneláosz

örgyilkos kéz nyilától haljon meg. Athéné elfordította felőle a halált, miként az anya elhajtja a legyet édes álmát alvó kisfiáról. A nyíl az oldalát érte Meneláosznak, átütötte a páncélt, a védövet is, és enyhén megsebezte a királyt. Mégis vastag sugárban szökkent ki a vér a sebből.

A fegyverszüneti esküt megsértették. Hogy a trójai fél volt a sértő, nem lehetett kétséges.

Az akhájok fiai az istenek rovására írták, hogy nem vált be a háború — a háború elnyújtása — elleni klasszikus recept. Amikor pedig itt a földön, a maguk világában keresték az okokat, minden megerősítés nélkül arra az eredményre jutottak, hogy a szomorú valóság mögött a vezérek dicsvágya, mindenekfelett pedig a zsákmányéhség rejlik, mely Pandarosz íját is felajzotta, és meghíúsította a béke reményét.

Egyébiránt egy akháj katona kimondta ezt nyíltan és kereken. Therszitész* volt az istenadta, a legfertelmesebb külsejű, legrútabb ördög valamennyi görög közt, akik kilenc esztendőnek előtte Ílion falai alatt letáboroztak. A csámpás, totyakos, görbedt hátú, horpadt mellű szörnyszülött dörgő hangú szónok volt. Nagyszájúságban felülmúlt mindenkit, s a gyűlésen hosszú beszédet mondott — ha ugyan a királyokra, főleg pedig Agamemnónra zúdított szitokáradat gyűlési beszédnek nevezhető —, melyben csak bizonyos töredékét sorolta el annak, amit az esti tábortűz mellett az akháj táborban hallott az az ember, aki körülbelül csak egy negyedszázaddal állt közelebb a trójai háborúhoz, mint mi.

Therszitész mindenekelőtt elveti azt a felfogást, hogy a háborút az argoszi Helené miatt vívják:

— Hervadt már, akár az ördögszekér, s ráadásul olyan bestia, hogy nincs párja a kerek világon. Én bizony egy véka babot se adnék érte. Kívánom a tökkelütött Meneláosznak, hogy nyerjük meg a háborút, és kapja vissza Helenéjét. Helené egész szépsége nem más, mint legenda, csalás meg egy kevés arcpirosító.

Amikor bajtársai ellenvetést tettek, hogy hát azért mégsem holmi legenda miatt harcolnak, lehurrogta őket, mondván, hogy nem látnak bele a dolgok mélyébe:

— Mi, hellének, először is azért háborúskodunk, hogy a vén róka Agamemnón degeszre tönkje a zsákjait zsákmánnyal; másodszor azért,

* Lásd Karel Čapek: Történelmi görbetükör (22. old.), Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957.

hogy a piperkőc Akhilleusz kielégítse határtalan dicsvágyát; harmadszor azért, hogy a szélhámos Odüsszeusz mindenféle hadiszállítások ürügyén a bőrt is lenyúzza rólunk, végezetül pedig azért, hogy valami Homérosz, vagy minek is hívják azt a tekergő alakot, néhány koszos garasért dicsfényt fonjon a görög nemzet legelvetemültebb áruelőadóinak feje köré, és ugyanakkor meggyalázza vagy legalábbis agyonhallgassa az akhájok igazi, szerény és önfeláldozó hőseit, amilyenek ti is vagytok. Így van ez, bizony így!

Therszitésznek, magától értetődően, nem fizetődtek ki az ilyen bujtogatások. Odüsszeusz, aki elsőnek vette észre, hogy a csenevész szörnyszülött mi módon igyekszik aláásni a harci szellemet, személyesen kereste fel Therszitészt.

— Te vén locsogó, tartsd a szádat! Hogyha azon kaplak, hogy ekként őrzöngsz ezután is, akkor már Odüsszeusz feje itt ne maradjon a vállán, hogyha le nem rántom rólad valamennyi ruhádat, inged meg köpenyed, s ami még betakarja szemérmed, és zokogásod közt nem verlek a fürge hajókig sok fájó, csúnya csapással! — pirított rá, s hogy nyomatékokat adjon szavának, úgy vállon sújtotta jogarával, hogy Therszitész kétrét görnyedt, s kövér könny hullt a szeméből.

Ez az epizód azonban, amelyet mindig csupán élcként könyvelnek el — mint minden sikerült élc —, komoly igazság magvát rejtí magában.

A nyíl, amelyet Pandarosz kilőtt, nemcsak a szent esküvéssel erősített fegyverszünetet sértette meg, hanem megsértette Zeust is, aki tanúja volt a szerződéskötésnek. Agamemnón, aki roppant haragra gerjedt hős lelkű fivére alattomos megsebesítésén, úgy érezte, isten és ember előtt minden joga megvan rá, hogy felújítsa a harcot. Biztos volt a legfőbb isten segítségében, parancsot adott hát a támadásra. A trójaiaknak nem volt más választásuk, mint hogy teljes erővel védekezzenek.

Harmadik fejezet

Akhilleusz haragja

A trójai síkon fellángolt a harc, és oly iszonyú erővel tombolt, amínőre nem volt még példa attól a naptól, hogy a görög flotta kikötött, s partra szállt a roppant erejű had.

Akkor ott állt vitéz dárdavetőivel Hektór, hogy ledöfjön mindenkit, aki fegyverrel a kezében Trója földjére lép. A görögök haboztak, mert a jóslat szerint aki elsőnek teszi lábát a trójai földre, elsőnek hal is meg az ellenség kezétől. Mikor Odüsszeusz látta, hogy ez a jóslat megghiúsíthatja a partraszállási műveletet, kivetette pajzsát, és ügyesen ráugrott. Az ifjú Prótesziláosz, akiben legjobban lobogott a hőstettek utáni vágy, meglátta Odüsszeuszt a parton, s kiugrott utána. Megérintette a földet — s abban a pillanatban Hektór keresztüldöfte dárdájával. Erre az akhájok vad rivalgással kizúdultak a partra, s kezdetét vette a véres ütközet. A trójaiak életükkel fizettek hazájuk minden talpalatnyi földjéért, s szintúgy a görögök is drágán vásárolták meg a partraszállást. A túlerőtől szorongatott Hektór súlyos veszteségek után kiadta a parancsot, hogy a sereg vonuljon vissza Trója falai mögé.

Ma azonban szentül eltökélte magában, hogy a visszavonulási parancs nem lépi át fogai sövényét. Iszonyú mód gyötörte a tudat, hogy bár a hazáját védi, igaztalan harcot folytat. Most azonban már nem jogról vagy jogtalanságról, hanem életről és halálról volt szó — egyedül a határtalan elszántság nyújtott még reményt, hogy a trójai sereg visszanyeri a legfőbb isten jóindulatát. De Agamemnón király is, tudva, hogy a jog és Zeusz az ő pártján áll, elhatározta, hogy ezt az ütközetet más módon, mint győzelemmel be nem fejezi.

Amikor tehát Pandarosz megszegte a fegyverszünetet, és a harc elháríthatatlanná vált, a seregvezető Agamemnón elrendelte a csatasorok felállítását. Ugyanezt tette Hektór is. A királyok és vezérek elfoglalták helyüket az élen, hogy elsőként ütközzenek meg, és példájuk magával ragadja a legénységet. Elhangzottak a vezényszavak, a csapatok megmozdultak. Az egyszerű hadi nép, mind a trójai, mind az akháj, csupán a vezérektől való félelmében, szó nélkül indult az ütközetbe. Amikor aztán, a parti szirteken megtorpanó, tajtékos hullámok morajlásához hasonlóan, óriási robajjal összecsaptak a domború pajzsok, az

egyszerű hadi nép azt tette, amit a kötelesség parancsolt: mert hiszen a csatában minden katona elsősorban saját életéért harcol.

Elsőnek Nesztór fia, az egész akháj fiatalság leggyorsabb futója, Antilokhosz ért el a trójai hadirendhez. A trószok közül a hős Ekhepólosz rohant vele szembe, aki mindig az első sorokban küzdött. Ma azonban utoljára harcolt. Alig villant össze a két vezér szeme fehére, Nesztór fia előrecsapott kardjával, és telibe találta Ekhepólosz ércsisakját. Mire a trójai feleszmélt, Antilokhosz dárdával a homlokába döfött, és kioltotta életét.

Az elesett hős teteme fölött ádáz küzdelem fejlődött ki: mint éhes farkasok rontottak egymásra a vezérek és csapatok. Agénór trójai vitéz megtámadta az abász király fiát, Elephénórt, aki a halott Ekhepóloszról akarta lefejteni a gyönyörűen fénylő vértet; oldalról a szeme közé vágta az érkelevézt. A nagy Aiász Szimoeisziosszal ütközött meg; a mellbimbója felett döfte keresztül akkora erővel, hogy a dárda érc-hegye a vállcsontján jött ki. Priamosz fia, Antiphosz vadul nekirugaszkodott, hogy megbosszulja bajtársát; azonban célt tévesztett, s dárdája Odüsszeusz kebelbarátját, Leukoszt érte a lágyékán. Leukosz elvágódott, mint a tövestől kicsavart jegenye. Barátja halála iszonyúan felbőszítette az ithakai királyt: kilépett a sorból, bátran odament egy csoport trójai vezérhez, célzott és teljes erőből elhajította dárdáját. Priamosz fiát, Démokoónt találta bal halántékon, túloldalt jött ki a fegyver bronzhegye, és az elzuhanó trójai vitéz páncélja alatt szinte döngött a föld.

Amikor a derék Hektór látta, hogyan leheli ki öccse a lelkét mindjárt a csata kezdetén, megremegett a fájdalomtól, és hátrált egy lépést. Abban a pillanatban hátrálni kezdett az egész trójai hadrend. Az akhajok fülsiketítő zajjal törtek előre, éket vertek a trójai hadba, s szüntelenül előrenyomulva pusztították az ellenséget. Az ütközet a trójaiak visszavonulásává kezdett válni. Ámde most megzendült egy óriási hang:

— Embereljétek meg magatokat, vitéz lovasok, ne hátráljatok meg a danaok előtt! — süvöltötte Apollón, a trójaiak hű oltalmazója. — Üssétek őket! Hisz sem kőből nincs, sem vasból nekik a bőrük, hogy föltartsa a bőrhasító kelevézt, ha nekifut. És lám, már Akhilleusz, szépfürtű Thetisz fia sem küzd ott köztük, de a bárkánál forralja epéjét!

Igen, Akhilleusz ma nem vett részt az ütközetben — sátrában ült. Nélküle, amint a végzet rendelése szólt, nem eshetett el Trója, és a derék trójaiak, amint ugyanaz a végzet rendelte, nem üzhették el városuk falai alól az akhájokat. A mai csata tehát nem dönthette el a

háború sorsát, noha ismét roppant erővel fellángolt a harc, és senki sem vethetett semmit a szemére azoknak, akik vívták.

Hogy Akhilleusz aznap nem vett részt a harcban, megvolt rá az oka — s minden akháj megértette.

Az egész hadseregben Akhilleusz volt a legvitézebb hős, és egészen a mai napig mindig első volt a harcban. Senki sem ért fel vele bátorságban, erőben, gyorsaságban, sem érdemekben. Noha a többiek is derekasán megállták helyüket, az ő vállán nyugodott a kilenc év háborúskodásának legnagyobb terhe. Mégpedig nemcsak a trójaiak ellen vívott harcokra gondolunk itt, hanem azokra is, amelyeket a szomszédos országok seregei ellen küzdött végig Akhilleusz. Mürmidónjai élén hadjáratokat vezetett ugyanis a környező szigetországok ellen, hogy élelmet szerezzen az akháj seregnek, és a zsákmány nyújtotta öröm révén fenntartsa benne a harci szellemet.

Az a hír járta róla, hogy sebezhetetlen, mert isteni anyja, úgymond, rögtön a születése után bemártotta az alvilági Sztüx folyó hideg vizébe, úgyhogy egész testét — kivéve a sarkát, amelynél fogva anyja tartotta — láthatatlan páncél vonta be. Persze mindez csak szóbeszéd volt; Akhilleusz éppoly sebezhető volt, mint bárki más, és sosem bocsátkozott harcba páncél és fegyverzet nélkül. Azonban szívósabb volt másoknál, mivelhogy Thetisz gyermekkora óta ambróziával kenegette és tűz fölött edzette. Egyszer szemtanúja volt ennek a műveletnek Péleusz; amikor meglátta fiát a lángokban, azt hitte, Thetisz meg akarja ölni, kardot rántott hát rá. A szegény istennőnek mit volt mit tennie?! Nem ért rá magyarázkodni, hanem igyekezett mielőbb eltűnni a tenger hullámaiban. Azután Péleusz nevelőt keresett fiának. A bölcs Phoinix lett az, majd később Kheirón kentaur, aki medvevelővel és oroszlánsüllyel táplálta növendékét, úgyhogy Akhilleusz ritka daliává serdült: tízéves korában pusztá kézzel vadkant ölt meg, és szarvasbikát fogott el futásban. Kheiróntól megtanulta az összes hasznos művészetet, főleg a zenét és éneket; e kettőben tovább tökéletesedett Lükomédész király leányai között Szkürosz szigetén. Mindene megvolt Akhilleusznak, mindent megadtak neki az istenek a legteljesebb mértékben, bővelkedett mindenben, ami dísze és bece a férfinak — csupán egyvalamit tagadt meg tőle a sors: a boldogságot.

Akhilleusz. Attikai ampho-
ra az i. e. V. század má-
sodik feléből. (Vatikáni
múzeum)

Feltételezhetnők, hogy Agamemnón király rendkívül nagyra becsülte az olyan hőst, mint Akhilleusz volt. Azonban a főparancsnoki megbecsülés nem haladta túl a hivatalos tisztelet- és címadást. Lelke mélyén Agamemnón féltékenykedett a „hádtörőre“, a „várospusztítóra“, a „várdúlóra“. De ez a féltékenység nem a szeretet megnyilvánulása, hanem a gyűlölet kezdete volt. Pedig valamikor Agamemnón felkínálta

leánya, Íphigeneia kezét is Akhilleusznak, s Péleusz nagy fia, dacolva az egész sereg akaratával, elszántan tiltakozott az ellen, hogy Íphigeneiát feláldozzák az isteneknek a szerencsés hajóút érdekében. Akkor ott, Auliszbán, először támadt meghasonlás Agamemnón és Akhilleusz között. Úgy simult el a viszály, hogy Íphigeneia önként fellépett az áldozati oltárra (ahonnan aztán rejtélyes körülmények közt eltűnt — csak később derült ki, hogy Artemisz istennő elvitte Tauriszba, a mai Krím félszigetre). Ámde nem bocsáthatja meg az apa a vőlegénynek, hogy jobban szereti a leányát, mint ő, sem a parancsnok az alárendeltjének, hogy felülmúlja vitézségben — hacsak nem nagyobb ember, mint a hőskor görögjei.

Agamemnónnak Akhilleusz ellen táplált, sokáig leplezett (az utóbbi időben már nem is leplezett) gyűlölete a háború tizedik évének elején robbant ki, és fajult nyílt ellenségeskedéssé.

Akhilleusz mürmidónjaival visszatért rendszeres portyái egyikéről. Ez alkalommal messze benn járt a szárazföld belsejében, a phrúgiai Thébaiban, és foglyokat is hozott. A foglyok közt akadt több leány is, akiknek az volt a sorsuk, hogy a katonáknak kiosszák őket. Agamemnón a fővezérség jogán a legszebbiket magának osztotta; Apollón isten papjának, Khrüszeisznek leánya volt az, aki véletlen folytán esett fog-ságba, mert épp akkor látogatóban járt Thébaiban. Az akháj sereg nem tiltakozott, nem tiltakozott Akhilleusz sem. Nem vágyott Khrüszeiszre, ott volt sátorában a csinos Bríszeisz, Bríszeusz lüárnésszoszi király leánya, akit akkor ejtett foglyul, amikor feldúlta Lüárnésszoszt. Bríszeisz nem közönséges rabnő volt, akinek az lett volna a sorsa, hogy Akhilleusz a háború idejére megossza vele sátrát és ágyát. Akhilleusz szerette a leányt, az is őt, és úgy tervezték, hogy a háború után egybekelnek.

Kevéssel ezután a hírnökök jelentették a fogoly Khrüszeisz atyjának jöttét. Tisztos aggastyán volt Apollón papja, szívében nem dült harag, kezében jogart tartott, homlokát a papi sérthetetlenség szalagkoszorúja övezte. Üdvözölte az akháj vezéreket, főképp Agamemnont, s kívánta nekik, hogy mielőbb dúlják fel Tróját és szerencsésen térjenek haza. Aztán előterjesztette kérését: gazdag váltságdíj fejében adják vissza leányát.

A pap szavai tetszetek a népnek is, a vezéreknek is, a váltságdíj becses volt, mindenki fennhangon helyeselt. Csak Agamemnón ráncolta komoran a homlokát. Tán azért, mert a leány valóban szép volt, no meg tán azért is, hogy a pap, főleg pedig a sereg előtt a hatalmát fitogtassa,

viSSZautasította az ajánlatot. Mint minden ember, aki tudja, hogy helytelenül cselekszik, magyarázat helyett elkezdett szitkozódni és fenyegetőzni:

— Halod, öreg, tűnj a szemem elől, s később se kerülj ide vissza! Úgy ne legyen, hogy e bot s isten koszorúja se véd meg. Én a leányt nem adom ki, előbb utoléri az aggkor messze hazájától, Argoszbán, az én palotámban, míg a szövöszéken szövöget s velem ágyamat osztja; menj hát, föl ne dühíts, hogy egészségben hazatérhess!

Az akhájok megrémültek a király dölyfös szavaitól. Megrémült az öreg is, engedelmeskedett a parancsnak, elment a tengerpartra, föl-emelte kezét, és forró imával esengett Apollónhoz:

— Hallgass meg, te Ezüstíjú, e vágyam vidd most teljesedésbe: könnyeimért az akhájokon állj bosszút nyilaiddal!

Apollón, a papját ért gyalázon megsértődván, teljesítette a kérést. Fogta íját és tegezét, mint a sötét éj leszállt az olümposzi magasságokból, a hajóktól jó messze leült, és röpítette a nyílvevőket egymás után: kezdetben csak az ösvérekre és a kutyákra, de aztán magára a népre — s irgalom nélkül pusztította őket.

Apollón nyilai dögvészt hoztak.

Kilenc napon át zúdultak a nyilak Apollón isten ezüstíjáról az egész táborra, kilenc napon át lobogtak a tetemekből rakott máglyák az árnyékos tenger partján — de a király nem tett semmit, hogy elhárítsa a dögvészt.

Minden akháj katona előtt világos volt, hogy a király, egyes-egyedül a király az oka ennek a csapásnak. Hiszen a papoktól már rég tudták, hogy a dögvész nem más, mint nyíl ütötte seb, amellyel Apollón a bűnösöket sújtja. Tudta ezt persze Agamemnón is, és talán éppen azért, félve a szemrehányástól, hogy kihívta Apollón bosszúját, nem hívatott össze gyűlést, ahol megtanácskozta volna a többiekkel, mi módon orvosolja a papnak okozott sérelmet, és hogyan engesztelje ki a haragvó istent. Sőt nem fordult segítségért a papokhoz vagy jóshoz sem!

Amikor a helyzet már egészen tarthatatlanná vált, Akhilleusz elhatározta, hogy megteszi a szükséges lépést. Egybehívatta a népet a gyülekezőhelyre, hogy megtanácskozzák, mitévők legyenek. Mindenki örömet hajlott a szavára, s oly nagy számban jöttek össze, hogy az értekezlet gyakorlatilag felért a hivatalos gyűléssel. Jelen voltak a ki-

rályok is, jelen volt a jós is, Kalkhász, sőt Agamemnón is, de haragot forralt szívében, mivel úgy érezte, megrövidítették jogaiban, mert csak neki van jussa a gyűlés összehívására.

Akhilleusz felállt, üdvözölte a főparancsnokot, s kifejtette előtte, mennyire aggasztó a hadsereg sorsa.

— Az akháj együtt veri most le a harc meg a dögvész. Hát csak kérdjünk meg valamely jóst vagy papot, álmok fejtőjét is akár, mért ily bosszús Phoibosz Apollón; tán nem teljesített fogadalmak vagy hekatombák bántják!

Akhilleusz nem beszélhetett volna tapintatosabban; egyetlen szóval sem érintette a dögvész igazi okát, a király nevét ki sem ejtette. A seregvezető Agamemnón hallgatott. Kalkhász kért hát szót, s Akhilleuszhoz fordult:

— Én hát szólni fogok: de figyelj rám, s tégy nekem esküt, hogy szóval vagy akár kézzel megvédeni kész vagy. Mert attól tartok, haragudni fog az, ki parancsol minden akhájnak!

Akhilleusz megígérte a védelmet — s Kalkhász kimondta fennhangon, amit már úgysis tudott mindenki. Aztán kijelentette, hogy Apollón csak abban az esetben engesztelődik meg, ha a király Khrúszésznek visszaadja a lányát, mégpedig váltságdíj nélkül, és illő magyarázkodással.

Agamemnón nekirontott Kalkhásznak:

— Jósa a rossznak, jót sose mondtál még nekem eddig: annak örül szíved mindig, ha a rosszat jóslod! Legyen mégis kívánságod szerint, mert hisz népem egészségét akarom s nem a vesztét! Visszaadom a leányt, bár több a szívemnek Klütaimnésztránál, törvényes feleségemnél! Persze, egy feltétellel: kapok pótlásul mást, kedvemrevalót!

— Természetes! — állt fel Akhilleusz, hogy megnyugtassa Agamemnónt. — Csakhogy: egyberakott heverő kincsekről nincs tudomásunk. Mert mit a várakból hordtunk ide, szét van az osztva, újra begyűjteni mind a seregtől mégse való már. Hát a leányt most add ki az istennek: s mi, akhájok három-négyszeresen kárpótlunk érte, ha majd Zeusz engedi, hogy bástyás Tróját feldúljuk egészen!

A király belekapaszkodott ezekbe a szavakba, s régi dühe kicsordult:

— Akhilleusz, ha derék vagy is, így ne ravaszkodj! Mert hiszen úgysem jársz eszemen túl, rá se beszélhetsz. Azt akarod, hogy néked ajándékok legyen, én meg üljek üres kézzel? Noszogatsz, hogy a lányt odaadjam? Hogyha tehát nekem zsákmányt ad a büszke akháj nép,

mely lelkem kedvére való s föl is ér a leánnyal — jó! De ha nem, magam veszem el! Akár tőled, vagy mástól a vezérek közül!

A király szavai szörnyű haragra gerjesztették Akhilleuszt. Még ekkora sértést! Hogy ravaszkodik, túl akar járni az eszén, és csak a maga érdekeit nézi! S mindezt egyenesen a szemébe mondta, itt az egész sereg előtt. Nem bírt magán uralkodni:

— Hallgass, király! Te szemérmertlenség-öltönyű, kapzsiszívű, te! Én nem a dárdavető trósz népért jöttem a földre, harcot vívni velük: hisz nem vétett nekem egy sem! Szentelen, érted jöttünk mind ide, hogy Meneláosznak s neked, ebszemű, itt kicsikarjunk harccal elégtételt: de te ezzel mit se törődöl, sőt, most még fenyegetsz, hogy a zsákmányrészem elorzod, melyért fáradtam sokat és mit a nép nekem osztott!

Efelől nem lehetett vita. A zsákmány megszerzése egyes-egyedül Akhilleusz érdeme, s a részt, mely sosem ért föl Agamemnón részével, az akháj nép adta neki, mert a nép joga volt, hogy a gyűlésen szétossza a zsákmányt. A gyűlés adta, csak a gyűlés vehetné vissza, nem a király! Ilyesmit azonban olyan harcossal, aki mit sem vétett, meg nem tenne a nép. Egy szabad vitéztől megtagadni, sőt elvenni a zsákmányrészt, szörnyű meggyalázás volt — annyit jelentett, hogy az illetőt

Akhilleusz és
Aiász kockázik.
Attikai amphora
az i. e. V. szá-
zad második fe-
léből. (Vatikáni
múzeum)

kiközösítették a nemzetségből és törzsből, megfosztották jogaitól, s „becstelen idegenné“ vált. S épp ezzel fenyegette Agamemnón Akhilleuszt!

De Agamemnón nemcsak fenyegetőzött, hanem be is váltotta fenyegetését:

— Ahogyan tölem Khrúszeiszt elveszi Phoibosz, szép Bríszeiszt majd úgy viszem én el sátradból!

Akhilleusz nem tudta, mi ejtett rajta nagyobb sebet: az-e, hogy a király elvette tőle a szeretett leányt, vagy hogy dühében gyávának bélyegezte, mondván, hogy nem szorul rá, avagy az, hogy az egész sereg előtt meggyalázta. Főképp pedig egyvalamivel nem tudott megbékélni: azzal, hogy Nesztóron kívül senki egy árva szót sem szólt a védelmére. Mi az oka, hogy ezek a derék férfiak, vitéz katonák, akik bátrak a harcban, amikor az életük forog kockán, a gyűlésen megdermednek a félelemtől, és hallgatnak, mint a sír?

Meg kellett volna ölnie Agamemnónt, agyon kellett volna csapnia, mint a kutyát, rögtön, amikor kiadta a parancsot, hogy vigyék vissza apjának Khrúszeiszt! Kezet emelhet azonban a katona a parancsnokára, még ha igazságtalanul bánik is vele? Nem! Egyet azonban megtesz, és esküvel fogadja: ki nem lép sátrából az olümposzi istenektől származó páncélban, amelyet apjától kapott, nem megy harcolni — hadd tudja meg a király, de a férfiölő Hektór keze által hulló akháj nép is, kit taszított el magától! Nem száll fel szekere, melyet halhatatlan lovak vonnak, nem fogja kézbe Pélion ormán nőtt iszonyú kőrisfa dárdáját, míg a király nem könyörög neki segítségért!

Mikor aztán a király követei elvezették a síró Bríszeiszt, Akhilleusz fájdalommal a szívében otthagya társait, elment a tengerpartra, nézte a borszínű víztükröt és sírva szólította anyját:

— Édesanyám, rövidéletűnek hoztál a világra, hát legalább tisztelnie kellett volna a fennen mennydörgő Zeusznak!

Thetisz meghallotta könnyeket ontó fia siralmát, gyorsan felszállt, mint ködfelleg a hősínű habból, és tüstént odaült elibe.

— Drága anyám, ha teheted, véd meg hős fiúsarjad! Menj az Olümposzra, s kérd meg Zeust, tán hajlandó lesz kedvezni a trójaiaknak s visszaszorítani minden akhajt a hajókhoz, a vízhez: pusztítsák őket: lakják jól mind a királlyal, s a király döbbenjen rá tévedésére, tudja meg, mit tett, amikor engem oly nagyon meggyalázott!

Szörnyű kérés volt ez — hiszen sok-sok akháj katonának kellett meghalnia ahhoz, hogy a király belássa: Akhilleusz nélkül nem vesznek erőt a trójaiakon. Mivel azonban az anya előtt a fia igazsága mindenki más igazságánál szentebb, Thetisz gondolkodás nélkül így szólt:

— Elmegyek hát a hóborította Olümposzra a villámok urához, hogy előadjam neki kérésed, tán hallgat a szómra. Te pedig maradj a hajónál, tartsd az akhájokkal haragod, légy távol a harctól!

Amikor Thetisz megígérte fiának, hogy közbenjár Zeusznál, szinte egészen biztos volt a sikerben. Először is szép volt, és a szép asszony mindenütt többre megy, mint a csúnya. Másodszor: a lakodalmán megígérte neki Zeusz, hogy oltalmazni fogja fiát. Azonkívül pedig — Zeusz nagy hálával tartozott Thetisznek.

Egyszer valamikor — réges-régen történt — az istenek szokásos tanácskozása fertelmes civakodással ért véget. Az istenek többsége, köztük természetesen Héra is, fellázadt Zeusz ellen. Poszeidón segítségével, aki otthagyt a tengeri birodalmát, s felrándult az Olümposzra, sikerült megkötniök Zeuszt, és le akarták taszítani a földre. Zeusz ordított, ahogy csak a torkán kifért, segítségért kiabált. Thetisz épp akkor atyjának, Néreusznak tenger alatti palotájában szórakozott Poszeidón fiával, a rút százkezü óriással, Briareósszal, akitől egyébként az összes istennő húzódozott. A jóságos Thetisz meghallotta a segélykiáltásokat, felkérte az óriást, hogy segítsen a vén Zeuszon, s Briareosz a nyájás bánásmód fejében kész örömet teljesítette az istennő kérését. Felkapaszkodott az Olümposzra, s amikor megpillantotta ott Poszeidón, rávetette magát, hogy lehajítsa, mert röstelkedett szörnyszülött fia miatt. Igen ám, de közben Poszeidón eleresztette a kötelet, és eleresztette a többi isten is, mert Briareósz meglátva szinte kővé meredtek. Zeusz élt az alkalommal, amit a meglepetés pillanatának mondanak, s lerázta magáról a köteléket. Briareósznak aztán a száz keze negyedrészére se volt szüksége, hogy teljesen szabaddá tegye a főistent. Zeusz visszaült trónusára, s első dolga volt, hogy magához hívatta Thetiszt. Ünnepelesen megköszönte áldozatos közbelépését, és megígérte neki, hogy mindenkor minden kérését teljesíti. Thetisz úgy ismerte Zeuszt, hogy mindig szavának áll.

Csak hogy most egy kis nehézség merült fel. Az istenek, amint annak rendje-módja szerint bejelentették, tizenkét napi olümpiai szabadságra mentek. Felkerekedtek és elutaztak Etiópiába, ahová igen szívesen jártak el, mivel az etiópok, illetve murínok (pontos fordításban: napbarnította ábrázatú emberek) határtalanul vallásosak és vendégszeretők vol-

tak. Az Olümposzon nem maradt senki, akit valakinek hívtak volna, és Thetisz jól tudta, hogy a szabadságukat töltő isteneket nem tanácsos hivatalos ügyekkel háborgatni.

Mikor aztán napszekerén Héliosz tizenkettedszer végigment az égbolton keletről nyugatra, és az istenek pompás hangulatban visszatértek ércküszöbű palotáikba, Thetisz felbukkant a tenger habjaiból, felszállt magasan az égig, és repült az Olümposzra. Megpillantotta Zeust a sokszakadékú hegy legmagasabb csúcsa tetejében, amint ott ült, kissé távol a többi istentől. Leült elibe tüstént, baljával átfogta a térdét, jobbajával pedig az állát simogatta, ami a vén főistennek fiatal szoknyavadász kora óta a gyöngéje volt. Amikor Zeusz rámosolygott a kedves istennőre, Thetisz minden köntörfalazás nélkül, rögtön a tárgyra tért:

— Zeusz atya, hogyha neked használtam az égilakók közt bármikor is szóval vagy tettel, tedd, mire kérlek: add vissza fiam becsületét! Sereget-vezető Agamemnón semmibe vette: ajándékát bitorolja erővel. Hát legalább te becsüld őt meg, te olümposzi bölcs Zeusz, s add az erőt addig Trójának, míg az akhájok gyermekemet nem tisztelik úgy, mint illeti, kincessel!

Zeusz elkomorult, nem szólt semmit, hosszan gondolkozott. Thetisz szorosabban a térdéhez simult, és a szemébe nézett:

— Mondj biztosat: mondd, hogy igen, vagy úzz el: hadd tudom, mennyire legkevesebbre becsülsz az istennők közt!

A fellegtorlaszoló Zeusz megvakarta a tarkóját, és bosszúsan mondta:

— Ez kellett még nekem! Összeveszítesz Hérával, ki gyalázó szókkal feldühösít majd. Mert az istenek gyülekezetében Héra úgyis örökké szid, s azt mondja, hogy én Tróját segítem a harcban! . . . No de kérésed bízd rám, megteszem a kedvedért! — fejezte be Zeusz, és sötét szemöldökével biztatásul akkorát intett, hogy belerendült a magas Olümposz.

Az istenek fejedelme beváltotta ígétét. Álmot bocsátott Agamemnónra, s jelezte neki, hogy elérkezett a trójai sereg leverésére alkalmas pillanat. A seregek ura lépre ment, és elfelejtette — csakúgy, mint Kalkhász jós —, hogy az akhájok nem diadalmaskodhatnak, míg soraikban nem harcol a hős Akhilleusz, parancsot adott hát a támadásra.

Amikor érces hangján Apollón felsekített a trójaiakat, hamarosan megjelent a csatamezőn Árész is, hogy támogassa őket, bár nemrég ígérte meg Hérának és Athénénak, hogy az akhájok oldalán harcol

majd. Héra látta, hogy baj van, sietve felszólította hát Athénét, segítsen a hadaknak, amelyek Parisz bűnös tettét megbosszulni jöttek.

A trójaiak, súlyos veszteségeik ellenére, vitézül harcoltak. Szélsebesen száguldó kocsijáról kinyúlva nehéz dárdájával Agamemnón földhöz szegezte a hős Hódioszt; Meneláosz a derék Sztrophiosz fiát, Szkamandrioszt szúrta le, Megész pedig Anténór deli sarját, Pédiaoszt. A krétai király, Ídomeneusz a trójaiak szövetségését, Phaisztoszt kaszabolta le, bajtársa, Mérionész meg Pherekloszt — aki egykor Parisznak segített hajót építeni — pusztította el iszonyú halállal: beledöfte a dárdát a jobb combjába rézsút fölfele, és átszúrta a hólyagját: Phereklosz üvöltve terült el a porban, s könyörgött a halálnak, hogy zárja le szemét. Más hősök és sorkatonák is derék mód harcoltak: valamennyi akhájon túltett azonban Tüdeusz fia, Diomédész.

Nem tudhatta az ember, kiknek soraiban küzd, mert őrijöngve rohant a mezőn, mint a megáradt folyó, mely zúgva csap túl a partokon. A csata kezdetén sebet ejtett rajta Pandarosz, a meggárgyult íjász már ujjongott, hogy jól irányzott nyilával megölte Diomédészt, az akhajok legderekabbját. Sőt szekeret is kölcsönzött (a saját lovait otthon hagyta, hazájában, mert félt, hogy Trójában szűkében lesznek az elesegnek), hogy elszállítsa rajta Diomédész tetemét. Mikor azonban odaért, Tüdeusz fia felserkent, és egyetlen jól irányzott döféssel leterítette: a dárda hegye átvágta az állát, kiverte a fogait, és többől lenyisszantotta a nyelvét, úgyhogy Pandarosz megfulladt a torkába toluló vértől. Majd, mint sebzett oroszlán pusztította Diomédész a trójai katonákat — nem győztek előle menekülni; csak a Múzsák mondanák meg, hányat döfött le közülük akkor, mert ember nem tudná számát adni.

Az isteni Athéné, akinek mindig bőségesen áldozott, levette szeméről a ködöt, hogy jól lássa, ki isten, ki ember.

— Semmi esetre se állj ki örök istennel viadalra! Legfeljebb ha netán Aphrodité jön: azt hegyes dárdáddal bökd meg!

Aphrodité jött is, hogy megoltalmazza fiát, Aineiászt, a dardan uralkodót, aki Hektór után Trója legderekabb védője volt. Amikor Diomédész megpillantotta az istennőt, odaugrott hozzá, s dárdája hegyével könnyű sebet ejtett tenyere alsó vége fölött.

— Zeusznak leánya, vonulj el a harcból, férficsatából — mondta Tüdeusz fia, amikor látta, hogyan folyik az istennő kezéből a halhatatlan vér. — Tán nem elég, hogy erőtlen nőket félrevezetgetsz?

A szerelem megsebzett istennője hanyatt-homlok futott a csatából; a sebe égett — de még jobban égett ő maga a bosszúvágytól. Amint megpillantotta lovagját, Árészt, ahogy ott állt harci szekeren kissé

távolabb a csatától és hordozta körül a tekintetét, kereste, hol a sűrűje, hová iramodjon meg — térdre vetette magát előtte, és könyörgött neki, vigye fel a havas Olümposzra. Ott aztán nagy sírva-zokogva előadta panaszát Zeusznak, mondván, hogy az akhájok már a halhatatlan istenek ellen is harcolnak. Héra és Athéné kárörvendőn a szemébe nevetett:

— Aphrodité egy akháj nőt buzdított bizonyára, hogy vele menjen a trószokhoz, kiket annyira kedvel, s így a széplelkű akháj asszonyt simogatva, gyöngé kezét aranyos csatjával fölszakította!

Zeusz egyszerűen és gyorsan elintézte Aphrodité panaszát: megtiltotta neki a harcokban való részvételt:

— A harci ügyek nem néked adtak: intézd csak te a nászoknak vággyal teli dolgát, és mindezzel a gyors Árész meg Athéné törődjék!

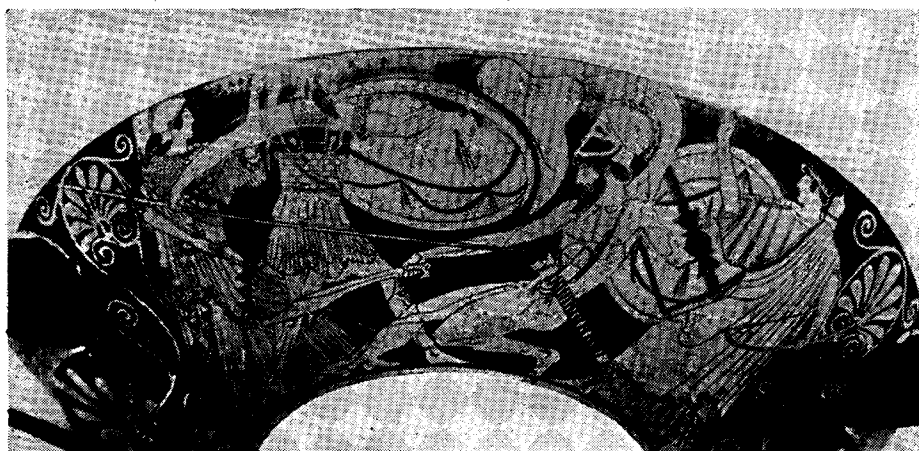
Árészt nem kellett kétszer figyelmeztetni, mire legyen gondja. Újra harcba bocsátkozott a trójaiak oldalán, s az akhájok tüstént hátráltak. Csak Diomédész nem félt: felszökött harci szekereére, és bátor szívvel rohant szembe magával a háború istenével. A védence sorsáért aggódó Athéné letaszította a szekérről Diomédész kocsihajtóját, Sztheneloszt, és maga ragadta kezébe a gyeplőt, hogy Árész ellen hajtsa a paripákat. Mikor a vészes Árész meglátta a hős Diomédészt, nagy lendületet vett, és elhajította dárdáját. Azonban Athéné felfogta és a szekér alá ütötte a fegyvert. Most aztán Diomédész nyugodtan célzott, és kemény dárda-döféssel ágyékon találta az istent. Felbódult a vas Árész, olyan hangon, mintha tízezer hős rivalgott volna gyilkos viadalban — és szaporán eltűnt a csatatérről.

Miután az erős Diomédész elűzte Árészt, Athéné is távozott. Az akháj és trójai vitézek magukra maradtak iszonyú tusájukban.

Hektór aggodalommal látta, hogy serege hátrál. A nagy Aiász áttörte a hadrendet, és utat nyitott bajtársainak, Odüsszeusz a dardan szövetségesek soraiba vert éket, és a többi hős is szorította vissza Trója védőit. Amikor a trójai nép már csüggedni kezdett, harsány hangon megszólalt Hektór:

— Vitéz trójaiak s dicső szövetségeseink! Mutassátok meg, hogy férfiak vagytok s szilárdan álljatok ellen! Én felmegyek Trójába, és felszólítom a véneket meg az asszonyainkat, esedezzenek isteneinkhez a győzelemért, s ígérjenek nekik hekatombát!

Szavaival Hektór új erőt öntött a seregbe. Távozását mindenki úgy értékelte mint a bizalom jelét, hogy maguk is megállják helyüket;

Aiász és Hektór párviadala. Dúrisztól származó vázakép az i. e. V. század elejéről. A nagy pajzzsal és dárdával felszerelt Aiász mögött Athéné, az elfordított pajzzsal és karddal felszerelt Hektór mögött Apollón. (Párizs, Louvre)

kezességet láttak benne: a helyzet nem annyira komoly, hogy megkívánná a főparancsnok jelenlétét. Hektór pedig tudta: a csatamezőn küzdő férfiak harci szellemét legjobban az a tudat erősíti meg, hogy a város egész népe mellettük van, s megtesz mindent, amivel biztosíthatja nekik az istenek támogatását.

Amikor elért Szkaiai kapujához, körülserglették az asszonyok, lányok, és faggatták férjüket, fivérüket, leginkább pedig fiaik felől. Csillapította őket, mert tudta, hogy a mai napra sokuknak balhírt, nagy szomorúságot rendelt a végzet. Aztán ment egyenesen a nagy királyi palotába, és meghagyta anyjának, hogy az előkelő trójaiak feleségeivel vigyen áldozatot Zeusz és Athéné szentélyébe. Onnan Pariszhoz ment, hogy ráparancsoljon, térjen vissza a harcba; hálótermében találta Helenével.

— Sógorom énnékem, bajszerző, rossz kutya nőnek — fogadta keserű szóval Hektórt Helené. — Bárcsak nyelt volna el az örvény, most nem volnék oka ennyi kinnak! De ha már isteneink e csapásokat rendelték, volnék legalább hitvese derekabb embernek, ki érezné a csúf szégyent és népe szidalmát!

Pariszt felbosszantotta a dolog, s megígérte, hogy rögtön megy ki a síkra, csak előbb egy kicsit rendbe szedi magát.

— Igyekezz engem még idebent, bástyáink közt utolérni! — adta parancsba neki Hektór. — Elnézek haza, hogy lássam a házam népét, szeretett feleségem s szép kicsi fiamat. Hisz nem tudhatom, vajon meg-
térek-e körükbe!

Nem találta övéit otthon, nem találta a szentélyben sem. Andromakhé Szkaiai kapujához ment, és az oromzatról figyelte a harcot. Ott rá is talált Hektór. Andromakhé már épp indult haza, mellette lépdelt a szolgáló, karján cipelve a kis Asztüanaxot.

Hektór némán elmosolyodott, amikor megpillantotta kicsi fiát. Könnyező felesége odalépett hozzá, szorosan átkulcsolta kezét és halkan megszólalt:

— Legyen eszed! Elpusztít a bátorságod! Nem esik meg a szíved csöpp fiadon s rajtam, kit hamar özvegyyors vár, mert hamar ölnek meg, rád rontva sereggel, téged az argosziak! De nekem jobb lenne, ha téged elvesztlek, lekerülni a földre: hiszen sohasem lesz már vigaszom többé, miután te betöltöd a sorsod, csak kínom! Sem apám nincs már, sem anyám. Anyámat Artemisz ölte meg, apámat Akhilleusz, hét fivérem is ugyanaznap lenyilazta! Hektór, te vagy édesapám, te vagy édesanyám is, és te a fivérem, viruló erejű deli férjem! Hát rajtam könnyörülve maradj mellettem a bástyán; árvává fiad, özvegygé ne tegyed feleséged!

— Gondolok én mindezekre, drága Andromakhém! — mondta Hektór. — Csakhogy a szégyen bánt, ha a trójaiak s az uszályos trójai nők is azt látják, hogy a harctól, mint aki gyáva, vonakszom; és lelkem sem ereszt, mert hősnek lenni tanultam mindig is, és legelől tusakodni a trójaiak közt, védve az édesapám nagy hírét és magamét is. Mert hisz a lelkemben s a szívemben jól tudom úgyis, eljön a nap, mikoron megszentelt Ílion elvész és Priamosz, meg népe a jógerelyes Priamosznak. Mégsem emészt oly erős nagy bánat a trójai népért, sem Hekabéért, sem Priamosz fejedelmi apámért, sem testvéreimért, kik számosak és daliások, s mégis az ellenségtől sújtva a porba omolnak, mint érted, ha egy ércpáncélos akháj tovahurcol, s könnyed omol, s a szabadság napját elveszi tőled; s még valamely más nő vásznát szövöd argoszi földön, vagy korsót hordasz Messzéisz vagy Hüperéia kútjáról kellen, s terhel a kényszerű végzet; és azt mondja talán, aki látja, hogy omlik a könnyed: „Hektór asszonya ez, ki csatákban a legderekabb volt Ílion ostromakor, lőtartó trójaiak közt.” Így szól majd amaz, és benned csak a fájdalom újul ily férjért, ki a rabság napját tőled elűzze. Haljak hát meg előbb, föld halma takarja be testem, mint jajodat halljam, s tudjam, mint tépnek el innen!

Hektór elhallgatott, s karját nyújtotta fiáért. Csakhogy a fiúcska gyorsan félrehajolt, és sírva simult a dajka kebléhez, mert megrettent apjától: félt a szikrázó bronzsisaktól, főképp a nagy taréjtól. Nevetett az apa, nevetett az anya: Hektór lekapta fejéről a sisakot és a földre tette. Megcsókolta fiát, szelíden ringatta a karján, odanyújtotta a feleségének, aztán égre emelte kezét, és buzgó imát mondott:

— Zeus, és ti összes égilakó istenek! Vigyétek teljesedésbe, hogy fiam is, mint én, tűnjék ki a trójaiak közt, ő is erős legyen, és Tróján gyakorolja uralmát, legyen csillaga a trójai nemzetnek! „Apjánál sokkal derekabb“, mondhassa, ki látja!

Hektór megindultan nézte kicsiny fiát és zokogó feleségét. Gyöngéden megsimogatta Andromakhét, és mosolyt erőltetve arcára, így próbálta vigasztalni:

— Jaj, te szegény, ne gyötörje ilyen nagy bánat a lelked! Nincs oly férfi, ki sorson túl Hádészra vet engem; csakhogy a végzet elől, azt mondom, senki se futhat, sem hitvány, sem nemes, miután megszülte az anyja. Hát csak eredj haza, és munkáddal foglalatoskodj, a harc meg a férfiaké lesz, és legelőbb az enyém mind közt, aki Trója szülötte!

Megölelte feleségét, felcsatolta sisakját, és ment, ahogy férfihoz illik.

Lenn aztán a síkon, az irgalmatlanul dúló harc és a hullahegyek közepette, felszólította Hektór az akhájokat, küldjenek ki maguk közül valakit, aki kész párviadalban megküzdeni vele. Mindenki megremegett — visszautasítani a kihívást szégyen volna, Hektór ellen felvenni a harcot pedig ez ideig egyes-egyedül Akhilleusz merészelte.

Elsőnek Spárta királya jelentkezett, noha sokkal gyöngébb volt, s Meneláosz után még kilenc vezér. Sorsot húztak, és a sors, valamenynyik szíve óhajta szerint, arra esett, aki köztük a legerősebb volt — vagyis a szalamiszi király fiára, a nagy Aiászra. A derék vitéz minden vonakodás nélkül harcba szállt Hektórral. Úgy rontottak egymásnak, mint két vadkan vagy mint nyershúsevő két oroszlán, és irgalmat nem ismerve vívták az élethalálharcot, míg teljesen be nem fedte őket az éjszaka — azonban egyik sem kerekedett fölibe a másiknak. Amikor Hektór javasolta, hogy hagyják abba, mert — úgymond — mára elég volt, hisz holnap is nap lesz, a természetes Aiász, az „akhájok tornya“ leoldotta derekáról szép ragyogású bíbor övét, és tisztelete, elismerése jeléül átnyújtotta ellenfelének; válaszul Hektór ezüstszőgű kardját ajándékozta hüvelyestül Aiásznak.

Amint szétváltak a vezérek, szétváltak a seregek is — ámde nem barátságban, hanem csak azért, mert mindenki rogyadozott már a kimerültségtől, s szemükre ólomnehezéket rakott az álom. Nem volt győztes, nem volt legyőzött — ama nap iszonyú csatája csak hullahegyeket szült.

Negyedik fejezet

Patroklosz halni megy

A nagy kimerültség ellenére a két főparancsnok összehívta tanácsadóit — Agamemnón csak a haditanácsot, Hektór azonban a gyűlést hívta egybe.

A trójai gyűlés, mint rendesen, a királyi palota előtti, tágas udvartéren jött össze. Jelen volt az összes vezér, megjelent a király is. Amikor a lobogó fáklyák fényében Hektór megnyitotta az ülést, kitört a vihar: sokan beszéltek, olykor többen egyszerre, s főleg hevesen. A nép követelte a vezérektől, hogy vessenek véget a háborúnak; vitás csak az volt, hogy a béke melyik útját válasszák. Ekkor felállt Anténór, a királyi tanácsosok egyik legtekintélyesebbike, aki a nap lezajlott csatájában elvesztette fiát, s aki arról volt ismert, hogy az igazság szószólója.

— Trójaiak, dardanok és többi szövetségeseink! Hadd mondok ki, amit keblemben sürget a lelkem: hozzátok ki az argoszi szép Helenét meg a kincsét, adjuk az át Reidáknak vissza! Hiszen hites esküt szegve csatázunk most, s bizony rossz végét vélem, ha amit kell, nem cselekedjük!

Anténór szavait viharos helyeslés fogadta. Azonban most felállt Parisz, és ilyen szárnyas szavakat szólt:

— Anténór! Amiket mondtál, igazán nincs kedvemre! Ha komolyan mondd, semmi kétség, az istenek elvették eszedet. Hát én most kereken kijelentem, hogy nem adom ki az asszonyt: kincseit ellenben, miket Argoszból ide hoztam, mind szívesen kiadom, s házamból rá is adok még!

A nagy zsilvaj közepette, amelyben azonban senki sem merészelt nyíltan szembehelyezkedni a király fiával, megszólalt maga Priamosz. Hogy eleget tegyen fia kívánságának is, a nép akaratának is, így döntött:

— Trójaiak, dicső szövetségeseink! Menjetek most haza, költsétek el vacsorátokat, mint máskor, aztán állítsatok öröket és legyetek éberek! Reggel követet küldök az akháj hajókhoz, hogy hírül adja az át Reidáknak, mit most javasolt Parisz, továbbá bölcs indítványt tegyen nekik: függesszük fel a harcot, míg el nem égetjük halottainkat. Azután verekedjünk, míg csak egy isten szét nem választ már, s egynek nem nyújt diadalmat!

Azzal egyidőben, hogy a trójaiak szedelőzködtek haza, Agamemnón

is bezárta a tanácskozást. Ellenfeleiktől eltérően az akhájok előbb elverték éhüket, szomjukat. A haditanács ülése aztán rövid volt. Miután érett megfontolás tárgyává tették, mi történhetik, elfogadták Nesztór javaslatát: mihelyt eltemetik a halottakat, nagy bástyafalat emelnek a síkon, hogy védje a hajókat és a tábort; aztán mély árkot is ásna, mely feltartóztatja az esetleges trójai támadást.

A rózsás hajnal első sugaraival megérkezett az átrepidákhoz Priamosz követe. Az akhájok Parisz javaslatát elutasították, és csak abba egyeztek bele, hogy egy napra felfüggeszsek a harcot, s ki-ki elvigye halottait. Kevéssel ezután ismét találkoztak a síkon a trójai és akháj katonák, de fegyvertelenül. Nehéz volt ráismerni a holt daliákra, előbb le kellett mosni arcukról, tagjaikról az alvadt vért. Aztán máglyára rakva elégették őket, szívük őszintén gyászolt, s a halottak tiszteletére gyászünnepet ültek.

Amikor véget ért a fegyverzaj viharába ékelt szünnap, a trójaiak idejekorán lefeküdtek, hogy a jóleső álom karjaiban kipihenjék fáradalmaikat. Az akhájok még a védősánc építésén serénykedtek — aztán pedig késő éjszakáig ittak, mivel Lémnosz szigetéről megérkeztek a borszállító bárkák. Rézen, csillogó vason, ökörbőrön, élő marhán vagy rabszolgákon vásárolták a bort. Sokat vásároltak, és sokszor nézett mind-egyikük a pohár fenekére.

Időbe telt, mire Zeusz kiókumlálta, mi módon tegyen eleget az ezüstlábú Thetisz kérésének. A lémnoszi küldemény ugyan nem tartozott tervéhez, mégis sokat segített neki abban, hogy a trójaiak az akhájok nagy ivászata után még nagyobb győzelmet ünnepeljenek.

Egész éjjel törte a fejét és dúlt-fúlt. Reggel tanácsba hívta az isteneket az Olümposz legtetetejére. Mivel tudta, hogy az isteneknek csak az erő és szigorúság fog, így szólt komoly hangon:

— Nyomatékosan megtiltom mindannyitoknak, hogy akár a da-naoknak, akár a trójaiaknak segítsetek! Akit rajtakapok, hogy harcba bocsátkozik, megcsapom villámaimmal, vagy pedig lehajítom a Tartarosz mélyébe! Akkor majd meglátja, hogy én vagyok itt a legerősebb!

Az istenek megrettenve hallgattak: Zeusz olyan ijesztő képet vágott, hogy ez alkalommal hallgatott a felesége is, Héra. Csupán Athéné kockáztatta meg, hogy a tanácsülés berekesztése után, mintegy privátim, odaszóljon a főistennek:

— Ó, mi atyánk, Zeusz úr, a sok gerelyes danaoszt keseregve sirat-

juk, mert elpusztul mind! Ám ha parancsod úgy szól, a háborútól elállunk. De legalább tanáccsal segíthetjük az akhájokat?

— Bátran, derék lányom — mosolyodott el Zeusz —, hisz e szókat nem mondtam komolyan, s teneked kedvezni kívánok. De erről egy kukkot se senkinek!

Ezek után Zeusz befogott isteni szekérébe, felszállt, és elindult a csillagos ég meg a föld közt tovafuló útján. Az Ída hegyén állt meg, feltelepedett a hegy ormára, sűrű ködöt vont maga köré, s tekintetét Priamosz városára fordította.

A trójaiak készültek a döntő ütközetre. Noha szövetségesestül sokkal kevesebben voltak, mint az akhájok, úgy látták, most vagy soha. Ki akarták használni, hogy nem áll szemben velük Akhilleusz. Feltárták a kapukat, s iszonyú hadilármával kiözönlött a sereg: mind a gyalog s a lovag.

Az akhájok még csak a szemüket dörzsölve ébredtek, de amikor meghallották a harci lármát, szaporán megragadták fegyvereiket, és igyekeztek hadrendbe sorakozni. A trójaiak rájuk rontottak; megvolt az az előnyük, hogy frissen és a maguk terve szerint indultak csatába, főképp azonban az a tudat öntött beléjük erőt, hogy nem kerülnek szembe Akhilleusszal. Az akhájoknál épp fordított volt a helyzet. Alig aludtak valamit, a bevedelt töméntelen bor is megtette hatását, a harcoskedvű mürmidónok és vezérük távolléte pedig teljesen letörte őket, úgyhogy nem csoda, ha a váratlan támadástól meglepetten embert és tért veszítettek. A háború egész folyamán első ízben történt meg, hogy meghátrált a krétai király és derék legénysége. Meghátrált a kis és a nagy Aiász is, meghátrált Odüsszeusz, és csak nagy nehézség árán maradt életben Nesztór, akit Parisz nyila ért. A hős Diomédész állta legtovább a sarat: sőt nekirontott Hektórnak, de Zeusz villámcsapással hátrálásra kényszerítette — három villámot kellett hogy küldjön Zeusz, mert háromszor rugaszkodott neki Diomédész a főisten akaratával szemben.

Amikor Hektór meglátta a villámokat, harsány hangon buzdító szavakat intézett a trójai sereghez:

— Fel, bajtársak, meg nem állít bennünket az akháj bástya! Ócska tákolmány, és az ásott árkon is könnyen általugrunk! — Majd nyomban utána az akhájok borzadályal hallgatták, mivel folytatja Hektór: — És miután öblös bárkáikat elérjük, hozzatok lángot, hogy felgyújthassam gályáikat, öljem is őket, majd ha gályák közt már elkábulnak a füstben!

Ráordított ekkor Agamemnón az övéire, kik hátráltak a sánchoz:

— Szégyen ez, argosziak, gyávák, csak szemre csodások! Hát hova tűnt a dicsekvés, hogy mi vagyunk a legelsők? Be nagyon szájalva szóltatok egykor, míg ittátok a bort telemért keverőkből, hogy ki-ki száz meg kétszáz trósszal száll a csatában szembe! — Majd alázatos kéréssel fordult az istenek és emberek urához: — Semmi többet, csak ezt add meg, mindenható Zeusz: engedd, hogy legalább mi magunk épen hazajussunk, s trójaiaknak az akhájkt leigázni ne engedd!

Zeusznak megesett a szíve Agamemnónon, jóakarata jelét küldte neki sas képében. Noha ezzel új bátorságot öntött is az akhájok szívébe, nem bírtak ellenállni, Hektór egyre szorította őket hátra, neki a sáncnak. Mikor ezt Athéné látta, az akhájok reménytelen helyzetétől megrettenvén, elhatározta, hogy Zeusz tilalma ellenére is lebecsátkozik a trójai síkra. Ámde Zeusz őrséget állított az Olümposz kapuja elé. Athéné hát belopakodott Zeusz palotájába, magára vette apja ércingét meg a többi kelléket, s mivel a ruha nemcsak az embert, hanem az istent is teszi, megtévesztette a jóhiszemű Kháriszokat, akik a kaput őrizték. Felült tűzfényű szekereére, melléje pattant Héra is, és az ostorral megcsapta a paripákat. Ámde Zeusz meghallotta a pattintást, és tüstént utánuk menesztette aranszárnyú híradóját, Íriszt, hagyván, tolmácsolja nekik legszigorúbb parancsát, azonnal forduljanak vissza.

— Különben villámmal megsántítom gyors paripáik, őket pedig kifordítom a szekérből. Körbeforoghat tíz esztendő, s nem gyógyulnak ki a villámverte sebekből!

Írisz tolmácsolta a parancsot, s abbeli örömeben, hogy egyszer már kidüldesztheti a mellét Zeusz leánya és méltóságos felesége előtt, még meg is toldotta egygel-mással az üzenetet. Héra megszeppent:

— Athéné, ez már sok! Semmi kedvem nyomorult halandókért harcba bocsátkozni a villámok urával! Forduljunk meg, gyerünk haza!

Az akhájok tehát minden tanács és segítség nélkül maradtak a csatamezőn, és vitéz lovasai élén Hektór egyre jobban szorította őket a sánc felé, míg csak napszekeeren Héliosz, az éjt maga után vonva, le nem merült Ókeánosz hullámaiba.

Az ütközet szerencsés kimenetele, ami csak a napnyugta miatt nem vált döntő diadallá, arra késztette Hektórt, hogy ne vonuljon vissza seregével Trója falai mögé, hanem kinn a síkon üssön táborn. A gyűlés helybenhagyta az intézkedést: ésszerűnek látszott, ha rögtön hajnalban megrohanják az akhájokat, s kihasználják, hogy Akhilleusz nincs a soraik közt.

Ezer őrtűz lobogott egész éjjel a Szkamandrosz örvénylő árja és a mély vizű, sötét tenger között; mindenik tűz mellett ötven harcos aludt. Az örök éberem figyelték az akhájokat, nehogy a sötétség leple alatt elillanjanak hajóikon, vagy behatoljanak a városba, ahol csak az öregek, nők és gyerekek maradtak.

Ámde az akhájoknak eszük ágában sem volt, hogy behatoljanak Trójába; mélyen leverte őket a hátrálás, és a vereség előjelét látták benne. Mialatt Hektór hálaáldozatot mutatott be az isteneknek, Agamemnón összehívatta a gyűlést, hogy megtanácskozzák, mitévők legyenek.

— Mivel a jelek szerint Zeusznak úgy tetszik, hogy dicstelenül térjek vissza, javasolom: fürge hajón szálljunk szeretett földjére hazánkunk: mert seregünk soha nem veszi már be a tágutú Tróját!

Halotti csönd támadt. Ezúttal a nép nem özönlött a hajókhoz: más, ha önszántából távozik valaki, és más, ha távozásra kényszerítik. Hosszú hallgatás után felállt Diomédész:

— Esztelenül szóltál, Átreusz fia, ellene mondok, mint jogom is, gyűlésben, uram; csöppet se neheztelj, de megsértetted vitézségem s mindannyiunk vitézségét! Balga, te, azt véled, hogy minden akháj ivadék oly gyáva, olyan viadalra-silány, ahogyan te beszéled? Hát ha a lelked annyira óhajt visszahajózni, menj csak: nyitva az út, gályáid a víz közelében állnak! De itt marad a többi fürtös akháj, míg Tróját föl nem dőljük! De ha mégis akarnak, fussanak ők is: én s Szthenelosz küzdünk, míg csak nem leljük e város végét!

Az akháj nép helyeselt, és dicsérte a derék szavakat. A király tehát visszavonta javaslatát, és összehívta sátrába a haditanácsot. Lakomát készítettett a vezéreknek, mivel étel és ital mellett jobb a hangulat, vidámabb a kedély, aztán felszólította Nesztórt, mondjon valami okosat.

— Én bizony elmondom, mit látok a leghelyesebbnek — kezdte az agg Nesztór. — Attól a naptól, hogy hajadon Bríszeiszt Akhilleusz sátrából el-kiragadtad, mindig arra gondolok: beszennyezted, király, legderekabb hősünk becsületét! Legfőbb ideje már, hogy megkeressük az útját, mi módon engeszteljük ki nyájas szavakkal és becses ajándékokkal Akhilleuszt!

Mindannyiuk szíve szerint beszélt az öreg. Épp ezért feszült figyelemmel függesztették tekintetüket a királyra, ugyan, mit válaszol. Agamemnón nem sokáig várakoztatta őket:

— Amit nekem, Nesztór, a szememre lobbantottál, bizony nem hazug szó! Elismerem, hibát követtem el! Megsértettem azt a férfit, aki több egy hadseregnél! De ha vak indulatomban tévedtem, illő, hogy

Odüsszeusz próbálja rábeszélni Akhilleuszt, hogy béküljön ki Agamemnónnal. A falon Akhilleusz fegyverei, köztük az íj is, amellyel Homérosz szerint Akhilleusz sosem harcolt. Attikai borkeverő az i. e. V. századból. (Athén, Nemzeti Múzeum)

tévedésem helyrehozzam. Visszaadom Akhilleusznak a leányt, akit erőszakkal elragadtam tőle. Visszaadom Bríszeiszt, és szent esküvel kijelentem: nem léptem soha még ágyára, se nem keveredtem véle, miként egymással az asszony s férfiú szokta. Adok neki hét más nőt is, akik különféle munkákban ügyesek s legszebbek a földön. Adok neki végtelen sok ajándékot is: tíz talentum színaranyat, hét triposzt, húsz fényes tálat és tizenkét pompás paripát. Ha pedig majd bevesszük a büszke Íliont, úgy osztozom meg vele a zsákmányon, amint kívánja. Miután hazatérünk drága honunkba, legyen akár a vöm: három lányom bármelyikét viheti jegyajándék nélkül Péleusz házába, sőt hét gazdaglakosú várost adok neki hozományul. Mindezt neki szánom, csak tegye félre haragját!

Nem lehetett azt mondani, hogy a király hitványul szólt, vagy a felsorolt ajándékok silányak. Örömmel választottak Akhilleusz sátrába küldendő követséget. Vezetőül Phoinixot jelölték ki, akinek nagy volt a befolyása Akhilleuszra, mert kicsi korában Phthiában ő nevelte. Kíséretül vele ment két királyi hírnök, valamint a nagy Aiasz és a leleményes Odüsszeusz.

Mialatt a követek a zúgó tenger partjának fövényén lépdeltek, Thetisz fia ott ült sátrában, s lantját pengetve hős dalt énekelt. Senki más nem volt vele, csak kebelbarátja, Patroklosz.

Amikor a követek beléptek, a két hős felállt, s Akhilleusz nyájas szóval üdvözölte vendégeit:

— Üdv nektek, szívesen látlak sátramban! Bár minden akhájra haragszom, mégis ti vagytok köztük szívemnek a legkedvesebbek!

Leültette őket bíborszín huzatos székre, borkeverőt hozatott, erős bort kevertetett, aztán kenyeret, húst tett elébük, a húst meghintette sóval. Miután haraptak valamit, felállt Odüsszeusz:

— Drága Akhilleusz! Eljöttünk hozzád, de nem lakomára, örömmel jöttünk, de nem örvendező szívvel! Félünk, sok jópadú gályánk megmarad-é, ha te, férfinem dísze, fegyvert harcra nem öltesz! Mert hisz a gályáknak s falnak közelében tanyáznak már a kevély trószok, s Hektór azzal fenyegetőzik, hogy mindannyiunkat lekaszabol s felgyújtja hajóinkat! Iszonyú félelem emésztí az én szívemet is. Ölts hát páncélt, ha meg akarod menteni az akhájokat, nehogy késő legyen!

Akhilleusz hallgatott, Odüsszeusz hát folytatta:

— Amikor édesapád, Péleusz Phthiából elküldött Mükéné királyához, egyvalamit igen a lelkedre kötött: „Szívednek légy ura kebledben: jobb mindig a szép egyetértés: hát a garázda viszályt hagyd el, hogy az argosziaknak annál jobban tiszteljen majd ifja-öregje“. Ezt mondta édesapád. Hagyj fel hát már a haraggal, üzd ki szívedből! A király dúsan megajándékoz, ha kiengesztelődsz!

Akhilleusz azután sem szólt, végighallgatta az ajándékok lajstromát. Odüsszeusz ismét hozzálátott, hogy meglágyítsa szívét:

— Ha már annyira gyűlöletesek keblednek Átreusz fiai, könnyörülj legalább meg a többi akhájon!

— Láertész agyafúrt sarja, sose turbékolj itt nekem innen-amonnan! — kezdte Akhilleusz. — Kereken kimondom, amit gondolok. Hány éjszakát töltöttem el én álomtalan, és hány véres napot vívtam végig! S mondd, nem a szépfürtű argoszi Helené ügye miatt?! Tán csak Átreusz fiai szeretik feleségüket? Hiszen minden rendes, eszes férfi szereti a magáét, és gondol véle! Úgy szerettem én is Bríszeusz leányát, de a király elorozta tőlem! Hagyjon hát most nekem békét. Törje fejét, Odüsszeusz, teveled meg a többi királlyal, hogy mint védje a gályákat gyilkostüzű lángtól! Én, a hajóim jól megrakva, a vízre kisiklok, s harmadnapra a sűrűrögű Phthiába elérek. Nem kellenek a király ajándékai, nem akarok a veje lenni! Minden szavamat csak mondd neki így el, nyíltan!

A követek döbbsen néztek egymásra: nem volt még rá példa, hogy Ithaka leleményes királya így kudarcot valljon. Felállt hát Phoinix, és más hangot ütött meg:

— Isteni sarj, hős Akhilleusz! Tedd meg, amire kérünk, legalább az én kedvemért! Hisz én voltam nagyvá nevelő. Mellemen mily gyakran eláztattad az inget, gyermeki módra a bort szájadból visszakucogva! Mennyit türtem, mennyit fáradtam érted! Fékezd nagy lelket, Akhilleusz, nem illik ádá szív hozzá: hisz hajlanak isteneink is, és a legbüszkébb hősök is kiengesztelődtek már! Ha a király nem ígérne ajándékokat, és makacsul haragudnék rád, én sem buzdítanálak, hogy vesd messzé a mérget!

Akhilleusz végighallgatta a hosszú beszédet, a sok-sok példát, amit beszédében Phoinix elébe tárt, aztán szelíd hangon mondta:

— Kár a szóért, drága apó, nem vágyom az olyan tiszteletre! Ne akard lelkem sírással, panaszzal bebogozni, feküdj le inkább, hisz már éjjel van: ágyat bontatok neked! A többi követ majd jelenti a királynak, amit üzentem neki, s amin egy szót se változtatok!

— Akkor hát menjünk, Odüsszeusz! — szólalt meg Aiász. — Látom, teljesítjük küldetésünket. Más, ha megölték bár a fivérét, vagy ha fiát, nemegyszer elfogadta a vérdíjat a gyilkostól! De ennek szívében kegyetlen, vad gyűlölet forr: egy közönséges nözeményért! Hiszen a király, az övén kívül, hét másikat kínál neki, s ráadásul még mi mindent! Akhilleusz, figyelj a szavamra! Nem helyes túllépni a határt! Békélj meg már a királlyal!

— Nagy Aiász! Forr epém, ha eszembe jut, hogy bánt velem a király az egész nép színe előtt! Mintha valami becstelen idegen volnék! De most már menjetek, és mondjátok meg a királynak: nem harcolok, amíg Hektór nem tör az akháj hajókhoz, hogy felgyújtsa őket! A magam sátrát s éjszínű hajóját megvédem, Hektór itt biztosan fölhang a harc-
cal!

Mit sem lehetett tenni. Akhilleusz üzenetét hallva, sokáig némán ültek helyükön az akháj vezérek. Végül is felállt Diomédész:

— Sereget-vezető Agamemnón! Kár könyörögni s ajándékot kínálni neki! Nem megy az addig harcba, amíg a tulajdon szíve nem készíti! Adj parancsot, hogy menjünk, pihenjünk le! Reggel pedig aztán, mihelyt rózsás ujjával fölfénylik a hajnal, vezesd ki a hajók elé az összes gyalogost és harciszekereszt, serkentsd, buzdítsd valamennyit, főképp pedig: magad harcolj derék mód, az első sorban.

A gyűlés után Agamemnón nem tudott elaludni, mert szívét emész-
tette a gond. Aztán felemelkedett fekhelyéről, vállára kerítette a nagy,
vérfoltos oroszlánbőrt, kezébe fogta a dárdát, és kilépett a sátor elé.
Ott találta Meneláoszt, akinek szemhéjára szintúgy nem jött álom.

— Eridj, öcsém, nézz utána, éberren vigyáznak-e az örök! Megyek
a bölcs Nesztórhoz, igen-igen aggódom a táborunkért!

Nesztór sem aludt.

— Nincs egy nyugodt pillanatom, szívem majd kiugrik a helyé-
ből — tárta fel aggodalmait a király az öregnek. — Az ellenség közel
van, s mi lesz, ha kedve támad ránk rontani az éjjel?!

Nesztór hasonló aggodalmakkal terhelten virrasztott. Felkeresték
az összes vezért — egyik sem aludt, kivéve Diomédészt, aki feje alatt
a pajzzsal, kezében a dárdával a sátor előtt feküdt. Amikor felébresz-
tették, lementek a hajókhoz, és Nesztór javaslatára elhatározták, hogy
kémet küldenek a trójai táborba.

Az ilyesmihez azonban nem csekély bátorság kell: a király felhí-
vására egyedül Diomédész jelentkezett.

— Csakhogy jó volna, ha még valaki jönne velem! — mondta Dio-
médész. — Ha ketten vannak ilyen úton, több a bizalom, és nagyobb
a mersz!

Tüstént jelentkezett társnak a két Aiász, aztán Spárta királya és
még több más vezér. Diomédész Odüsszeuszt választotta, aki lelemé-
nyességénél és bátorságánál fogva igen jól megfelelt az efféle vállalko-
zásra.

Amikor aztán a hullák és vértócsák közt kúszva osontak előre,
észrevették, hogy az éjszaka sötétjét kihasználva Hektór is kémet kül-
dött az akhájokhoz. Megpillantottak ugyanis egy férfit, aki a trójai
tábor felől közeledett a hajótáborhoz.

A dúsgazdag Dolón volt az, aki az ércnél, aranynál jobban imádta
a lovakat. Hektór tudni szeretete volna, vajon az akhájok nem tervez-
getik-e, hogy megfutamodjanak gyors röptű hajóikon. Jutalmul a hír-
hozónak a legjobb lovakat ígérte, amelyeket majd zsákmányul ejt, ha
az akháj tábort elpusztítják. Dolónnak kedve szottyant Akhilleusz hal-
hatatlan két paripájára: felkérte Hektórt, eskü alatt ígérje meg neki,
hogy övé lesz a két ló, s könnyelműen, balgán útra kelt.

Mivelhogy többet járt az esze a jutalmon, mint a rábízott feladaton,
nem vette észre az akháj kémekeket.

— Hagyjuk mellettünk kissé tovamenni a síkon, aztán rontsunk
rá — suttogetta Diomédésznek Odüsszeusz. — Ha netán tőlünk meglép,
őreink kezébe szalad!

Lehasaltak hát a hullák közé, hagyták, hogy Dolón nyugodtan továbbmenjen, aztán Diomédész rákiáltott, hogy álljon meg, s dárdát hajított rá, de hibázott készakarattal. Dolón jobb válla fölött süvített el a dárda, s előtte fúródott a földbe. Dolón reszketett, mint a nyárfa-levél, hangosan vacogott a foga.

— Hagyjátok meg életem, drága vitézek, adok váltságdíjat, van otthon, hazámban töméntelen réz meg arany meg mives gonddal megkalapált vas, ezüst és bronz!

— Csak bátran, ne gondolj te a halálra — nyugtatta Odüsszeusz. — Mondd el becsülettel, minek jöttél ide. Magad vagy? Önszántadból jöttél, vagy pedig Hektór küldött? Mit szeretne tudni Hektór? Hol a fegyvereitek, hol állnak őreitek? Miről tanácskoztak az este a trójaiak?

Dolón becsületesen elmondott mindent; elmondta azt is, hol melyik szövetségesek táboroznak, és a saját buzgalmából hozzáfűzte még, hogy épp most érkezett a thrákok hada Rhészosz királlyal az élén — akkora lovai vannak, amekkorákat ember még nem látott. Aztán könyörgött Dolón, hogy bilincseljék meg és vezessék az akháj hajókhoz. Látni, hogy kevés volt a sütnivalója! Akadt már valaha győztes, aki megbecsülte a gyáva árulót, amikor már nincs rá szüksége, mert kiszedett belőle minden kiszedhetőt?! Diomédész megvetéssel mérte végig a törbe ejtett kémet, s kihúzta kardját. Dolón hasztalan rimánkodott kegyelemért: tarkón sújtotta, s egyetlen csapással elválasztotta fejét a törzsétől.

Utána a két akháj vezér elindult abban az irányban, amelyet Dolón megadott nekik, s elérték Rhészosz király táborát. Odüsszeusz csöndben eloldozta a lovakat, Diomédész pedig hasonló mód csöndben lenyakazta kardjával a katonákat — egyiket a másik után, végezetül a királyt. Aztán a zsákmánnyal sebtiben visszatértek az akháj hajókhoz.

A sikeres felderítévállalkozás lelkesítőleg hatott az egész táborra, de a trójaiak is határtalan örömmel fogadták a rózsás ujjú hajnalt. Hosszú esztendőök után első ízben virradt rájuk a remény, hogy megsemmisítő győzelmet aratnak az ellenségen — az akhájok még csak kereket sem tudnak majd oldani!

Hektór a sík kiemelkedő pontján állította fel seregét, Agamemnón a bástyafal mentén húzódó árok előtt sorakoztatta hadrendbe csapatait. Hektór kardját kivonva megadta a jelt a támadásra. Az ötvenezer ember vad rivalgással rontott neki az akháj seregnek.

Akhilleusz Patroklosz sebeit kötözi. Attikai borkeverő belső oldala. Az i. e. VI. és V. század fordulóján készült. (Berlin, Állami Múzeum)

A roham szörnyű volt — de az akháj csatarend kiállta. A sereget vezető Agamemnón megszívlette Diomédész szavait: ott harcolt az első sorban, mégpedig vezérhez méltón. Számos trójain kívül leterítette a király tanácsadójának, Anténórnak két fiát is; közülük a második, Koón azonban a kezén megsebesítette, úgyhogy a nagy fájdalom és vérveszteség miatt el kellett hagynia a csatateret. Diomédész újra neki-bátorodott, és megtámadta Hektórt: súlyos gerelyét megcsóválva, betörte a sisakját, Hektór majd összerogyott, és csak úgy került el a halált, hogy visszahőkölt s elvegyült a tömegben. Sebet kapott azonban Diomédész is: Parisz nyíllal lábon lőtte, noha rettegett tőle, mint a mekegő kecske az oroszlántól. Odüsszeusz akkora területet kaszált le maga előtt, hogy a trójaiak körülfogták, mint az ebek a vadkant az erdőben. Dárda érte, a bronzhegy áthatolt a pajzsán, ércingén is, és szét tépte a bőrt a bordái fölött. Aiász mentette meg. Derekasan harcolt a többi hős is, s velük együtt a sok-sok sorkatona, akiket a királyok nem ismer-

tek név szerint. Mindenek ellenére azonban az akháj hadaknak hátrálniok kellett.

A delelő nap fényében a trójai sík kedvesebb látványt nyújtott a saskeselyűknek, mint az asszonyoknak. A harc tüze azonban tovább lobogott, mint a kövér hájjal élesztett láng. Mivel a háborúban valamennyi istennő közt a szerencse istenasszonya a legforgandóbb, a változatosság kedvéért a trójaiaknak kellett hátrálniok. Az akhájoknak ugyanis segítségére sietett Poszeidón, kihasználva azt a kis időt, amíg Zeusz nem kísérté szemmel a harcok menetét, mert biztos volt benne, hogy egyetlen isten sem meri megszegni tilalmát. Mikor Héra észrevette, hogy Poszeidón közeleg a síkra, magához hívatta az Álmot, és így szólt hozzá:

— Szunnyaszd el sugaras szemeit ma szemöldje alatt nagy Zeusznak: merítsd szenderbe, és én feleségül adom neked a legszebb Kháriszt: Pászitheét.

Az álom istene teljesítette Héra kívánságát, s Poszeidón zavar-talanul munkálkodhatott a trójaiak viasszaszorításán. A trójaiak addig hátráltak, míg Zeusz fel nem ocsúdott. Mikor a főisten látta, mi történt, rögtön hozzáfogott, hogy meggyógyítsa Hektórt, akin a nagy Aiász sebet ejtett; aztán elkergette a csataterőről Poszeidónt, aki kezdetben dacolni próbált, de aztán mégis szót fogadott. Végezetül fogta roppant pajzsát, a törhetetlen égiszt, s befedte vele a trójaiakat, úgyhogy az akhájoknak hátrálniok kellett előttük egészen a hajótábor elé emelt bástyafalig.

A trójaiak átlépték az árkot, és öt hullámban rontottak neki a falnak. Elárasztották gerellyel, dárdával, kövel; záporozott a bástyára a gyilokszer, mint miriádnyi sűrű hócsomó viharos téli napon az égboltról. Aztán a trójaiak rohamra indultak: a bástyaoromzat mindkét oldalán patakokban folyt a vér — az akháj és trójai vitézek vére. Amikor pedig a gomolygó testek egyik fele lesodródott, a bástya fokán ott álltak a diadalmas védők, élükön a nagy és kis Aiással.

A trójai hadsereg nem vette volna be a bástyát, ha Zeusz nem küldi segítségére saját fiát, a lúkiaiak vezérét, Szarpédónt. Hatalmas pajzsát maga elé tartva, Szarpedón felpattant a bástyaszegélyre, mint vérszomjas oroszlán, mely rég nem evett, s most elszánta magát, hogy beugrik a kerített udvarba, noha ott látja a pásztorokat, akik lándzsásan vigyázzák a nyáját. Izmos kezével megragadta a párkányt, és óriási erővel nekirugaszkodva, letépte. A támadt résen tüstént benyomultak bajtársai. Míg a nagy és kis Aiász a lúkiaiakkal harcolt, Hektór felemelt a földről egy nagy sziklát, nekizúdította a kapunak; kiugrott helyéből

a reteszt szorító szeg, reccsent a kapu, s két szárnya sarkig kivágódott. A trójai sereg hömpölyögve tódult át a szélesre tárt résen, s az akhájoknak nem volt más választásuk, mint sietve hátrálni a hajókhoz.

Elszánták magukat a végső, elkeseredett védekezésre.

— Bajtársak, most mutassuk meg, milyen legények vagyunk! Aki megfut a harcból, irgalmat ne reméljen! — biztatták egymást az akháj közvitézek, mialatt a király a vezérekkel azon tanakodott, ne adjon-e parancsot, hogy ki-ki ott keressen menekvést, ahol tud. Mikor azonban a katonák bátorsága visszaadta lelkierejét, Agamemnón a többi sebesült vezérrel odavitette magát a harc színhelyére, és buzdította a legénységet.

— Gondoljatok kicsiny gyermekeitekre, kedves feleségeitekre, öreg szüleitekre és drága hazatokra — kiáltotta Nesztór, és ugyanezt harsogta Hektór is.

Noha minden akháj vitéz határtalan bátorsággal küzdött, valamenynyíüket felülmúlta a nagy Aiász. Zúgott a füle a sisakjára záporozó csapásoktól, s kezében tompán döngött a pajzs, amellyel a bronzhegyű dárdákat verte vissza. Egy derék versenylovas bátorságával, aki vágta közben egyik lóról a másikra szökken, ugrott hajóról hajóra, s tengeri harcra való kelevézt csóvált a kezében, hossza huszonkét rőf volt, és karikák szorították. Azzal verte el a trójaikat, akik a viharos tenger magasra csapó hullámaihoz hasonlóan ostromolták a bárkák oldalát. Nem bírt vele egyetlen hős sem, pedig keze már lankadt a fáradtságtól, maga Hektór ugrott hát oda hozzá, és óriási kardjával kettészelte kelevézt. Aiász üres kézzel hadonászott, s nézte, hová hátráljon egy pillanatra fegyverközelből.

Ekkor Hektór égő fáklyával felugrott a legközelebbi hajóra — s a hajó tüstént lángba borult.

Akhilleusz cetnagyságú hajója tatjáról figyelte a harcot. Egyszer csak odakiáltott Patroklosznak:

— Barátom, lelkemnek lelke, Nesztór szekerét látom, a csatatérről jövet egy sebesültet hoz, aki szakasztott olyan, mint Makháón! Menj, nézd meg, ő-e az! Mindig kedveltem, és háborúban az orvos fölér egy csapat vitézzel!

Patroklosz készséggel ment. Csakugyan Makháón volt az, Aszklépiosz fia, a kiváló orvos.

— Mi az, a te Akhilleuszod egyszeriben sajnálja dárda sebezte fiainkat? — kérdezte leplezetlen szemrehányással Nesztór. — Vár, míg

hajóinkat mind elhamvasztja a láng a tengerparton? Beszélj vele te, hátha megindítod szavaiddal a lelkét! Ha pedig valami jóslattól tartana szíve, legalább téged küldjön ki s a mürmidónoknak népét! Engedje meg, hogy magadra öltsd gyönyörű páncélját, úgylehet, a trójaiakat megteveszti a hasonlóság, félelmükben elállnak a harctól, s addig a mieink lélegzethez jutnak!

Nesztór szavai mélyen megindították Patrokloszt. Akhilleusz sátrába visszatérve nem bírt uralkodni könnyein, annyira fájlalta bajtársai sorsát.

— Miért pityeredtél el, Patroklosz, mint pici lányka? Tán az akhájokat siratod, hogy vesznek a görbe hajóknál? Hiszen csak magukra vethetnek!

— Ó, Akhilleusz, legnagyobb hős minden akháj közt — válaszolt Patroklosz. — Meg ne neheztelj, nagy kín nyomja akháj seregünket! De te nem akarsz megbékélni! Kinek van így belőled haszna?! Ki fog áldani a messzi utódok közt?! Péleusz nem apád, Thetisz sem édesanyád: téged a szikla szült, oly kemény a szíved! Engedd meg legalább, hogy én menjek a harcba, s add ide fegyverzed meg katonáid, hogy a trójaiak azt higgyék, te magad rontottál rájuk!

— Patroklosz, az ég szerelmére, mit beszélsz? — szörnyűködött Akhilleusz. — De ami már megesett, hagyjuk! Hisz nem lehet örökké haragudni! Megmondtam, haragomnak addig nem vetek véget, míg a hajókhoz nem ér a harc! Ha tehát kívánod: vedd föl válladra az én híres hadivértem, vezesd csatába derék mürmidónjaimat, mentsd meg hajóinkat! Egyet azonban igen a lelkedre kötök: ha elűzted a trójaiakat a hajóktól, fordulj azonnal vissza! Nehogy kedved támadjon nélkülem tovább harcolni! Ne vezesd katonáim Trója falaihoz, egyik vagy másik isten könnyen megölhetne ott! Tusakodjanak az akhájok maguk, míg csak nem jönnek ide könyörögni, s vissza nem adják becsületemet!

Alighogy Akhilleusz ezt kimondta, észrevette, hogyan borul lángba az egyik hajó Hektór fáklyájától. Sarkallta Patrokloszt, hogy siessen, s jómaga szólította fegyverbe katonáit. Mihelyt pajzs pajzsot, sisak ért sisakot, hős férfiú férfit, Akhilleusz kiadta a parancsot mürmidónjainak, hogy Patroklosz vezetésével támadják oldalba a trójaiakat.

— Ne feledjétek, hogy Akhilleusz katonái vagytok! — szólította fel Patroklosz a harcoskedvű mürmidónokat, és nekirontott velük annak a trójai hadoszlopnak, amely a leghevesebben ostromolta a hajókat. Eget verő örömrivalgás hallatszott a hajók felől, a trójaiak pedig megdermedtek a rémülettől. Elég volt egy pillantást vetniök Akhilleusz csapatára, máris hátráltak soraik.

Patroklosz határtalan hősiességgel küzdött — első ízben adta meg neki a sors, hogy egy egész sereg élén harcolhasson: eddig mindig csupán Akhilleusz hűséges árnyéka volt. Eloltotta a tüzet — a hajó mindössze félig perzselődött meg — aztán utánaeredt a hátráló trójaiaknak, hogy megsemmisítő csapást mérjen rájuk. Vértől izzott a kardja, s kereste az ércbeborult Hektórt.

A trójaiak hátrálásából fejvesztett menekülés lett. A tengely alá hulltak a férfiak a szekerekről, a szekerek recsegve-ropogva feldültek, a patás paripák szaladoztak vissza a vár felé, s letaposták a gyalogvitézeket, a gyalogosok sebesült bajtársaikat tiporták a porba; a por a fellegekig szállt, amint hanyatt-homlok menekült a trójai had a bárkától a város falai mögé. Patroklosz nagy vargabetűvel elébe vágott az első soroknak, hogy megsemmisítse a város és a folyó közé szorult trójai hadsereg magvát. Már nem is számolta, hány vitézt döfött le; a nagy hírű hősökből elhullott kardja csapásától Lúkia királya, Zeus fia, Szarpédón is, aki bevette volt az akháj bástyafalat.

A diadaltól megittasult Patrokloszban feltámadt a vágy, hogy magával Hektórral végezzen. Mivel nem találta a harcmezőn, azt hitte, megbújt Trója falai mögött. Nekirugaszkodott tehát a bástyának, és háromszor egymás után megkísérelte, hogy nyílt rohammal bevegye. Mind a háromszor visszavetette őt azonban Apollón. A negyedik kísérletnél felfedte magát az isten, és iszonyú hangon szólva elkergette Patrokloszt.

Ámde ekkor már Hektór ott állt Szkaiai kapuja előtt, s azt mérlegelte, harcba bocsátkozzék-e, vagy pedig vonja vissza a sereget a falak mögé. Mialatt így tündökött magában, anyai nagybátyja, Ásziosz képében odalépett hozzá Apollón:

— Hektór, miért álltál el a harctól? Hiszen ez szégyen! Nem Akhilleusz az! Kezében a dárda nem pélioni kőris!

Hektór felugrott szekere, odaszólitotta öccsét, Kebrionészt, aki a kocsihajtója volt, és erőskörmű paripáival, mint a villám, megindult Patroklosz ellen.

Patroklosz nem habozott. Leugrott a szekérről, felkapott egy érdes hegyű követ, és jól irányzott dobással szétcsapta Kebrionész homlokát. A szekér azonban száguldott tovább, s amikor egy lépésnyire került Patrokloszhoz, Hektór leszökött róla, és a fejénél fogva a földre rántotta Patrokloszt. Ott vívtak, mint két vad oroszlán, egymást markolva hemperegtek a porban. Körülöttük irgalmatlan harc fejlődött ki, gyilkolta egymást trójai és akháj.

Miután kiszabadította magát Hektór keze közül, háromszor rontott

neki Patroklosz az ellenség hadsorainak, és háromszor kilenc trójait leterített. Amikor azonban negyedízben rugaszkodott neki, hátulról odaugrott hozzá Apollón, lerántotta fejéről a sisakot, földhöz vágta, és úgy hátba ütötte, hogy Patroklosz hátán szétnyílt a páncél. A trójaiak meglepetve látták, hogy nem a Zeusz-táplálta Akhilleusz áll szemben velük — a dárdavetésben jeles Euphorbosz minden félelem nélkül bele-dőfte kelevézét a leleplezett hős fedetlenné vált hátába. Erre odaugrott Hektór, és bronzhegyű dárdájával keresztülszúrta Patrokloszt.

Döngött a föld az elzuhanó Patroklosz alatt.

— Csak ne kérkedj, Hektór, hogy megöltél! — kiáltotta az erejéből kifogyó Patroklosz. — A vészes sors ölt meg engem Apollón keze által, a halandók közül Euphorbosz, s te csak harmadiknak. De jól véd a szívedbe, amit most mondok: te sem sokáig élsz már, hátad mögött a halál leselkedik, és a dicső Akhilleusz keze sújt le!

E szavak nyomán Patroklosz kebléből kiszállt a lélek, és sorsát siratva, hogy itt kell hagynia ifjúságot és erőt, útra kelt Hádész birodalmába.

Ötödik fejezet

Akhilleusz győz

A győztesnek joga van a legyőzött fegyverzetére; ámde mint minden esetben, meg kell hogy legyen a képessége és ereje is a jogosultnak, hogy jogát érvényesíthesse. Mivel a halott Patrokloszon Akhilleusz fegyverzete volt, és az akhájok nem akarták harc nélkül kiadni, ádáz viadal támadt az elesett hős teteme fölött.

Hektór mindenekelőtt Akhilleusz halhatatlan lovait szeretette volna megkaparintani. Utánuk eredt, hogy el ne fussanak, de hirtelen megpillantotta a lovak előtt Apollónt. Örömmre gyúlt szívvel gyorsította futását, de az isten megállította:

— Utolérhetetlen lovak azok, ember, kit halandó anya szült, meg nem fékezi őket, sem igába nem töri!

A mélységesen csalódott Hektór visszafordult — mégpedig az utolsó pillanatban: Patroklosz teteme fölött, lábát szétvetve, ott állt Spárta királya, hosszú dárdájával épp célba vette Euphorboszt.

Euphorbosz úgy vélekedett, joga van Akhilleusz fegyverzetére, mert elsőnek ejtett sebet Patrokloszon. Amikor azonban megkísérelte, hogy lebontsa a tetemről a vértet, dörgő hangon rászólt Meneláosz:

— Euphorbosz, hátra! Velem viadalra ki ne állj, mert itt ér a romlás, miként fivéred, Hüperénórt, aki, bár nálad különb legény volt, velem szembeszegülvén, nem hagyta el saját lábán a csatateret!

Azonban Euphorbosz nem hederített az intő szóra. Az olcsó siker és a drága fegyverzet reményétől elbódultan túlbecsülte erejét. Rávetette magát a spártai királyra, hogy keresztüldöfje dárdával; azonban a dárdahegy elgömbült a domború pajzson. Meneláosz aztán belenyomta kelevézét Euphorbosz torkába, de akkora erővel, hogy túloldalt, a nyakszirtjén jött ki, s a lelke elszállt Hádész birodalmába.

Rohanva megérkezett azonban a viadal színhelyére Hektór.

— Jaj nekem, egymagam nem állok ellen Hektórnak! — kiáltott fel rémülten Meneláosz. S miután meghányta-vetette magában, hogy nem gyáva az, aki elkerüli a halált, ha az élet árán sem lehet a harc kimenetelén változtatni, szívében mély szomorúsággal hátrább vonult, hogy segítséget hozva mielőbb visszatérjen.

Hektór kihúzta kardját, hogy leüsse Patroklosz fejét. De aztán felhagyott szándékával: lebontotta a halottról a fegyverzetet, beledobta harci szekere kasába, s igyekezett a tengelyre hurkolni Patroklosz tetemét, hogy Trójába vonszolja. Csakhogy erre már nem ért rá. Az akháj seregből kibukkanva rontott feléje toronymagas pajzsával a nagy Aiász, nyomában dárdával a kis Aiász, és Meneláossal együtt sok más hős. Hektór felszökkent szekereére, és eltűnt a trójaiak közt.

Dicséret helyett, mely megillette annak legyőzőjét, aki elől az egész sereg megfutamodott, szemrehányás várta. Mindenekelőtt rátámadt Glaukosz, aki átvette a lúkiiai vezérletét:

— Ő, te gyáva! Először féltél segítségére sietni Zeusz fiának, Szarpédónnak, Patroklosz hát leszúrta. Most pedig félsz megvívni Aiással, noha nem a legelső az akhájok közt! Vedd hát tudomásul: hazamegyek az egész lúkiai sereggel, nem harcolok olyan ember vezérlete alatt, akinek inában a mersze!

Döbbsen nézte aztán a sereg, hogyan veti le magáról Hektór a vértet s ölti fel Akhilleusz fegyverzetét, és rohan vissza oda, ahonnan az imént a túlérő elől meghátrált. Patroklosz teteme körül újra fellángolt a harc, és sugárzón lobogott, mint a fúvó szél szította máglya.

Az akhájok meghátráltak az erős rohamnak. Elég volt azonban az a kis idő, míg Hektór odaszólt Aineiásznak, hogy mégiscsak próbálja elfogni Akhilleusz lovait, amelyek kissé távolabb álltak és forró könnyüket a porba hullatva gyászolták elesett szekereszüket: Meneláosz és a krétai Mérionész karjára emelte Patrokloszt, és igyekezve vitték a görbe hajókhoz; a két Aiász elszántan oltalmazta őket az utánuk zúduló trójaiaktól: a nagy Aiász a pajzsával, a kicsi a kelevézővel.

Mivel attól lehetett tartani, hogy a támadó Hektór áttöri a védelmet, Spárta királya döntő lépésre határozta el magát. Szólt Antilokhosznak, hogy hívja segítségül Akhilleuszt: régi harag ide, régi harag oda, most arról van szó, hogy kebelbarátja holttestét ne vessék martalékul a trójai kutyáknak, amint Hektór fenyegetőzött.

Nesztór gyors lábú fia felpattant a szekérre, és a halhatatlan paripák száguldtak gazdájuk tábora felé.

Antilokhosz a sátra előtt találta Akhilleuszt, amint örömmel hallgatta, hogyan távolodik a harci zaj; álmában sem jutott volna eszébe, hogy Patroklosz megfeledkezett intelméről. Barátja halálhíre úgy érte, mint derült égből a villámcsapás. Megnémult a fájdalomtól — mindkét kezével port markolt a földről, a fejére szórta, aztán ereje fogyottan végigterült a földön, vonaglott és a haját tépte. Majd nagy sokára fel-

ordított, és iszonyú zokogásban tört ki. Mindenki reszketett a félelemtől, hogy torkon döfi magát kardjával.

Egyszer csak felállt, s mintegy önkívületben odatámolygott a sáncfalhoz, ahonnan a fegyverzajt lehetett hallani, gyorsan felhágott a bástya tetejére, és harsány hangon óriásit kiáltott. Hektór tüstént eleresztette Patroklosz holttestét, amelyet harc árán épp megkaparintott, és egy lépést hátrált. Athéné tűzszlopot állított Akhilleusz feje fölé — a trójaiak megzavarodtak a jelenés láttán, majd amikor Akhilleusz másodszor, utána harmadszor kiáltott, a halálra rémült trójai nép hanyatt-homlok menekült. A pokoli zűrzavarban tizenkét trójai vezér lelte halálát tulajdon szekere alatt vagy dárdája hegyén. Aztán Akhilleusz saját szemével meglátta halott barátját, ráborult, és ontotta könnyeit.

Ekkor csoda történt — a trójai síkra hirtelen leszállt az éj. A kegyes Héra intett Héliosznak, ereszkedjék le Ókeánosz vizébe, s borítsa rá a fekete sötétség fátylát Akhilleuszra, barátjára és fájdalmára.

— Jaj, mily kinnal vert anya, ki hőst szült! — mondta sóhajtva Thetisz a testvér Néreiszeknek apja tenger alatti birodalma mélyén, amikor meghallotta Akhilleusz kiáltását. Tüstént útra kelt, hogy enyhítsen fia fájdalmán.

— Zeusz teljesítette kérésem — mondta keserűen Akhilleusz. — Mi hasznom azonban belőle, ha elpusztult a legjobb barátom! Ha nem tudtam elhárítani feje fölül halála óráját! Haljak meg itt, e helyt, ha nem állok bosszút érte, s nem ölöm meg Hektórt, a sisakrázó!

— Mit beszélsz, édes fiam? Mondok valamit: ha meghal Hektór, meghalsz te is: így rendelte a végzet!

— Ne tartóztass, anyám, ha szeretsz is! Azonnal megyek a csatába, örömet vállalom a halált, ha Hektór megfizeti nekem, amivel adósom!

— Nem mehetsz, fiam, a csatába, fegyvereid Hektór kezében vannak! No de nem sokáig kérkedik velük! Várj hajnalig, hozok neked Héphaisztosztól új, ragyogó hadifegyverzetet!

Thetisz, szokásához híven, állta a szavát. Mit sem időzve repült az Olümposzra, s Héra bicegő fiának ércpalotájában szíves fogadtatásra lelt. Hiszen Thetisz vette pártfogásába Héphaisztoszt, amikor testi hibája miatt anyja titokban ledobta az Olümposzról. „Szent kötelességem, hogy megháláljam Thetisznak, akinek olyan gyönyörű, ezüstösen csillogó a lába, hogy megmentette életemet, és kilenc esztendeig táplált a mély barlangban, a tenger színe alatt! Megteszek neki mindent, ami tőlem telik, s ami egyáltalán megtehető!”

A munkában megizzadt Héphaisztosz előbb megmosdott, aztán leült a terített asztalhoz, s miután falatoztak, meghallgatta Thetisz kérését. Utána szó nélkül felállt, és munkához látott. Működésbe hozta a hús fűvót, felszította a tüzet. A fűvók úgy működtek, amint Héphaisztosz akarta, mintha agyának cselekvő rugóira kapcsolta volna rá őket: egyszer hevesen dolgoztak, másszor elültek — amint a munka kívánta. Önt, rezet, ezüstöt, aranyat hányt az üstbe, az üllőtalpra ráhelyezte a nagy üllőt, kezébe ragadta jó kalapácsát, míg a fogót másik keze fogta, és roppant ügyesen készíteni, majd díszíteni kezdte a hadifegyverzetet: élete legnagyobb mesterművét.

Először a pajzsot kalapálta ki az üllőn: ötrétűre csinálta, és az egészet beborította szépmívű veretekkel, sok-sok gyönyörű képet kalapált rá. A közepére ráremekelte a földet, az eget, a tengert. Az első körbe két várost mintázott: az egyikben béke honolt, az emberek menyegzőt ültek és törvényt tartottak, a másik városban háború dúlt. A második mezőbe a vidéki életből vett képeket vert az isteni korács: szántást, aratást, szüretet; a harmadikba a pásztorélet ábrái kerültek: nyáját támadó oroszlán és táncos ünnepély. A negyedik sávot a nagy Ókeánosz képe töltötte ki. Körül a pajzsra hármas karimát tett Héphaisztosz, a belső oldalára pedig ezüstveretes szíjat erősített. Majd amikor a pajzs elkészült, a lobogó tűznél is fényesebben ragyogó páncélt készített a kovács, utána aranyforgós, gyönyörű sisakot, végezetül pedig puha ónból hibátlan lábvértet. A kész művet, mely éppoly megfelelő volt a harcra, mint ahogy lenyűgözte a szemet, mosolyogva letette Akhilleusz anyja elé.

Thetisz, mint a hēja repült alá a hóborította Olümposzról, s mire kigyúlt a hajnalpír, az isteni kovács műremekét letette halandó fia kezébe.

Amikor a nap aransugarai megérintették a trójai síkot, Akhilleusz felállt halott barátja mellől, akit egész éjszaka virrasztva gyászolt, gyűlést hívott egybe, s az összegyűltek színe előtt felkínálta békejobbát a királynak. A sereget-vezető Agamemnón nyilvánosan beismerte hibáját, visszaadta Akhilleusznak Brízeiszt, s elküldte neki az ígért ajándékokat. Ámde Akhilleusznak mindez most már mellékes volt — szíve, lelke csupán a harcra vágyott, hogy megbosszulhassa barátja halálát.

Örömmel hallgatta a király minden akháznak szóló parancsát, hogy készüljenek fel az ütközetre. Magára öltötte új fegyverzetét; pompásan illett neki, simult testéhez, mintha rászabták volna, erős volt és könnyű, mint a madárszárny, ragyogott, mint a nap. Fogta apja nehéz

kőrisdárdáját, mely a Pélion ormán nőtt, s felpattant harci szekereire. Szomorúan néztek rá vissza a lovak: tudták, hogy mihamar meghal. Megvárta a vezényszót, aztán fittyet hányva a komor jóslatoknak, vad rikkantással megiramodott szembe a trójai sereggel.

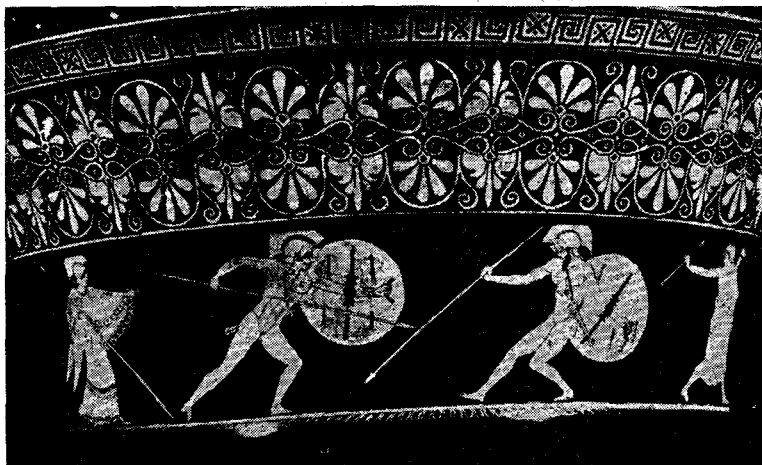
A trójaiak már hadrendbe sorakozva álltak a síkon, nem a városban töltötték az éjszakát, mert Hektór úgy tervezte, hogy kora reggel újra megtámadja az akháj táborn, s kivívja a győzelmet; melytől előző este nem is volt már olyan távol. Szentül hitte, hogy Akhilleusz ma sem harcol, mivel nincs meg a fegyverzete; ám ha mégis részt vesz az ütközetben Péleusz isteni sarja, nem fut meg előle, kiáll vele szemtől szembe, még ha tudja is, hogy elesik a párviadalban! Hiába tanácsolta neki az előrelátó Pülüdamász, hogy húzódjanak inkább vissza a bevehetetlen falak mögé, azokkal szemben Akhilleusz se megy semmire.

Mialatt az akháj hadak száguldva nyargaltak a síkon, mint a fagyos hó, melyet a vihar kerget, Zeusz tanácskozássra hívta össze az isteneket. Mivel Thetisznek tett ígéretét már beváltotta, úgy határozott, visszadja valamennyiük szabadságát: részt vehetnek a háborúban. Kijelentette, hogy jómaga nem szándékozik beleavatkozni a harcok folyásába, a többieknek azonban megengedi, hogy — ha kedvük tartja — harcoljanak, amelyik fél oldalán akarnak. Erre az istenek tüstént leereszkedtek a trójai síkra: Héra, Athéné, Poszeidón és Hermész az akhájok, Aphrodité, Apollón, Artemisz és Árész a trójaiak pártjára szegődött.

A két sereg óriási zajjal csapott össze: Árész zúgott, akár a ferge-
teg, Athéné igyekezett őt túlkiabálni, a fellegtorlaszoló Zeusz mennyköveivel dörgött, villámaival csapdosott; s Poszeidón oly iszonyúan rázta a földet, hogy felriaszította Hádészt is, aki az első pillanatban azt hitte, megnyílik a föld, és feltárul az ő komor alvilági birodalma.

Akhilleusz eszeveszett száguldással rontott neki a trójai sereg

Akhilleusz és Hektór párviadala. Baloldalt Akhilleusz Athénéval, jobboldalt Hektór Apollónnal. Attikai váza az i. e. V. századból. (London, British Museum)

derekának, és sóváran kereste a sisakrázó Hektórt. Priamosz fia azonban egyelőre hátul tartózkodott. Szót fogadott Apollónnak, aki Lükáón képében felbízta Aineiászt, hogy Hektór helyett álljon az élre.

— Csak nem félsz?! — mondta Aineiásznak Apollón. — Thetisz alantasabb istennő, mint a te anyád! Este a bor mellett hűsködtél, hogy kiállsz viadalra Akhilleusz ellen! Most hát mutasd meg, milyen legény vagy!

Aineiász felemelte kelevézt, de Akhilleusz visszautasította a kihívást:

— Igyekezz te csak hátrább vonulni, kevés az erőd, nemegyszer meghajtottalak már! Ne kísértsd a sorsot!

Aineiász mégis elhajította a kelevézt. Azonban az érchegy nem verte át az erős pajzsot, ellenben a körisdárda úgy keresztülrepült a másik pajzsra, hogy Aineiász kővé meredt rémületében. Akhilleusz odaugrott, hogy leszúrja ellenfelét, s ne vesztegesse az időt. Jobb származása ellenére bizony ott pusztult volna Aineiász, ha meg nem könyörül rajta Poszeidón, aki különben az akhájokat támogatta.

— Vigyük ki a halál közeléből, nehogy gyermekek nélkül haljon meg, és magvát szakítsa Dardanosz nemzetségének, ő, aki Priamosz sorsának betelte után erős kézzel uralkodik majd a trójai népen, utána pedig gyermeke gyermekei, kik még ezután születendők! — mondta Poszeidón, odalépett Aineiászhoz, és nagy ívben átlódította a katonák feje fölött, messze a csatatér mögé.

— No, csak repülj! — kiáltott Aineiász után Akhilleusz, és még nagyobb tűzzel rontott neki a trójai hadsoroknak, mind csak Hektórt keresve. Bármerre fordult harci szekérével, hullottak a derék trójaiak, mint az érett gabona az arató kaszája nyomán. Sok más hősön kívül megölte Íphitiónt: dárdával szétcsapta a homlokát; Démoleónt: a halántékába fúrta dárdája hegyét a bronzsisakon keresztül, aztán meghalt kezétől Hippodamász — hátulról döfött belé, épp amikor fordult szekérével, hogy elmeneküljön előle. Megölte Priamosz legkisebb fiát is, Polüdóroszt, aki gyermeki botorságában kirohant eléje az elősoron át, egyenest neki a dárdájának.

Amikor Hektór megpillantotta, hogy öccse nagy gyomorsebével miként terül el a földön, kicsapott, mint a láng, és az isteni intelemmel dacolva rohant szembe Akhilleusszal.

— Itt vagy hát, legdrágább barátom gyilkosa! — kiáltotta ujjongva Akhilleusz. — Nem sokáig bujkálsz már előlem a harc útjain! Lépj közelebb, hogy itt nyomban ledöfjelek!

Háromszor rugaszkodott neki Akhilleusz, s mind a háromszor sűrű

ködöt ért a dárdája; mikor negyedízben rontott rá, észrevette, hogy Apollón oltalmazza Hektórt.

— No hiszen majd elkaplak én téged, ha később is!

Tomboló dühében előrerúgtatott, és osztogatta a csapásokat jobbra-balra: dárdájával döfte, kardjával vágta az ellenséget, az elesettek hulláján keresztülszáguldva rontott neki a legsűrűbb soroknak, lovai patája alatt roppanva törtek a halottak csontjai, nyikorogtak a behorpadt pajzsok, szekere kerekeiről fecskendezve folyt a párolgó vér, de ő maga is csupa vérhab, csupa pirosuló tajték volt.

A könyörtelen harcban az örvénylő Szkamandrosz gázlójához üzte a trójaiakat, s itt kettévágta seregüket: az egyik rész fejvesztetten menekült Ílion felé, a másikat beszorította a folyóba. A bátor, harc-edzett vitézek menekültek előle, mint a félénk kis halak a delfin elől; irgalom nélkül pusztította őket. Végül tulajdonképpen már nem is harcolt, hanem csak gyilkolt: Priamosz fia, a csupasz állú, fegyvertelen legényke, Lükáón, a térdét átölelve fohászkodott hozzá kegyelemért — hiába: Akhilleusz vállperecen csapta a kardjával, s a lábánál fogva, gúnyos szavak kíséretében bedobta a vízbe martalékul a halaknak. Úgy vélte mindenki, megtévelyodott a vérszagtól, mert azzal fenyegette a trójaiakat, hogy írmagot se hagy belőlük, és semmiféle isten meg nem menti őket tőle.

A Szkamandrosz istene, Xanthosz sértőnek találta Akhilleusz hártartalan gőgjét, felszólította hát a folyóvizek istenének, Axiosznak unokáját, Aszteropaioszt, hogy zabolázza meg. Ámde az örjöngő Akhilleusz megölte Aszteropaioszt is, és a folyóba dobta. Ekkor aztán Xanthosz dühösen rászólt Akhilleuszra, hagyjon fel már az öldökléssel, mert a hullák eltorlaszolják előtte a tengerbe vivő utat. Akhilleusz gúnyosan azt felelte, ott öli, vágja a trójaiakat, ahol neki tetszik. Erre Xanthosz felkorbácsolta a Szkamandrosz vizét. A folyó rémisztő zúgással, bömböléssel hányta ki magából a holttesteket, kiöntött a partra, és tarajos hullámai leverték lábról Akhilleuszt is. Megfogózott egy szépsударú szilfában, hogy be ne füljön, de a hullámok kiszakították a fát tövestül, és sodorták Akhilleuszt az örvénybe.

— Zeusz atya, hát úgy pusztulok el, mint kondás kisfiú, ki égszakadás idején patakon szalad át, s az előnti? Ilyen dicsőségre rendelt engem a végzet?! — szólalt meg keserűen Akhilleusz.

Az istenek meghallották kiáltását, s mint a végzet vigyázó őrei, nagy erőt leheltek Akhilleusz szívébe, hogy megbirkózzon az árral. Ámde Xanthosz sem maradt tétlen, segítségül hívta fivérét, a patakok istenét, Szimoeiszt. Iszapot zúdítottak Akhilleuszra, s már-már úgy

volt, hogy a feltorlódó latyak elnyeli a hőst. Azonban megsegítette Héra: felszólította Héphaisztoszt, hogy vessen zabolát a folyóra. Héphaisztosz kilövellte az isteni lángot: gyorsan kiszárította a víz alá került síkot; égtek a szilfák, bükkök, ropogva lángolt a part menti nádas, hamuvá hamvadtak a holtak, elapadt a vizek ragyogása, s a nagy hőtől a folyó gyönyörű habjai forrtak. Megtörtént, amire csak ritkán akad példa: a tűz diadalmaskodott a vízen. Héphaisztosz csak akkor oltotta el az isteni lángot, amikor Szimoeisz ünnepélyesen megesküdött neki, hogy soha többé nem segíti a trójaiakat, még akkor sem, amikor majd szemkápráztatóan szép városuk borul lángba.

Ugyanolyan harc támadt az istenek közt is, mint dúlt az emberek és elemek közt; lábuk alatt sóhajtvá nyögött a föld, s szörnyű rivalgásuktól rengett a levegő. Athéné megsebezte Árészt, s elűzte a csatatérről; győzött az ész a vak dühön. Poszeidón kihívta párbajra Apollónt: Trója védnöke meghátrált a Földrázó s a tengerek ura győzhetetlen ereje előtt. Héra kiragadta az íjat Artemisz kezéből, s tegezésből földre szórta a nyilakat. Aphrodité akkora nyaklevest kapott, hogy térdre esett, aztán szaporán elinalt: a csatatéren csakugyan semmi helye se volt sem az isteni szűz, sem a szerelem istennője nyilainak. S miután az istenek elhagyták a töméntelen öldöklés színhelyét, csak az emberek maradtak ott.

A Szkamandroszba szorított seregrész pusztulása után Akhilleusz nekirontott a másik résznek, mely Trója felé hátrált, és veszett futamodásra készítette. Mikor Priamosz király meglátta a magas bástyatoronyból, hogyan kergeti Akhilleusz a trójai lovasságot és vitéz dárдавetőket, kinyitatta előttük a kaput, hogy a falakon belül találjanak menedéket. A derék Agénór elébe állt Akhilleusznak, hogy feltartóztassa, s ha kell, az életével fizessen a bajtársai megmentésére szükséges időért. Amint az utolsó katona is biztonságba került, Agénór szintűgy beszaladt a városba, s a kapu bezárult.

A csatatéren csak Hektór maradt. Állt mereven Szkaiai kapujánál, mintha a végzet láncolta volna oda.

A halálra rémült trójai nép a magas bástyafalokról nézett le Hektórra, amint ott áll teljesen egyedül a kapu előtt, hogy megütközzön Akhilleusszal. A szorongásteli csendet Priamosz hangja törte meg:

— Drága fiam, Hektór, ne várd be odakinn azt az embert! Leterít mindjárt, hisz sokkal erősebb nálad! Hátrálj a falak mögé! Ha te elesel, elesik Trója védpajzsa!

Aztán Hektór anyja szólalt meg:

— Fogadj szót, fiam, apádnak! A falak mögül védekezz! Ne bo-
csátkozz harcba Akhilleusszal, erősebb nálad! Megöl, és holttestedet
odaveti az akháj ebeknek!

Hektór azonban meg se moccant, szilárd volt a lelke, s így gon-
dolkodott szívében: ha most meghátrál, sokan szemére vetik majd,
hogy a sereg vesztét okozta, mert nem vonult vissza a falak mögé,
amikor Akhilleusz feltámadt ellenük. Nemcsak Pülüdamász, hanem
mások is joggal mondanák: „Hektor elveszítette a népet, mert túlbe-
csülte saját erejét!” Nincs más választása, mint hogy megmutassa az
erejét — vagy pedig elesen az egész város színe előtt. Ezért hát sem
apja, sem anyja szavai nem lágyították meg szívét, s inkább letörték,
mint erőre kapatták benne a harci szellemet. Hisz maga tudta a leg-
jobban, kicsoda Akhilleusz!

Hirtelen átvillant az agyán: hát ha letenné a sisakot, s falhoz tá-
masztaná a dárdát, úgy menne elébe Akhilleusznak, és ünnepélyesen
megígérné neki, hogy kiadja Helenét, kiadja vele a kincseket is, ame-
lyeket Parisz elhurcolt Spártából, Trója minden kincsét két részre
osztja, az akhájok vigyék, amelyik rész tetszik nekik, és menjenek
haza? Botorság! Elmúlt már annak az ideje, hogy Akhilleusszal e régi,
ismert dolgokról lehessen csevegni — legjobb lesz mielőbb összezsapni
vele!

Nem sokáig várt — az Ída lejtője felől előrontott Akhilleusz, akit
Apollón csalt oda a trójai Anténór képében. Tört egyenest neki a vár-
kapunak, mint Árész — a Pélion ormán nőtt iszonyú kőriskelevézét
rázta a vállá fölött, és ragyogott rajta az aranyvért, mint lobogó tűz-
láng, vagy mint a nap a felhőtlen égen.

Amikor Hektór meglátta, egyszerűen elvesztette bátorságát, s a
félelemtől legyőzötten futásnak eredt. Akhilleusz utána vetette magát,
mint a szirti sas, mely megpillantotta az ijedt kisnyulat. Hektór rátért
az ösvényre, mely a bástyafaltól az erdő felé vitt, s máris száguldottak
mind a ketten a szépvizű forrásokhoz, melyekből az örvényes Szka-
mandrosz ered. Nem volt hitvány a futó, aki elől ment, de az űző még
derekabb volt, s mind jobban megközelítette amaszt. Eszeveszett ver-
senyfutás volt ez a roppant díjért — Hektór életéért. Mint ha verseny-
paripák vágtatnak a jelző céloszlop körül, és nagy díj vár ott a nyerőre,
úgy futották ők is háromszor körül Priamosz várának falait, s az iste-
nek mind bámulva néztek le rájuk.

Mint ahogy olykor álmában az ember nem tud megfutamodni, vagy
nem képes utolérni azt, aki előtte rohan, ebben a versenyfutásban sem

tudott Hektór megfutamodni, s Akhilleusz nem bírta őt utolérni. Valahányszor Hektór a trójai nyilak oltalma alá akart kerülni, vagy Szkaiai kapuja elé fordulni, hogy bemeneküljön a városba, Akhilleusz mindig távolabb szorította, a lapály mélye felé, és a várfalat övező kör belső oldalán futott. Az akhájoknak, akikhez Hektór így mind közelebb került, Thetisz fia megtiltotta a nyilazást — maga akart bosszút venni barátja haláláért, s maga akarta kivívni a dicsőséget.

Végül amint negyedízben kerültek már a Szkamandrosz forrásaihoz, az olümposzi Zeus széjjelnyitotta a végzet aranymérlegét, és beledobta az egyik serpenyőbe a gyors lábú Akhilleusz, a másikba a sisakrázó Hektór sorsát. Aztán megfogta középen és magasra tartotta — Hektór sorsa lesüllyedt egészen Hádész birodalmáig.

Apollón elhagyta védencét: a végzettel szemben az istenek is tehetetlenek. Erre a pillanatra várt Athéné. Leszállt az égi magasokból, megállította Akhilleuszt, hogy kifújja magát, s megígérte neki: ráveszi Hektórt, hogy harcra kiálljon. Magára öltötte Hektór fivére, Déiphobosz képét, és annak érchangján szólt:

— Eljöttem, kedves testvérem, hogy segítssek neked, noha apánk, anyánk kérelt, hogy maradjak a falakon bévül! Ne fuss már tovább, rontsunk neki ketten, csöppet se kíméljük dárdáinkat! Vagy megöl mindkettőnket, vagy te döföd le őt!

A váratlan segítségtől nekibuzdult Hektór megállt, és így kiáltott:

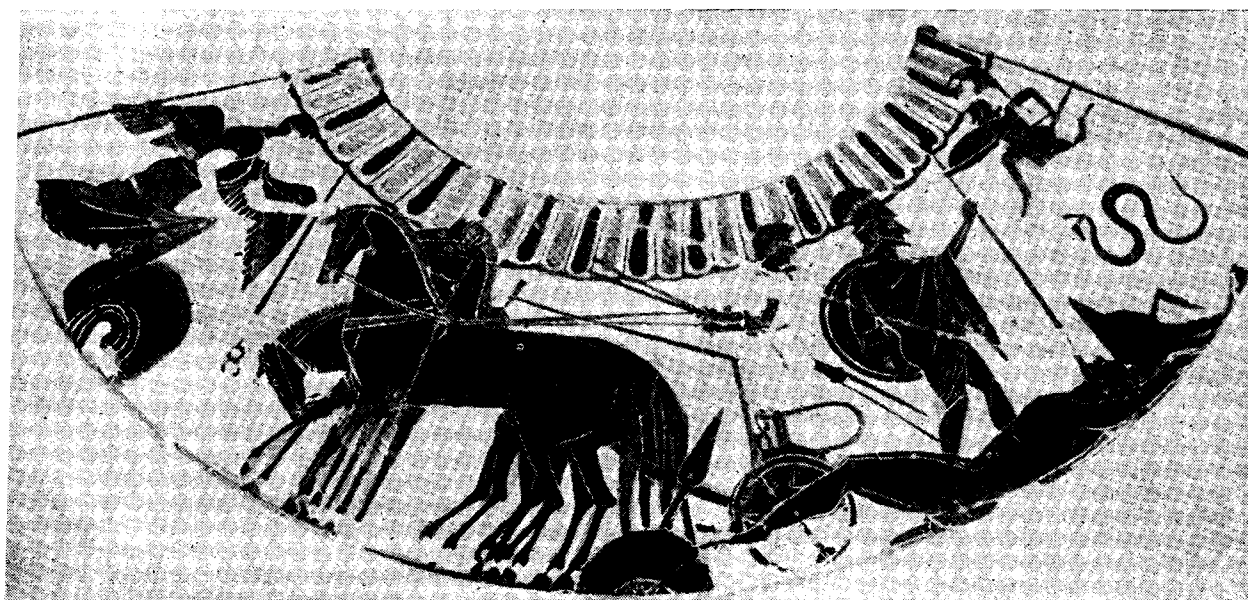
— Péleusz fia, nem futok már tovább! Kihívlak párviadalra: kettőnk közül az egyik haljon meg! Ha a harc diadalmát nekem adja Zeus, nem csúfolom meg testedet, csak leszedem rólad a fegyvert mind, s kiadlak bajtársaidnak, hogy eltemessenek! Ígérd meg te is ezt nekem!

— Hektór, te átkozott gyilkos, egy szavadat se halljam! — nézett megvetően ellenfelére Akhilleusz. — Amint lehetetlen az egyezés a farkas meg a bárányok között, úgy köztünk sem jöhet létre szerződés! Készülj fel, hogy megfizess barátnom kiontott véréért: tüstént megöl Athéné ezzel a híres dárdával!

Süvített a nehéz pélioni dárda, és repült hibátlanul neki Hektórnak, de Hektór lebukott, s a dárda messze mögötte fúródott a földbe.

— Elvétetted, istenekkel rokon Akhilleusz! Szájhős vagy csupán! Azt hitted, furfangos szófacsarásoddal rám ijesztesz, mint valami pöttyömnyi gyerekre! Csakhogy nem szaladok, nem ütöd hátamba a dárdát! Szembe megyek veled, döföd a keblembbe, ha tudod! Most azonban véd ki az én bronzomat!

A nekisuhintott kelevéz középen találta Akhilleusz pajzsát, de lepatant róla.

Akhilleusz a megölt Hektórral. Hektór holtteste Akhilleusz harci szekéréhez kötve. Attikai vizeskancsó az i. e. VI. század második feléből. (Müncheni múzeum)

Hektór hátrapislantott, hogy új dárdát kérjen testvérétől — azonban Déiphosz nem volt sehol.

— Ó jaj! Biztosan Athéné üzött velem játékot, egymagam állok itt! Most itt a halál! De nem veszek el harc, sem dicsőség nélkül: hadd tudjanak rólam az utódok is! — kiáltott Hektór, s villámgyorsan kirántotta kardját. Lelapult a földhöz, majd nyomban, mint a párduc, bős ugrással rávetette magát Akhilleuszra. Ezalatt Akhilleusz figyelmét összpontosítva kereste Hektór testén azt a pontot, ahová legjobban behatolna a dárdahégy. A gyönyörű bronzvért, amelyet maga viselt eleddig a harcban, hibátlanul takarta Hektór egész testét. Csak hol a vállperec elkülöníti a vállat a nyaktól, a torka maradt szabadon — s pontosan azon a helyen döfte dárdáját Akhilleusz a rárontó Hektórba, halálos sebet ejtve rajta.

Hektór lerogyott a porba, s vére ömlésétől ereje fogyottan könyörgött Akhilleusznak:

— Kérlek a lelkedre, gyors lábadra és szüleidre: ne szaggattass szét az akháj ebekkel! Fogadd el az aranyat, bronzkincset, amit méretlenül

ad atyám, s add ki holttestemet a városnak, hogy a trójaiak máglyán elégethessenek!

— Hagyj fel a vinnyogással! — kiáltotta a győztes. — Ha annyi aranyat ígérne is érted atyád, amennyit dögtested nyom, nem ejti szerét, hogy Trójában felravatalozzon, s anyád sem öntözi meg könnyeivel sebeidet: kutyák és keselyűk falnak fel egészen!

— Vasból van kebledben a szíved, kár volt könnyörögnöm! Nem én okoztam ezt a háborút, de akinek vétke miatt kitört, mihamar elpusztít Szkaiai kapujánál, bármi vitéz vagy is!

E szavakkal Hektór kilehelte lelkét, s a halál lezárta szemét.

Akhilleusz kirántotta a dárdát a halott hős nyakából, lebontotta róla a vértet, és diadalmas rivalgással odaszólitotta az akhájokat. Döbhentén bámulták Hektór hulltában is gyönyörű termetét, s egy sem állta meg, hogy belé ne döfjön dárdájával.

— Hiszen ez a nagy hírű Hektór így érintésre sokkal puhább, mint volt, amikor lobogó fáklyával felgyújtotta hajóinkat! — kiáltottak, mint a gyerekek, akik meg merik huzigálni az oroszlán farkát, amikor már kimúlt.

Azonban még kegyetlenebb csúfságot eszelt ki a győztes: Hektór lábán átlukasztotta az ínt a sarok és a boka közt, szíjat fűzött bele, és hozzákötötte harci szekere hátuljához. Hektór feje a porban hevert. Akhilleusz felugrott a szekérre, közibe suhintott a lovaknak, és tébolyult diadalmenetben vonszolta az elesett hőst körbe, Trója falai körül.

Iszonyú keserűség fogta el a trójai népet; férfiak, asszonyok borzongva sikongtak, mintha szemképráztatóan szép városukat a tűz lángjai emésztették volna. Az agg Priamosz a földön vonaglott a fájdalomtól, Hekabé ősz haját tépte s a mellét verte kínjában. A kétségbeesett jajveszékelés behatolt Andromakhé szobáiba is. Andromakhé a szövőszék mellett ült, épp meghagyta a szolgálóknak, hogy fürdőt készítsenek Hektórnak. Amikor meghallotta a szívet tépő jajgatást, felállt és bal-sejtelemtől gyötörve rohant a várfalhoz. Fenn aztán a bástya fokán meglátta, hogyan vonszolja a szörnyeteg Akhilleusz a szekere után kötte arccal a porban halott férjét a város körül. Olyan látvány volt ez, ami meghaladta az emberi erőt — Andromakhé ájultan rogyott a földre.

Akhilleusz a hajótábor felé vette aztán az irányt, háromszor megkerülte a halott Patrokloszt, és leszállt a harci szekérről. Véres kezét rátéve a halott keblére, így szólt:

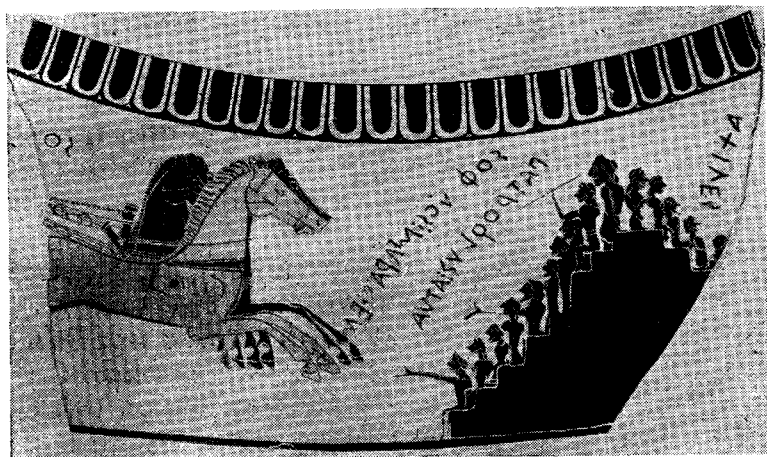
— Örvendj barátom! Már kezdem beváltani, amit ígértem! Hektórt

széttépetem a kutyákkal, s máglyád mellett lenyakazok tizenkét előkelő trójai fogoly ifjat!

Ezzel odavetette Hektór holttestét Patroklosz lábához, s lement az örökkön zúgó tenger partjára, ahol aztán a harctól és fájdalomtól kimerülten elszunnyadt. Mély álmában megjelent neki Patroklosz szelleme. Kérte Akhilleuszt, temettesse el holttestét, mert különben nem kelhet át az alvilági Sztüx folyón és nem léphet be Hádész birodalmába. Kérte továbbá, hogy az akhájok állítsanak neki síremléket, mely legyen kettejük közös sírhalma; majd ha Akhilleuszon is betelt a végzet, és elesik a harcban, az akhájok keverjék össze hamvaikat, s tegyék közös urnába, melyet Thetisz hoz nekik. Akhilleusz vágyón kinyújtotta kezét barátja árnya felé, de az árny mindörökre eltűnt. Akhilleusz sírva felriadt, és zokogó sírásban találta a hajnal rózsapírja is.

Ezalatt a sereget vezető Agamemnón hatalmas máglyát rakatott az Ída lejtőjén kivágott sok lombhajú tölgyből. Amikor az egész sereg odagyűlt, a műrmidónok a máglyához vonultak Patroklosz holttestével, és férfias gyásszal a szívükben feltették rá. Levágták hajukat, és egészen betakarták vele a holttestet; Akhilleusz feláldozta aranyló fürtjeit, amelyeket Szperkheiosz istennek ígért arra az esetre, ha szerencsésen visszatér Phthiába. A királyok Patroklosz tiszteletére leöltek sok-sok juhot, tulkot, és faggyúval beborították a tetemet; mézzel, olajjal telt korsókat állítottak köréje. Felrakták a máglyára a tizenkét trójai nemes ifjú holttestét is, akiket Akhilleusz barátjának áldozott, és saját kezével ölt meg.

Gyászjátékok Patroklosz tiszteletére. Töredékesen fennmaradt vízárészlet az i. e. VI. század elejéről. Szóphilosz munkája. (Athén, Nemzeti Múzeum)

Egész éjjel lobogott a máglya; reggel a királyok borral locsolva eloltották izzó parázsait. Utána összeszedték Patroklosz hamvait, és beleszórták egy kétfülű arany hamvvederbe. Majd kijelölték a kör alakú sírhelyet, kőből alapot építettek neki, s elhelyezték az urnát. Az akhájok aztán az odahordott földből dombot emeltek rá, de nem nagyon magasat — akkor emelik majd, úgymond, magasabbra, ha belékerülnek már Akhilleusz hamvai is.

Ősi szokás szerint a temetés után ismét összegyűlt a nép, és versenyjátékokat rendeztek, hogy a játék felszabadítsa kedélyüket a nyomasztó gyász alól. Egész nap tartottak aztán a versenyek: a harci szekeresek versenyfutása, az ökölvívás, szabadfogású birkózás, a hegyes lándzsával vívott páros viadal, a futás, diszkoszvetés, nyíllövés, dárdavetés. Az értékes díjakat Akhilleusz ajánlotta fel eltemetett barátja tiszteletére, hogy a győztes örökre megőrizze a hős Patroklosz emlékét.

Ez alatt az egész idő alatt, de utána is több napon át hevert Hektór meggyalázva a porban, és a könyörtelen győztes minden reggel harci szekéréhez kötötte, s háromszor meghurcolta Patroklosz sírhalma körül. Ám végezetül a trójai hősnek is megadták az istenek, hogy ünnepélyesen eltemessék a városban, amely bölcsője volt, és sírjává is kellett hogy váljék.

Amit Akhilleusz Hektór holttestével művelt, elképesztette az olümposzi isteneket is. Zeusz magához hívatta Thetiszt:

— Azért adta a végzet az észet az embernek, hogy elviselje a fájdalmakat, és zabolázni tudja indulatait. Eredj, és térítsd észre fiadat!

Az istennő nem vonakodott, belépett fia sátrába, és nyájas hangon szólt hozzá:

— Drága fiam, meddig akarod még keseregve, jajongva szíved emésztetni? Hisz nem gondolsz az evésre, nem gondolsz a nyoszolyára, jó dolog szintúgy lányt is ölelni! Nem sokáig élsz, miért gyötröd magad, s haragítod az isteneket?! Vesd ki szívedből a haragot, s add ki Hektórt Trója királyának!

Egyidejűleg követet küldött Zeusz a trójai várba is. Meghagyta Írisznek, bátorító szóval vegye rá Priamoszt, hogy mentse meg Hektór holttestét. Priamosz szíves örömet szót fogadott a viharlábú Írisznek. Tüstént előállította szekerét, kincsházában kiválogatta legdrágább kincseit, felrakatta a szekerre, befogta lovait, amelyeket maga ápolt, maga etetett, és kocsihajtójával, Ídaiiosszal alkonyattájt útnak indult

az akháj hajókhoz. S még mielőtt elcsendesedett Hekabé zokogó sírása, fiai és lányai jajveszékelése, belépett Akhilleusz sátrába. Hermész isten kalauzolta odáig, miután előzőleg álmot hintett az akháj örök szemére.

Az ősz öreg király odavánszorgott az asztalhoz, ahol fiának gyilkosa épp elköltötte vacsoráját, átölelte térdét és megcsókolta kezét — az iszonyú véres kezét, mely annyi gyermekét megölte már.

— Istenekkel rokon, hős Akhilleusz! Kérlek, emlékezz édesapádra, ki a terhes akkor küszöbén áll, mint én, hallgasd meg könnyörgésem! Tán édesapádat is gyötrik, támadják, s nincs, ki a vészt elhárítsa fejéről. Ő tudja mégis, hogy te élsz, és ez örömr szívének. Én azonban sokkal nyomorultabb vagyok, nincs már senkim, aki oltalmazzon! Ötven fiam volt, amikor ide jöttetek; a legderekabb, aki megmaradt, elesett a te kezéd által, amikor hazáját védte! Nem jön már vissza élve! Könnyörögve kérlek hát, én, szánandó apa, add vissza legalább a testét! Szeretném kiváltani, kincstáram legbecsesebb darabjait hoztam neked váltságdíjúl! Ősz hajú atyádra emlékezve könnyörülj meg rajtam, gerjesszen részvétre szánandó voltom! Széles e világon a legsajnálattraméltóbb halandó vagyok: hiszen olyasmit tettem, amit ember nem tett eddig a földön, odáig alázkodtam, ameddig soha egyetlen apa nem alázkodott: fiam gyilkosa felé emeltem karom esdve, s megcsókoltam a kezét!

Akhilleusz nem hitt a szemének, amikor lábánál meglátta a trójai királyt. A kétségbeesés, mely az aggastyánt erre a határtalan megalázkodásra bírta, az alázatos könnyörgés, a mélységes fájdalom a szívéig hatolt. Eszébe jutott saját apja, eszébe jutott, mennyi kínnal, mekkora gyötrellemmel gyászolta s gyászolja egyre még elesett barátját, s gyöngéden eltolta magától a reszkető kezét.

— Sokat szenvedtél, balsors verte öreg! Hanem most már ülj le, s ne gyötrődj: hagyjuk szunnyadni, akárhogy sújt is a bánat, a dermesztő fájdalom nem használ semmit a földön! — állt fel Akhilleusz, és felemelte a zokogó trójai királyt is. — Hiszen mi, halandó emberek, örökös gondban, bajban kell hogy éljünk: így rendelte már a végzet!

— Zeusz-táplálta király, ne kényszeríts, hogy leüljek, míg nem láttam halott fiamat, s légy kegyes, fogadd el érte a váltságdíjat!

Akhilleusz teljesítette az aggastyán kérését, aztán étellel, majd fekhellyel kínálta, ha netán meg akar pihenni, sőt, úgymond, itt is éjszákázhat nála. Végezetül pedig megkérdezte:

— Hány napot óhajtasz, Priamosz, hős fiad temetésére?

— Ha tehát megengeded, hogy eltemessem Hektórt, nagy jót teszel velem! Tudod jól, mennyire körül vagyunk zárva a városban, az erdő messze, távolról kell hoznunk a fát: s félnek a trójaiak mind! Kilenc

napon át gyászolnánk a palotában, a tizediken szeretném megtartani a temetést, aztán tort ülne népünk, a tizennegyedik napon szeretnék fiam hamvai fölibe sírhalmot emelni. A tizenkettedik napon kezdhethetjük a harcot... ha elkerülhetetlen!

— Meglesz, Priamosz, amint kívánod! Féken tartom a háború veszett tombolását óhajod szerint!

A szerencsétlen öregember fájdalmától meghatott Akhilleusz erőt vett dühén, és legyőzte féktelen indulatát: bebizonyította, hogy hős, sőt több annál — ember.

Hatodik fejezet

A megszentelt Trója eleste

Trója amúgy is siralmas helyzete Hektór halálával még rosszabbodott. Priamosz városa elvesztette legderejobb védőjét, és a vezérek között senki sem akadt, aki pótolja. A legutóbbi ütközetben elszenvedett katasztrofális vereség felére csökkentette a hadsereg erejét, és teljesen letörte benne a harci szellemet. Új terhek tömege, s azzal együtt reménytelenség szakadt a lakosságra. A trójai véderő már egyáltalán nem merte elhagyni a bástyákat, s gondolni se lehetett rá, hogy nyílt ütközetben csapjon össze az akhájokkal. Szkaiai kapuja hét lakatra zárva állt némán — csupán a keleti kapu szárnyai nyikordultak meg időnként, hogy kiosonjanak rajta azok a szövetségesek, akik feladták a zsákmány és dicsőség reményét.

Ott álltak persze a hatalmas falak, amelyek tanácstalanságra kárhoztatták nemcsak Akhilleuszt, hanem a mégoly erős akháj hadakat is. Csakhogy: meddig bírja magát tartani az olyan erőd, mely nem a támadásban keresi a védelem legbiztosabb eszközét?!

Úgy látszott, Trója pusztulásra van ítélve. Azonban bekövetkezett, amit senki se várt: amikor már tetőfokához ért a kapitulációs hangulat, az ostromlott Trója védői meglepő segítséget kaptak. Mégpedig kétszer egymás után!

Először nők hozták a segítséget — a harcias amazónok Pentheszileia királynővel az élükön. Nem a zsákmányéhség, nem is a Priamosz iránti rokonszenv vagy az akhájok gyűlölete, hanem a királynő személyes érdeke hozta őket ide. A szerencsétlen Pentheszileia véletlenül megölte ugyanis a saját nővérét, s mivel vadászaton történt a baleset, megnehezítelt rá az erdők és a vad istennője, Artemisz. Amikor a királynő hírét vette, hogy a megsértett istennő a trójaiakat támogatja, úgy vélte, ha maga is segítséget nyújt Trójának, visszanyeri Artemisz kegyeit. Útra kelt hát távoli birodalmából, a fekete vizű Propontisz partvidékéről, s vágatában megérkezett a Hellészpontosz mormoló habjaihoz. Mivel szorult helyzetben minden szövetséges jó, akinek kedve van harcolni, Priamosz úgy fogadta Pentheszileiát, mint az édesleányát, és szilaj nőseregével együtt bebocsátotta Trója falai közé.

Az ünnepi lakomán Pentheszileia fennen kérkedett, hogy elég lesz

*Akhilleusz megöli
az amazonok királynőjét,
Pentheszileiát. Attikai borkeverő
belső oldala az i. e. V. század
derekáról. (Müncheni múzeum)*

neki egyetlen nap, és tönkreveri a fürtös akhájokat, s elhamvasztja hajóikat. Fogadkozásához híven mindjárt másnap hajnalban lovasságával megrohanta az akháj tábornok. Az akhájok szakácsokból, anyagkezelőkből és a Thersztész-féle szájhősökből verbuvált alakulatot küldtek ellene. De az amazonok csakhamar megtanították rá a sereget vezető Agamemnonnt és az összes ércinges vitézt, mennyire kockázatos dolog az asszony nép lebecsülése. Végül még az erős Diomédésznek, a nagy Aiásznak, sőt Akhilleusznak is be kellett avatkoznia a harcba. Ám a harcias királynő nem rettent meg Akhilleusztól, s kihívta páros viadalra. Amikor Akhilleusz elutasítón legyintett, mondván, hogy nem harcol nő ellen, Pentheszileia nekitámadt dárdával, s elkezdte a párbajt. Persze az lett a vége, ami lenni szokott minden olyan vállalkozásnak, melyben a bátorság túllépi a mértéket: Pentheszileia a pélioni dárdától keresztüldöfve lebukott a lóról. Akhilleusz fájlalta, hogy asszonyt ölt — ráadásul szép asszonyt — s kiadta a holttestet a trójaiaknak. Erre az amazonok gyorsan visszatértek családi tűzhelyükhöz, ahol várt rájuk hű férjük, vártak

gyermekük, s ünnepélyesen megesküdtek, hogy soha többé nem fognak fegyvert az akháj vitézek ellen.

Ha az amazónok ellen vívott ütközet csupán epizód volt, mely mindössze egy napig tartott, a trójaiak másik szövetségesével hosszú, véres háborút kellett vívniuk az akhájoknak. A messzi délről segítségére sietett nagybátyjának, Priamosznak Memnón király a fekete bőrű etiópokkal. Memnón méltó ellenfele volt a nagy Akhilleusznak: Éosz istennő szülte, termetre óriás volt (amint látni a szobron, melyet Egyiptomban állíttatott magának, amikor a Nílus mentén vonult fölfelé), s a fegyverzete Héphaisztosz műhelyéből került ki. A trójai sereg közt ragyogott, mint a fényes csillag az égen, s ha férfiszépségben vetekedett Akhilleusszal, bátorság dolgában szintűgy nem maradt mögötte.

A nagy etióp sereg lelket öntött a trójaiakba, úgyhogy ismét kimerészkedtek a falak mögül, s vállalták a nyílt ütközetet. Memnón olyan elszántan harcolt, mintha Trója a szülőhazája lett volna, és pusztította

Éosz istennő gyászolja fiát, Memnont. Borkeverő belső oldala az i. e. V. század elejéről. A részben megrongált kép Dürisz műve. (Párizs, Louvre)

az akhájokat, mintha az édestestvére halálát akarta volna megbosszulni rajtuk. Akhilleusz kitért előle a harcok útjain: megígérte ezt anyjának, aki kérve könyörgött neki, hosszabbítsa meg életét, mert a viadalból, amelyben megöli Memnónt, már pajzsra fektetve viszik el bajtársai.

Ám a hős nem volna hős, ha a kötelességet nem helyezné fölébe tulajdon életének. Az egyik véres ütközetben, amikor a trójai sereg már-már elért az akháj hajókhoz, Akhilleusz borzadva látta, hogy Memnón Nesztór király ellen támad. Mivel az agg király már sokkal gyöngébb embernek sem bírt volna ellenállni, Akhilleusz megfordította harci szekerét, és fittyet hányva a végzetnek, rohant Nesztór segítségére. Közben Memnón támadását a zsenge Antilokhosz tartotta fel tulajdon testével, de apja megmentéséért életével fizetett. A győztes Memnón leugrott a szekérről, hogy birtokba vegye Antilokhosz fegyvereit, de abban a pillanatban, mint a bosszú istene, ott termett a szárguldó Akhilleusz. Észbontó fájdalom nyilallt a szívébe, hisz Patroklosz után valamennyi akháj közt Antilokhosz volt neki a legkedvesebb — örületes ugrással vetette rá magát az etiópok királyára. Vigyázatlanságában megszúrta a kezét Memnón lándzsája hegyében, visszahőkölt, de csak azért, hogy nagyobb lendületet vehessen a dárdával. A felsőkarját találta Memnónnak. A két sebesült hős kardot rántott, s akkora

Harc Akhilleusz holttestéért. Az elesett Akhilleusz fölött Aiász, tőle, balra Athéné dárdával és égisszel; jobbra az ijász Farisz, a pajzsos Aineiász. Khalkidikéi amphora az i. e. VI. század derekáról. (Athén, Nemzeti Múzeum)

fegyvercsörgetéssel csaptak össze, hogy valamennyi olümposzi isten meglepetve kapta oda a tekintetét, s bámulták a tusát. Véget nem érőnek tetszett a párviadal, amelynél nagyobb soha nem zajlott a trójai síkon, de az egyik küzdő fél sem tudott fölébe kerülni a másiknak. Thetisz is, Éosz is sírva kérlete Zeuszt, nyújtson segítséget fiának. Zeusz széjjelnyitotta az aranymérleget, és rátette az egyik serpenyőre Akhilleusz, a másikra Memnón sorsát. Memnón sorsa leszállt — s nyomban rá összerogyott Memnón is, mert az irtózatos erővel hajított pélioni dárda bronzhegye áttörte a páncélt, és keresztülszúrta az alatta dobogó szívet. A vitéz hős piros vére feketére vált, mivelhogy anyja sötét felhő képében leszállt a viadal színhelyére, s gyászával beborította a napot.

Királyuk halála után az etióp vitézek, miként a költöző madarak, visszatértek napfényes hazájukba, és soha többé nem lépték át határát fegyverrel a kezükben. Ám a nyilaikat és dárdáikat megtartották arra az esetre, ha netán majd valaki páncélba öltözötte, szívében gonosz szándékkal, ellátogatna hozzájuk.

Mikor aztán Memnón anyja vérharmattá változott, és sírva elment nyugatra naptestvére után, mürmidónjai élén Akhilleusz nekirúgtatott a trójai seregnek, és üzte a megnyúlt árnyak irányában a város felé. Mint ahogy a felbőszült oroszlán elől menekül a riadt birkanyáj, úgy futottak Péleusz fiának dárdája elől a derék lovasok és bátor lándzsások. Akinek csak egy pillanatra is megroggyant a térde, nem talált menedéket a meredek bástyafalak mögött. Az eszeveszetten száguldó Akhilleusz berontott volna Szkaiai kapuján is, mert az örök már nem értek rá bezárni, ha Apollón meg nem állítja.

— Állj meg, Zeusz-táplálta Akhilleusz! — kiáltott rá fenyegető hangon az ezüstíjas isten. — Nem neked ítélte a végzet, hogy bevedd megszentelt Íliont! Érd be eddigi dicsőségeddel, mellyel már úgyis felülmúltál minden halandót!

De Akhilleusznak fejébe szállt a vér, és ordított:

— Félre az útból, társaim gyilkosainak átkozott védnöke! Hányszor kitérítetted irányából dárdámat, hogy célba ne találjak! Hátrálj, mert esküszöm: megízleltem veled dárdám bronzhegyét!

Apollón megrettent, hátrahőkölt, és sűrű felhőbe burkolózva felszállt a trójai bástyafalakra. A sértés, valamint a meghátrálás szégyene szörnyű haragra lobbantotta, s dühében elfelejtette, hogy Thetisz lakodalmán oltalmat ígért az új házások ivadékának. Egyetlen gondolat fért csak meg agyában, egyetlen vágy uralkodott el szívéen: a bosszú gondolata, a bosszúvágy. Hirtelen megpillantotta azt az embert, aki alkalmas lenne rá, hogy végrehajtsa a bosszút: leopárdbőrben ott állt a bástya-

párkány mellett, és lövöldözte a nyilakat az akháj sereg sűrű soraiba. Hozzálépett és így szólította meg:

— Párisz, miért pazarlod a nyilakat a tömegre? Ha sajnálsz a bástyák védőinek ama ezreit, akiket már elért a halál, s ha gondolsz azokkal, akik kedvesek szívednek, lődd ki nyílad Akhilleuszra, s bosszuld meg elesett testvéreidet!

Páriszt nem kellett kétszer biztatni. A csiszolt íjat ráirányította a gyanútlan hősre, aki a várfal alatt kaszabolta a trójaiakat, elővett a tűszöböl egy kettős hegyű nyilat, kifeszítette a hűrt egészen a melléig, aztán eleresztette. Apollón úgy irányította a nyílvevő röptét, hogy Akhilleusznak fedetlen sarkát találja.

Akhilleusz elzuhant, mint az égboltról letaszított fényes nap, s akkorát rendült alatta a föld, hogy Trója falai megrepedtek. Azonban tüstént felállt, és hatalmas erővel kirántotta sarkából a nyilat. A hátrahajló kettős nyílhegy nagy darab eleven húst szakított ki lábából, eltépte ereit, és sebéből vastag sugárban lövellt a vér. Mikor látta, mily rohamosan illan el belőle az életerő, arccal Priamosz vára felé fordult, akkorát bömbölt, mint ezer oroszlán, s az alattomos istent és a megszentelt Tróját iszonyún átkozva kilehelte lelkét.

A hős Akhilleusz sokáig feküdt Trója falai alatt a véres porban, érintetlen. A trójaiak nem mertek hozzá közelíteni, bár halott volt, a danaok pedig álltak mereven, mint a kőszobrok, nem hittek saját szemüknek.

A nagy Aiász volt az első, aki erőt vett bénító fájdalmán; kiugrott a sorból, odarohant, hogy elvigye Akhilleusz holttestét. Erre nyomban kitódult Szkaiai kapuján egy nagy csapat trójai is, hogy hatalmukba kerítsék az elesett hős tetemét és fegyvereit. Aiász attól tarthatott, hogy hatalmas túlerővel kell felvennie a küzdelmet, de elszántan segítségére sietett Odüsszeusz, és jobbra-balra, előre-hátra óriási csapásokat mérve feltartóztatta a trójai rohamot. Rögtön harcba bocsátkoztak azonban Odüsszeusz derék kephallénjei, s egyidejűleg a vitéz mürmidónok is, élükön az agg Phoinikosszal. Mikor Trója kapuján újabb csapat özönlött ki, Meneláosz rontott rájuk a dicső Spárta népével, majd Menesztheusz az athéniakkal, aztán jöttek a krétaiak, rhodosziak, s jött népével az összes király, akik felett a sereget-vezető Agamemnón parancsnokolt. Akhilleusz holtteste körül pillanatok alatt véres ütközet fejlődött ki, és mint olthatatlan tűz, pusztított mindkét fél soraiban. Mivel a harc lángja nem akart lohadni, Zeusz úgy határozott, hogy

az égi vizek árjával oltja el. Nagy vihart támasztott, és villámaival hátrálásra kényszerítette a trójaiakat. Aiász, akit Odüsszeusz fedezett a trójai nyilakkal és dárdákkal szemben, elvitte aztán a halott Akhilleuszt a hajókhoz.

Az akháj nép tizennyolc nap gyászolta legnagyobb hősét. Ünnepeyes pompában és az áldozatok sokaságában Akhilleusz temetése felülmúlta azt a végtisztességet, amellyel nemrég adóztak Patroklosznak. Az Olümposzról leszálltak a Múzsák, és halotti himnuszt énekeltek az elhunyt hős tiszteletére. Sírt valamennyi isten, sírt Apollón is, de legjobban Thetisz zokogott. Mikor elhamvadt az óriási máglya, amelyet Héphaisztosz gyújtott meg, úgy történt minden, amint Akhilleusz kívánta: hamvait az akháj királyok egybevegyítették Patroklosz hamvaival, és az ifjú Antilokhosz hamvait tartalmazó urnával együtt elhelyezték a közös sírban. Az akháj férfiak aztán magas földhalmot emeltek fölülük, hogy örök időkre hirdesse dicsőségüket.

Az a két hős, aki a legnagyobb érdemeket szerezte Akhilleusz holtteste megmentésében: Aiász és Odüsszeusz kitüntetésül díszhelyet kapott a temetési ünnepségeken. Kettejük egyikének kellett kapnia Akhilleusz fegyvereit is. Nehéz volt azonban eldönteni, melyikük legyen az — érdemeik hajszála egyeztek, s mind a kettő nyomatékosan magának követelte a fegyvereket. A vita, mely az ügyből támadt, tragikusan, Aiász halálával végződött.

Két változata maradt fenn ennek az epizódnak. S amint gyakran tapasztaljuk olyan eseményekkel kapcsolatban is, amelyek a napnál világosabbak, és számos szemtanú előtt zajlottak le, a két változat aszerint tér el egymástól, hogy melyik fél párthívei mesélik. Mindössze az közös bennünk, hogy a vita az egész sereg színe előtt, a gyülekezőhelyen folyt le, és Odüsszeusz lett a nyertes.

Az első verzió szerint Agamemnón király elővezettette a trójai foglyokat, és mellüknek szegezte a kérdést, ki okozott nekik több kárt, Odüsszeusz-e, vagy Aiász. A trójaiak ránéztek a fegyverekre, majd a két hősre, s a legtöbben, akik megértették, miről is van itt szó, kijelentették, hogy Aiász. Agamemnón elgondolkodott: nem kétséges, hogy az ellenség dühe csalahatatlan mércéje az érdemeknek. Ha tehát a trójaiak Aiásznak akarják ítélni a fegyvereket, ezzel kétségkívül meg akarják károsítani Odüsszeuszt: jobban haragszanak tehát az ithakai királyra, mint Aiászra. Ez, természetesen, annyit jelent, hogy Odüsszeusz több kárt okozott nekik, mint a másik. Ez után az egyszerű, de alapjában

véve helyes okfejtés után Agamemnón elrendelte, hogy a trójaiak szavazzanak. A szavazatok összeszámlálása során titokban kicserélte a szavazólapokat, és Odüsszeuszt hirdette ki győztesnek.

Aiász végtelenül elszomorodott. A hosszas töprengéstől — sejtette, hogy Agamemnón rászedte, csak nem tudta, hogyan —, valamint a fájdalommal vegyes dühtől végül is megzavarodott. (Barátai emiatt Athénét okolták, aki, úgymond, ezzel állt bosszút Aiáson, mert csupán a maga erejére támaszkodott, és gögösen visszautasította az istennő segítségét; ellenségei viszont azt erősítették, hogy a bajt a mérhetetlenül sok bor okozta, amelyben igazát kereste, és amelybe bánatát ölte). Ilyen állapotban éjnek idején felkerekedett, hogy megöli Agamemnont. Eljutott a bikák szállásához, amelynek kerítése hajszálra olyan volt, mint a fővezér sátrát körülvevő cölöppalánk, beugrott, s abban a hiszemben, hogy a királyt és híveit öli, lekaszabolt néhány mit sem sejtő pásztort és számos bikát. A többi barmot bezavarta az istállóba, lehordta a sárga földig, és sorba lemészárolta. Mikor észre tért, elszörnyedt, hogy mit művelt, kiment a tengerpartra, s mivel más módon nem tudta magáról lemosni a szégyent, beledült kardjába.

A másik változat szerint nem a trójai foglyok bíraskodtak ebben a perben, hanem a gyűlésre összesereglett akháj vitézek. A két hős előadta indokait. Beszédjük mindmáig híres: Aiászé azért, mert hibát hibára, ügyetlenséget ügyetlenségre halmozott benne, Odüsszeuszé pedig ragyogó érvelésénél, valamint a tömeg és a vezérek megnyerésének művészeténél fogva.

Elsőnek Aiász állt fel (már ez is ügyetlenség volt; a gyűlésen az utolsó szónak mindig nagyobb a súlya). Aiász tehát felállt, és kijelentette, hogy nem járatos a szónoklásban, de annál inkább kiténik a tetek mezején. Amit ő megtesz a jobbjaival, arra Odüsszeusz csak a szájjával képes. Akhilleusz fegyvereire elsősorban érdemeinél fogva pályázik; emlékezzenek csak vissza mindnyájan, milyen érdemeket szerzett példának okáért a hajók megmentésében! Másodsorban igényt tart a fegyverekre származásánál fogva: a fellegettorlaszó Zeusz leszármazottjának, a dicső Aiakosznak unokája. Harmadsorban: Odüsszeusz, eltérően ötöle, nemegyszer meghátrált a harcban, s voltaképpen soha semmi érdemeset nem tett napvilágnál és mások segítségével; például az ismert kémvállalkozás során sem ő ölte meg Dolónt vagy Rhészoszt, hanem Diomédész. Mi címen követeli magának Odüsszeusz a legnagyobb hős fegyvereit? Hiszen utolsónak indult a háborúba, és ráadásul tébolyt színlelt! Egyébiránt — el se bírná az ilyen fegyverzetet, csak kárára lenne: nemhogy félne tőle az ellenség Akhilleusz

fegyverzetét látva, hanem minden oka meglenne rá, hogy megfossa tőle, és bizony az ilyen súly alatt nehezebb esnék Odüsszeusznak a futás!

— De végtére is: mire a sok beszéd? Döntsön a tett! Vessétek a halott hős fegyverzetét az ellenség közé, s azt ékesítsétek fel vele, aki visszahozza!

Amikor Aiász befejezte, felállt Odüsszeusz:

— Barátaim! Ha teljesülne mind a ti vágyatok, mind az én vágyam, nem szónokolt volna itt most e pompás fegyverzet kétes jogú örököse: Akhilleusz, tiéd volnának fegyvereid, nekünk pedig volna Akhilleuszunk!

E bevezetés után, mely éppannyira bölcsen hangzott, mint amennyire minden bölcsesség híján valók voltak Aiász zárószavai, Odüsszeusz megtörölte szemét, mintha kibuggyant volna a könnye. Elnézést kért, hogy jobb a szótehetsége, mint Aiászé. Hiszen valamennyien tudják, hogy az istenek eme ajándékát ez ideig mindig csupán a fegyverrel kitűnően bánó, dicső akhájok javára hasznosította, s az istenek a tanú, mennyire nem szívesen él vele most a maga érdekében. Ámde Aiásztól eltérően nem szándéka a hivalkodás, míg Aiász rögtön a származásával hozakodott elő, noha az ősök, az eredet, egyszóval mindaz, amin nem magunk munkálkodtunk, nem a mi érdemünk. Egyébiránt, jómaga szintűgy Zeusztól származik, noha nem dicsekedhetik is azzal a kétes értékű szerencsével, hogy unokája Aiakosznak, aki segített felépíteni Trója falait, melyek alatt most az akháj hősök vérüket ontják. Ami Aiásznak a hajókért vívott harcban szerzett érdemeit illeti, semmit sem von kétségbe, mivelhogy nem szokása mások érdemeit kisebbiteni. De ne tegye ezt Aiász se!

— Ne tulajdonítsa el mindenki más érdemeit, s hagyja meg nektek is, barátaim, a dicsőség benneteket illető részét, hiszen ti is éppoly vitézül harcoltatok! — emelte fel hangját Odüsszeusz. Aiásznak erős a keze, annyi szent, csakhogy megnyerhető a háború csupán erővel, s nincs szükség az észre, mely megmutatja, hová összpontosuljon az erő?! Hiszen aki alábecsüli az észet, sérti az összes tisztánlátó akháj, főleg pedig a vezéreket! Különben is, maga Aiász mondja: amit ő megtesz a kezével, arra Odüsszeusz csak a szájával képes. Amit tehát Odüsszeusz azonkívül a kezével tesz, a napnál világosabb, hogy javára billenti a mérleg serpenyőjét!

— Kinek van rá, barátaim, a legnagyobb jussa, hogy a nagy Akhilleusz örökébe lépjen? Annak, aki a nagy Akhilleuszt elhozta az akháj hadsorok közé! Hogy nem bírom majd viselni Akhilleusz fegyvereit? Elég az erőm, barátaim, hogy elbírom akkor a súlyt, s van hozzá eszem, értelmem is, hogy értékelni tudjam a tőletek várt megtisztelést! De

ha már nem adjátok nekem ezeket a fegyvereket, ne kapja egy szellemekben szegény ember: adjátok Athénének! Ékesítsétek fel velük az istenasszony szobrát, amelyet életem kockáztatásával elhoztam Trója várából, hogy megnyerjük a háborút, és bő zsákmánnyal térjünk vissza szeretett hazánk földjére!

A vezéreket mélyen meghatotta Odüsszeusz szava, a katonákat szintúgy: a semmivel sem kisebb, de ékeesszavúbb hősnek ítélték oda Akhilleusz fegyvereit. A nagy Aiász, annyi csata győztese, nem vett erőt szóval a vereség okozta dühén.

— Aiászt nem győzi le senki: csupán maga Aiász! — kiáltotta, s szívébe döfte kardját.

Amikor Odüsszeusz annak említésével végezte beszédét, hogy elhozta Trójából Pallasz Athéné szobrát, fölöttébb ügyes befejezést választott. A katonák emlékezetében frissen élt még ez a hőstett, s mind tudták, hogy múlhatatlan feltétele a háború győzelmes befejezésének.

Ez az Athéné-szobor ugyanis nem csekélyebb valami volt, mint a híres palládium, amellyel Zeusz jelezte Iliosznak, hol rakja le Trója alapjait. Amíg a palládium a trójai Pergamoszban volt, Zeusz ígérete szerint, senki sem vehette be Tróját. Nem változtathatott ezen semmit még az sem, hogy maga Pallasz Athéné meghasonlott a várossal, nem fogadta el a szentélyében bemutatott áldozatokat, sőt végül még harcolt is Trója ellen.

Odüsszeusz vállalkozott rá, hogy elorozza a palládiumot, mégpedig Diomédész közreműködésével, mert hasonló esetekben az erővel párosult lelemény számíthat a legbiztosabb sikerre. Hogy a trójaiak fel ne ismerjék, korbáccsal elrútitotta ábrázatát, kolduscondrákba öltözött, és a keleti kapun besomfordált a városba. Diomédész meg fertelmes nyavalyában szenvedő nyomoréknak tette magát. Őgyelegtek a népes trójai utcákon, ahol gyakori jelenség volt a koldus, a nyomorék; feltűnés nélkül feljutottak a várba, belopakodtak Athéné szentélyébe, és az éj leple alatt kihozták a kicsiny faszobrot. A sietség, amellyel visszafele haladtak, felkeltette az örök gyanúját: amikor megállították őket, Diomédész előrántotta a rongyai alá rejtett kardot, és utat vágott a szobrot vivő Odüsszeusznak a kapuhoz. Aztán már az ismerős úton könnyűszerrel eljutottak a táborba.

Ez a fényes siker, mely éppúgy fokozta az akhájok harci szellemét, mint ahogy megrendítette a trójaiak hitét, nem az egyetlen volt, amit Akhilleusz halála után Odüsszeusz elért. Már e kalandos vállalkozást megelőzően mint kém belopakodott a trójai táborba, és sokkalta becsebb értesüléssel tért vissza, mint aminőt valamikor Dolóntól szerzett.

Rejtegekben megbújva kihallgatta Priamosz fiának, Helenosznak jóslatát: Helenosz nagy igyekezettel nyugtatta honfitársait, hogy Trója nem esik el, mert falai alól hiányzik két ember, akik nélkül nem vehető be a város — hiányzik Akhilleusz serdülő fia, Neoptolemosz, valamint a mérgezett nyílú, híres íjász, Philoktétész.

Odüsszeusz aztán gondoskodott róla, hogy ez a két ember mihamarabb az akháj táborba kerüljön. Ami Neoptolemoszt illette, semmi különösebb nehézséggel nem járt a dolog. Miként valamikor apja, az ifjú Neoptolemosz is Szkürosz szigetén élt, Lükomédész király udvarában, s apjához hasonlóan égett a hőstettek vágyától. Amikor Odüsszeusz javasolta neki, hogy folytassa a harcot, amelyet apja nem fejezhetett be, habozás nélkül útra kelt. Ezzel szemben Philoktétésznél Odüsszeusznak latba kellett vetnie minden agyafúrtságát — de még így is hajszálon múlt, hogy kudarcot nem vallott.

A híres íjásznak minden oka megvolt rá, hogy gyűlölje az akhájokat. Amikor több mint kilenc esztendőnek előtte az inváziós hadsereget szállító görög flotta közeledett az ázsiai partokhoz, Agamemnón király a Lémnosztól nem messze fekvő, lakatlan Khrúszosz szigeténél megállást parancsolt, hogy áldozatot mutasson be azon az oltáron, amelyen valaha a hős Héraklész is áldozott az isteneknek, mielőtt hozzálátott Trója elleni sikeres vállalkozásához. Philoktétész mint Héraklész le származottja ajánlkozott, hogy az oltárhoz vezeti a királyt. Amint azonban az oltár közelébe ért, egy bokor alól előkúszott egy nagy kígyó, mely telefalta magát mérges füvekkel, és megmarta Philoktétészt a lábán. A fájdalmas seb elviselhetetlen bűzt árasztott. Emiatt a katonák semmiképp sem akarták magukkal vinni a szerencsétlen nyíllövőt, s amikor lázadni kezdtek, Odüsszeusz azt tanácsolta Agamemnónnak, hogy egyszerűen hagyják itt Philoktétészt. Aztán — amint már lenni szokott — az egész kilenc esztendő alatt senkinek eszébe se jutott Héraklész kígyó marta lábú ivadéka, csak most, amikor szükség volt rá!

A lakatlan szigeten igen nehéz sora volt a szerencsétlen íjásznak; alig tudta megszerezni silány táplálékát, a sebe égetően sajgott, és a bűz miatt egyetlen hajó sem akarta felvenni fedélzetére, hogy elszállítsa innen. Odüsszeusz persze, tudta, nem lesz elég, ha megköveti Philoktétészt, és felkéri, térjen vissza az akhájok közé. Törte a fejét, mi legyen az engesztelő ajándék. Ámde jóvátehető valamivel is a megalázó árulás, és pótolható kilenc elveszett esztendő?! Elhatározta tehát, hogy a nagyobb biztonság kedvéért cselhez folyamodik. Rábeszélte Neoptolemoszt, ejtse útba hajóival Khrúszoszt, mondja azt Philoktétésznek, hogy háza felé tart, mert Agamemnón megsértette — s ha akarja, magával

viszi; amikor már Philoktétész a hajón lesz, fordítsa a hajó orrát Trója felé, és meg se álljon az akhájok táboráig. Kezdetben ment minden Neoptolemosznak, mint a karikacsapás, később azonban valamelyik katona fecsegése miatt kiderült a turpisság, s Philoktétész kereken kijelentette, inkább a tengerbe ugrik, semhogy el hagyja magát vinni az akhájokhoz. Míg Odüsszeusz az újabb fondorlaton törte a fejét, Philoktétésznek megjelent Héraklész, és meghagyta neki, menjen Trója alá: dicsőségre tesz ott szert, és visszanyeri egészségét is, mert nyilával átviszi a fájdalmat egy másik emberre, aki igen súlyosan vétkezett mind az akháj, mind a trójai nép ellen. Philoktétész rövidesen jelentkezett Agamemnónnál, s ezzel fátyol borult a kínos „khrüszoszi incidensre” is.

Philoktétész rögtön a megérkeztét követő napon kitüntette magát mint remek íjász: célba vette a háború okozóját — és nem hibázott. A Héraklész íjával kilőtt mérgezett nyíl gyógyíthatatlan sebet ejtett Pariszon. Parisz elment az Ída hegyére, és iszonyú kínok közt hamarosan elpusztult, épp azon a helyen, ahol mint egyszerű pásztorlegény boldog ifjúkorát töltötte. Egykori társai ott találták holtan egy bokor alatt, és tőlük telhetően illő temetést rendeztek neki. A szép Helené nem ment el a máglyához, mert időközben vigaszt talált Parisz öccsének, Déiphobosznak ágyában.

Philoktétészhez hasonlóan Neoptolemosz is becses szolgálatokat tett az akhájoknak. Zsenge kora ellenére óriási ereje volt, és bátorság tekintetében sem tagadta meg apját. Egyébként Akhilleusz természetének inkább a rossz oldalait örökölte, s mert hiányzott belőle a nagylelkűséggel párosult, nemes becsvágy, csupán közönséges gyilkos volt. Ám a Trója falai alatt vívott harcokban már csak az a kérdés lebegett mindenki szeme előtt, hogy élet vagy halál — Akhilleusz fia tehát nem volt fölösleges. Irgalmatlan párviadalban megölte Télephosz fiát is, a hős Eurüpioszt, aki Memnón után a megszentelt Trója seregének utolsó fővezére volt.

Így aztán amikor az akháj katonák a tábortűz mellett, parancsnokaik pedig Agamemnón sátrában a helyzetet mérlegelték, olyan eredményre jutottak, ami örömmel töltötte el szívüket, elméjüket. A jóslatok szerint semmi sem hiányzott már, hogy Trója elessen. Benne jártak a háború tizedik évében, és az auliszi isteni jeladás értelmezése szerint ez az esztendő meg kellett hogy hozza a végső győzelmet. Elesett Akhilleusz, aki a végzet akarata szerint nem érhetette meg a há-

A trójai lő. A legrégibb fennmaradt kép egy megrongált korinthuszi vázán az i. e. VI. század első feléből. (Párizs, Nemzeti Könyvtár)

ború végét. Elpusztult Parisz, aki csupán a háború oka, nem pedig Trója pusztulásának tanúja kellett hogy legyen. Az akháj táborban ott volt Neoptolemosz, valamint Philoktétész; a gyülekezőhely előtt emelt oltáron ott állt Pallasz Athénének a trójai szentélyből elorzott szobra. S a hadi helyzet elemzése ugyanazt igazolta, amit a jóslatok: tekintettel arra, hogy a trójai hadsereg a veszteségek, valamint a szövetségesek távozása folytán lényegesen meggyöngült, tekintettel továbbá a harci szellem meglazulására és az általános kimerültségre, Trója közvetlen a bukás előtt áll.

A haditanács általános támadást határozott el.

Agamemnón főparancsnok összpontosította az egyesült akháj hadak minden erejét, és parancsot adott Trója egyetlen erős rohammal való bevételére.

Az akháj sereg minden tagja példátlan elszántsággal vetette rá magát a trójai bástyákra.

A trójaiak visszaverték a rohamot.

Melyik isten segíti a trójaiakat, milyen varázslat védi őket? Lehetőséges, hogy Parisz halála után nem érdeke már Hérának és Athénének Trója megalázása? Nem tévedett Kalkhász — ama kövé vált auliszi

kígyó nem azt jelentette inkább, hogy a trójai férfiak a háború kilenc esztendeje folyamán hazájuk olyan szilárd védelmezőivé válnak, mint a kő? Nem lenne legjobb vízre bocsátani a gályákat és hazamenni?

Diomédészen kívül, aki elvből nem tett fel magának ilyen kérdéseket, csak Odüsszeusz nem foglalkozott ezekkel a gondolatokkal. Ehelyett azon törte a fejét, hogyan lehetne Tróját bevenni. Szépszerével — jobban mondva, rendes úton — nyilván nem megy a dolog. A falak bevehetetlenek, mert olyan férfiak védik őket, akik tudják, mi várna rájuk — asszonyaikra és gyermekeikre is —, ha megadnák magukat. Ez hát a magyarázata, hogy valahányszor az akhájok támadnak, a trójaiak, az általános csüggedés ellenére, mindig kitesznek magukért... Hanem a szövetségeseik? Hát ha meg lehetne vesztegetni valamelyik alakulatot a városban, hogy hátba támadja a védőket, vagy kinyissa a kaput...

Mialatt így elmélkedett, pompás ötlete támadt Odüsszeusznak. Először csak a fővezérnek mondta el. Agamemnón helyeselte a dolgot:

— Bátorság vagy csel: ki kérdezi már az ilyesmit a háborúban?!

Aztán jóváhagyta a tervet a haditanács, majd a gyűlés is, s noha tudott róla az összes akháj, nem jutott a fülébe egyetlen trójainak sem.

A phókisziak hajóépítő ezermestere, Epeiosz, Odüsszeusz javaslatára egy óriási falovat épített. A ló gyomrát olyanra csinálta, mint egy nagy gálya törzse, bordázatát körös-körül befedte fenyődeszkával, s a lábai hosszabbak voltak, mint egy közepes létra. A ló sötét gyomrában elrejtőztek aztán a legderekkab vitézek: Akhilleusz fia, Neoptolemosz, az íjász Philoktétész, Meneláosz spártai király, a krétaiak vezére, Ídomeneusz, annak bajtársa, Mérionész, az erős Diomédész, a kis Aiász, és sok máson kívül Epeiosz és Odüsszeusz. Miután az akhájok gondosan elzárták a nyílást, amelyen az elszánt vitézek beléptek a ló gyomrába, Agamemnón parancsot adott, hogy bocsássák vízre a hajókat, gyűjtsák fel a tábor, és induljanak útnak délnyugati irányban.

A trójaiak észrevették a szokatlan sürgést-forgást, de nem mertek kémet küldeni az akháj táborba. Csak amikor már a magasba szálló füstfelhőt és a távolodó hajókat látták, akkor nyitották ki a kapukat és rohantak a tengerpartra. Ölelgették egymást örömükben, és térdre hullottak, hogy hálát rebegjenek az isteneknek: a hajók Tenedosz szigete, vagyis görög föld felé tartanak, az akháj tábor megsemmisült, s Trója végre megszabadult a háború gyötrelmeitől! Izgatottan futkároztak a tábor romjai közt: itt álltak a kegyetlen mürmidónok sátrai, itt táborozott Akhilleusz, egészen idáig nyomult a hős Hektór, itt volt az árok, itt pedig a gyülekezőhely, itt folytak a versenyjátékok! Aztán összezsúolódtak a lónál.

Valamennyien végtelenül csodálkoztak. Mitévők legyenek vele? Dobják a tengerbe, vagy vonszolják be a városba? Avagy ott helyben azonnal gyújtsák fel? Nézzenek be a gyomrába, vizsgálják meg, mi van benne? Legjobb lesz tán, ha beviszik a városba, és felállítják a várudvaron!

Amint a trójaiak így tanakodtak, megjelent előttük két fiával Apollón papja, Láokoón.

— Meghábtorodtatok, honfitársaim? Azt hiszitek erről a tákolmányról, hogy a danaok kegyes ajándéka? Félek a danaoktól, még ha ajándékot hoznak is! Bástyáink ellen mesterkedett gépezet ez, vagy valami csapba: esetleg katonák rejtőznek benne! — mondta a szent férfiú, marokra fogta dárdáját és beledöfte a ló hasába. Odabenn megcsörrentek a fegyverek, mintha a ló nyerített volna fájdalmában.

Mielőtt azonban a trójaiak kellőképpen fontolóra vehették volna Láokoón szavait, panaszos jajkiáltás vonta magára figyelmüket. A pásztorok egy embert találtak a bozótban, s a kezét hátul gúzsba kötve lökdösték maguk előtt. Rémülten jajveszékelt. Priamosz király elé vezették: Szinónnak hívják, úgymond, és az akháj táborból szökött meg, mivel fel akarták áldozni, hogy az istenek szerencsésen hazasegítsék őket, mert feladták már a reményt, hogy beveszik Tróját. Átkozta az összes akhajt, de főképp Odüsszeuszt, mert az szemelte ki áldozatul, és csak egy hajszálon múlt, hogy Kalkhász le nem szúrta az oltáron. Aztán az átkozódást abbahagyva, ismét jajveszékelni kezdett:

— Jaj én szegény fejemnek! Melyik föld, melyik tenger fogad be? Hazámba nem mehetek vissza, az igazságos haraggal eltelt trójai nép pedig szintűgy megöl!

Az ősz öreg Priamosz király nagylelkűségében és a háború véget értén érzett örömében megparancsolta, oldják fel Szinón kötelékeit, és fogadják be szabad emberként a trójaiak közé — aztán megkérdezte tőle, nem tudja-e, minek építették a danaok az óriási lovat.

Szinón türelmetlenül várta ezt a kérdést, felelt is rá nyomban:

— A lovat Kalkhász jós parancsára építették a danaok, hogy jóvátegyék a szerencsétlen gaztettet és Athéné istenasszony megsértését: a szent palládium elrablását. Azért építették olyan magasra, hogy ne férjen át Szkaiai kapuján, ne lehessen bevinni a várba, és így ne oltalmazhassa Tróját, mint azelőtt Athéné szobra. Ha a trójaiak megrongálják, nagy szerencsétlenség szakad rájuk: ha azonban tulajdon kezükkel behúzzák a bástyákon bévülre, unokáik pusztító háborúban betörnek Argoszba, és szétdúlják a mükénéi várfalakat, legyenek mégoly erősek is.

Menelaosz találkozik Helenével Trójában. A zavart Helené és a siető Menelaosz között a szerelem istennője, Aphrodité áll. Attikai váza az i. e. V. század második feléből. (Vatikáni múzeum)

Szinón megtoldotta ezt még különféle, bizalmat keltő aprósággal — pontosan úgy, amint Odüsszeusz kitanította.

A trójaiak hittek neki — kivéve Láokoönt. Mire azonban szóhoz juthatott volna, hogy óva intse honfitársait, a néma tengerből kiúszott két kígyó: magasra emelt fejük hátraszegve, vérpiros tarajuk a víz színe fölött siklott, ijesztőn körbe tekerőzve egyenesen Láokoón felé tartottak. Először rávetették magukat két fiára, körülfönták és marni kezdték őket. Láokoón odaugrott a dárdával, azonban a kígyók sikamlós testükkel rátekeredtek a derekára, nyakára, és tombolva mardosták fekete méreggel teli fogaikkal. Láokoón minden erejét összeszedve próbálta elszakítani a többszörös hurkot, mely fiaival együtt mind jobban szorította, fojtogatta; kétségbeesett jajszavuk az égig hatolt. A kígyók megölték őket, aztán nagy sietve kúsztak a városba, és elrejtőztek Pallasz Athéné szentélyében.

A döbbenetbe esett trójaiak egyetlen magyarázatot találtak erre a csodára: Láokoónt Athéné büntetése sújtotta, mert dárdájával meggyalázta a szent szobrot. Most már egy akarattal s egyesült erővel vonszolták a lovat a városba. A lábai besüllyesztésére is szolgáló gömbfaalapzat alá görgőket helyeztek, s a nyakába vastag lenkötelet hurkoltak. Hogy az óriási ló bejusson a városba, egy darabon lerombolták a falat. Az így keletkezett résben a ló négyszer elakadt, s négyszer csörrentek meg gyomrában a fegyverek, de diadalmámorukban a trójaiak nem hallottak semmit: énekszó és zenekíséret mellett vonszolták

Trója bevétele. Középpütt Neoptolemosz megöli Priamosz királyt, akinek térdén Hektór fia, Asztüanax fekszik. Baloldalt Agamemnón foglyul ejti Kasszandrét. A kép legszélén Aineiász menekül Trójából atyjával, Ankhiszésszel és fiával, Aszkaniosszal. Képsorozatos attikai vizeskancsó az i. e. V. század első negyedéből. (Nápoly, Nemzeti Múzeum)

a lovat egyre tovább, mindenki lázasan csinálta neki az utat, s a gyerekek boldogok voltak, ha legalább megérintheették. Aztán nagy ünnepség keretében felállították a várudvaron, Athéné szentélye előtt.

Nem akadt senki a gyönyörű, népes Trójában, aki ne örvendezett volna — a jóstehetségű Kasszandrén, az egyetlen személyen, aki iszonyodott a lótól, mindenki nevetett. Felkoszorúzták a szentélyeket, oltárokat, hálálkodtak az isteneknek, hogy véget ért a háború, aztán sokáig ünnepeltek, lakomáztak a megszentelt Trója pompás palotáiban és széles utcáin. Majd álomba merültek.

Ez volt az utolsó éjszaka, amelyen a trójai nép a maga városában nyugovóra tért.

Közben visszatért a hajóhad, mely Tenedosz szigete mögött rejtőzve várta be az éjszakát. Mihelyt elérte az ismert partot, a főparancsnoki hajó tatján fellobbant a megbeszélt fényjel. Színón kinyitotta a ló hasán a titkos ajtót, előjöttek az elrejtőzött harcosok, és tüstént rátörtek az öröm és bor mámorát alvó városra. Pillanatok alatt lekaszabolták az öröket, és a várfal friss részébe fáklyákat tűztek, hogy bajtársaik lássák, merre nyomulhatnak be a városba.

Kezdetét vette az iszonyú öldöklés, mely csak az akhájok teljes győzelme után változott csatává. A trójaiak, mintha szörnyű álomból ébredtek volna, kétségbeesetten védekezni kezdtek: karddal, nyárrsal, amelyen még az imént húst sütöttek, dárdahegygel, égő gerendaszilánkkal, amelyet saját házaikról szakítottak le. Sőt, aláásták az egyik magas vártornyot és rádöntötték egy nagy akháj alakulatra. Egy másik alakulat azonban épp a ledöntött torony romjain hatolt be a várba. Az akhájok nem ismertek irgalmat — ölték a katonákat, ölték a gyerekeket, ölték az aggokat és elhurcolták a nőket. De a trójaiak nem is könyörögtek irgalomért, hiszen a legyőzöttek egyetlen megváltása, hogy semmiféle megváltásban nem reménykednek!

Priamosz palotájába a Neoptolemosz vezette csapat tört be; a király lányait, menyeit, unokáit az istenek oltáránál összebújva találta. Priamosz fiai kivont karddal ott álltak előttük, hogy megvédelmezzék őket, de egyikük sem állt ellen Akhilleusz erejének, mely újjáéledt Neoptolemoszban. A kétségbeesett király könyörgött Neoptolemosznak, kímélje meg attól, hogy végig kelljen néznie gyermekei halálát: legyen olyan nemes lelkű, mint atyja volt, aki erőt vett haragján, és kiadta Hektór holttestét. Neoptolemosz a könyörgésre azzal felelt, hogy leszúrta a király fiát, Politészt, akit kevéssel előbb hoztak be sebesülten a harcból. Erre az agg Priamosz fegyverhez nyúlt, s erőtlen kezével dárdát

hajított Neoptolemoszra; ám a dárda visszapattant a pajzsról, mint a széltől felkapott forgács.

— Hát így vagyunk, öreg? Menj akkor Hádész birodalmába, panaszold el apámnak szégyenletes tetteimet, mondd meg neki, milyen elvetemült ember az ő Neoptolemosza! — ragadta meg a marcona ifjú az ősz öreg királyt gyér hajánál fogva, belehúzta fia vértócsájába, odavonszolta az oltárhoz, és szíven döfte kardjával.

Priamosz egyetlen fia sem menekült meg a haláltól. Utolsónak Déiphobosz pusztult el; Meneláosz szúrta keresztül egykori, s ettől a pillanattól fogva mostani felesége ágyában. Hasonló sors érte Priamosznak összes unokáját is; Hektór csecsemő fiának, a kis Asztüanaxnak sem kellett rászoknia az árvák mások asztalánál koldult, keserű kenyerére — Neoptolemosz kiragadta a szerencsétlen Andromakhé kezéből, és lehajította a magas bástyáról. A trójai hősök közül egyedül a dardanok vezére, Aineiász menekült meg, és apját, Ankhízeszt, valamint fiát, Aszkanioszt is kimentette az égő városból. Az Ída hegyről aztán utoljára visszatekintett Priamosz városára: egészen az ég boltozatáig szállt fel a láng és a füst.

Amikor aztán az akhájok kihordták a szentélyekből és palotákból a tömérdek zsákmányt, és a feldúlt város romjai közt az utolsó parázs is elhamvadt, jött Poszeidón, s háromágú szigonyával földig lerombolta a bástyákat. Majd a sivatag fövényének palástja takarta be a helyet, ahol a dicső Trója állt.

Hetedik fejezet

A hősök hazatérnek

Trója bevétele és a zsákmány elosztása után az akháj hajók ismét kifutottak a nyílt tengerre. Az öblös bárkák mélyen merültek a sötét habokba az arany, ezüst, bronz, csillogó vas, becses szerszámok és a sok rabszolganő súlya alatt.

Azonban nem együtt haladtak, hanem csoportokra szakadva. Az akhájok közt ugyanis nyomban a győzelem kivívása után nézeteltérés támadt, amint a nyertes szövetségesek közt ez már szokás. E nézeteltérések során több király összeveszett egymással és a hatalmas istenekkel. Baljóslatú előjel volt ez mind a hazatérést, mind az utána következőket illetően.

Mindössze öt akháj hős érkezett haza szerencsésen, minden baj nélkül, legénységével együtt. Négy napi hajózás után kikötött a termékeny földű Argoszbán az erős Diomédész, a fővenyes Püloszban az agg Nesztór király. Minden viszontagságot elkerülve hazaért az íjász Philoktétész is, valamint az ifjú Neoptolemosz, aki magával vitte a honi földre, Phthiába a dicső Hektór özvegyét, a hókarú Andromakhét. Rövidesen Ídomeneusz is elérte a népes Kréta szép dús partját a borszín tenger közepén.

Az első, akinek úgy esett a sorsa, hogy dicsőség nélkül pusztuljon el, a kis Aiász volt. Agamemnón király hajóhadához csatlakozott, és negyven bárkájával eljutott egészen Eubóia szigetéhez, amely mögött hosszan elnyúlva a partvidéken feküdt hazája, Lokrisz. Itt azonban hirtelen vihar támadt, és a parti sziklához csapta Aiász hajóját. A hajó darabokra tört, de Poszeidón megkönyörült Aiászon: megparancsolta a hullámoknak, hogy vessék ki a partra. A megmenekült Aiász odaikiabált társainak, hogy ne féljenek, vegyenek példát őrá: a maga erejével és akaratával legyőzte a nekibőszült elemeket. Poszeidónt felbosszantotta ez az önhittség: szigonyával belevágott a kőszirtbe, amelyen Aiász állt, és kettéhasította. A szikla egyik fele nagy dübörgéssel belezuhant a hullámokba, és magával rántotta Aiászt a tenger mélyes mélyébe.

De más hősök és egyszerű sorkatonák is ott veszték a nyílt ten-

geren. Azoknak pedig, akik a sors kegyéből megpillanthatták a hazai partot, sok-sok viszontagság, szenvedés jutott még osztályrészül.

Meneláosz spártai király is hazaért Helenével Spártába — de csak hét esztendő múltán. Mindjárt Leszbosz szigetén túl a vihar szétszórta hajóit; azonban újra egybeterelte őket, és eljutott velük egészen a Szűnion-fokhoz. Itt ismeretlen okból Apollón lenyilazta a kormányost; sikerült mégis elkerülnie Meneláosznak a lakóniai partok látóközelségébe. A hajósok rémének ismert Maleia-foknál azonban újabb szörnyű vihar támadta meg a hajórajt. A hajók egy részét Kréta felé sodorta a szél, és ott partra vetette, néhányat pedig egészen a Nílus sekély torkolatáig vittek a tenger hullámai. Ezek egyikén volt Meneláosz is a feleségével; tehetetlen dühében, valamint hajói elvesztése és bajtársai pusztulása okozta fájdalmában elfeledkezett róla, hogy hálaáldozatot mutasson be az isteneknek megmeneküléséért. Az istenek ezért bosszút álltak rajta: esztendőig kellett bolyongania Egyiptom földjén, illetve Egyiptom közeli és távoli szomszédságában. Keresztülment a homok-sivatagos Líbián, és érintette Phoénícia nagy kikötőit, járt Szidóniában és Küprosz szigetén, eljutott egészen a világ végén lévő Etiópiába. Amikor a Zeusz-táplálta Níluson ismét kijutott a sós vizű tengerre, végre bemutatta az isteneknek az annyira várt áldozatot. Próteusz tengeri isten, a rút öreg, aki Phárosz szigetén legeltette fókanyáját, kioktatta, hogyan kerülhet haza; elárulta neki azt is, milyen sors érte a többi akháj hőst azóta, hogy Trójából útnak indultak. Az egyiptomi király felesége, Polüdamma, varázsfüvek hamujából főzött, csodás gyógyírt ajándékozott Helenének: aki ezt a varázsszert borba keverve megitta, elfelejtette minden gondját, bánatát. Így Helené emlékezetéből kiveszett két korábbi férje, Meneláosz pedig elfelejtette Helené hűtlenségét. Hazatérvén Spártába boldogan éltek a régi szerelem varázsában és — eltérően a mesék hőseitől — nemcsak halálukig, hanem azon túl is. Az istenek ugyanis átvitték őket a boldogság szigetére: ott az élet örök és mentes a gondtól, amit ezen a világon senki el nem kerülhet.

Mükéné királya, Agamemnón egész nagy hajóhadával szerencsésen kiállta az Eubóia mellett támadt vihart, amelyben Aiász ott veszett, és rövidesen rátehetette lábát hazája földjére. Megcsókolta hazája földjét, és megöntözte örömkönnyeivel. Aztán parancsot adott a katonáknak, hogy a legközelebbi dombon gyűjtsanak nagy máglyát. Megbeszélt jel volt ez: amikor a háborúba indult, megígérte feleségének, Klütaimnést-rának, hogy ezen a módon ad neki már a távolból hírt szerencsés hazaérkeztéről.

Klütaimnésztra türelmetlenül várt erre a jelre — de nem egy-maga.

A mükénéi várban ugyanis az történt, ami gyakori eset, ha a férjek háború vagy más férfiteendő miatt hosszú ideig távol vannak hű feleségüktől. Míg a király Trójában harcolt, addig unokafivére, Aigiszthosz itthon elcsábította a királynét. Klütaimnésztra kezdetben tiltakozott, de aztán csak lépre ment a mézesmázos szavaknak — és most már megvolt a közösen kifőzött tervük, hogyan tegyék el az útból a királyt. Aigiszthosz, természetesen, nem csupán Agamemnón özvegyére vágott, hanem elsősorban a vagyonára és királyi hatalmára.

Amikor közeledett a háború tizedik esztendeje, amelyben a jóslat szerint Trójának el kellett esnie, Aigiszthosz megbízta egy hű emberét, hogy éjjel-nappal éberrel figyelje, nem jön-e a király: ha idejében értesíti, két talentum aranyat kap jutalmul. Amint a hírszerző megpillantotta a várva várt máglyatüzet, lóhalálában jelentést tett Aigiszthosznak — s Aigiszthosz nem késlekedett. Parancsot adott, hogy nagy lakomát készítsenek a várban, és a lakomateremben elrejtette tizenkét hű emberét, a szülőföldjéről származó tizenkét legjobb katonát. Aztán lóhátas vitézekkel és szekerekkel sietett a király és kísérete fogadására. Ünnepelesen bevezette Agamemnónt a várba, és a lakoma közben leszúrta, „mint ha ki barmot jászol előtt öl”. Senki a király társaiból nem kerülte el végzetét, a bérgyilkosok valamennyiüket lemészárolták. Ott lelte halálát Kasszandré is, akit a király mint rabnót hozott magával; maga Klütaimnésztra döfte le törrel. Az áldozatokat, mint tisztátalan állatok dögtestét, aztán gyorsan eltemették a város fala közelében.

Az álnok Aigiszthosz most már nyíltan megvalósíthatta terveit. Feleségül vette Klütaimnésztrát, és kikiáltotta magát mükénéi királynak. Hét évig uralkodott vaskézzel Argoszon, és rabságban tartotta a népet. De csak hét évig — a nyolcadik évben jött a bosszúálló.

Oresztész volt az, Agamemnón fia, akit a dajka mentett meg Aigiszthosztól. Oresztész a phókiszi király, Sztrophiosz udvarában talált menedéket. Most barátjával, Sztrophiosz fiával, Püladésszel kelt útra. Elektra, aki már csak a haja színéről és köntöséről ismert rá, amit maga szőtt neki, bejuttatta a palotába. Oresztész bejelentette magát Klütaimnésztránál: hírt hoz neki, úgymond, a fia haláláról. Az anya nem állta ki az utolsó próbát: a mükénéi trón törvényes örökösének halálhírét leplezetlen örömmel fogadta, és hívatta Aigiszthoszt. Amint Aigiszthosz megjelent az ajtóban, Oresztész keresztüldöfte kardjával. Utána megölte anyját is. A mükénéi vár kerek udvarán

összezsúrdult nép semmi tanújelét nem adta, hogy sajnálná a megölt zsarnokot és a király hitszegő feleségét.

Ám a véres bosszú nem csitította el a szabadjára bocsátott szenvedélyeket. Bár Oresztész érezte, hogy helyesen cselekedett, amikor megölte apja gyilkosát, furdalta a lelkiismeret, hogy anyja vérént ontotta. Borzalmak vették körül a műkénéi várat: Oresztésznek megjelentek a bosszú istennői, az Erínüszök, szemükből láng csapdosott ki, mérgeeskígyók tekeregtek a fejük köré. Oly engesztelhetetlenül üldözték, hogy Oresztész megtévelylődött volna, ha nem könyörül rajta Apollón, aki őt a bosszú művére felbujtotta. Egyetértésben Athénével, akinek nem volt anyja, így hát nem olyan szigorúan ítélte meg az anyagiylkosságot, a delphoi jósdá Püthiája útján kioktatta, mit tegyen, ha meg akar szabadulni a rémektől. Menjen el a távoli Tauriszba, és tisztuljon meg bűnétől Artemisz istennő szobra előtt, mert mint a nők oltalmazóját és a természetes halál adományozóját, Artemiszt sértette meg legjobban tettével. Ez az út nagy veszéllyel járt, mert az ott élő vad törzs elfogott minden idegent, aki a szent szoborhoz közelített, s feláldozta az istennőknek. Oresztész választott a veszély meg a lelkiismeret-furdalás közt, és Püladésszel útra kelt Artemisz szobrához.

Püladész tanúságot tett igaz barátságáról: elfogatta magát Oresztész helyett, s így megmentette barátját a biztos haláltól. Artemisz papnője segítségével, aki a feláldozást végezné, Oresztész megmenti Püladészt, és mindhárman megszöknék. A végén kiderül, hogy a papnő nem más, mint Oresztész nővére, Íphigeneia, akit tizenhét évnek előtte Auliszban — az akháj hajóhad szerencsés útját biztosítandó — Kalkhász feláldozott volna az isteneknek, de Artemisz akkor elragadta és Tauriszba vitte a leányt.

Oresztész, megszabadulván az Erínüszok sziszegő kígyóinak rémlátásától, a zord fekete tengeren Püladésszel visszatért Mükénébe. Íphigeneia papnő lett Artemisz új szentélyében, mely Athén mellett a tengerparton épült. Oresztész Püladésszel alig lépett be a műkénéi vár Oroszlánkapuján, látta, hogy nemcsak nemkívánatos vendégek, de az életük is a lehető legnagyobb veszélyben forog. Oresztész távollétében ugyanis Aigiszthosz fia, Alétész magához ragadta a hatalmat, és úgy tervezte, elteszi láb alól a két jó barátot: Oresztészt azért, hogy megbosszulja apja halálát, s egyúttal megszabaduljon a törvényes uralkodótól, Püladészt pedig azért, hogy eltávolítsa Elektra kérőjét, mert maga pályázott a leány kezére. A műkénéi vár kükloptikus falai ismét véröntás tanúi lettek, de más véröntése, mint amit Alétész tervezett. Oresztész megelőzte álnok vetélytársát, s életét, valamint törvényes

jogát védelmezve véres párviadalban megölte. Az aranyló kincsű Mükéné trónjára ismét az átreidák királyi sarja ült.

Amikor a megszentelt Ílion elestének tizedik évfordulója közeledett, rég hazájában volt már minden akháj harcos, aki nem halt meg a háborúban, vagy nem veszett a tengerbe. Csupán egy akháj hős nem tért még haza, s arról sem jött hír, hogy elpusztult volna. Ithaka királya, Odüsszeusz volt az.

Senkinek sem jutott osztályrészül annyi szenvedés, mint öneki: három évig bolyongott ismeretlen tengereken, s elvesztette minden bajtársát és minden hajóját. Most ott élt az égerfával és jó illatú ciprussal benőtt szigeten, a mélyöblű, boltozatos barlangban, melyet virág és bönedvű fürtöket érlelő szőlőinda koszorúzott. S noha oly dús pompa, igéző gyönyörűség közepette élt, hogy a halhatatlan istenek is elámultak láttán, Odüsszeusz a szíve mélyén mégis boldogtalan volt: nem hagyhatta el ezt a földet.

Az égboltozatot vállán hordozó Atlasz isten leányának, Kalüpszó nimfának volt a foglya. A nimfa arra törekedett, hogy Odüsszeusz felesége legyen; csábíttatta földöntúli szépségével, isteni ajándékaival és azzal az ígérettel, hogy megszerzi neki, amire minden halandó ember vágyik — a halhatatlanságot. Ám Odüsszeusz kesergő szívvel csak egyre vágyott: hogy megpillantsa legalább a hazája felett szálló füstöt — aztán szíves örömet meghal.

A végzet és Poszeidón haragja kergette erre a szigetre. Trójából szerencsésen útra kelt, s a kedvező szél a kikonok országának partjához vitte tizenkét barna hajóját. Itt érte az első balszerencse. Most már jól tudta, hogy maga idézte elő, mert feldúlta és kifosztotta Iszmarosz városát. Mialatt katonái a győzelmet ünnepezve mohón töltögették magukba a bort, az egész tartományból összesereglett a kikon katonaság, és zúdultak rájuk, mint a falevél az őszi szélben. Amikor a csata után a hajók ismét kijutottak a nyílt tengerre, mindegyik hajóról hat derék vitéz hiányzott.

A Maleia-foknál, az akháj föld legdélibb csücskén, vihar támadta meg Odüsszeuszt, és messze nyugatra, egy magányos sziget partjára űzte hajóit. Odüsszeusz maga mellé vett három derék katonát, és partra lépett velük, hogy kiderítse, hol vannak, milyen földön, élnek-e ott emberek, s mivel táplálkoznak. A fővényes parttól nem messze kunyhókra bukkantak. A szigetet a lótuszevők lakták, és a lótusz mézédés gyökerén éltek. Aki egyszer megízlelte a földnek ezt a termését, nem

akart már mást enni, és nem akarta elhagyni a szigetet. A lótuzevók nyájasan fogadták a katonákat, és tüstént meg is vendégelték őket. Odüsszeusz aztán kénytelen volt a három katonát erőszakkal a hajóra cipelni és az evezőpad alá lekötözni, nehogy a tengerbe ugorva kiússzanak a szigetre, és örökre elfelejtsék szülőházjukat, Ithakát.

Az igazi gyötrelemek csak azután kezdődtek, amikor a tenger ismeretlen tájain bolyongva kikötöttek egy további szigeten, amelynek földjére még ember nem tette lábát. A szigetet a roppant erejű, egyszemű, kegyetlen óriások, a küklópszok lakták. Ez a nép, ha egyáltalán népnek nevezhető, nem ismerte a jogrendet, nem voltak városai, nem gyűlésezett, és a hegyek barlangjaiban lakott; állattenyésztésből élt, de a földet nem művelte, mert a természet szántás-vetés nélkül is megadott mindent. Ám a kíváncsi természetű Odüsszeusz minderről csak napok múlva szerzett tudomást, amikor vesztére elhatározta, hogy felkutatja a rejtelmes szigetet.

Tizenkét válogatott emberrel nekivágott az első magas hegynek, és belépett egy barlangba, hogy ott várja meg a lakók jöttét. Várt egészen estig, akkor kecske- és juhnyáját terelve hazajött a roppant óriás, és elzárta a barlang száját egy akkora sziklával, hogy hűs pár ló se mozdítaná tovább. Odüsszeuszék majd szörnyet haltak rémületükben, és fogvacogva lapultak meg a barlang egyik kuckójában. Az óriás csak akkor vette őket észre, amikor tüzet gyújtott.

— Kik vagytok, idegenek? — kérdezte. — Dolgotok van itt, kereskedni jöttetek, vagy kalózkodtok?

Odüsszeusz büszkén felelte neki, hogy akhájok, Agamemnón király népe, azé az Agamemnóné, aki feldúlta a messze földön híres Tróját.

— Vendégekként jöttünk hozzád, tiszteletünk jeléül ajándékot adunk, bízván benne, hogy megvendégelsz bennünket, esetleg ajándékot is adsz, olyan emberhez illően, aki tiszteli a törvényt és a halhatatlan isteneket!

— Ostoba vagy, idegen, biztosan messziről jöttél! Mi itt nem félünk az istenektől, erősebbek vagyunk náluk! Ami pedig a megvendégelést illeti: ide nézz! — mondta az óriás, ezzel megragadott kettőt Odüsszeusz társai közül, földhöz verte őket, mint a kutyakölyköket, aztán darabokra metélte és az utolsó porcikáig befalta.

Odüsszeusz és társai majd kővé meredtek az iszonyattól. Tehetetlenek voltak az óriás roppant erejével szemben. Nem végezhettek vele azután sem, hogy elaludt, mert a kard éppen csak megkarcolta volna, a dárda csak annyira szúrta volna meg, mint a leány ujját a díszcsat tűje. De ha valamivel megölik is, nem sokat segítenek a bajukon, mert

*Odüsszeusz megvakítja Polüphémoszt.
Khalkidikéi amphora az i. e. VI. század
első feléből. (London, British Museum)*

nem bírták volna elmozdítani a barlang szájához támasztott iromba sziklát. Mikor az óriás reggel felébredt, újra felfalt két embert, majd este további kettőt fogyasztott el.

— Az erőn csak a furfang fog ki, s a legnagyobb óriáson is kifog a bor! — súgta oda halálra rémült társainak Odüsszeusz. — Küklópsz — fordult az óriáshoz —, tessék, itt a mi vendégi ajándékunk: idd meg ezt a bort, öblítsd le vele az emberhúst!

Az óriás elvette a tömlőt, és egy hajtásra kiürítette.

— Mondd meg, hogy hívnak, vezér, hogy ajándékért ajándékkal adózhassem neked!

— Senkise, Küklópsz! Senkise a nevem! — vágta rá bölcsen Odüsszeusz.

— Téged eszlek meg utolsónak: nesze hát, ez lesz az ajándék! — mondta az óriás, ezzel hanyatt dőlt, és a bortól letaglózva mély álomba merült.

Erre várt Odüsszeusz! Társai segítségével fogott egy hatalmas

dorongot — akkora volt, mint egy húszevezős hajó árbocrúdja —, kardjával meghegyezte a boldogabb végét, a lángon megtüzesítette, aztán közös erővel belenyomták az óriás egyetlen szemébe. Az óriás iszonyún elbődült, tombolt fájdalmában, és hívta társait, kik körülötte laktak a szellős csúcsok alatt, barlangok ölében. Jöttek is innen-amonnan, s kérdezték, miért ordít, mintha gyilkolnák.

— Igen, gyilkolnak, ölnek! — ordította akkora erővel, hogy visszhangzott körben a szikla.

— Aztán ki öl, Polüphémosz, ki gyilkol?

— Senkise, barátaim, Senkise!

— Hát ha senki se, mégis így ordítasz éjnek idején, akkor Zeusz bocsátott rád valami kórt vagy nehéz álmot! Imádkozz apádhoz, Polüphémosz, imádkozz Poszeidónhoz! — mondták a szomszéd óriások, és hazaballagtak.

Az óriás egész éjjel szörnyen jajgatott, s szeretne volna kézbe kaparintani Odüsszeuszt és társait, hogy bosszút álljon rajtuk, csak-hogy nem látott, így hát könnyű volt megbűjniük előle. Reggel aztán elhengerítette a nyílástól a sziklát, hogy kieressze a nyáját, és kezét széttárva odaült a küszöbre, hogy senki az akhájok közül ki ne osonhaszon. Mikor Odüsszeusz látta, hogy Polüphémosz sorra végigtapogatja a juhok és kecskék hátát, társait a legerősebb kosok hasa alá kötözte, majd végül maga is rácsüggeszkedett egy nagy kos hasára. Így hát szerencsésen kijutott a hat megmaradt katona, s hetediknek Odüsszeusz: Amikor már a hajón voltak, Odüsszeusz nem állhatta meg, hogy gúnyosan vissza ne kiáltson:

— Tudd meg, Polüphémosz, ki okozta csúf vakságodat: Láertész fia, a leleményes Odüsszeusz, aki Ithaka földjén uralkodik!

Erre a küklpsz leszakította egy nagy hegy csúcsát, és a hang irányába vetette. A hullámtorlódás kis híján felborította a hajót. Polüphémosz égre emelte kezét, és így imádkozott:

— Ó, kékhajú isten, ki büszkén nevezed magad apámnak, ó, hatalmas Poszeidón! Add, hogy Láertész fia, a várdúló Odüsszeusz sose jusson haza Ithaka földjére! De ha végzete az, hogy meglássa övéit, legalább minél később kerüljön haza, s nyomorultul, idegen bárkán és társai nélkül!

Poszeidón meghallgatta vakká nyomorított fia könyörgését. Felkérte bátyját, az olümposzi Zeuszt, hogy ne gátolja bosszújában. Odüsszeusz pedig hálát adhatott az isteneknek, amiért nem adták meg az embereknek azt a képességet, hogy előre tudják sorsukat.

Hat derék társa vesztén keseregve hajózott aztán embereivel Odüsszeusz az ősz tengeren keletnek. Váratlanul egy új sziget bukkant fel előttük — a legcsodálatosabb sziget, amelyet emberi szem valaha látott: úszott a végtelen nagy tengeren, és rézfal kanyargott körülötte.

Odüsszeusz parancsot adott társainak a kikötésre. Hamarosan megtudta, hogy a sziget Aiolosz királyé, akit az istenek a szelek urává tettek. Aiolosz király szeretettel fogadta és egy teljes hónapon át vendégül látta őket palotájában. Közben érdeklődött a trójai háborúról, az akháj hajóhadról. Odüsszeusz szép sorjában mindent elmesélt neki. Amikor aztán kérte, hogy eressze útjára, mert igen vágyik már szülőföldje után, Aiolosz mint barátjától búcsúzott tőle, és csodálatos ajándékot adott neki: egy kilencéves ökör bőréből készült tömlőt.

— Tessék, Odüsszeusz, ebbe a tömlőbe zártam az összes süvítő szelet, kivéve a lenge Zefírt, mely szépen elviszi hajóidat szeretett hazádba! Vigyázz, nehogy kioldozd a tömlőt a tengeren!

Kilenc napon át hajóztak aztán a kedvező nyugati szélről dagasztott vitorlákkal, s a tizedik napon megpillantották a hazai partot: látták már a pásztorokat is, amint az örtüzek mellett ülnek. Azonban a katonák közt akadt kettő, akiket bántott, hogy nem részesültek a bő zsákmányból, kioldották hát a tömlőt, mert aranyat és ezüstöt sejtettek benne. Csakhogy mielőtt belenyúlhattak volna, kirepült mind-mind a szél, vihar támadt, és viharasodott a hajókat a nyílt tengerre. A visongva vonító szelek örültek a szabadságnak, kitombolták magukat, aztán nagy zúgással visszarepültek gazdájuk országába, maguk előtt hajtva az akháj hajókat. Hiába mentegetőzött Odüsszeusz, hasztalan hivatkozott a katonák meggondolatlanságára; a parancsnok felelős az embereiért, s Aiolosz igen nagy haragra gerjedt:

— Aki a baráti ajándékot maga ellen fordítja, hagyjon fel minden reménnyel, mert biztosan gyűlölt az istenek előtt! — mondta s átkot szórva kihajtotta az akhájokat a szélcsendes tengerre.

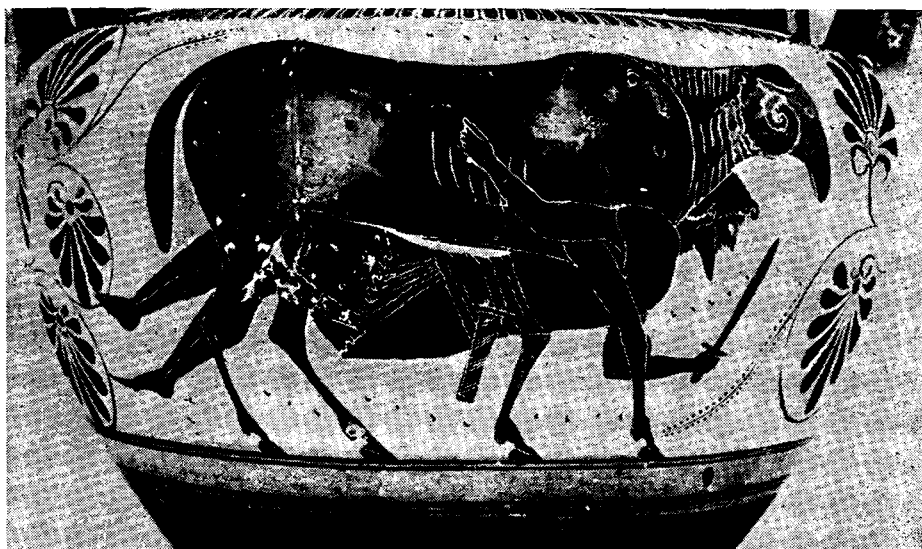
Hat napon át éjt nappallá téve húzták az evezőt; a hetedik nap kikötöttek egy országban, amelyről ugyan hallottak már, de nem hitték, hogy létezik. Az országot szörnyű emberevők, a laisztrügonok lakták: hasonlítottak a gigászokhoz, akiket az istenek lázadás miatt letaszítottak a föld mélyébe. A küklópszoktól eltérően városokban laktak, volt királyuk, és voltak törvényeik; kiderült azonban, hogy az embertelen laisztrügonok jogrendje rosszabb, mint az emberek közt a jogrend nélküli állapot. Odüsszeusz követét — noha tudvalévő, hogy a követ személye minden népnél szent és sérthetetlen — a király egyszerűen

felnyársalta, és elkészítette magának ebédre. A laisztrúgonok aztán minden hadüzenet nélkül megtámadták a partra vont hajókat, óriási sziklákat hajigáltak rájuk, pozdorjává törték őket, a katonákat pedig háromágú szigonnyal kifogdosták, és rút lakomát készítettek tetemükből. Tizenegy hajó legénysége ért ily szomorú véget. Csupán egy hajó menekült meg, Odüsszeuszé, mely az öbölben horgonyzott egy meredek szirt mögött. Amikor Odüsszeusz látta, hogy a laisztrúgonok ellen semmi remény a védekezésre, hasztalan tenne kísérletet, hogy megmentse társait, csak maga is elpusztulna, kirántotta kardját, elvágta a tatkötelet, emberei nekifeszültek az evezőrudnak, és így hamarosan kisíklottak a halál árnyékából.

Hatszáznegyvenkét emberrel érkezett valaha Odüsszeusz Trója alá; most már csak negyvenhatan voltak, negyvenhatukat éltette a remény, hogy megpillantják a hazai földet. Ámde a hullámok háta nem a sziklás Ithaka felé vitte őket, hanem Aiaié szigetére, ahol a napisten, Héliosz széphajú leánya, a varázsló Kirké élt.

Amikor kikötöttek, egyikük sem sejtette, hogy a végzet akaratából egy teljes esztendőt töltenek a szigeten. Huszonkét katona elindult, hogy szemügyre veszi a szigetet, de Kirké varázsitallal és vesszeje suhintasával rút sertésekké változtatta mindannyiukat. Disznófejük, disznótestük lett, sörtéjük nőtt, és rőfögtek is — ám az eszük olyan maradt, mint volt. Mikor a többiek ezt megtudták, félelmükben készek lettek volna sorsukra hagyni társaikat, és gyorsan továbbhajózni. Azonban Odüsszeusz bátran elindult Kirké palotájába. Merészsége megtetszett Hermésznek: varázsszert adott neki, mely megtöri Kirké bűvere-

Odüsszeusz elmenekül Polüphemosz barlangjából. Attikai amphora az i. e. VI. század végétől. (Karlsruhe, Badeni Múzeum)

jét, és ellátta tanáccsal: nyugodtan igya csak meg a bájitalt, amelyet Kirké elébe ad, aztán rántson rá kardot, mintha meg akarná ölni, s követelje vissza társait.

Odüsszeusz megfogadta az isteni tanácsot: Kirké bonthatatlan esküvel fogadta neki, hogy nem bántja, s ha egy esztendeig nála marad, visszaadja szabadságát, társainak pedig emberi alakjukat. Odüsszeusz belement az alkuba, s Kirké szavának állt. Nem volt rossz soruk a szigeten, mégis örültek, amikor elérkezett a várva várt nap, s Odüsszeusz megkérte Kirkét, bocsássa el őket.

— Isteni sarj, leleményes Odüsszeusz, akaratom ellen biztosan nem maradsz palotámban! Nem hajózol azonban egyenest haza! Előbb egy más utat kell megjárnod: el kell hogy menj Hádész birodalmába, a thébai vak jós Teiresziászhoz, az majd megmondja, mit nem kerülhetsz el, s mi a teendő!

Ezt mondta Kirké, s Odüsszeusznak elakadt nyomban a szíve dobogása: Héraklészon és Thészeuszon kívül soha halandó ezt a zarándokutat végig nem járta, és senki élve vissza nem tért Hádész birodalmából. Mégis örömet vállalkozott a szörnyű útra — hiszen hazájába vitt!

Kirké vitorladagasztó jó szelet küldött Odüsszeusz hajójának, és a kedvező szél elvitte a messzi északra, a kimérák országába, ahol soha nem süt fel a nap. Odüsszeusz talált itt egy magas sziklát, amelyről zuhog alá a víz az alvilági Akherón folyóba. Az alvilág e bejárata előtt kardjával mély gödröt ásott, és abba öntötte az áldozati állatok véré. Kisvártatva sűrű csapatban szálltak fel hozzá a megholtak lelkei; jött Teiresziász lelke is, és megjósolta Odüsszeusznak, hogy Poszeidón akarata ellenére hazajut Ithakába, előbb azonban sok keserű baj, kínos viszontagság vár még rá. Társai is hazakerülnek, de csak akkor, ha meg nem sértik Hélioszt istent.

A csalatkozhatatlan jós szavai határtalanul megerősítették Odüsszeusz lelkét: ha az ember biztos benne, hogy a végén minden jól sikerül, nem retten vissza semmi akadálytól. Nemrég elhunyt édesanyja lelke is új reményt öntött belé: megnyugtatta, hogy hű felesége, Pénélope él, él az apja is, Láertész, valamint a fia, Télemakhosz, és epedve várják haza.

Mindazonáltal igen leverten távozott ebből a komor, sötét birodalomból. Láttá Szízüphoszt, hogyan hengeríti fölfele az óriási sziklából a meredek hegyoldalon, de amikor a szikla a hegy csúcsáig ér, mindig visszagördül; látta, Tantalosz is hogyan szenved, mennyire gyötri az éhség és szomjúság, de nem tudja elérni a feje fölött csüngő gyümölcsöt. Találkozott sok régi bajtársával is, és mind hangos jaj-

veszékeléssel siratta önsorsát: Agamemnón átkozta Klütaimnéstrát, és azt tanácsolta Odüsszeusznak, ő se higgyen Pénélopének, mert minden nő egyforma; Aiász még holta után sem akarta neki megbocsátani, hogy elütötte kezéről Akhilleusz fegyvereit; Akhilleusz ugyan örült, hogy fia, Neoptolemosz nagy dicsőségre tett szert Trójában, de szörnyű mód panaszkodott a halált követő szomorú alvilági életre:

— Szívesebben volnék másutt, idegenben földtúró szolga, mint itt, Hádész birodalmában király!

Szinte újjászületve távozott Odüsszeusz a sötét alvilág küszöbéről, és társaival visszatért Kirké szigetére. Lélekben felkészült rá, hogy most már megy egyenest haza — de újra csak megrendült lelkében az iszonyattól, amikor megtudta, merre vezet ez az egyenes út. Ha Kirké el nem látja bőséges tanáccsal, élve bizony haza nem kerül soha.

Először el kellett haladniuk a szirének szigete mellett. A szirének bűvös hangjának ember nem tud ellenállni. Mihelyt azonban a megígézt hajós kilép a partra, rávetik magukat, mint a vámpírok, és kiszívják a vérét. Társai fülét Odüsszeusz betömte viasszal, hogy ne hallják a szirének énekét, jomagát pedig odakötöztette az árbochoz, s megparancsolta: ha majd könyörög, hogy oldozzák fel, húzzák még szorosabbra a köteléket.

Alig hagyták maguk mögött a szirének szigetét, melyen emberi csontok, oszló hullák sokasága hevert, füstöt, nagy hullámtorlódást pillantottak meg, és rémítő dübörgést hallottak. Tengerszoroshoz közeledtek: az egyik oldalon az ugató szörnyeteg, Szkülla leselkedett áldozataira, a másikon az iszonyú örvény, Kharüdisz. Odüsszeusz nem árulta el társainak, merre visz az útjuk, mert tudták, aki el akarja kerülni Kharüdiszt, Szküllának esik áldozatul. Nyomatékosan meghagyta azonban nekik, hogy minden erejüket megfeszítve evezzenek, és ne nézegessenek se jobbra, se balra: csupán önmaguk erejére támaszkodva tartsák az egyenes irányt, egyedül ebben rejlik a menekvés! Amikor elérték a sziklát, amelyen Szkülla élt, Odüsszeusz megragadta a dárdát, hogy beledöfje; azonban meg se látta, pedig majd kinézte a szemét. Hirtelen iszonyún jajgatni kezdett Kharüdisz: okáda a magasba a tenger forró, gőzölgő, sós habját, a szirtek tetejét verte a tájték, majd szörnyű örvénnyel újra magába nyelte. Odüsszeusz rémülten meresztette rá a szemét — elég volt ez az egy óvatlan pillanat —, s Szkülla elragadott a hajóról hat embert. Kétségbeesve kiáltoztak segítségért, vonaglottak, vergődtek a halál görcsében, mint a horogra harapott apró halak — aztán eltűntek a szörnyeteg torkában.

Odüsszeusz már remélte, átvészelt minden rosszat a világon. Csak-

*Odüsszeusz elhajózik
a szirének szigete
mellett. Attikai váza-
kép az i. e. V. század
első feléből. (London,
British Museum)*

ugyan: a láthatáron feltűnt egy csodálatosan szép sziget. Ám rövidesen nagy csalódással tapasztalta, hogy a sziget Héliosz szigete, Thrínakia, és Kirké nyomatékos figyelmeztetése szerint nem szabad, hogy itt kiköszön. Azonban társai szembehelyezkedtek szándékával és szigorú parancsával.

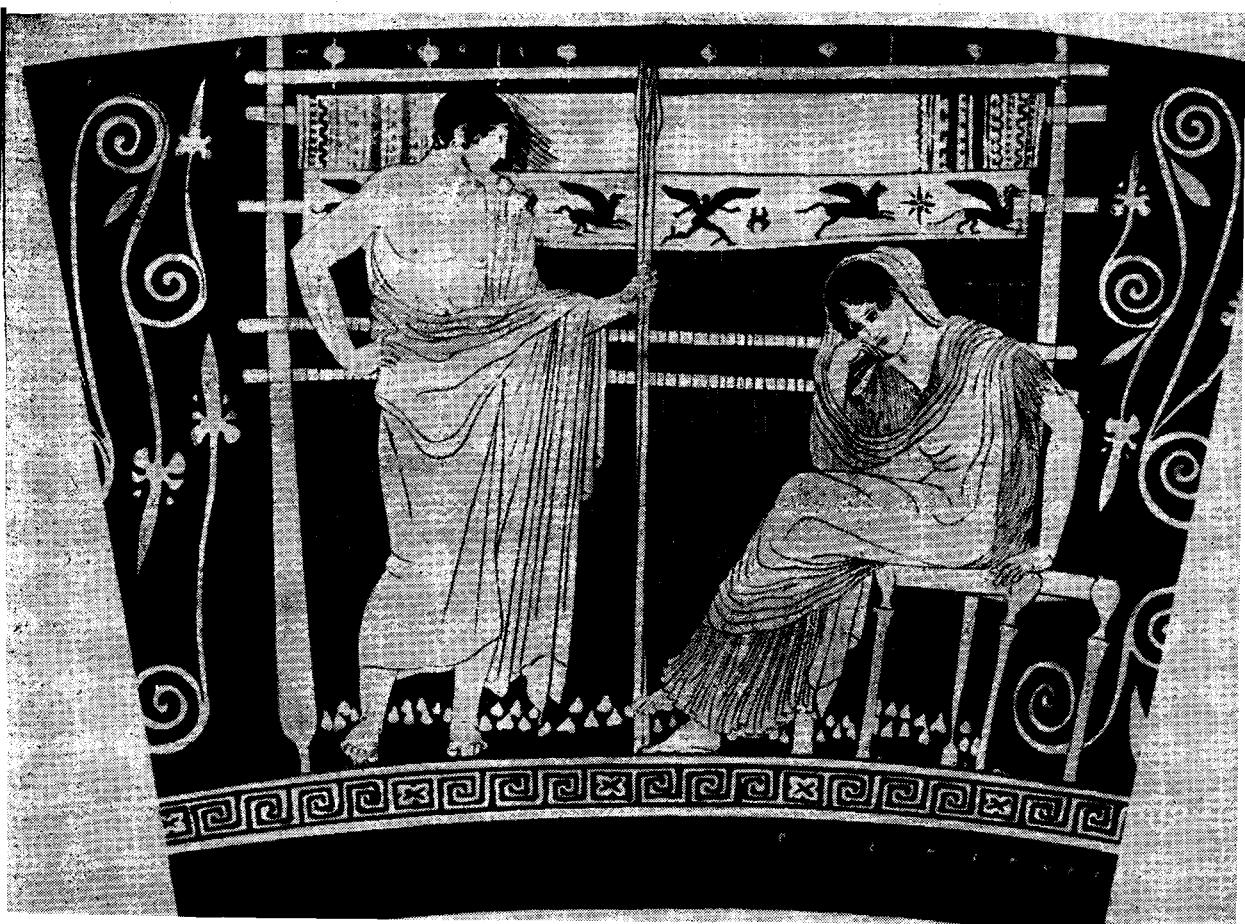
— Erőszak ez részeteokről — mondta lehangoltan. — Erőszak, de fogadjátok meg nekem esküvel, hogy nem vágtok le itt egyetlen tehenet, egyetlen juhot sem, mert az istenéi!

A társak könnyű szívvel tettek esküt, s nyomban partra léptek. Azonban Poszeidón vihart támasztott, s a hajó nem mehetett tovább. A katonákat néhány nap múlva gyötörni kezdte az éhség. Megvárták, hogy Odüsszeusz elszunnyadjon, aztán — mivel készek voltak inkább tüstént elpusztulni, mint lassú éhhalállal halni — levágtak néhány tehenet. Igen ám, de megmozdult a tehenekről lerántott irha, s a nyárson bögött a hús, mint az élő barom. Héliosz meglátta ezt égi szekeréről, s szörnyű haragra gerjedt. Mivel nem hagyhatta ott a szolgálatot, meg-

Három kerek évig hitegette így a kérőket, hogy időt nyerjen. A negyedik év elején azonban egy szolgáló kifecsegte úrnője titkát. A kérők berontottak Pénélopé szobájába, és meglepték, amint épp fejtette a vásznat. Most aztán, ha nem szívesen is, be kellett hogy fejezze a munkát. Megcsillogtatta hát előttük a közeli nász reményét — valamennyiük előtt. Mindegyiküknek egy és ugyanazt üzent, hogy egymásra haragítsa őket.

Bármennyire más-más véleményen voltak is a kérők, pompásan megegyeztek abban az egyben, hogy kellemes szórakozással töltsék a várakozási időt. Reggelről reggelre benyitottak Odüsszeusz házába, levágattak néhány tehenet vagy juhot a házigazda gulyájából, nyájából, aztán letelepedtek az udvaron, és kockajátékkal vidították szívüket. Közben a szolgálók sütötték, szelték nekik a húst, és keverték vízzel a szikrázó bort. Ha megunták a játékot, asztalhoz ültek, ettek-ittak, nagyokat danieláztak, táncoltak és döllyfös hangon szaporították a szót. Így ment ez nap nap után.

Pénélopé és Télemakhosz Pénélopé szövőszéke előtt. Attikai vázakép az i. e. V. század második feléből. (Chiusa, Városi Múzeum)

kérte Zeust, végezze el helyette a bosszú művét, és fenyegetést is fűzött kéréséhez:

— Ha nem lakolnak meg teheneim elpusztításáért, leszállok Hádész birodalmába, és a holtaknak világítok majd!

Zeusz megnyugtatta Hélioszt, s amikor Odüsszeuszék kifutottak a nyílt tengerre, iszonyút mennydörgött, és villámot ütött a hajóba. A lán-goló hajó felborult, s valamennyi bűnös eltűnt a sötét hullámokban. Csak Odüsszeusz menekült meg az árboc és egy gerenda összekötött roncsán. Újra átsiklott Szkülla és Kharübdisz között, s étlen-szomjan töltött kilenc nap után, a hullámoktól sodortatva, eljutott Ógügié szigetére, ahol Kalüpszó nimfa élt.

Mialatt Odüsszeusz így küzdött pusztá életéért, s minden erejével, eszével azon igyekezett, hogy hazajusson, odahaza, Ithakában fájó szívvel várt rá a felesége, Pénélopé, ősz öreg édesapja, Láertész, s a fia, Télemakhosz, aki közben derék férfivá serdült. Hármukon kívül alig valaki remélte már, hogy előbb találkozik vele, mint Hádész alvilági birodalmában.

Amint teltek-múltak az évek, mind sűrűbben köszöntöttek be Odüsszeusz várába az ország összes szigetéről, sőt Hellász más tájairól is az előkelőbbnél előkelőbb férfiak, hozták az ajándékot Pénélopé apjának, s cserébe kérték Pénélopé kezét.

— Dicső nevű férjed biztosan elpusztult már, légy a feleségem! — ostromolták a királynét. — Jer velem házamba, vagy ha úgy tetszik, maradok én itt melletted!

Amde Pénélopé szilárdan hitte, hogy Odüsszeusz hazatér, és udvariasan kikoszorúzta kérését. Végül is a kérők megegyeztek: rákényszerítik Pénélopét, hogy egyikükhöz feleségül menjen, mert amíg nem dönt, házában maradnak, és vendégül láttatják magukat. Nem kis fenyegetés volt ezt — hisz a kérők fokozatosan felszaporodtak százakká!

Mikor aztán visszatért hazájába Meneláosz király is, és semmi hírt nem hozott Ithaka királyáról, a leleményes Odüsszeusz felesége elhatározta, hogy magához hívatja az összes reménybeli vőlegényt:

— Kérőim, nemes ifjak, hát ha már a jelek szerint a hős Odüsszeusz elpusztult, ne siettesétek új nászom, várjatok, míg megszövöm a szemfődet! Nehogy megbotránkozva azt beszéljék majd az ithakai nők, hogy nem jut lepel férjemnek a sírban!

A kérők ebbe beleegyeztek. Pénélopé tehát szőtt, de amit nappal megszőtt, éjjel szétfejtette.

Az ősz öreg Láertész király ezt már nem bírta nézni, otthagya inkább a palotát, és kiköltözött szőlejébe, a csőszházba. Még jobban sértette azonban a kérők garázdálkodása az ifjú Télemakhoszt. Amikor közeledett Trója bevételének tizedik évfordulója, elhatározta, hogy véget vet az erőszakos dínomdánomnak.

Mikor épp azon tűnődött, hogy a túlerő ellenére mi módon ebrudalja ki a kérőket, vendég érkezett hozzá. Úgy mutatkozott be mint Mentész, a taphoszi királynak, Odüsszeusz barátjának fia. Télemakhosz keserű szóval elpanaszolta neki gyötrelmét. A vendég azt tanácsolta Télemakhosznak, hívja össze a gyűlést, adja ott elő kívánságát, aztán szólítsa fel a kérőket, hogy menjenek haza, végezetül pedig induljon útnak apja felkeresésére. No és ne feledkezzék meg a legfontosabbról: álljon bosszút a kérőkön — nyíltan avagy csellel!

Télemakhosz mindent úgy tett, ahogy Mentész tanácsa szolt. Odüsszeusz távozása óta első ízben tartottak gyűlést Ithakában. Nem hoztak azonban semmiféle határozatot, mert Leiókritosz, az egyik legdölyfősebb kérő erőszakkal feloszlatta a gyűlést; sőt Eurümakhosz, aki arcátlan-ságban nem maradt mögötte Leiókritosznak, nagy hetykén kijelentette, hogy ha Odüsszeusz visszatér, saját kezűleg végez vele, és feleségül veszi Pénélopét. Hiába mondogatta a gyűlésben a férfiaknak Mentór, Odüsszeusz barátja és Télemakhosz tanácsadója, hogy ne hagyják magukat megfélemlíteni; az erőszakkal szemben az öregek szava mit sem ér — erőn csak erő diadalmaskodhatik.

De Athéné nem hagyta magára Télemakhoszt szorult helyzetében. Miként előzően Mentész alakját, most a bölcs Mentór képét öltötte fel, és elment a kikötőbe. Megparancsolta Noémón hajósna, hogy készítsen egy sebes járatú hajót. Felszólította Télemakhoszt, szálljon be a hajóba; aztán küldte a vitorladagasztó jó északi szelet, és egész nap, egész éjjel kísérte a tengeren Télemakhoszt, míg csak ki nem kötött a fővenyes Püloszban.

Az agg Nesztór király igen-igen megörült, amikor betoppant hozzá trójai háborúbeli legkedvesebb bajtársának fia. Sokat mesélt neki Odüsszeusz hőstetteiről, de hogy mi lett a sorsa Odüsszeusznak azóta, hogy Trójából hazaindult, arról nem tudott semmit. Azt tanácsolta Télemakhosznak, menjen el Spártába Meneláosz királyhoz, aki utolsónak jött haza a háborúból, s biztosan találkozott Odüsszeusszal, vagy hallott róla. Barátsága fényes bizonyítékául gyors járatú szekeret bocsátott Télemakhosz rendelkezésére, és melléje adta kísérőül fiát, Peiszisztratoszt.

Két napon át járta a két ifjú a messzéniai és lakóniai tájak völgyeit, szakadékait, mire bejutottak a terebélyes Spárta gyönyörű palotái közé.

Meneláosz palotájában épp kettős lakodalmat ültek. Meneláosz a leányát, Hermiônát adta feleségül Akhilleusz fiához, Neoptolemoszhoz, egyidejűleg pedig a fiát házасította össze egy egyszerű spártai leánnyal. Meneláosz betessékelte két messziről jött vendégét a lakomaterembe. Azt se kérdezte, kicsodák, micsodák, honnan, merről jöttek; asztala terítve volt mindenkinek, aki beköszöntött hozzá, így akarván megfizetni a vendéglátásért, amiben hosszú útja során részesült teljesen ismeretlen emberek házában. Télemakhosz ámulva nézte a királyi palota pompáját — a magas tetőművet, a rengeteg bronzot és borostyánt, a fénylő aranyedényeket, ezüst- és elefántcsont tárgyakat.

— Nem lelek örömet e mesés kincsekben, noha sokat bolyongtam a világban, míg hazahoztam — mondta Meneláosz. — Mindent, az álmodat, az életemet megkeseríti az emlékezet, két ember emlékezete: a bátyámé, aki gyilkos kéznek esett áldozatul, miután hazatért a győztes háborúból, de még inkább kesergek az után az ember után, aki mindannyiunknál többet túrt, szenvedett, és még mindig távol van. Hogy zokog érte a nemes szívű Pénélopé, az öreg Láertész király s az ifjú Télemakhosz!

Apja említésére Télemakhosz könnyekre fakadt, de míg Meneláosz azon tűnődött, rokona-e Odüsszeusznak az ifjú, belépett Helené, s öszszecsapta a kezét:

— Ámulat fog el, mennyire hasonlít ez az idegen a hős Odüsszeuszra! Nem a fia, nem Télemakhosz, kit Odüsszeusz csecsemőként hátrahagyott, amikor értem, szemérmetlen kutya nőért a hajóhaddal Trója alá útra keltetek?

Amikor Nesztór fia megerősítette, hogy az ifjú csakugyan Télemakhosz, Meneláosz megölelte, s hogy örömmre hangolja, elbeszélt neki mindent, amit Odüsszeuszról az igaz szavú tengeri véntől, Próteusztól Phárosz szigetén megtudott: Odüsszeusz él, de Kalüpszó nimfa szigetén, s a nimfa gátolja a hazatérésben.

Télemakhosz kimondhatatlanul megörült a hírnek, de tüstént el is szomorodott. Késő éjszakáig törte a fejét, mi módon egyengethetné apjának a hazavezető utat. Senki ember fia nem tudta, hol fekszik a hatalmas nimfa szigete. Álmából is felriasztották a nehéz gondolatok, s amikor kinyitotta szemét, meglepetve látta, hogy dárdával a kezében a bagollyszemű Athéné áll a nyoszolyája mellett.

— Mielőbb térj haza, Télemakhosz, nehogy a kérők mindenedet fel-falják, s otthon találd még anyádat! Apja és fivérei azt tanácsolgatják anyádnak, menjen hozzá Eurümakhoszhoz, aki a legtöbb ajándékot ígéri. Aztán még mondok valamit: a kérők egy csoportja Szamosz szigete és

Ithaka közt les rád. Meg akarnak ölni, még mielőtt elérnéd a hazai földet!

Télemakhosz gyorsan visszatért Püloszba, és hajóra szállt. Amint a hajó elérte a sziklás Ithaka első hegyfokát, Télemakhosz kilépett a partra, a hajót pedig szokott útján a kikötőbe küldte.

Aztán gyalogosan Eumaios, a kondás kunyhója felé vette az irányt, hogy ott rejtőzzön el, és megüzente anyjának, hogy hazaért messzi újáról.

Eumaios őszinte örömmel fogadta Télemakhoszt. Mintha az édesapja lett volna, úgy örült, hogy ifjú gazdája nem esett bele a kérők kelepécéjébe. Aztán bevezette a kunyhóba, és ételt készített neki. A kunyhó sarkában, özbundával leterített leveles gallyon, egy ismeretlen öregember ült. Tüstént felállt, hogy átadja helyét a király fiának.

— Maradj csak, öreg! — szólította meg nyájasan Télemakhosz. — Mond meg inkább, ha kedved tartja, ki vagy, honnan jöttél!

Am az öreg nem bírt megszólalni, ezért aztán Eumaios mondta el dióhéjban, amit a vendégtől mostanáig megtudott. Trója alatt harcolt, úgymond, hazatérte után Egyiptomba költözött, ott elvesztette minden társát, s felkerekedett, hogy elmegy Szíriába. Azonban a tengeren vihar támadta meg, bárkája elsüllyedt, és sok szenvedés, viszontagság után a theszprotiaiak szigetére vetették ki a hullámok. Ott állítólag hallotta, hogy Odüsszeusz már hazafelé tart. Ide hozzánk úgy került, hogy megszökött a theszprotiaiaktól, mert el akarták adni rabszolgának. Úgy tervezi, hogy holnap bemegy a városba, és kéreget.

Azonban Télemakhosz hamarosan megtudta, hogy ebből a történetből mindössze az az egy igaz, amit Eumaios nem hitt: hogy Odüsszeusz már hazafelé tart. Hét év múltán ugyanis az istenek rákényszerítették Kalüpszót, hogy bocsássa szabadon Odüsszeuszt. Odüsszeusz erős tutajt készített, és tizennyolc napig utazott a tengeren, mire földet pillantott meg. Ámde abban a pillanatban észrevette őt Poszeidón, aki etiópiai látogatásáról volt hazatérőben. Feltámadt benne a régi düh, és háromágú szigonyával szétverte a tutajt. Odüsszeusz két álló napig hanyódott a tengeren, egy szál gerendán kuporogva. Harmadnapra valami part menti szirtekhez sodorták a hullámok. Minden erejét megfeszítve sikerült a gerendát bekormányoznia egy csöndes vizű kis folyó torkolatába. Mihelyt partra lépett, a kimerültségtől végigterült a földön, és tüstént elaludt. Az erőt adó álomból sikoltozás ébresztette fel. Nauszikaa szolgálói sikoltottak, akik fehérneműt mosni jöttek a királylánnyal a folyó

torkolatához. Odüsszeusz elámult Nauszikaa szépségén, és önkéntelenül kicsúszott a száján:

— Földi halandó anya szült vagy istennő vagy?

Nauszikaát meghatotta a bók, tüstént válaszolt. Megmondta, hogy Arété királynénak és a phaiákok boldog országa királyának, Alkínoosznak leánya. Elvezette Odüsszeuszt édesapja arany-, bronz- és kék zománcdíszítményekkel ékes palotájába, s Alkínoosz lakomát szerzett a vendég tiszteletére. Amikor a szeme világát vesztett dalnok, Démódokosz, az akháj vitézek trójai hőstetteiről énekelt, Odüsszeusznak kicsordult a könnye. A király kérdésére bevallotta, hogy egyike a megénekelt hősöknek, és elárulta a nevét is. Aztán elmesélte bolyongó vándorlása kalandjait, s mélyen meghatotta Alkínooszt. Néhány phaiák ifjú nem akarta elhinni, hogy a híres Odüsszeuszt látják maguk előtt, de Odüsszeusz meggyőzte őket mindjárt másnap: a király nagy sportjátékokat rendezett — s a vendég vitte el a pálmát! Mikor aztán megkérte a királyt, hogy legyen segítségére a hazajutásban, Alkínoosz eleget tett kérésének: olyan dús ajándékot adott neki, ami felülmúlta a tengerbe veszett trójai zsákmányt, és hajót bocsátott rendelkezésére. A phaiákoknak voltak a világon a legjobb hajói: sebesen siklottak, mint a gondolat, és nem volt szükségük kormányosra — meg kellett csak adni a rendeltetési kikötőt, s a legmegfelelőbb irányt tartva maguktól odajutottak. Egy ilyen hajón aztán Odüsszeusz végre eljutott hazájába. A phaiákok éjjel, míg aludt, kitették a partra a király ajándékaival együtt. Mikor aztán reggel felébredt, elrejtette a kincseket egy öblös barlang mélyén, s amint nekihasalt egy forrásnak, hogy szomját oltsa, nagy meglepetésére egy elnyűtt öregember képe nézett rá a víztükröből. Athéné változtatta el, nehogy a kérők ráismerjenek, és orvul meggyilkolják.

Az öregember, akit Télemakhosz ott talált Eumaiosz kunyhójában, nem volt senki más, mint Odüsszeusz. Nehéz volna megmondani, ki örült jobban: a fiú-e, amikor apja felfedte magát előtte, vagy az apa, amikor hús esztendő múltán meglátta a fiát. A találkozás határtalan öröme nem vetett árnyékot az sem, hogy Odüsszeusz már előzőleg Eumaiosztól megtudta, mit művelnek házában a kérők, s hogyan készülnek mindkettejük elpusztítására. Megvolt már a kész terve, mi módon rázza le nyakáról palotája garázda vendégeit, s mint Odüsszeusz valamennyi terve, ez is a bátorság, a lelemény és az erő hármas talpkövére épült.

Úgy határoztak, nem késlekednek a terv tettere váltásában. Télemakhosz titokban visszatért a városba, Odüsszeusz pedig vén koldusnak öltözve követte Eumaiosz kíséretében. Így minden feltűnés nélkül bejutott a palotába, és megismerkedett a helyzettel. Könnyűszerrel meg-

*Odüsszeusz lenyilazza a kérőket. Attikai vázakép az i. e. V. század első feléből.
(Berlin, Állami Múzeum)*

állapította azt is, ki maradt hozzá hű, s ki bocsátotta áruba becsületét. A kérők, mint rendesen, játékkal üzték el unalmukat, aztán asztalhoz ültek és lakomáztak. Télemakhosz behívta édesapját a lakomaterembe, hogy kéregetés leple alatt közlő szemügyre vegye a kérőket. Senki nem ismerte fel, csupán a kutya, a vén Argosz, de annak már annyi ereje sem volt, hogy lábra álljon. A kérők nyers, goromba szóval üzték maguktól a koldust, sőt Antínoosz megütötte, s Eurümakhosz zsámolyt hajított belé. Ám a nemes szívű Pénélopé a védelmére kelt, és szigorúan megtiltotta, hogy bárki is sértegesse a koldust az ő házában. Parancsot adott a ház öreg szolgájának, Eurükleának, hogy mossa meg a koldus lábát, amint a vendégnek kijár, és készítsen neki fekhelyet. De Eurükleia, Odüsszeusz hajdani dajkája felismert a koldus lábán egy sebhelyet — s Odüsszeusz elárulta neki kilétét. Lelkére kötötte azonban, hogy hazaérkeztéről hallgasson, mint a sír. Odüsszeusz hazatérte tehát titok maradt még Pénélopé előtt is.

Csakugyan legfőbb ideje volt már, hogy Odüsszeusz hazaérjen. Pénélopé minden eszközt kimerített, nem tudta már mivel elodázní férjhezmenetelét. Az utolsó próba elé állította hát a kérőket. Előhozatta Odüsszeusz íját, felállított tizenkét fejszét egy sorba, aztán ünnepélye-

sen kijelentette: aki átlövi a nyilat mind a tizenkét fejsze fokán, ahhoz megy feleségül.

A kérők ámulva nézegették a nehéz íjat, s az egyikük odanyújtotta Télemakhosznak, hogy ajzza fel; Télemakhosz háromszor is megpróbálta, de mindannyiszor kifogyott az erőből. Leiódész vette kezébe az íjat, hogy majd ő megbirkózik vele; noha nagy erejű ember volt, a keményen feszülő húr meg se pendült, hiába próbálgatta. Utána Antínoosz tett kísérletet, majd Eurümakhosz, és sorban az összes kérő — de hasztalan. Elhatározták tehát, hogy előbb, erőt gyűjtendő, esznek, isznak, és aztán újra megpróbálják. Amikor már bevedeltek jó sok bort, az öreg koldus szerényen megkérte őket, engedjék meg, hogy ő is próbát tegyen. Nevettek csak rajta, és szokásukhoz híven sértegették. Végül is Pénelopé közbelépésére megengedték neki a próbát. Az öreg kézbe vette az íjat, könnyedén kifeszítette a húrt, ráhelyezte a nyilat — s rögtön az első kísérletre mind a tizenkét fejsze fokán átsuhogott a rézhegyű nyílveszsző.

— Vendéged nem hozott szégyent a fejedre, Télemakhosz! Nem hagyott még el az erőm, s nem hagytak el az istenek! És most jöjjön, amit még kevésbé vártak a kérők!

E szavakkal Odüsszeusz ledobta magáról a kolduscondrát, kiszórta lába elé a tegezből a nyilakat.

— Az első próba sikerült. Ugyanúgy célba talál a többi nyílam is! — kiáltotta oda a kérőknek. Máris röpiült az első nyíl, és Antínoosz torkát verte át. A második Eurümakhoszt találta. A kérők szörnyű ordítással felugráltak az asztaltól, és rohantak a falon körbefutó fogashoz, ahová a fegyvereiket akasztották volt — csakhogy Odüsszeusz már előzően titokban kihordatta a fegyvereket. A kérőknek védelmi eszközül nem maradt más, csak a kurta pengéjű kardjuk meg a terem bútorzata. Mikor Odüsszeusz az utolsó nyílvestzőt is kilőtte, dárdával rontott nekik, és olyan pusztítást vitt végbe, mint az oroszlán, mely rátört a riadt birkanyájra. Senkinek sem kegyelmezett a teremben, kivéve a hírnök Medónt, aki nem fújt egy követ a kérőkkel, továbbá Phémiosz dalnokot, aki csak kényszerűségből énekelt nekik, és semmiben nem volt vétkes. Azonban a kérők közül egy sem élte túl ezt a napot, noha az áruló rabszolga, Melantheusz a fegyvereiket is visszahozta. Mind egy szálig elpusztultak a hűtlen szolgálkkal együtt, mint áldozati barmok a bosszú istennőjének oltárán.

A győztes Odüsszeusz húsz év múltával első ízben állt ismét palotájában mint Ithaka királya. De a végzet úgy rendelte, hogy ki kellett állnia még egy próbát — valamennyi közt az utolsót.

Pénélopé, akiben Odüsszeusz hosszú távolléte alatt kifejeződött a férfiakkal szembeni bizalmatlanság, nem akarta elhinni, hogy a férjét látja maga előtt, noha időközben Athéné visszaadta Odüsszeusznak eredeti alakját. Mikor Odüsszeusz ágyat kért, Pénélopé meghagyta a szolgálóknak, vessék meg a királyi ágyat — de ne a királyi hálóteremben.

— Asszony, mit mondtál! Ki vitte volna ki azt az ágyat a hálóteremből? Hiszen a lábai egy nagy olajfa törzséből vannak, melyet szántszándékkal a földben hagytam, amikor köréje felépítettem a hálótermet! Valaki tán lefűrészelte a törőt az ágyat és áthordta máshová?

— Ne haragudj rám, drága férjem, hogy nem borultam a nyakadba! — kiáltott fel Pénélopé. — Örökké attól borzadoztam, hogy valami férfi rászed! Águnk titkát azonban csak mi ketten tudjuk: most hát már meggyőzted a szívem!

Azzal, hogy az utolsó vitéz is diadalmasan hazatért a dicső trójai háborúból, még nem csitult el a fegyverzaj. A megölt kérők rokonai — szerte úgyszólván az egész akháj világban — bosszúvágytól égtek. Feltört a kérdés: testvérgyilkos harc áldozata legyen az a hős, aki a legtöbb szenvedésen esett át, és a kérők elpusztításával csak az istenek akaratát teljesítette?

Elszomorodott szívvel kereste fel atyját a bagolyszemű Athéné:

— Mondd, csakugyan éltetni akarod tovább a gonosz háborút, az iszonyú harci zajt? Nem tennéd meg inkább, hogy békességet szerezzen a szembenálló felek közt?

Így válaszolt erre az istenek legfőbb ura, az olümposzi Zeus:

— Hát nem jómagad eszelte ki, hogy Odüsszeusz hazatérjen és megbüntesse a kérőket? Most, miután bosszút állt, ím, ez a döntésünk: Odüsszeusz legyen ezután is a király, és mi feledést borítunk a fiak és fivérek elpusztítására! Szeressék egymást, mint azelőtt, bőség és béke viruljon!

Úgy történt, ahogy Zeus határozott — hiszen az olümposzi isteneknek semmi sem lehetetlen, ami összhangban áll a végzet akaratával. Véget ért hát a háborús viszály, véget ért a sok-sok szenvedés, ami a viszály istennőjének és a szerelem istennőjének vétkeiből, nemkülönben a trójai Parisz meggondolatlan cselekedetéből sarjadzott.

Nyolcadik fejezet

Csak versek és romok...

Elnémult a lant, végére jutottunk Homérosz verseinek, a költő elérte célját: Hellaszban beállt a béke. Befejeződött a története azoknak az embereknek, akik arra rendeltettek, „hogy hírük az eljövendők számára is fennmaradjon e költeményekben” — a legnagyobb költeményekben, amelyeket az emberi elme alkotott.

Hihetetlennek tetszik: e költemények abban a korban születtek, amikor az emberiség nem ismerte a vasekét, és megérték azt az időt, amikor az ember létrehozta a világűrjáró rakétát. S még mindig műélvezetet nyújtanak, a kiadás számát tekintve túltesznek a jelenkori költőkön, a világ minden táján olvassák őket — és olvasni fogják, amíg élet lesz a földön.

Amikor azt mondjuk, a homéroszi költemények a világirodalom legnagyobb költeményei, nemcsak arra gondolunk, hogy kiállták az emberiség kis híján száz nemzedéke értékítéletének próbáját. Nem gondolunk a terjedelmükre sem, noha tiszteletre indító: együttvéve 27 803 sor; ebből az *Íliász* 15 693, az *Odüsszeia* pedig 12 100. Vannak, természetesen, több sorból álló költemények is (horvát, kirgiz, üzbég eposzok), vannak régibb keletű versek is (sumér, egyiptomi, hettita versek), és magától értetődően, a háromezer nyelv mindegyikén (hozzávetőlegesen ennyi nyelven beszélnek és beszéltek az emberek ezen a földgolyón) születtek olyan költemények is, amelyek közelebb állnak az egyes korok és nemzetek érzületéhez. Eddig azonban — amióta csak költők és kritikusok vannak a világon — egyetlen kritikus sem helyezett egyetlen költőt Homérosz fölé, illetve Homérosz elé. Teljes joggal: nincs költői mű, mely felülmúlná a homéroszi eposzokat művészi tökélyben, gondolati gazdagságban, koncepcióbeli teljességben és — ami tán a legfontosabb — az egész emberi művelődésre gyakorolt hatásban.

„Kétségkívül minden idők legtökéletesebb műalkotása!” — jelentette ki Homérosz költeményeiről Gogol, és közömbös, hogy Gogolt idéztük, nem pedig Puskind, Goethét vagy Schillert, akik ugyanazt mondták, csak egy kicsit más szavakkal. Hasonlóképp nyilatkoztak mind, akiknek joguk van rá, hogy kimondják értékelő szavukat: Corneille és Racine, Tasso és Ariosto, Turgenyev és Tolsztoj, Kollár és Čapek. Ha

e mértékadó tekintélyek találomszerű felsorolásában nem akarjuk túllépni a húszas számot, a szobrászok közül csupán Michelangelót és Rodint, a festőkből pedig Rembrandtot és Rubenst említsük meg. Az esztétikusokat és kritikusokat képviselje, mondjuk, Belinszkij: „Homéroszt olvasva a művészi tökély lehető legnagyobb teljességét látjuk; de ez nem köti le egész figyelmünket, nem kizárólag ezt csodáljuk: jobban meglep és izgatóbban érdekel bennünket az óhellén világ. Ott vagyunk az Olümposzon az istenek között, ott vagyunk a harcokban a hősök közt, elbűvöl bennünket a nemes egyszerűség, a nemzeti hőskor varázslatos családiassága, mely valaha az egész emberiségre jellemző volt.”

Ha Homérosz művészete magával tudja ragadni az öt évezred és öt világrész műalkotásaiban tájékozott, modern embert, könnyen elképzelhetjük, hogyan hatott az antik világ embereire.

„Homérosz nevelte Hellászt — mondja Platon. — A hellének mindig tanítómesterüknek tekintették minden emberi helyzetben és ügyesbajos dologban, s minden életbevágó kérdésre nála kerestek és találtak feleletet.” Költeményeinek a görögök (később pedig szintűgy a rómaiak) életében nem kisebb — és pozitívabb — jelentősége volt, mint a zsidók életében a bibliának.

Homérosz nevelő hatása mindenekelőtt abban tükröződik, ami költeményeit valamennyi nemzet epikus költészetében egészen külön helyre teszi: „életigenlő humánus világszemléletében“ (I. M. Tronszkij). Homérosz alakjaiban az ókor szabad emberének legbecsesebb vonásai öltöttek testet; e vonások ápolása és továbbfejlesztése lényegesen elősegítette, hogy a kicsiny görög nép annak jussán, amivel az egyetemes emberi kultúra kincsesládáját gyarapította, a legnagyobb nemzetek közé nőtt fel. Homérosz hősei mintaképek, akikben minden görög ösztönzést talált az utánzásra, de intő példaul is szolgáltak neki. Mindamellet semmi sem állt távolabb Homérosztól, mint a közvetlen oktatás. Homérosz ábrázolt: megmutatta, milyen az igazi hősiesség a háborúban, hogyan viselkedik a bátor, kitartó ember a sors szeszélyei közepette, rámutatott az ész erejére, az igazságosságra — és felmagasztalta ezeket a nemes emberi tulajdonságokat. Ugyanolyan nagyszabásúan, pompázatosan mutatta be, milyen következményekkel jár, ha megszegik azokat a sarkalatos elveket, amelyekhez a görög ember igazodni tartozik. (Pld. az ismert *méden agan* — semmit túlságosan — elv megsértése Akhilleusz engesztelhetetlensége esetében.) Hányadmaga nevében beszél, mondjuk, Szarpédón, kifejezván óhaját, „hogy mindig másoknál

kiválóbb hős legyek, ha nem akarok gyalázatot hozni őseim származására!" Vagy a hősökben szüntelenül égő vágy: „tisztá és dicső emléket hagyjak fiaimra és unokáimra“!

Homérosz a háborúra is, a békés életre is nevelte a görögöket; mind a kettő fontos volt nekik, mert a háború és béke szinte egyenlő arányban oszlott meg az ókori Görögország egész történelmén. S ha a homéroszi költemények háborús költemények, semmi esetre sem szabad bennük a háború dicsőítését látnunk. Homérosz szemében a háború — inkább az istenek, mint az emberek akaratából bekövetkező — szükséges rossz, amit az emberek minden erejüket latba vetve kölcsönös kiengesztelődéssel leküzdhetnek. Ez persze nem gátolja a harci bátorság magasztalásában: ugyanolyan lelkesedéssel ábrázolja a görögök hősiességét, akik közmeggyőződés szerint igazságos háborút viselnek, mint a trójaiak vitézségét, akik hazájukat védik. A háborúval szembeállítja a békés munka világát, a rendezett állami és családi viszonyok közt folyó életet. („Nincs bizony semmi szebb, semmi jobb annál, mint ha egy lélekkel, egy érzülettel vezeti a házat férj és feleség.“) E két világ szembeállítása nem hagy kétséget afelől, kié Homérosz rokonszenve — éppúgy, mint a névtelen sorkatonák háborúellenességének hangsúlyozása vagy a harci jelenetek szinte naturalisztikus ábrázolása. Sosem áztat bennünket, hogy lehet „humánus módon“ is háborút viselni, és egy pillanatig sem ringat senkit abban az illúzióban, hogy a háború borzalmai kiküszöbölhetők másként, mint a háború kiküszöbölésével. Látja a háború színét is, fonákját is: látja a hősöket, de látja az iszonyú öldöklést is — és senki ezt utána nem ábrázolta megrázóbban: sem Goya *A háború borzalmaiban*, sem Barbusse *A tűzben*, sem Mailer a *Mezítelenek és holtakban*.

A legnagyobb — s történelmi távlatból nézve kétségkívül a legértékesebb — hatást a régi görögök esztétikai nevelésére tette Homérosz. „Homérosz dicsőítette az állatokat és növényeket, a vizet és a földet, a fegyvereket és lovakat“ — mondja Dión Khrüszosztomosz. Legyen az bármi, amit említ, nem tud továbbmenni anélkül, hogy ne dicsérné, ne magasztalná. Az egyetlen embert is, akit ócsárol, Therszitészt mennydörgő hangú szónoknak nevezi. Semmi kétség, hogy a szüntelen törekvés, amellyel Homérosz mindenben kereste és magasztalta a szépet, döntő szerepet vitt a görögök művészi ízlésének kifinomodásában. E finom műízlésnek köszönheti az emberiség Iktínosz és Kallikratész épületremekeit, Apellész és Dúridész festményeit, Aiszhülosz, Szophoklész és Euripidész drámáit, Szkopasz és Práxitelész szobrait vagy a világ csodáját: Pheidiasz olümpiai Zeusz-szobrát. (Egyébként maga

Pheidiasz jelentette ki, hogy ezt a szobrot az *Íliász* első éneke 528—530 sorai alapján alkotta. Hasonlóképp nyilatkozott Aiszkhülosz is, aki Shakespeare mellett az emberi szenvedélyek legnagyobb drámaírója: „Csak morzsát szedtem Homérosz lakomájának dús asztaláról.”)

Ha Anatole France mondhatta, hogy a párizsi varrónőknek nem lehet rossz ízlése, mert gyerekkoruk óta ott sorakoznak szemük előtt a Szajna-parti épületek, ugyanúgy elmondható az is, hogy a régi görögöknek, akik gyerekkoruktól fogva tanulták Homérosz verseit, nem lehetett meg nem teremniök azokat az építészeket, szobrászokat, festőket, költőket és drámaírókat, akiknek műalkotásai elérték, amit a művészi tökély tetőfokának hívunk. Olyan tökélyről van itt szó, amelyet a későbbi ezredévek művészei csak elvétve múltak felül, de annál gyakrabban utánóztak.

Ám a görögök Homéroszt nemcsak költőnek tartották (mégpedig *kat exokhén* költőnek: ha a görög ember minden további megjelölés nélkül azt mondta „költő”, Homéroszt értette), hanem történésznek is. Más szóval: Homérosz költeményeiben a görögök valóban megtörtént események emlékkönyvét, valóban élt hősök emlékművét látták.

Az *Íliász* és *Odüsszeia* tartalmának történelmi hitelességét az ókorban nem vonta kétségbe senki, a történészek sem — a „történetírás atyjától”, Hérodotosztól kezdve az „ókor utolsó történészéig”, Ammianusig. Rendjén való volt az is, hogy ezekben a költeményekben a történelmi események leírását mítoszok és legendák előzik meg, mivel a történelem egyike azoknak a tudományágaknak, amelyeknek magyarázását nem lehet az elején kezdeni. A kritikus szemléletű Thüüküdidész is az összes homéroszi hőst olyan embereknek tartja, „akik földi kenyéren éltek”; csupán a tetteiket találta „költői leleménnyel kissé megszépítetteknek”. Figyeljük meg: csak „kissé megszépítetteknek”.

Az ókori ember felfogása szerint valamely ábrázolt esemény (főképp történelmi esemény) hitelességét sosem csorbította az, hogy olvashatóan, lenyűgözőn, szépen — vagy egyenesen vers formájában — írták meg. Sőt Arisztotelész, az ókor egyik legnagyobb gondolkodója több „valódiságot” tulajdonított a költészetnek, mint a történetírásnak, mivel a történésznek elég volt leírnia a puszta eseményt, míg a költőnek meg kellett ragadnia az ábrázolt esemény lényegét és értelmét. Mi ugyan nagyobb követelményeket támasztunk a történetírókkal szemben, de itt most nem célunk, hogy Arisztotelész felfogását taglaljuk: csupán annak magyarázatául idéztük, miért tekintette az ókor Homérosz költeményeit hű történelmi leírásnak — valóságos történelemnek.

Támogatta ebben a meggyőződésében az ókort az is, amit „tárgyi

emlékeknek“ hívunk. Görögország átélte már a maga előklasszikus, klasszikus és utóklasszikus korát — de Argoliszban még mindig álltak a műkénéi és tírünszi vár romjai, még mindig nem tűntek el a föld színéről Ithaka, Pülosz és Orkhomenosz palotái. Még az i. sz. II. század végén ellátogatott ezekre a helyekre Pauszaniasz, és *Hellász* című munkájában leírta azt a helyet, ahová a Trójából hazatértük után meggyilkolt Agamemnónt és társait temették.

És Trója sem enyészett el az antik világ számára! Miután a győztes akhájok a földrázó Poszeidónnal romhalmazzá változtatták, létrejött „Új Ilium“. (A trójai menekültek — a Vergilius *Aeneis*ében megénekelte római hagyomány szerint — Aineiász vezetésével húsz bárkán elhajóztak nyugat felé, és hosszas bolyongás után megtelepedtek Itáliában; Aineiász fia, Aszkaniosz a latinósított Iulus néven megalapítója lett annak a nemzetségnek, amelyre Caesar visszavezette származását.) Új Iliumról egész sereg közlés maradt fenn, egyebek közt több olyan is, amelyekből kideríthető, hogy az új város Priamosz Trójájának helyére épült. Hérodotosz szerint görögországi hadjárata előtt (i. e. 480-ban) ellátogatott Új Iliumba Xerxész perzsa király, és a trójai Pergamoszban ezer tulkot áldozott Athéné istenasszonynak. Xenophon szerint száz évvel később Mindarosz spártai hadvezér látogatott el ide. Arrianosz szerint járt Új Iliumban Nagy Sándor is, és még fegyvereket is talált; ezeket aztán — hogy szerencsét hozzanak — ütközetbe indulva a sereg élén hordoztatta. Abban az időben, amikor az időszámításunk szerinti nulladik esztendőt írták, az egész ismert világot bejártában ellátogatott Trójába a „földrajz atyja“, Sztrabón, és részletes leírást készített róla.

Sztrabón csak a saját szemének hisz, mi is hihetünk hát neki. „Trója, amelyről oly sokat beszélnek, (Kis-)Ázsia legészakibb partvidékén fekszik — írja a *Geographika* XIII. könyvének bevezetőjében. — Noha romokban hever, leírásunkban sok helyet szentelünk neki. Az olvasó szíves türelmét kell kérnünk, mert ez a részletesség nem is annyira nekünk, mint inkább azoknak az embereknek róható fel hibául, akiket érdekelnek a régi, híres dolgok. További indok a sok-sok nemzet — görög és nem görög —, amelyek ezt a földet lakták, azonkívül a nagyszámú író, akik Trójáról — nem mindig elég világosan — írtak. Első helyen kell itt említenünk Homéroszt...“

Eszerint Priamosz Ilionjának (vagy pontosabban: Priamosz várának) romjai időszámításunk kezdetén még léteztek, és alattuk, illetve mellettük terült el Új Ilium. Sztrabón mégis feltette a kérdést: „Ezek a romok csakugyan Priamosz várának maradványai?“ Megvolt rá min-

den oka, hogy feltegye magának ezt a kérdést. Hiszen a hagyomány nem volt mindig „egészen világos“, és a homéroszi Trója már neki is „őkori“ volt: — a görög történészek trójai háborúról közölt adatai szerint — annyi évszázad választotta el tőle, mint bennünket Mojmír Velehradjától (melyet régészeinknek máig sem sikerült megtalálniok)!

Elég azonban a kritikus szemléletű tudós bátortalanul feltett kérdése, hogy elsöpörje a hit több százados bizonyosságát? Hogy vitássá váljék, hol volt Ilium? Vagy egyáltalán létezett-e Ilium?

Az ókor egyetlen bölcselője, aki szkeptikus álláspontot foglalt el ezzel a hittel szemben, a cinikus Démétriosz volt — s pusztán véletlen, hogy a Szkepszisz nevű városkában született? Egyébként az ókor nem hagyta magát megingatni hitében. Az Aiszkhülosz, Euripidész és Szophoklész tragédiáiban, Vergilius, Ovidius verseiben, a szobrászok és festők sok-sok remekművében újjáéledő homéroszi motívumok csak megerősítették benne. S az antik világ ezzel a hitével szállt is sírba — Görögországban, Rómában és Alexandriában.

Ezer évig, sőt tovább nőtt aztán a feledés füve a műkénéi uralkodók sírján s a tírünszi bástyafalakon, Pülosz palotáit befűtta a fővény, és Trójára ráborult a történelmietlenség fátyla.

Csak a halhatatlan versek maradtak meg.

Amikor az időszámításunk szerinti XVIII. században — a felvilágosodás, a racionalizmus és criticizmus századában — a modern tudomány módszerével kezdték olvasni a homéroszi költeményeket, tartalmukból nem maradt meg más, mint a költői képzelet szüleménye. Páratlan művészi értéküket, természetesen, elismerték, sőt magasabbra helyezték, mint az ókor óta bármikor (épp ez volt tanulmányozásuk fő indoka), de...

...hogyan hihetett a modern tudós olyan hősök történelmi létezésében, akiket istenek nemzettek földi anyákkal? Hogyan hihetett olyan költemények történelmi valóságában, amelyek azzal kezdődnek, hogy Apollón nyilakat lövöldöz a trójai síkon az akháj seregbe, s azzal érnek véget, hogy Ithakában a meghasonlott akhájok közt Athéné istennő közvetíti a békét?

Hogyan hihetett holmi Trója, illetve őskori Spárta vagy Agamemnón küklóptikus várának történelmi létezésében, amikor nem láthatta még a romjaikat sem? Az akhájok földje akkoriban török uralom alatt állt, és egy görögországi út veszélyesebb volt, mint tíz néprajzi expedíció

a perui fejedelmek közé — hiszen azzal, hogy Törökországba ment, a császári követ is az életét kockáztatta, vagy legalábbis vállalta az esetleges bebörtönzést!

Végül is a tudósoknak sikerült bebizonyítaniuk, hogy az ércnél és kőnél maradandóbb emlék, amelyet Homérosz a trójai háború hőseinek állított, semmi egyéb, mint ókori mítosz. Sőt Homéroszról is kijelentették, hogy mitikus alak, és Tróját Mükénével együtt áthelyezték a mesék birodalmába — valahová Ophir vagy Atlantisz szomszédságába.

II

FELFEDEZÉSEK KÖNYVE

**Vojtech
Zamarovský**

Kilencedik fejezet

„Én megtalálom Tróját!”

Kezdjük mindjárt azzal: Trója a mesék birodalmából visszatért a valóság világába!

Mi maradna a legérdekfeszítőbb detektívregényből, ha előre megtudnók a végét? Ilyesmi azonban a Trója felfedezéséről szóló történetnek nem árthat. Olyan izgalmas kalandregény ez, amelynek hőseit és mozzanatait csak Alexandre Dumas találhatta volna ki. A legkülönösebb pedig az benne, hogy színtiszta igaz történet. Főhőse 1822. január 6-án született egy bükkerdő közepén meghúzódó mecklenburgi falucskában, melyet németül Neubukownak hívnak, és 1890. december 26-án halt meg Nápolyban. Johann Ludwig Heinrich Julius Schliemann volt a neve.

A hosszú név — amelyből a Heinrich maradt meg — volt az egyetlen kincs, amit a tizenegy gyermekes Ernst Schliemann ötödik gyerekének adományozhatott. Ernst Schliemann mint evangélikus lelkész szegény volt, mint a templom egere, amellet furcsa, különös ember: az akkori időkhöz mérten meglehetősen — a mi korunkhoz viszonyítva kitűnő — humanista műveltséggel bírt, s széles körű érdeklődése többek között kiterjedt az ókori költészetre, régészetre, nemkülönben az italozásra és a nőkre. Végül is az utóbbi kettő diadalmaskodott. Ernst Schliemann a szó szoros értelmében elitta a parókiát és a papi méltóságát, vándorlóként tekergett a világban, bizonyos ideig volt kocsmája is, amelyben ő volt a legtöbbet fogyasztó vendég. Erre azonban már később került sor, amikor meghalt első felesége, Heinrich édesanyja.

Akkoriban — Neubukowban, azután Ankershagenban, ahová 1823-ban átköltözött — volt még ráérő ideje és kedve, hogy a gyerekeknek meséljen. Mivel abban az időben a Grimm testvérek még nem adták ki mesegyűjteményüket, a lelkész úr maga gondolt ki egy sereg mesét, s témáért az *Íliász*hoz, az *Odüsszeiá*hoz meg az *Aeneis*hez nyúlt. A gyerekek szájtátva és lelkesedve hallgatták a meséket (mint minden gyerekek, akinek a görög és trójai hősökéről regélnek, kétezer esztendővel ezelőtt csakúgy, mint ma). A legbuzgóbb hallgató Heinrich volt. „Egész

*Ankershagen. A ház,
amelyben Schlie-
mann gyermekkorát
élte. Itt jelentette
ki hétéves korában:
„Én megtalálom
Tróját!”*

későbbi munkámra hatással voltak ezek a zsenye gyermekkori élmények.

„Gyermeki együgyűségében” készpénznek vett mindent, amit mesélő apjától hallott. Ugyanígy elhitte azokat a rémhistóriákat is, amiket a dajkája mesélt neki. Élt valaha Ankershagenban egy Brandenkierl néven ismert Hennig von Holstein lovag. Elevenen megsütötte, úgy mond, a lelkészét, aki elárulta a mecklenburgi hercegnek, hogy orvul rá akar törni. Büntetésül aztán halála évfordulóján kibújt a sírból selyemharisnyás lába. Heinrich nap nap után ott várakozott a temetőben, de mert a láb nem mutatkozott, kérte apját, ássa fel a sírt, és derítse ki rejtelmét. Ámde a sír pontos helyét kutatva a lelkész úr megállapította, hogy a gonosz lelkű Brandenkierlt lovaghoz méltón az eklézsia templomában temették el. Heinrich, amikor hallotta, hogy apja pénzhányra panaszkodik, azt tanácsolta neki, ássa ki a városon kívül levő pogány sírhalom aranybölcsőjét, amiről édesanyja mesélt, vagy Hennig lovag aranyait, melyeket (ugyanazon forrás szerint) az ankershageni vár kerek tornya tövébe rejtettek el. Miért ne sikerülne ez apjának, amikor példának okáért a szomszédos Ramshagenban von Grundlach úr a saját szántóján a régi rómaiak idejéből származó, sörrel teli fahordókat ásott ki.

Ezeket a történetkéket megemlíti Schliemann valamennyi életrajzírója, s közvetlenül tőle veszik (az 1881-ben megjelent *Ílios* című könyve előszavából). A következő két epizódot is banálisnak vehetnők, ha...

Dióhéjban: a fiúgyerekek az egész világon szeretnek katonásdit,

háborúsdit játszani, s a német gyerekek e tekintetben határozottan nem képeznek kivételt. Schliemann és pajtásai azonban nem választották példaképül a „főrangú legényeket“, mint mondjuk I. Vilmos császár és Wallenstein avagy Gneisenau, hanem — a tiszteletes úr meséi hatá-
sára — a trójai háború hőseit. Mindenki tetszése szerint lehetett két vagy három hős is (csupán Hektórral voltak nehézségek: senki sem akart Hektór lenni, „mert ez nem keresztény név, így csak kutyát vagy katolikust lehet hívni“). Helené szerepét a szomszéd faluba, Zahrenba való Minna Meinck töltötte be, Akhilleusz és Odüsszeusz pedig Heinrich Schliemann volt. A kis Heinrich alakította továbbá az olümposzi istenek többségét, és Zeusz szerepéhez saját kezűleg készítette el a „sors aranymérlegét“.

A másik kis epizód bekerült a történelembe. 1839 karácsonyára Heinrich Schliemann a harisnyán és a szokásos praktikus dolgokon kívül, amelyeket amúgy is meg kellett volna kapnia, kapott egy nagy könyvet. Noha még csak negyedéve járt iskolába, maga el tudta már olvasni a könyv címlapját: *Világtörténelem gyermekek számára*. Írta Dr. Georg Ludwig Jerrer seelandi püspök és koppenhágai teológiai tanár.

A rikító, többszínnyomású képekkel illusztrált könyv a gyerekek keresztény szellemében való nevelése céljából kiadott, szálnalmas fércmű volt, de Heinrich Schliemann lelkesedéssel vette kézbe. Szaporán lapozott, és futott végig a vízőzönt, Szodoma és Gomorra pusztulását, valamint az Úr mindenhatóságának egyéb bizonyosságait tükröztető jelene-
teken, mígnem megtalálta, amit keresett: az óriási fallal körülvett, égő város képét: „Aineiász atyját, Ankhízeszt a hátán cipelve, s fiát. Asz-
kanioszt kézen fogva menekül az égő Trójából.“ A háttérben a nyitott kapun égő fáklyákat lobogtatva özönlik be a görög sereg, s mindenek tetejében ott trónol az óriási faló.

— Édesapám, tévedtél a minap, amikor azt mondtad, hogy soha semmiféle Trója nem létezett! Jerrer biztosan látta, ha ilyen szépen megfestette!

— Költött kép az, fiam!

— S csakugyan olyan magas fala volt Trójának?

— Minden nagy várost valaha fal vett körül — bölintott a lelkész.

— Akkor hát Trója falai sem tűnhettek el. Biztosan csak betemette őket a föld ... mint azt a három várost a Vezuv tövében.

— Előfordult az ilyesmi. Csakhogy Trója esetében nem szerezhettünk róla meggyőződést. Még ha valóban létezett volna is ... Senki nem tudja, hol állt!

— Nohát tudd meg: ha nagy leszek, én megtalálom Tróját!

A kis Heinrich elhatározta, hogy azonnal nekilát a nagy munka (és „nemes életcél megvalósítása“, amint apja mondta) előkészületeinek. Mindenekelőtt társat keresett és talált Minna Meinck személyében. „Megbeszéltük, hogy ha felnövünk, összeházasodunk, feltárjuk az összes ankershageni rejtelmet, aztán megkeressük és kiássuk Tróját. Nem tudtunk szebbet elképzelni, mint hogy a múlt emlékeinek kutatásával töltjük az életet...”

Felkészülését nem szakította félbe édesanyjának 1831-ben bekövetkezett halála és az sem, hogy el kellett válnia Minnától. Édesapja ugyanis elküldte fivéréhez Kalkhorstba. Egy Andreas nevű bölcsészhallgatótól egy esztendő alatt elfogadhatóan megtanult latinul, úgyhogy — tízéves korában! — 1831 karácsonyán egy, a trójai háborúról, valamint Agamemnón és Odüsszeusz hazatéréséről írt (noha grammatikailag nem is egészen hibátlan) latin nyelvű munkát vihetett haza apjának karácsonyi ajándéku.

Tizenkét éves korában gimnáziumba ment Neustrelitzbe. Mindjárt a harmadik osztályba tették. Jól tanult, de a tanárai bizonyos tartózkodó magatartást tanúsítottak iránta, diáktársai pedig kerülték. „Miért néznek le, mint Therszítészt?” Azért, mert — de ő ezt még nem tudta — édesapját megfosztották állásától. Könnyű kitalálnunk, milyen okból: egy hosszú eljárás végén, azzal a feltétellel, hogy mindent megtérít, engedélyezte neki a bíróság, hogy közzétégyen egy nyilatkozatot, mely szerint „pénztárában semmi hiány nem találtatott”.

Három hónap elteltével, egyrészt az apja, másrészt a vásott cipője miatt az igazgató azt tanácsolta neki, menjen át a réalba: „hiszen maga is beláthatja, hogy nem való az ifjú urak közé”. A kis Schliemann jól érezte magát új diáktársai között. A mesteremberek és az „ifjú urak” lakájainak fiai nem különböztek tőle, mert nem volt rajtuk jobb kabát, s nem vetettek súlyt szüleik „becsületére és rangjára” (ami ugyan két fogalom, de a gimnáziumban egybefolyt). Azonban két év múlva ez a stúdium is véget ért, mert nem akadt senki, aki a lakás, a koszt és a könyvek költségét fedezze. Minna Meinck rokonai tanonchelyet kerítettek Schliemann-nak a közeli Fürstenbergben.

Fölöttébb előnyös hely volt: mindössze három mérföldre Neustrelitztól, koszt, lakás, csak napi tizenhat órás munkaidő, s a tanításért nem kellett fizetni! „Öt és fél esztendőt szolgáltam a fürstenbergi vegyesáru-kiskereskedésben; az első évben Holtz úrnál, aztán pedig” (amikor Holtz úr meghalt, a felesége boltostul, tanoncostul eladta az egész leltárt) „az utódjánál, a jóságos Theodor Hückstaedt úrnál. Az volt a munkám, hogy árusítottam a heringet, vaját, bundapálinkát, sőt,

tejet, cukrot, olajat, faggyúgyertyát stb., és daráltam a krumplit a pálinkafőzőbe, söpörtem a boltot, meg egyéb hasonló tennivalókat végeztem. A bolt annyira szegényes volt, hogy évi forgalmunk nem tett ki többet 3000 tallérnál, és szerencsésnek tartottuk azt a napot, amikor 10—15 tallér forgalmat csináltunk... Reggel öttől este tizenegyig munkában töltöttem az időt, és egy szabad percem sem maradt a tanulásra. Egyébiránt csakhamar elfelejtettem azt a keveset is, amit az iskolában tanultam, de a megismerés vágyát, a tudományszeretetet sem akkor, sem azóta nem vesztettem el soha. Így hát halálom napjáig sem felejttem el, hogy egy este..."

1840 ősze táján volt, Schliemann épp az üres boltot söpörgette. Nagy zajjal kitárult az ajtó, és a helyiségbe berontott egy részeg ember. Nekidült a pultnak és nagyot ordított:

— Pálinkát!

Schliemann megszeppent, s egy pillanatig habozott, de a vendég, akinek a külseje molnárlegényre vallott, megismételte a parancsot:

— Szolgáld ki, fattyú, az intelligens vendéget, úgy nézz rám, hogy tanult ember vagyok! *Ménina aeide, theá, Péléiadeó Akhilléosz*... Halod?

— Szépen hangzik — mondta Schliemann, és töltött egy pohárka pálinkát.

— Hogyisne hangzana szépen, amikor Homérosz írta! De tudod is te, ki volt Homérosz! Istennő, haragot zengj, Péleidész Akhilleuszét... Érted?

— Így kezdődik az *Íliász*! — kiáltott fel Schliemann. — Valamikor én is tanultam, de ezt édesapámtól tudom. Édesapám lelkész volt...

— Az enyém is, pajtás! S szintén kirúgtak az iskolából, ugye?! Töltsd meg akkor hát még egyszer! Amint, nem is tudom már, ki mondja: *Carpe diem*! A változatosság kedvéért ez latinul van, és azt jelenti: Igyál, amennyi beléd fér!

Schliemann töltött, és megkérte a molnárlegényt, szavaljon el neki még néhány sort Homérosztól.

— Ingyen csak a halált adják! Fizess egy kupicát! Nekem is pénzembe került az iskola!

„...s ama estén ez a molnárlegény (név szerint Neiderhoffer) szenvedélyes pátoossal skandálva elszavalt nekem több mint száz sort Homérosztól. Noha egy szót sem értettem belőle, a dallamos nyelv mély benyomást tett rám, úgyhogy nem tudtam ellenállni szerencsétlen sorom fakasztotta könnyeimnek. Háromszor kellett hogy elismételjek nekem a molnárlegény az isteni sorokat, s jutalmul három kupica pálin-

kát fizettem neki, nem sajnálva az összes vagyonomat kitévő néhány pfenniget.”

A részeg molnárlegény szavalta verssorok kibillentették egyensúlyából Schliemannt. Megvalósíthatja-e valaha Minnával, aztán Trójával kapcsolatos terveit? Mint boltossegéd biztosan nem. Ha tudós volna, mint Winckelmann, a híres régész...

Kétségbeesve tünődött. Tulajdonképpen miért nem tanulhatott? Mert apjának nem volt pénze. Miért nem volt apjának pénze? Mert keveset keresett és sokat költött. Miért költött annyit? Mert nem tudott gazdálkodni, s nem bírt uralkodni szenvedélyein. Ez az átkozott pénz kell. Talán egymillió tallér, talán több! Mindenesetre több kell rá, egybekelhetne Minnával, és kiáshatná Tróját! Csakhogy arra nagyon sok pénz kell. Talán egymillió tallér, talán több! Mindenesetre több kell rá, mint amennyit Hückstaedt úr egész életében megkeres.

Fürstenbergben sose lesz belőle milliomos. Esetleg még Hamburgban... Nem, csakis Amerikában! Mindenkitől azt hallani, Amerika a korlátlan lehetőségek hazája... Mi úton-módon jusson ki azonban Amerikába? S mindenekelőtt — hogy kerüljön el Fürstenbergből?

Össze kell kuporgatnia az útiköltséget. Vagyis: többet kell dolgoznia, hogy többet keressen. Az olyan munkában, amelyet most végez, még ugyan senki meg nem gazdagodott, de... Egyelőre azonban nincs más lehetőség. Egész biztosan megtalálja majd a kivezető utat. Más különben keresztet vethet a terveire!

A megoldás nem sokáig váratott magára. Csak most értjük meg egészen, mennyire szerencsétlen volt Schliemann helyzete. „Hirtelen jött, mint a csoda. Amint egy túlságosan nehéz hordót akartam fel emelni, valami megpattant a mellemben, s vért hánytam. Nem végezhettem tovább munkámat...” A jó Hückstaedt úr készséggel elengedte a használhatatlanná vált segédet.

Schliemann felkereste apját, aki a közeli Gehlsdorfbán lakott második feleségével és két újabb gyermekével. Üzlete volt, de amikor a fia betoppant, épp csőd előtt állt.

— Anyai örökrészedért jöttél? — kérdezte. — Az utolsó fillérig kifizetem! Száztizenhét tallért örököltél. Ha levonom belőle, amit a ruházatodra, lábbelidre, iskoláztatásodra költöttem, marad kerek huszonkilenc tallér. Csakhogy most nincs meg!...

— Azt is elittad? — ártotta bele magát a dologba az új feleség.

Szörnyű veszekedés támadt, s a beteg Schliemann legjobbnak látta, ha észrevétlen távozik.

Életrajzában nem ír erről a látogatásról. Csak a testvéreinek írt későbbi leveleiben említi: „Kétségbeesésemben elmentem gyalogszerrel Hamburgba. Ott sikerült megfelelő helyet találnom.“ Lindemann úr, majd később Deyck úr boltjában dolgozott mint elárusító. „Mivel a mellemenben érzett súlyos fájdalmak miatt nem végezhettem nehéz munkát, főnökeim hamarosan rájöttek, hogy fölösleges vagyok nekik, így hát nyolc napnál tovább egy helyen sem tartottam ki.“ Annál is inkább sajnálta Schliemann a dolgot, mert évi száznyolcvan tallér fizetést ígértek neki — vagyis semmivel sem kevesebbet, mint amennyit Hückstaedt úr ugyanannyi idő alatt keresett.

Egyébként Schliemann rajongott Hamburgért — már amennyire az ember rajonghat egy városért, amelyben éheznek. Úgy tetszett neki, hogy álmodik: a világvárosi kikötő óriás forgalma, a sok ezer gázlámpa lenyűgöző fénye, az árbocerdő, a szemet, száját elállító áruasztagok, mindenütt a nagy bőség, hivalkodó jólét.

— Hercegek ezek a hintón járó, szőrmebundás urak? — kérdezte társától, akivel munkakereső útján összehozta a sors.

— Nem. Kereskedők! Export-import. Az ilyen vállalkozás többet ér az aranybányánál!

Egy hónapig keresett munkát.

— Ért a könyveléshez?... Tudna dolgozni mint levelező? Tud nyelveket?

A válasz, amit adhatott, s amit aztán kapott, egy és ugyanaz volt: Nem! Elhatározta hát, hogy búcsút mond Hamburgnak, és kimegy Amerikába. Azonban, hogyan jusson ki Amerikába pénz nélkül? Hát — mint hajómunkás vagy mint potyautas, édes mindegy! S amikor aztán már a második hete ténfergett a kikötőben, s hol ennek, hol annak a hajónak ajánlotta fel szolgálatait, megszólította egy jól öltözött úr, aki mecklenburgi tájszólásban beszélt:

— Azt mondd, Schliemann-nak hívnak? Nem vagy te a fia Luise Bürgernek, aki Sternbergben lakott, és Schliemann lelkészhez ment feleségül?

— De igen.

— Valóban egész anyád vagy. Gyerekkoromban együtt játszottam vele. Várj csak, majd én elintézem valahogy a dolgot!

Semmi sem hangolja úgy fel az embert, mint az a tudat, hogy makacs elszántsággal ki tudja csikarni a szerencsét. Az ügynök J. F.

Wendt teljesítette ígéretét. Elintézte Simonsen kapitánynál, hogy felveszi hajójára Schliemannt mint kajütszolgát. Kétárbocos gyorshajóról volt szó, *Dorotheának* hívták, s útja, célja a venezuelai La Guayra kikötő volt.

Schliemann eladta a télikabátját és spanyol nyelvkönyvet vásárolt. Mire átszelik a tengert, betéve tudja majd a könyvet.

A *Dorothea* 1841. november 21-én kifutott a hamburgi kikötőből. December 11-ről 12-re virradó éjszaka Texel szigete közelében hajótörést szenvedett a viharban.

A „Texel” szó fölöttébb spanyolosan hangzik, Texel szigete mégis a holland partok mentén fekszik. A kétárbocos gyorshajó csak eddig jutott el három hét alatt. Alig hagyta el Hamburgot, szélcsend miatt vesztegelt egy ideig a nyílt tengeren, majd a légáram Helgolandig vitte, ott váratlanul valóságos orkán keletkezett, s a *Dorotheát* nekivágta a sziklás partnak. A pusztta életén kívül senki se mentett meg semmit — csak Schliemann vagyonkáját vetette ki a tenger másnap a partra: vagyis megkerült a kis bőrönd, benne a fehérnemű, a spanyol nyelvkönyv meg az ajánlólevelek. „Voltaképp nagyobb szerencsével jártam, mint Odüsszeusz.”

Hollandia csak az első nap volt a phaiákok országa. Alkínoosz király szerepe a porosz konzulnak jutott, aki megfizette az útiköltséget Schliemann-nak Amszterdamba. Ott aztán Schliemann is elkövette azt a megdöglöttségét, amit a legtöbb kétségbeesett ember elkövet, ha még az éhség is kínozza — jelentkezett az idegenlégióba. Csakhogy a katonai uraságoknak megvannak a maguk szilárd elvei: aki valamely gyarmatra indul meghalni, egészséges legyen, mint a makk — akkor köphet majd csak vért, ha átlőtték a tüdejét.

„Mivel szerény anyagi eszközeim végleg kimerültek, nem maradt más hátra, betegséget színleltem, így aztán felvettek a közkórházba. Szörnyű helyzetemből ismét J. F. Wendt segített ki. Írtam neki ugyanis Texel szigetéről, tudósítottam a hajótörésről, és megírtam, hogy Amszterdamban próbálok szerencsét. A kedvező véletlen úgy hozta, hogy J. F. Wendt barátai társaságában, ünnepi lakomán kapta kézbe leveletem. Balszerencsém híre általános részvétet keltett, gyűlést rendeztek, s az eredmény 240 aranyat tett ki. J. F. Wendt ezt a pénzt Quack konzul útján utalta át nekem, egyidejűleg írt érdekemben az amszterdami porosz főkonzulnak, W. Heppnernek, aki aztán rövidesen bejuttatott az F. C. Quien cég irodájába.

Mindenekelőtt igyekeztem elsajátítani az olvasható kézírást, és megfelelő tiszteletdíj fejében, amit Magné mesternek, a híres kalligráfusnak fizettem, ez sikerült is. Nyomban utána nekiláttam a nyelvtanulásnak, hogy javítsak helyzetemen. Évi fizetése 800 frank volt. A felét tanulásra költöttem, a másik feléből éltem, mégpedig igen-igen szerényen. Havi nyolcfrankos albérleti lakásom inséges padlásszoba volt, ahol nem lehetett fűteni — télen majd megveit az isten hidege, nyáron pedig halálra kínozott az elviselhetetlen hőség. A reggelim zabkása volt, az ebédem sosem került többé 16 pfennignél, a vacsorám még annyiba se. Azonban semmi sem ösztökéli jobban az embert a tanulásra, mint a nyomor meg a biztos remény, hogy fáradhatatlan munkával kikászálódik a nyomorból...

Azonban tanulási szenvedélyem oda vezetett, hogy mint az F. C. Quien cég irodaszolgája kezdtem elhanyagolni gépies munkámat, főképp, amikor egyre jobban úgy találtam, hogy nem felel meg tudásomnak. Feljebbvalóim persze nem akartak előléptetni. Nyilván azt gondolták, aki nem válik be mint kifutó, nem tölthet be magasabb pozíciót sem.

1844. március 1-ével mégis sikerült levelezői és könyvelői állást szereznem az amszterdami B. H. Schröder & Cie cégnél. Évi 1200 holland forint kezdő fizetésben állapodtunk meg."

Ez alatt a két esztendő alatt Schliemann megtanult nemcsak olvashatóan írni, hanem — napi tizenkét órás munkaidő mellett — elsajátította a könyvelést is, azonkívül megtanult hollandul, angolul, franciául, spanyolul, portugálul, olaszul (s tulajdonképpen németül is, mert eddig csak a mecklenburgi dialektust ismerte). „Ahány nyelv, annyi ember!” E szerint a közmondás szerint tehát Schliemann hét emberrel ért fel, és Schröder úr nemigen erőltette meg magát, amikor másfél könyvelői fizetést adott neki.

Az olvasóban bizonyára felmerül a kérdés, hogy lehet olyan rövid idő alatt megtanulni annyi nyelvet — főképp ha az embernek nincs különösebb tehetsége az idegen nyelvek tanulásához, amint Schliemann magáról állította. Elég, úgymond, a szívósság és a jól megválasztott módszer, amiből Schliemann nem csinált titkot.

„Ez az egyszerű módszer, mely jelentősen megkönnyíti bármely nyelv elsajátítását, abban rejlik, hogy sokat olvasunk, semmit sem fordítunk, naponta órát veszünk a tanítótól, óra után dolgozatot írunk valami olyan témáról, ami érdekkel bennünket, a tanító felügyelete alatt

kijavítjuk a dolgozatot, aztán bebiflázzuk, és a következő órán emlékeztetből elmondjuk. Mivel gyermekkorom óta nem palléroztam, igen gyöngé volt az emlékezőtehetségem, azonban minden percet — még ha a munkaidőből kellett is ellopnom — kihasználtam a tanulásra. Hogy mielőbb elsajátítsam a lehető legjobb angol kiejtést, vasárnapról vasárnapra két istentiszteleten vettem részt az anglikán templomban, s a prédikáció alatt minden hallott szót magamban elismételtem. Bárhová szalasztottak mint küldöncöt, könyvvvel a kezemben mentem, még ha esett is, és mindig bifláztam valamit. A postán sosem várakoztam tétlenül, hanem valamit mindig tanultam. Így lassan, de biztosan erősödött a memóriám, s három hónap elteltével az órán mindennap könnyűszerrel szóról szóra el tudtam mondani tanítóimnak, Taylor úrnak és Thompson úrnak húsz nyomtatott oldalt az angol prózából, s elég volt, ha előzőleg háromszor figyelmesen elolvastam a szöveget. Így aztán rövidesen tudtam Goldsmith *Wakefieldi vikáriusát* és Scott *Ivanhoeját*. Lázás nyugtalanságom miatt keveset aludtam, s az átvirrasztott órákat azzal töltöttem, hogy ismételtettem magamban, amit este tanultam. Minthogy éjszaka az ember emlékezőtehetsége jobban összpontosul, nagy hasznát vettem ennek az éjjeli ismétlésnek. Ajánlom mindenkinek ezt a módszert. Fél esztendő alatt sikerült tökéletesen elsajátítanom az angol nyelvet.

Ugyanezt a módszert alkalmaztam aztán a francia nyelv tanulásában is, és további fél év alatt megtanultam franciául. Közben szóról szóra megtanultam a francia irodalomból Fénelontól *Télemakhosz kalandjait* és a *Paul et Virginie* című regényt Bernardin de Saint-Pierre-től. Ez a folytonos szertelen tanulás annyira megerősítette emlékezőtehetségemet, hogy aztán igen könnyen megtanultam hollandul, spanyolul, olaszul és portugálul: a felsorolt nyelvek mindegyikét hat hét alatt úgy elsajátítottam, hogy folyékonyan beszéltem és írtam rajtuk.

A pedagógusok nem egy kifogást hoznak fel a nyelvtanulás e módszere ellen. Az igazság az, hogy minden módszer jó, ha következetesen alkalmazzák. Azonban nem célunk, hogy ezt a kérdést elemezzük. Az érdekel itt most bennünket, hogy az ifjú Schliemann — éhezésen, nyomorgáson, hajótörésen, tüdőbetegségen át — milyen módon, milyen eszközökkel tört magának utat a későbbi sikerekhez. E módszerek, eszközök közös nevezője a céltudatosság és kitartás.

Ezek a sikerek, valamint az évi 800 forint fizetése mellet arra ösztönözték, hogy belekezdjen annak a nyelvnek tanulásába, „amelyet még sosem tanult” — vagyis az orosz nyelv tanulásába. Az összes nyelv

közt a legnehezebbnek tartotta az orosz, de mint nem szláv emberen, nem csodálkozunk rajta ezért a vélekedésért.

„Az összes orosz könyv, amit sikerült beszereznem, valami régi nyelvtan, egy lexikon és *Télemakhosz kalandjainak* rossz fordítása volt. Minden igyekezetem ellenére sem találtam orosz nyelvtanítót, mert az orosz alkonzulon, Tannenberg úron kívül, aki nem volt hajlandó nekem órákat adni, nem akadt Amszterdamban ember, aki egyetlen orosz szót megértett volna. Tanító nélkül láttam hát hozzá az új nyelvtanulásnak, és a nyelvtankönyv segítségével néhány nap alatt emlékezetembe vés-tem az orosz ábécét, valamint a betűk kiejtését. Aztán a régi módszer szerint rövid cikkeket írtam, és szóról szóra megtanultam. Dolgoz-
taim, minthogy senki nem javította ki őket, nyilván nevetségesen rosz-
szak voltak, de ésszerű gyakorlatokkal igyekeztem a hibákat kiküszö-
bölni, és bebifláztam az egész *Télemakhosz*-fordítást. Majd eszembe ju-
tott, hogy szaporábban haladnék, ha volna valakim, akinek elmesélhetném
Télemakhosz kalandjait. Heti négy frankért felfogadtam hát egy öreg
zsidót, aki aztán naponta eljárt hozzám, és két teljes órán át hallgatta
orosz deklamációm, természetesen, nem értett belőle egy mukkot
sem.“

Az ismertetett módszer alkalmazása bizonyos nehézségekbe ütkö-
zött, aminek magyarázata abban rejlik, hogy a holland házak falai
aránylag vékonyak. Míg az orosz nyelvet tanulta, két ízben kapott
Schliemann felmondást a lakásadójától, mert „olyan hangos beszéddel
zavarja szomszédait, amelyet senki sem ért“. „Azonban mindez a sok
nehézség nem lohasztotta le bennem a lelkesedést, és hat hét múlva
meg tudtam írni első orosz leveletem...“ S a címzett, a pétervári
P. N. Malutyin cég londoni ügynöke, Vaszilij Plotnyikov úr megértette
a levelet!

Mikor pedig aztán Amszterdamba jött két orosz kereskedő, Mat-
vejev és Frolov úr, hogy részt vegyenek az indigóárverésen, Heinrich
Schliemann mind a maga, mind mások meglepetésére szót értett velük!

1846 januárjában, csikorgó hidegben és hófúvásban, Schliemann
megérkezett Pétervárra. Senki el nem hitte neki, hogy Amszterdamtól
idáig mindössze tizennégy nap alatt tette meg az utat.

Egyébiránt ez az egész história neki magának is hihetetlennek tűnt
fel. 1844 tavaszán próbaidőre szolgálatába fogadta őt Bernard Heinrich
Schröder úr. Ismét gyarmatáru-kereskedésben dolgozott tehát, csak-

hogy a B. H. Schröder & Cie cég más vállalat volt, mint Hückstaedt úr boltja: saját ültetvényeiről szállította az árut Holland-Indiából, mégpedig a saját hajóin, és a főnök olyan dolgozószozában ült, mely túltett a strelitzi herceg várának szalonján, ahová a kis Schliemannt annak idején egyszer magával vitte egyik osztálytársának apja, a herceg lakája, hogy eldicsekedhessen, milyen uraságokat szolgál. 1844 őszén másodszor lépett be ebbe a dolgozószozába: úgy ment be mint segédkönyvelő, s úgy jött ki mint a külföldi levelezés vezetője. Aztán mind gyakrabban járt be a főnök dolgozószozájába. A szolgálatba lépésétől számított tizenhárom hónap múlva kereskedelmi meghatalmazott lett. Huszonhárom esztendősen létére általános jogkörrel bírt; a főnök nélkülözhetetlen munkatársának tekintette. „Biztosan rokona az öregúrnak” — mondogatták egymás közt az irodában a kollégái, akiket ámulatba ejtett Schliemann szédületes karrierje, s bosszankodtak, hogy olyasvalakiről van szó, akit még nemrég tízóraiért küldözgettek. „Lehet, hogy törvénytelen fia az öregnek. Amilyen járatos az indigóban — biztosan tőle örökölte!...”

Aztán eljött a nagy alkalom — és most különös előrelátásról tett tanúságot Schliemann: képes volt rá, hogy ne éljen az alkalommal. Vagy negyedév múlva, hogy az orosz kereskedők elutaztak Amszterdamból, levél jött Moszkvából. Nem a cégnek, hanem Schliemann-nak szült. Főnöke előtt bontotta fel a levelet. Goszpogyin Givago moszkvai kereskedő, az első gilde tagja, bátorkodott neki ajánlatot tenni, hogy létesítsenek társaságot indigóval való kereskedés céljából. Ő, Givago, 50—60 ezer ezüstrubelt fektetne a vállalkozásba, goszpogyin Sliman pedig adná az európai piac ismeretét. A hasznon egyenlő arányban osztoznának.

— Ha Givagónak megvan ez a pénze, az ön szempontjából kockázatmentes a dolog — mondta rövid hallgatás után Schröder úr. — Elmegy?

— Először is, sose láttam Givago urat — felelte Schliemann. — Másodszor pedig: a Schröder-cég alkalmazottja vagyok. Az ön segítségének köszönhetem, hogy ennyire feljutottam. Ez kötelez. Maradok.

Rá egy hétre az éltés korú főnök visszatért a moszkvai levélhez:

— Oroszország a korlátlan lehetőségek országa... *Terra incognita*, gyakorlatilag korlátlan piac. Lehet ott keresni...

— Semmi okom rá, hogy megváltoztassam elhatározásomat! — szakította félbe udvariasan Schliemann a főnökét.

— Nem is kell, hogy megváltoztassa, Heinrich! Vegye fontolóra velem a dolgot: ha az a moszkvai úr nem fél indigóba fektetni a pénzét,

miért félnénk mi?! Nem menne el Moszkvába mint a Schröder-cég képviselője?

— Mint a Schröder-cég képviselője?...

— Igen. Mint a B. H. Schröder & Cie, Amszterdam, Anton Schröder & Co, Le Havre, A. B. C. M. Schröder, Trieszt, Schröder & van Lennep, Szmirna, Schröder & Cie, Rio de Janeiro, s természetesen, mind a két németországi vállalatunk képviselője.

— Megyek, *mynheer*!

És ment. Karácsony napján indult Amszterdamból, s épp karácsony napjára ért Pétervárra. „Késik valahogy ez az orosz kalendárium... De annál jobb annak, aki siet!” Névjegyet csináltatott magának ezzel a szöveggel: Genrich Ernesztovics Sliman. Meglátogatta a pétervári nagykereskedők első gildéjét, a nemzeti bankot, és bejárt három minisztériumot — egyetlen nap alatt. „Mire ez a nagy sietség?” — csodálkozik mindenki. „Hát... nyugatról jött ember! Épp a témat szűrészölgettem, amikor belépett a hivatalba. S mekkorákat ugrott, amikor azt mondtam neki: *bugyet*!”

Schliemann csakugyan ki nem állhatta ezt a szót. „Semmi *bugyet*, hanem *szejcsasz* — ma, rögtön, azonnal!” Így aztán sikerült neki, ami eddig Oroszországban senkinek: nem egész egy hét alatt megalapította a nagy külföldi cég fiókvállalatát. Hogy közben nem sétált a Néva-parton, és nem látta az admirális palotáját? Bizony nem! De milyen üzletet köthet az ember a Névával vagy a Korobov-toronnyal?!

Egy sereg formalitást kell elintézni Moszkvában? Jó, gyerünk Moszkvába! „Egy hét múlva, lelkem, vihar van a sztyeppén, a jó keresztény a tulajdon feleségét se hajtaná ki ilyenkor!” „Ügy hallottam, hogy az orosz izvoscsíkok bátor emberek!” — vágta rá, és letett az asztalra öt darab ezüstrubelt. Másnap este Moszkvában volt.

Tíz előtt itt senkivel sem lehet beszélni? Jó, gyerünk a piacra, gyerünk valahová, ahol sok az ember: hogy is ejtik tulajdonképp azt a kemény *r* betűt meg azokat a csodamód lágy magánhangzókat?... S így folytatta egész héten, napról napra. Elégedett volt. Az orosz kereskedők jó üzletfelek. Sok minden tovább tart nekik a kelleténél, sok mindent nem ért náluk, de nem kicsinyesek. Van érzékük a nagyszabású tervekhez, nagyvonalúak, mint egész Oroszország. Szót ért velük, a vállalkozók fiatal nemzedékéhez tartoznak, csakúgy, mint jómaga. Lehet velük dolgozni, lehet velük jó üzleteket kötni — márpedig ez a fontos!

Elhatározta, hogy megtelepszik Pétervárt. Megfelelt volna neki szerényebb lakás is, meglelt volna lakáj nélkül is — azonban ez bizal-

matlanságot keltene. Teljes mértékben alkalmazkodni akar a viszonyokhoz — földig érő szőrmebunda, bajusz, szakáll, kürtőkalap, borraavaló: mindenhez hozzászokott, kivéve a vodkát meg a kártyát. Sőt, meghízik, egy év múlva kövér, mint egy igazi kalmár, és úgy beszél oroszul, mintha Pityerben született volna.

„Péterváron is, Moszkvában is már az első hónapokban olyan siker koronázta igyekezetemet, mely messze meghaladta mind a főnököm, mind a magam legmerészebb reményeit... Nélkülözhetetlen embere lettem a B. H. Schröder & Cie cégnek, s ezáltal teljesen független pozícióra tettem szert... Üzletkötéseim szerencsével jártak, 1847 elején bejegyeztettem magam a gildébe mint önálló nagykereskedő.

E mellett a tevékenységem mellett változatlanul megmaradt a B. H. Schröder & Cie cég amszterdami uraihoz fűződő viszonyom, és tizenegy éven át vezettem ügynökségüket. Mivelhogy Amszterdamban tökéletesen elsajátítottam az indigó ismeretét, üzleti tevékenységemet, mondhatni, kizárólag erre az árra korlátoztam, s amíg tőkém el nem érte a 200 000 frankot, csupán a legmegbízhatóbb cégeknek nyújtottam hitelt. Így persze kezdetben be kellett érnem a kisebb haszonnal, viszont nem kockáztattam semmit.“

Mint a pénzszerzés megszállottja, napi tizenhat órát dolgozik, vagyis semmivel sem kevesebbet, mint annak idején Hüekstaedt úr boltjában, és pontosan annyit keres, mint Schröder úr. 1849 végén kimutatást kap a bankból: személyi tulajdona meghaladta az 50 000 ezüstrubelt. Erre a napra várt.

Leül az íróasztalhoz, hogy megírjon tíz levelet — tíz magánlevelet. Az elsőt az apjának írja: küld neki pénzt, hogy vásároljon magának valahol Mecklenburgban egy kis gazdaságot, és folytasson rendes életet. A másodiktól a nyolcadikig valamennyi a fivéreinek, illetve nővéreinek szól. Hosszú időre mentesíti őket az anyagi gondoktól. A kilencediket Ankershagenba címzi, a temető gondnokának, megfelelő pénzüsszeget és meghagyást küld neki, hogy édesanyja sírjára csináltasson nagy öntöttvas keresztet. Mielőtt belefogna a tizedik levél írásába, mélyen eltűnődik.

Azon az estén, amikor a részeg molnárlegény szájából a homéroszi sorokat hallotta, szilárdan eltökélte magában, hogy Minnára és Trójára nem gondol. Valahányszor csak megéledtek szívében gyermekkori álmai, szigorúan rájuk parancsolt: „Szunnyadjatok, egyelőre pénzt kell keresnem!“ Azonban most már megvolt rá a pénze, hogy első álmát valóra váltsa. Megírta tehát a levelet Lane udvari karmesternek Neustrelitzbe, röviden vázolta kedvező anyagi helyzetét, s felkérte Lane urat, láto-

gasson el Meinck úrhoz, illetve Meinckné asszonyhoz, és kérje meg nevében Minna kisasszony kezét.

Megjött a válasz: Pár nappal az oroszországi levél érkezte előtt Minna férjhez ment!

Heinrich Schliemann, életében először, összeroskadt.

Romba dőljön gyermekkorá minden álma?

Még ki sem heverte a nagy megrázkódtatást, jött az újabb levél. Ludwig öccse, úgymond, egy esztendőnek előtte kivándorolt Amerikába. Az aranyláz Kaliforniába csalta. Utoljára valami Szakramentumból írt, vagy mi a csodának hívják azt a várost, de azóta semmi hír róla. Félő, hogy elpusztult.

Schliemann elhatározta, hogy kinyomozza, mi van Ludwiggal. Igen — a nagy lakásban, amelyet Minnának rendezett be, úgyse bírná most ki. Gyerünk Amerikába!

Hát nem szereti Poszeidón isten Schliemannt? Pontosan az Atlanti-óceán közepén vihart támasztott, és egy óriási hullám eltörte a hajókereket meg a hengert. A gőzös magas kéménye megdőlt, a fedélzeten pánik tört ki, a kapitány előkapta a revolvert, hogy megakadályozza a mentőcsónakok vízre bocsátását, ami a menekülők biztos pusztulását jelentette volna.

— Aggodalomra semmi ok! Felhúzzuk a segédvitorlákat, és megyünk tovább! — kiabált a revolverrel hadonászva a kapitány.

Igen ám, csakhogy északnyugati szél fújt, és tizennégy nap múlva a hajó kikötött Liverpoolban — vagyis ott, ahonnan elindult.

Mikor indul a következő gőzös? Tíz nap múlva? Fogta hát magát Schliemann, és Londonba utazott, elintézett néhány üzleti ügyet, és ellátogatott a British Museumba. Fél napig álldogált Pheidiasz parthenóni domborművei előtt, amelyeket Lord Elgin hozott Londonba, miután egy kicsit lazábban értelmezte a szultán fermánját, mely szerint „egypár darab követ” magával vihet Athénból. Nem — erre még nem érünk rá! Amszterdamba kell utaznunk, és aszerint beállítanunk üzleti ügyeinket, hogy hosszabb ideig távol leszünk Európától, utána pedig üstökön ragadjuk a tengert... A harmadik kísérlet sikerrel járt: Schliemann kijutott Amerikába.

New Yorkban csak addig időzött, míg az első „tűzszekér” nem indult nyugatra. Leszámítva a banditákkal vívott csekély puskapárbajt, amelynek során alig néhányan estek el a kupé utasai közül, minden különösebb izgalom nélkül tette meg az utat. Sacramentóban már az állomás büféjében megtudta, hogy az öccse halott; a világ összes faja

és nemzete kalandorainak eme átkozott fészkében mindenki ismerte! Szállodája volt, előzően pedig bolond szerencséje, mert óriási aranyérre bukkant. Az injekciókba halt bele, mert az orvos darab szerint kapta a tiszteletdíjat, és többet adott be neki, mint amennyit kibírt. 25 000 dollárra becsülték a vagyonát — de az egész átköltözött a cimborák zsebébe, onnan pedig tovább a játékbárlangokba, s természetesen a nők kezébe. Törvénykezzen ezzel a gyülevész bandával? A vadnyugaton annak van joga, akinek gyorsabban működik a pisztolya. Síremléket állíttat hát öccsének és visszamegy keletre.

Az első megálló Washington volt. Tekintve, hogy az Egyesült Államokban nem a nemesi származás szabja meg az ember értékét, mint Oroszországban, hanem a bankszámla, egy Schliemann megengedheti magának, hogy meglátogassa az államfőt is. „Este hétkor elmentem az USA elnökéhez, Fillmorhoz, és azt mondtam neki: azért jöttem ide Oroszországból, hogy láthassam ezt a csodálatos országot és megismerkedhessem vezetőivel. Első és legfőbb kötelességemnek tartom, hogy őt mint az elnököt személyesen üdvözljem... Igen szívélyesen fogadott, bemutatott a feleségének, leányának és apjának. Másfél órát töltöttem körükben.”

Miről beszélgettek? A kohóipari tőkebefektetés lehetőségeiről, a vasútépítésről, cukornádültetvényekről, az Oroszországgal való kereskedés lehetőségeiről, Kossuthról, az elnök apjával Elgin márványairól, a hölgyekkel pedig az orosz szőrmefélékről. „Üttörő alkat ön, Mister Shleeman, igazi amerikai alkat. Mint az Egyesült Államok elnöke semminek sem örülnék jobban, mint ha tartósan megtelepedne nálunk.”

Azonban Schliemann mindenekelőtt „egy kicsit” utazni akart. Látni akarta, hogyan készül a nádcukor, hogyan festenek a gyapotültetvények, mennyire jövedelmező a vasút — mindezekre szüksége lehet üzleti tevékenységében. Északon megtekintette az acélgyárakat, a déli államokban a fekete rabszolgákkal kitermeltetett fehér arany végeláthatatlan táblát, de érdekelték az erdők is, meg a fonógyárak. Minthogy nem szándékozott kisebb pénzösszeggel visszamenni Pétervárra, mint amekkorával jött, ismét átrándult nyugatra, az aranyásók közé.

Megérkezett San Franciscóba. San Francisco úgyszólván egyetlen éjszaka nőtt a szent Ferenc nevét viselő spanyol kolostor melletti ismeretlen falucskából mesebeli nagyvárossá — mesésen gazdag metropolissá. De fából épült, sebtiben összezsapott fabarakkok alkották, vízhiánnyal küzdött, de a világ legtarkabarkább városa volt: szemkápráztató egyvelegét nyújtotta a széles karimájú cowboykalapoknak, mexikói

*Schliemann
mint pétérvári kereskedő.
1860-ban készült fénykép.*

sombreróknak, olasz piros kendőknek és orosz kucsmáknak. Kockás flanellingek váltakoztak kék mecklenburgi ujjasokkal és kürtőkalapok kínai copffal. Csak egy volt itt közös az emberekben: a gyors meggazdagodás vágya — no meg a forgópisztoly.

Megállja a helyét ilyen emberek közt? Csákánnyal, lapáttal, aranymosó csészével a kezében? Az izomerő sosem tartozott a kiválóságai közé, másfajta aranyásó volt ő. De nem kellett már ilyesmiken törnie a fejét Friscóban: azon az éjszakán, amikor az óriási pisztollyal felszerelt, frakkos portás hihetetlen borraivalóért szállást szerzett neki — a város leégett. A tűz, mely valami kocsmai verekedés folytán ütött ki, a Csendes-óceán felől fújó szél sebességével harapózott végig a fa-épületeken, s reggelre San Francisco elhamvadt. Az egész? Kivéve néhány házat és a *Telegraph Hillen* lévő szállodát, ahol Schliemann éjszakázott.

Másnap már Sacramentóban van. Harmadnap pedig a mosótelepükről hazatérő aranyásók az utcasarkokon és bárasztalokon hirdetményt találnak, mely szerint Mr. Henry Schliemann bankot nyitott szolgáltatukra: a legmagasabb napi áron amerikai dollárért megvásárol bármilyen mennyiségű aranya, vagy beváltja szavatolt adóslevélre, illetve a legmagasabb kamat fizetése mellett átveszi megőrzésre.

Mi vezette erre a gondolatra? Egy véletlen beszélgetés, amelyet egy spanyol aranyásóval folytatott. A spanyol atyafi megkérte, fizesse ki a vacsoráját, mert mindenét eljátszotta.

— Aztán miért játszik, kedves barátom?

— Mert ez az egyetlen szórakozása az embernek ebben az ördög-fészekben, señor! Várjam meg, míg valaki kifoszt? Igen veszélyes aranyat tartani magunknál! Muy peligroso! Golyót röptenek az ember bordái közé, és sokkal kényelmetlenebb módon szabadul meg aranyától, mint a játékbarlangban!

Megértik az aranyásók a bank jelentőségét — már azt a jelentőségét, amellyel az ő személyes biztonságuk szempontjából bír? Megértették. Hamarosan híre szalad köztük, hogy a bankárral a világ minden nyelvén lehet beszélni — és pontosan, tisztességesen mér. Reggel hatkor nyitja Schliemann a bankot és este tízkor zár. Egyetlen helyiség, persze, az egész, egy nagy fabarakkban, összes berendezése egy hosszú pult, néhány szék és a kassza. Schliemann a bankjában hál is, egy személyben igazgató, könyvelő és portás. Hogy hozzáidomuljon a helyi folklórhoz, vásárolt egy nagy forgópisztolyt, olyan nagyot, amekkorát csak be lehetett szerezni, felakasztotta a falra, átkozottul közel, hogy a keze ügyében legyen s elhíresztelte magáról, hogy átkozottul jó lövő. Mivel a pisztolyt soha nem használta másra, csak nehezékeknek, elmondhatta magáról, hogy szerencsés ember.

Minden idők bankárai közt a legvadabb és legtarkább klientélája

volt. Olyan haszonnal dolgozott, amilyenről még csak nem is álmodott a világ egyetlen bankárja sem. Dolgozott lankadatlanul közel egy esztendőig, míg le nem ütötte lábáról a tifusz, mely ebben a mocsarak közt fekvő, csatornázatlan városban csakhamar polgárjogot nyert. Ráadásul elkapta a maláriát is. Itta a kinines vizet, mint mások a whiskyt, de a pultról el nem mozdult. Egy hónapjára, amikor először érezte, hogy már nincs láza, visszakapta a tifuszt. Ismét leküzdötte — megint csak anélkül, hogy félbeszakította volna a munkát. S mivel tudta, hogy a legközelebbi rohamba vagy belehalna, vagy el kellene valahová mennie, hogy gyógyíttassa magát, s odalenne minden pénze, úgy döntött, mint Odüsszeusz Szkülla és Kharübdisz között: „Ellene védekezés nincs, menekülni előle a legjobb!”

Amikor aztán 1852 nyarán visszatért Európába, kerek 100 000 dollár készpénze volt. Elégedetten állapította meg, hogy évi 150 percentes haszonnal dolgozott.

Az útlevélen azonban, amelyet Le Havre-ban a francia vámhivatalnoknak átnyújtott, nem az orosz, hanem az amerikai sas díszelgett. Mivel 1850. június 4-én Kaliforniában tartózkodott, s e napon hirdették ki, hogy Kalifornia a harmincegyedik tagállamként az USA-hoz csatlakozik, Schliemann automatikusan az Egyesült Államok honpolgára lett. Éppoly kevésbé érdekelte őt a dolog, mint annak idején az, hogy a pétervári nemzeti bank igazgatói testületében viselt tagsága címén a cár öfelsége alattvalója lett.

Schliemannban a görög rege Midász királya támadt fel: amihez ér, aranyá változik — Párizsban, Londonban, Amszterdamban, Péterváron. Oroszországba visszatérve megtudja, hogy ezután nyomtatásban adják ki a törvényeket: összevásárol minden papirost, és felkínálja a cári nyomdának, olyan áron, amilyen neki tetszik. Az ablakból figyeli, hogy lángolnak a kronstadti dokkok: még nem lohadt el az utolsó láng, de az ő raktárai már telnek fával, építőanyaggal. Mindent elsőnek tud meg, mindent előre lát, mindenre keres, a szó szoros értelmében csalatkozhatatlanul határoz. Meghal moszkvai fiókjának igazgatója, Alekszej Matvejev: habozás nélkül beülteti a helyébe az irodaszolgát, Juscsenkót, mert „az ügyes szolgából könnyen válhatik jó igazgató, míg az igazgatóból sose lesz rendes szolgáló”. Ismét igaza volt.

Csak egy dologban tévedett: élettársa megválasztásában. Miután az első leányt, aki Minna után megtetszett neki, elcsábította valami fess

*Schliemann 1881-ben. A fénykép alatt
saját kezű aláírás*

gárdahadnagy — harmincéves korában —, feleségül vette egy kevésbé tehetős és kevésbé előkelő család tizennyolc éves, szerény leányát, Katyerina Petrovna Liszinovát. Mivelhogy Katyerina Petrovnát lelkiek és báj terén ugyanolyan bőkezűen látta el a sors, mint földi javakkal, férj és feleség közt rövidesen semmi sem volt közös — csak a gyerekek (Szergej, Natália és Nagyezsda). A tizenkét szobás lakásban, amelyben két szalon volt, jóformán nem is találkoztak. Schliemann szívesen engedélyezett feleségének olyan gondúzó szórakozást, mint egy-egy franciaországi vagy itáliai telelés, s Katyerina Petrovna, aki igen hamar beleszokott új helyzetébe, egyetlen időny alatt elköltött 50 000 frankot. Úgy találta mégis, hogy Genrich Ernesztovics kicsinyes ember: lám csak, mintha nem tudta volna, hogy a Párizsban készült toalett a sokkalta nagyvilágibb Biarritzban lehetetlenül ómódi, úgyhogy nem is küldött neki pénzt, míg levélben nem kérte! Katyerina Petrovna olyan volt, mint

minden asszony, aki nem szereti a férjét: a hiányzó szerelmet fokozott követelésekkel pótolta. Végül is Schliemann felismerte a való helyzetet — s nem létezett többé számára a felesége.

Amilyen szerencsétlen volt a szerelemben, olyan szerencsés volt az üzleti világban. Most már a saját tapasztalataival megerősíthette a tételt, hogy a második milliót könnyebb megkeresni, mint az első forintot. Amikor az angol és francia flotta közeledett a Krím-félsziget-hez, Schliemann raktárai már tele voltak ólommal, kénnel, bórrel, szö-vettel, posztóval, gyógyszerrel meg mindennel, ami a háborúban szükséges. Oroszországnak szükséges? A kérdés ilyen megfogalmazása Schliemanntól idegen. Semmi sem fontos neki, csak a haszon — a dicső-séget átengedi Nahimovnak és Totlebennek, a keresztet meg a muzsikok sírjára.

Üzletel barátaival az ellenséges Angliában, üzletel az ellenséggel a semleges Hollandiában. Az árut kinn hagyja az orosz határ közelében, míg fel nem szöknek az árak. Még húsz év múlva is elismeréssel emle-geti, milyen „csodálatos gyorsasággal“ szállította neki az árut Isidor Lichtenstein úr és Marcus Cohn úr arra a helyre, amelyet a legelőnyö-sebbnek tartott. Harminchárom hajó úszik az Északi-tengeren, mind az ő árujával, s olyan lobogó alatt, amely épp megfelel, a krími háború idején hétmillió ezüstrubelra rúg a havi forgalma!

A háborúban változik a szerencse, mint a hold ábrázata. Érvényes ez Schliemannra is? „Halálom napjáig nem felejttem el 1854. szeptember 4-ét. Mivel az orosz kikötők blokád alatt voltak, a Pétervárnak szánt árut két porosz kikötőben, Königsbergben és Klaipédában kellett el-helyezni, és szárazföldi úton szállítani tovább. Ott volt hát több száz láda indigó és nagy tételekben más áru, amit két gőzös hozott a londoni J. H. Schröder & Cie cégtől és az amszterdami B. H. Schröder & Co cég-től klaipédai megbízottam, Mayer úr címére... Königsbergben csak hallom, hogy Klaipédában tűz ütött ki, és a város elhamvadt. Aztán saját szememmel győződtem meg a hír valódiságáról. A füstölgő romok között kétségbeesve kerestem Mayer urat. Végre sikerült megtalálnom. Kér-désemre, hogy mi van az árummal, a füstölgő raktárak felé mutatott és így szólt: »Ott van eltemetve!« Szörnyű csapás: fáradságot nem ismerő munkával összegazdálkodtam Péterváron 1 500 000 tallért, és most ez mind vesszen oda! Nem tartott azonban soká, és megbékéltem a gondolattal. A biztos tudat, hogy koldusbotra jutottam, visszaadta önbizalmamat...”

Ez volt reggel. Este azonban kiderült, hogy Mayer úr tévedett. Igen, az egész város és az egész kikötő elhamvadt — kivéve Genrich

Ernesztovics Sliman áruját, mert már nem fért be a zsúfolt raktárakba, így aztán ideiglenesen a kikötőn kívül lévő fabarakkokban helyezték el, amelyekre nem terjedt ki a tűz!

Amikor pedig véget ért a háború, Schliemann elégedetten állapíthatta meg: „A szerencsésen megmenekült árut, magától értetődően, rendkívül előnyösen eladtam, és a hasznot nem hagytam heverni. Nagy üzleteket bonyolítottam le, indigóval, színes fával és hadianyaggal kereskedtem, s így — mivel a tőkések a háború alatt nem mertek merészebb üzleti vállalkozásokba bocsátkozni — sikerült jelentős nyereségre szert tennem. Egy év leforgása alatt megkétszereződött a vagyonom.”

Így ír erről életrajzában: minden aggály nélkül kihasználta a háborút és az elemi csapásokat, nem riadt vissza attól, hogy a fronton és a hátszágban mutatkozó szükséggel üzérkedjék, mindenből hasznot sajtolt ki — „jelentős hasznot”, *beträchtliche Gewinne*. Míg Oroszország 350 000 embert vesztett és elvesztette nagyhatalmi állását, ő 3 500 000 rubelra növelte vagyonát, és az egész cári birodalom leggazdagabb kereskedője lett. S nem tagadja, sőt kérkedik vele, hogy ezt kizárólag azért érte el, mert „kemény volt a szíve”!

Ez már nemcsak nagyvonalú kereskedő és szerencselovag. Ez már könyörtelen ragadozó, aki mint osztályának mintapéldánya bekerül a német kereskedelmi iskolák olvasókönyvébe, közvetlenül Johann Liebig és Adolf Krupp mellé.

„Egy szegény fiú, aki, nemes célokat követve, saját igyekezetével milliommossá küzdötte fel magát...”

Hol maradtak azonban ezek a nemes célok?

Várfalak a Hisszárlik domb alatt

1858 őszi idényének legjobb tréfája volt Péterváron, és még Moszkvában is nevettek rajta: Genrich Ernesztovics Sliman elhatározta, hogy felhagy az üzlettel! Nem hitte el senki sem Londonban, sem Amszterdamban — s mégis: „Úgy tetszett, van már elég nagy vagyonom, hogy teljesen abbahagyjam az üzletelést.”

Senkinek nem magyarázott semmit. De hiszen ki is értette volna meg? „Az üzleti élet leglázasabb forgatagában sem feledkeztem el soha az édesapámmal és Minnával kötött megállapodásról és arról, hogy egyszer kiásom Tróját. Vitathatatlan, hogy rabja voltam a pénznek, de csak azért, hogy eszközként felhasználjam életem egyetlen céljának megvalósítására.”

A cél, ha nem szentesíti is, természetyszerűleg megszabja az eszközöket. Megválaszthatta azonban Schliemann a kort, amelyben született? Tehetett róla, hogy nemes célja felé haladtában sártengeren kellett átgázolnia? Ám a ragadozó cselfogások ellenére, amelyek közben persze sosem szegte meg a dzsungel törvényeit, mindig megővta magában azt a gyermeki tisztaságot, amellyel valaha a karácsonyfa alatt kijelentette: „Én megtalálom Tróját!”

Az üzlettel való felhagyás gondolata már a krími háború idején kezdte foglalkoztatni, s véglegesen a háborút követő válság idején érlelődött meg benne az elhatározás, amikor „a kemény csapások ellenére” (amelyek során a pétervári nagykereskedők fele tönkrement, és az orosz külkereskedelmi forgalom egynegyedével csökkent), még félmilliót keresett. Nagy elfoglaltsága mellett tudott időt szakítani arra is, hogy megismerkedjék a világirodalom alapvető műveivel, aztán megtanuljon svédül, dánul, lengyelül és — világ csodájára — szlovénül is. Csak egy nyelv volt, amelybe valahogy sosem mert belekezdeni: a görög. „Féltem, hogy ennek a gyönyörű nyelvnek hatalmas varázsa túlságosan magával ragad, és elvon az üzleti érdeklődéstől. Amikor azonban 1856 januárjában eljutottak Pétervárra az első béke hírek, nem bírtam már elnyomni régi vágyam, és ismét nagy hévvel nekiláttam a tanulásnak. Első tanítóm Nikolaosz Pappadakesz úr, a második Theokletosz Vimposzosz úr volt, mindketten athéniaiak. Ismét régi módszeremet alkalmaztam, s úgy

megtanultam az ógörögöt, mint valami élő nyelvet.“ (Előbb „előkészület céljából“ megtanult újgörögül, majd „kiegészítésül“ latinul.) „Bár úgy tetszett, sokkal nehezebb nyelv ez, mint az orosz, három hónap alatt annyira elsajátítottam, hogy olvashattam már a régi írókat, főleg pedig újra meg újra Homéroszt.“

A görög történetírók műveinek kétesztendei tanulmányozása után (mialatt hadianyaggal üzérkedett és üzleti ügyekben Oroszországot és Európát járta) rájött, hogy nincs meg a Trója sikeres kutatásához szükséges általános műveltsége és élettapasztalata. „Elhatároztam hát, hogy egy kicsit szétnézek a világban.“

Klientéláját és kereskedelmi szerződéseit átruházta egy derék, megbízható pétervári kereskedőre, Sztjepan Szolovjevra, és — első ízben nem a pénzvágytól, hanem a megismerés vágyától üzetve — felkerekedett a nagy útra.

Kövessük ezen az úton, noha nem lesz mindig egyszerű: naplóját és feljegyzéseit ugyanis Schliemann annak az országnak nyelvén írta, amelyben éppen volt, vagy annak a könyvnek nyelvén, amelyet éppen olvasott. Egymást váltja itt tehát tizenöt európai (köztük két holt) nyelv, azonkívül az arab, török, perzsa, héber, hindusztáni, helyelközzel a kínai és a japán. Sőt néhány száz oldalt óperzsa és szanszkrit nyelven ír Schliemann.

Svédországon, Dánián, Németországon, Franciaországon, Svájcra és Észak-Olaszországon csak mint turista sétál át, és elsősorban a tökelhelyezés lehetőségeit vizsgálja. Spanyolországban mindenekelőtt a vállalkozást gátló körülmények tűnnek fel neki; Madridban érdekelni kezdik a festmények, Sevillában megjegyzi, hogy „minden igaz, amit az ottani nők szépségéről beszélnek“, Granadában ezt írja naplójába fejezetcímnek: *Quien no ha vista Granada no ha vista nada*, és miként ezt a közmondást (aki nem látta Granadát, nem látott semmit), hasonlóképp igaznak tartja azt a megállapítást is, hogy „a tehetséges és igyekvő mórokat, éppúgy, mint a zsidókat, csak ennek az országnak szerencsétlenségére úzték ki innen“. Malagában, „ahol csak a pincéket és a kikötőt érdemes megtekinteni“, hajóra száll. A hajó véletlenül Alexandriába indul, de Schliemann-nak ez mindegy. Úgy tervezte ugyan, hogy előbb meglátogatja Algírt és Tuniszt, főleg a vén Karthágót, de állítólag valami zavargások vannak ott, így hát későbbre halasztja ezt az utat.

Egyiptomban már nem turista, hanem a — görög történelem zarándoka. A „Zeusz-táplálta folyó deltájában“ száll ki, mint Meneláosz He-

lenével. Alexandriában mélységesen csalódik. „Hol a Muszeion, minden múzeumok prototípusa, amelynek köszönhetjük Homérosz verseinek megőrzését? Hol a Szerapeion, hol a Bibliothéka, az ókor legnagyobb könyvtára? Semmi, végképp semmi sem maradt a keresztény rajongók után, még romok sem maradtak!”

Megrendülten bámulja a „köhegyet”, mely nem más, mint a Nagy Piramis. Nem hallja az utasvezető szavait; az ő kalauza Hérodotosz, aki két és fél évezreddel ezelőtt látogatott el ebbe az országba (és már éppolyan rejtélyesnek találta, mint a tizenkilencedik század elejének tudósai). „És Kheopsz fáraó piramisán háromhavonként váltakozva tíz miriád (1 miriád = 10 000) ember dolgozott. Tíz esztendőt töltöttek a munkások csak annak az útnak építésén, amelyen a kötömböket szállították... Húsz évig tartott aztán a piramis építése... Egyiptomi írással feljegyezték rá, mennyi pénzbe került a munkások élelmezésére vásárolt retek, vöröshagyma, fokhagyma: 1600 ezüsttalentumba. Mennyibe kerültek akkor a szerszámok, amelyekkel a munkások dolgoztak, mennyibe került az egész élelmezésük, ruházatuk?...” Schliemann számol: 1600 ezüsttalentum hozzávetőlegesen számítva ötmillió dollár — csak retekre, vöröshagymára és fokhagymára! Márpedig ez a képtelenség tény! Itt áll négyezer éve, sőt egyes tudósok legújabbban azt állítják, hogy ötezer éve. Nem, ezzel ő nem foglalkozik!

Gyalog zarándokol el Szakkarába, keresi a „szent Memphiszt”, a nyomát se találja. Pedig biztosan létezett, hiszen Homérosz írja! Nílusi bárkán elmegy Luxorba, és siet Memnón kolosszusaihoz. Mereven, félelmetesen, összetört ábrázattal nyúlik fel tizenöt méter magasságba a két szobor. Ez nem Trója utolsó védelmezőjének emlékszobra, a félreérthetetlenül sajátos egyiptomi stílust látjuk itt, mint valamennyi szobron az ókor emlékeinek e temetőjében. Igaza van a tudósoknak, akik azt állítják a kolosszusokról, hogy III. Amenophisz fáraó szobrai. Megtekinti a karnaki Ramesseum oszlopcsarnokait és Der-el-bahriban a Hatsepszut királynő sziklatemploma előtt sorakozó oszloprendet. „Csupáncsak gigantikus, hiányzik belőle az emelkedettség, a szárnyalás.” Megy a bárka tovább, Ízisz templomához Pilak szigetére, eljut egészen az asszuáni vízesésekhez, amelyeken túl a távolban terül el a fekete etiópok országa. Visszafelé megáll azon a helyen, ahol a franciák csatornát akarnak ásni a Földközi-tenger és a Vörös-tenger között. Ne vegyen meg egy köteget a *Compagnie Universelle du Canal de Suez* részvényből? Ártani nem árthat: ennek a vállalkozásnak van jövője, mert van múltja. „Ha a modern idők mérnökei olvasnák Hérodotoszt, rég tudnák, hogy már az ókorban volt itt csatorna. Nem vesztegettek

volna el negyven évet a miatt az ostoba ellenvetés miatt, hogy nem lehet itt csatornát építeni, mert, úgymond, a Földközi-tenger szintje tíz méterrel magasabb, mint a Vörös-tengeré!”

Visszatér Kairóba. Az összes kolosszális építménynél erősebb benyomást tesz rá az egyiptomi felláhok nyomora. „Nehezebb viszonyok között élnek, mint Oroszország legtávolibb kormányzóságainak legistenhátamögöttibb falvaiban a jobbágyok, és isten a tanú rá, hogy ez már jelent valamit!” S mivel Kairóban felüti fejét a pestis („mely gyakoribb jelenség itt, mint Mecklenburgban a jégeső”), úgy határoz, hogy a lehető legsürgősebben elhagyja Egyiptomot.

Mint leendő régész, nem érzi szükségét Schliemann, hogy benyomja az ásót Egyiptom földjébe? Nem! Úgy találja, hogy „a napnál is világosabb” itt minden. Aztán meg: nem önmagáért érdekli a régészet, mint ahogy a pénz sem önmagáért érdekelte. Régészetnek, pénznek meg az egész életnek egyetlen értelmét látja: fényt deríteni a homéroszi hősök világára, s felújítani Homérosznak mint történésznek ókori hitelét. Annál is inkább szükség van erre, mivel ma már példának okáért egy olyan megbecsült tudós is, mint George Grote azt állítja, hogy Homérosz sose élt, amit ír merő képzelet, mert a görög történelem az első olimpiással, azaz i. e. 776-ik esztendővel kezdődik, s annak előtte Görögországban nem volt semmi.

Amikor ment, hogy a citadella tetejéről búcsúzóul körülpislantson Kairón, találkozott két bolognai utazóval, akik a Szentföldre tartottak. Hozzájuk szegődött, és engedett a rábeszélésnek, hogy öltözzenek át araboknak. Puskával a vállán (és csekk-könyvvvel a fehér burnusz alatt) úgy festett a számár hátán a nyeregben, mint valami kalandor. A Sinai-félszigeten aztán a változatosság kedvéért úgy érezte magát, mint valami keleti mesehős: délibábot látott — kék tavat és türkizzöld pálmaligetet a sivatag kellős közepén. Kisvártatva két bolognai társa is megpillantotta a délibábot: feltűnt előttük egy csoport lovas, vállukon hosszú csövű puska, oldalukon görbe kard. S még mielőtt a bűvös kép szertefoszlott volna, golyó süvített el Schliemannék füle mellett. Az egyik lovas puskájának csöve füstölgött. Aztán új füstpamacs tűnt fel, és a golyó átfúrta Schliemann nyeregkapáját. Kiderült azonban, hogy a beduin rablók teljességgel ártalmatlan emberek (feltéve, ha nem lönek rájuk). Megelégszenek azzal, hogy elszednek az utastól minden ezüstérmet, töltényt és egy-egy puskát; a többi fegyvert meg hagyják neki „személyes biztonsága megóvására, ha netán katonákkal vagy rossz emberekkel akadna össze”.

Nem messze Aszkalóntól ismét rablók bukkantak fel a láthatáron.

Mivel az általános műveltség gyarapítására egy ilyen találkozás untig elég, meg azért is, mert nem lehetett tudni, nem „rossz emberek-e”, Schliemann kétségbeesett vágára ösztönözte a szamarat meg a két olaszt. Majd megpillantottak egy fegyveres kísérettel ellátott karavánt. A rablók eltűntek a homokbuckák közt.

A Szentföldön egyszeriben eszébe jut Schliemann-nak, hogy pap fia. Jeruzsálemben nem felejtí el meglátogatni a Szentsír-templomot. „Háborút viselnek ennek a templomnak kulcsáért keresztények keresztényekkel és a törökökkel” (a kulcs őrzője szerepét az orosz cár töltötte be, és — bármilyen komikusan hangzik is — a cár meg a szultán közt a kulcs miatt kiéleződött ellentét volt a krími háború kitörésének egyik mondvacsinált oka), „s a templom roskadófélben van. Ugyan, mibe kerülne, ha új vakolatot vernének rá?” A Getszemani-kertből emlékül magával visz néhány kökőrcsintövet. Később Libanonban kiás két fiatal cédrust, és hazaküldi hűgának Németországba — egy darabka megkövesedett holt-tengeri sóval együtt, „amilyené Lótné asszony változott a kíváncsi természete miatt”. Miután megfürdött a Jordán vizében (miközben kis híján befúlt), felült a szamar hátára, és minden különösebb kaland nélkül eljutott Damaszkuszba, onnan pedig Bejrutba, ahol egy Szmirnába tartó orosz gőzös horgonyzott.

Ez első közel-keleti útjának egyik kitérőjéről azonban nem emlékezett meg egyetlen (közzétett) naplójában és levelében sem. Csak élete alkonyán, amikor már nem árthatott neki a dolog a muzulmán világban, beszélt róla bizalmas barátjának. Maga sem tudta, mi lelte akkor, de — mint annak idején a pénzvágtyól — az „élettapasztalat” vágjától megszálva Damaszkuszban csatlakozott egy Mekkába tartó zarándokcsoporthoz. Hibátlanul beszélt arabul, arca napbarnított volt, akár egy tevehajcsáré, s hogy megszerezze az utolsó ismertetőjelet is, amely az igazhitűeket a hitetlen kutyáktól megkülönbözteti, körülmetéltette magát. Megtette hát a zarándokutat a mecset udvarán lévő Kábához, illetve az annak falába illesztett szent meteorithoz, ellátogatott a hegyre, ahol Ádám és Éva a paradicsomból való kiűzetésük után az első éjszakát töltötték és megalapították az emberi nemet, megtisztult összes elkövetett és elkövetendő bűnétől, és elnyerte a *haddzsi* előnevet (amelyet azonban okmányain sehol sem tüntetett fel). Az istenfélő zarándokok közt ugyan nagyobb veszélyben forgott, mint annak idején a sacramentói gégemetszők közt, de nem derült ki a csalafintaság, és így épségben, egészségben tért vissza.

Szmirnában egyetlen napot töltött — de ez a nap volt az, amelyre 1829 karácsonyától kerek harminc évet várt. Szmirna ugyanis egyike

a kilenc városnak, amelyek közül (az ókori tudósok szerint) a legtöbb joggal állítja magáról, hogy Homérosz szülőhelye.

Amikor kilépett a partra, térdre esett. Azt hitte, hogy a meghatottságtól. Este azonban az orvos megállapította, hogy súlyos lázrohamot kapott.

Athénban, az Akropolisz alatt másodszor rogyott össze az új lázrohamtól.

Egy hete feküdt már a kórházban, amikor megengedték neki, hogy elolvassa az időközben érkezett leveleket. Felbontotta az elsőt, mely Pétervárról jött — és sötétség borult a szemére.

A hatalmas varázslónő hét évig tartotta vissza Odüsszeuszt az annyira vágyott hazatéréstől. Noha olyan sora volt, hogy minden halandó irigyelhetne, a szíve sajgott. Csak e hosszú idő elteltével közölte vele az istenek hírnöke s a kereskedők és tolvajok istene, a gyorslábú Hermész, hogy folytathatja útját. Gazdagabban, mint valaha, vitorla nélkül úszó hajón eljutott aztán a sziklás Ithakába . . . Pontosan ez várt Schliemannra.

A pétervári levélben igen rossz hír volt: Sztjepan Szolovjev csődbe jutott. Ez annyit jelentett, hogy Schliemann elvesztette minden pénzét, amivel Szolovjev az átengedett raktárkészletek és követelések fejében tartozott neki. Bár „jelentős összegről” volt szó, ez még nem kellett, hogy megghiúsítsa Schliemann tervét — hiszen elég gazdag volt. Ám a rossz hírek rendszerint párosával járnak: Szolovjev, hogy kimossa magát a különféle vádak alól, megvádolta Schliemannt mindenféle szédelő üzemekkel, és a saját becsületessége bizonyítására makacssági keresetet adott be ellene. Most már nemcsak a pénz forgott kockán, hanem a becsület is. Nemcsak a volt kereskedő, hanem elsősorban és mindenekfelett a leendő kutató becsülete: egy bíróságilag megbélyegzett csalónak senki sem hinne, még ha az egész világ szeme láttára ásná is ki Trója magas tornyának fundamentumát vagy Agamemnón földi maradványait.

Schliemann világosan látta: azonnal cselekednie kell, mégpedig a legnagyobb határozottsággal. „Elhalasztottam a tervezett ithakai utat, rögtön visszatértem Pétervárra, a levegőváltás kigyógyított a lázból, és a lehető legrövidebb idő alatt megnyertem a pert.” Tolsztoj és Dosztojevszkij regényeiből ismerjük az akkori orosz bíróságokat, és el tudjuk képzelni, mekkora teljesítmény volt Schliemanntól, hogy elérte a per gyors befejezését. „Ellenfelem azonban fellebbezett a szenátushoz,

ahol még soha semmiféle perben nem döntöttek három-négy esztendő-nél hamarabb, s mivel itt a jelenlétem múlhatatlanul szükséges volt, noha igencsak a kedvem ellenére, visszatértem a kereskedelmi tevékenységhez.“

Sehr wider Willen, írja szó szerint, s rögtön a következő mondatban megmondja, mivel töltötte a hosszú várakozási időt. „Sokkal nagyszabásúbb üzleteket bonyolítottam le, mint azelőtt bármikor... Az első hat hónap alatt teán a 6 % tőkekamaton kívül 140 000 márkát kerestem, indigón 200 000 márkát stb. stb. S mivel az égiek egyenesen csodálatos módon támogatták vállalkozásaimat, 1863 végén akkora vagyon tulajdonosa voltam, ami dicsvágyó természetem legmerészebb álmait is meghaladta.“

Miután megnyerte a pert, Schliemann mint kereskedő felégetett maga mögött minden hidat, és elhatározta, hogy folytatja a megszakított ithakai utat — a világ körül.

Németországon, Franciaországon és Spanyolországon keresztül Karthágónak vette az irányt: itt minden világos, itt próbálja ki először régészeti ásóját. Legalább látja majd, hogy a műveltsége és élettapasztalata gyarapítását célzó úton mire kell figyelmet fordítania. Mindjárt az első nap, melyet eltöltött „azon a földön, ahol az Aineiásztól megcsalt Dido szíven döfte magát a dardan karddal“, első nagy felfedezését teszi: ráeszmél, hogy a régészethez szakműveltség kell!

„Tuniszból ismét Egyiptomba mentem, onnan pedig Indiába.“ Majd ugyanezzel a természetességgel folytatja: „Sorban ellátogattam Ceylon szigetére, Madrasba, Kalkuttába, Agrába, Lekhnauba, Delhibe.“ Látott mindent, amit ilyen úton egy milliomos láthat: látta az építészet márványcsodáját, a Tadzs-Mahalt, s látta azt is, hogyan vonul fel Udaipurban zárt rendben a maharadzsza palotája előtt az ezer meg ezer elefánt, látta Delhiben a Vörös Várat és Amritsarban az Aranytemplomot, látta a mogul uralkodók várának romjait és a brit kormányzó modern palotáját. Észrevett mindent, amit észrevehet olyan ember, akinek az ebédje valaha nem került többé 16 pfennignél. „Leírhatatlan a nyomora azoknak a százalmas lényeknek, akiket csak szokásból hívnak embereknek Bengáliában; egy marék rizs — együttvéve ebéd és vacsora, de még az is legtöbbször inkább vágyálom, mint valóság.“ A híres vasoszlopnál mint vállalkozó és az ókor szerelmese megjegyzi: „Ennek az acélnek, mely két évezred alatt nem fogott rozsdát, a receptúrájáért bármely brit vagy amerikai cég megadna kétszázezer dollárt. Nem beszélek most a piramisokról, sem a baalbeki oszlopokról: úgy tetszik, nem is olyan gyöngye lábon állt az ókori technika!“

Mivel az iskolában nem állt módjában, hogy tanuljon róla, elhatározta, hogy egy kis kitérőt tesz. „Elmentem, hogy megnézzem a Himáláját, aztán hajóval ellátogattam Jáva szigetére és a kokinkínai Saigonba. Utána két hónapot töltöttem Kínában, s megtekintettem Hong Kongot, Kantont, Amoyt, Fucsout, Sanghajt, Tiencsint, és elmentem egészen a kínai falhoz.”

Kínai útjáról mindenki le akarta beszélni. „Ki megy, kérem, a korrupciónak és banditáknak ebbe az országába, ha csak nincs ott mulaszt-hatatlan dolga?” „Én! — felelte Schliemann. — Ott van az emberi kéz legnagyobb műve és a megkövült régmúlt.” Kupak városkában vezetőt fogadott, és vad, kietlen tájon megtett nyolcórás kutyagolással eljutott a Nagy Fal legközelebb eső bástyatornyához. „Az egész fal hossza 3200 kilométer, s ezen a helyen 66 cm hosszú, 25 cm széles és 17 cm magas kőtégglából épült. A valóságban, legalábbis itt, nem valami masszív építmény; a fundamentuma gránitkő. A fal 8—12 méter magas, vastagsága alul 6,5—8 méter, felül 5—6,6 méter...” És a naplóban — egy német professzor pedantériájával — gyűlnek a hasonló feljegyzések: „a megszámlálhatatlan fecskefalka és ezer meg ezer gyík között, amelyek villognak, mint megannyi drágakő, az omladozó fal repedéseiben. A híres fal, miután elzárta Kínát a haladás elől, már csupán egyetlen célt szolgál: fészkelő helyet ad a fecskéknek és gyíkoknak.” Miután mindent feljegyzett, egy harminchét kilós téglát cipelve a hátán, visszatért a völgybe. A téglát emlékebe hozta.

Ami az ismeret- és tapasztalatszerzés vágyát illeti, Japánban egy kissé eltúlozza Schliemann a dolgot. Hogy eddig csak egy tucat „rózsás arc” látta a császárt? Miért ne lehetne ő a tizenharmadik? Hogy Edóba nem léphet be európai? De hiszen ő amerikánus — vagy tán nem? Mire van Yokohamában amerikai követ, és Nagaszakiban amerikai cirkáló? Csakugyan sikerül bejutnia a palánkon bévülre, hogy láthassa a császár kíséretét és magát a mikádót. (Hogy mibe került ez neki, a naplóban semmi nyoma.) „Amolyan huszonkét esztendő fiatalember, és a lakkozott fekete fejfedőn kívül nincs rajta semmi különös.” Visszafelé az úton borzadva hátrahőköl: a porban egy fejetlen férfi hever. „Semmi — mondja a vezető. — Nyilván valami paraszt, aki nem tudta, hogy közeledik a császár kísérete, kurtább lett hát egy fejjel. Szokás ez itt.” „Különös ország: a hivatalnokok megvesztegethetetlenek, de bármikor bárkit megölhetnek, a virágok gyönyörűek, de nincs illatuk.”

Yokohamában felszállt a teás hordókkal megrakott *Queen of the Avon* nevű kis gőzösre. Rajta kívül még három utas volt a fedélzeten. „Kína és Japán csakugyan a legkülönösebb és legmegközelíthetlenebb

két ország a világon — mondta kabintársa, Desvachey úr. — Valósággal hihetetlen az a sok minden, amit látott. Meg kellene írnia, Monsieur Schliemann!“ „Nem vagyok író!“ „Azt senki nem tudhatja, míg meg nem próbálta!“ — idézte Balzacot Desvachey úr.

Schliemann hát megpróbálta. S az alatt az ötven nap alatt, míg a hajó San Franciscóba ért, megírta első könyvét. Mivel útítársa véletlenül francia volt, franciául írta. A címe: *La Chine et le Japon au temps présent*. Megjelent Párizsban 1866-ban.

Ez volt az első a tizenkét könyv közül, amelyeket Schliemann írt, s helyes lesz talán, ha mindjárt itt leszámolunk a kifogással, amelyet a tudósok — érdekes, hogy szinte kivétel nélkül németek — Schliemann összes további könyve ellen felhoztak.

Amikor egyszer Goethe panaszkodott, hogy a hivatalos tudomány nem méltányolja a színelméletről írt munkáját, azt mondta neki Schiller: „Úgy futott be mint költő és drámaíró. Semmi mást nem várnak öntől. Ha Newton eposzt írna, senki sem venné komolyan. Nem lenne »szakember«!“ Schliemann-nak nyilván az volt a balszerencséje, hogy első könyvét nem az ókori Görögországról, hanem a korabeli Kínáról és Japánról írta.

„Dilettáns!“ — kiabáltak rá a tudós professzorok dolgozószobájuk maradiságot lehelő kuckójából, amikor át merte lépni szaktudományuk határait és lapáttal a kezében útra kelt, hogy fényt derítsen arra, amit az ő könyveik homályba borítottak. A legveszedelmesebb kifogás volt ez: hiszen a dilettáns szó azt jelenti, „avatatlan“, „műkedvelő“, „fél-művelt“... Ugyan mit várhat a komoly ember egy dilettánstól!

Ezek a gúnyos támadások fölöttébb bosszantották Schliemannt. Leginkább az fájt neki, hogy olyan tudós emberektől származnak, akiknek munkáját nagyra tartotta. Egyébiránt a „dilettáns“ szó nem idegesítette. Tudott annyira olaszul és angolul, hogy tisztában legyen a szó valódi jelentésével. Megnyugvással könyvelte hát el, hogy nem profeszcionista, aki kenyeret keres a munkájával, és mindig hangsúlyozta magáról, hogy olyan kutató, aki *per il suo diletto*, „a maga gyönyörűségére“ dolgozik. A szó eredeti jelentésével összhangban helyesnek találta azt is, hogy a Brit Régészeti Társaság, mely nagy érdemeket szerzett a „világ hét csodája“ közül a harmadiknak, az epheszoszi Artemisz-templomnak felfedezésében, hivatalosan *Society of Dilettants*-nak nevezte magát.

A Schliemann „dilettantizmusáról“ (a szónak közép-európai becs-

mérő-értelmében) kialakult meggyőződés annyira általánossá vált, hogy sok életrajzírója mindmáig mentegeti, rámutatva arra, hogy a tudomány nem mindig csak a „kellő főiskolai műveltséggel bíró”, hivatásos szakembereknek köszönheti haladását, hanem igen gyakran épp az „outsiderok” viszik előbbre. Ez kétségtől igaz. Edison éppúgy nem volt elektromérnök, mint Pasteur orvos, vagy Morse távírász, avagy Daguerre fényképész. De számos példát hozhatunk fel a régészetből is: Stephens, aki a Yucatán-félsziget dzsungeljeiben felfedezte a maya és az azték piramisokat, diplomata volt; Botta, aki a feledés homályából napfényre hozta az asszír kultúrát, konzul volt, eredeti hivatása szerint pedig orvos; Layard, aki kiást a Ninivét, előbb jogász volt, majd kalandor, végül pedig miniszter lett. Ez a védelem azonban olyan szolgálatot tesz Schliemann-nak, amiben nem sok a köszönet.

Amikor 1866 tavaszán (a washingtoni megálló után, ahol ismét látogatást tett az USA elnökénél, valamint a nicaraguai, mexikói és kubai rövid szemle után) visszatért világ körüli útjáról, elhatározta, hogy megtelepszik Párizsban, „a világ és a műveltség fővárosában, és tartósan a régészet tanulmányozásának szenteli magát”. Pontos munkatervet dolgozott ki: délelőtt előadásokat hallgatott a Sorbonne-on és a Francia Intézetben, délután a régészeti gyűjteményeket tanulmányozta a Louvre-ban, este a tanárok ajánlotta könyvekben lapozgatott. A többi idejét azzal töltötte, hogy szakemberekkel konzultált a Place Saint-Michel 6 szám alatti lakásán, és valahányszor szükségesnek találta, elugrott Londonba a British Museumba. Bizonyára nem vethetjük a szemére, hogy negyedannyi idő alatt megbirkózott a régészettel, mint amit a tanterv a tizennyolc éves fiatalembereknek előír — hasonlóképp nem róhatjuk fel neki azt sem, hogy három hónap alatt megtanult ógörögül, noha a gimnazistáknak erre nyolc év kell. S hogy formailag is minden rendben legyen, doktori vizsgát tett. Nem minden ok nélkül szemelte ki erre a célra hazája egyik egyetemét — az ősi dicsőségű rostocki egyetemet.

A rostocki egyetem által 1869. április 27-én kiállított oklevélben olvashatjuk, hogy az „igen nemes Heinrich Schliemann-nak” az *Ithaka sziget, Peloponnészosz és Trója* című disszertációja alapján a „bölcsettudománynak doktora és a szabad művészetek mestere” cím-ado-mányoztatott.

Ugyanolyan képesítésű szakember lett tehát, mint tudós ellenfelei, akik dilettánsnak nevezték — azzal a csekély különbséggel, hogy amit azok csak a könyvekből tudtak, ő tapasztalatból is tudta.

Saját tapasztalatból ismerte már ebben az időben Ithakát, a Pelo-

ponnészoszt és Troaszt is. Bizonyította ezt doktori értekezésének (megjelent 1868 végén Párizsban, majd kevéssel utána német fordításban Lipcsében) alcíme is: *Heinrich Schliemann régészeti kutatásai*.

„Végre megvalósíthattam életem legnagyobb álmát, és kedvező körülmények közt ellátogathattam azoknak az eseményeknek színhe-lyére, amelyek kimondhatatlanul érdekelték, saját szememmel láthat-
tam azoknak a hősöknek hazáját, akiknek kalandjai gyermekkoromban annyira megragadtak...”

Ezzel az úttal Schliemann figyelmet érdemlő életének új szakasza kezdődik. Schliemann tudatában van ennek. Feszülten várja, szolgál-e majd neki ugyanúgy a szerencse a kutatómunkában, mint szolgált a kereskedelemben. Szilárdan feltette magában, hogy török vagy szakad, diadalmaskodik. Kettős cél vezeti: először annak bebizonyítása, hogy a homéroszi világ létezett, másodsor annak kimutatása, hogy pontosan olyan volt, amilyennek az *Íliászban* és az *Odüsszeiában* olvashatjuk.

Negyvenhat éves ember létére éppoly szilárdan hisz ennek a világ-nak és hőseinek létezésében, mint hitt hétéves korában, amikor a Jer-rer-féle *Világtörténelemben* lapozgatva elábrándozott a Trója égését ábrázoló kép fölött. Ismerte, természetesen, d'Aubignac francia apát és Vico olasz szociológus írásait, tüzetesen tanulmányozta F. A. Wolf holland professzor *Prolegomena ad Homerum*-ját, valamint az összes többi tudományos művet, beleértve F. F. Szokolovnak épp akkortájt megjelent *Gomeroszskij voprosz* című munkáját is. De bármit írtak is ezekben a művekben, bármennyire is állították is bennük, hogy Homé-rosz tulajdonképpen két költő, illetve egy egész csoport versfaragó volt, hiába jelentették ki, hogy Odüsszeusz kalandjai nem egyebek, mint „kikötői csapszékekben született tengerészlódítások”, Trója pedig „épp-úgy megismerhetetlen, mint a hold túlsó oldala”, Schliemann hite nem rendült meg. S fél évszázaddal annak a szépírónak születése előtt, aki az „első haditudósítónak” nevezte el Homéroszt, az *Íliászban* és *Odüsszeiában* közölt földrajzi adatokat éppoly hiteleseknek tartotta, mint egy modern katonatiszt a maga tereprajzán a magassági pontokat.

Nem értette a tudós embereket, akik gúnyt űztek az ő Homéroszba vetett hitéből. De nemcsak emiatt nem értette őket. Hiszen tessék, nézzenek egy kicsit körül: nagy régészeti expedíciók kotornak Egyiptom forró fövenyében, a kutatók bozótvágó késsel törnek utat az ősi Mexikó rejtelméhez, merész emberek a lázongó bennszülöttek közt le-szállnak az asszír és babiloni történelem mélységeibe, a világ összes

egyetemén a tudósok távoli és letűnt kultúrák titkait hüvelyezik. Azonban az ókori Görögországba, az európai kultúra őshazájába a Homéroszról szóló megszámlálhatatlan tanulmány megszámlálhatatlan szerzője közül egy sem méltóztatik útra kelni, noha rendes járatú gőzössel, legújabbban pedig már vonattal is el lehet oda jutni!

Első útja, mely Görögországba — nemcsak Athénba, ahol már 1859-ben járt, hanem az „akhájok birodalmába” — vitt, ezt a Homéroszba vetett hitét váratlan módon megerősítette. Mégpedig egyenesen Odüsszeusz országának szívében!

Tartsuk azonban magunkat útinaplójához. Jóllehet, feljegyzései időrendben követik egymást, az az érzésünk, hogy írás közben Schliemann egy tapasztalt drámaíró módszerét követte, és a csúcslélményt az utolsó oldalra hagyta. Nápolyból Szicíliába ment, ami íratlan szabály minden turistának, ha pénze és ráérő ideje van. Cataniában hajójegyet vett a szigetre, melyet olaszul Korfunak, görögül Kerkirának hívnak. Nem tartotta ugyanis kizártnak, hogy a „Földközi-tenger e gyöngye” azonos a boldog phaiákok homéroszi országával.

„A helyi hagyomány szerint Kresszida az a kis folyó, amelynek torkolatánál Nauszikaa a hajótörött Odüsszeusszal találkozott... Nauszikaa volt az *Odüsszeiából* az az alak, aki engem a leginkább vonzott és legjobban meghatott. Megérkezésem után rögtön elkalauzoltattam hát magam a folyóhoz. Nehéz volt megközelíteni, mert sűrű öntözőcsatorna-hálózat veszi körül. Pucérra vetköztem tehát, és vízen, sáron keresztülgázolva elmentem ahhoz a két kőhöz, amelyen állítólag a királylány a fehérneműjét mosta... Azonban a mezőgazdaság fejlesztésével járó változások annyira áttekinthetetlenné tettek itt mindent, hogy Homérosz adatait végképp nem lehet nyomon követni.”

Kerkiráról egy kis parti gőzösön elhajózott Kephallénia szigetére, és megállapította, hogy a phaiákokénál kevésbé csodás hajó is megteszi ezt az utat egyetlen éjszaka alatt. Kephalléniának egyébként nem tulajdonított nagy fontosságot. „Homérosz csak mint a Pénélopé kezére pályázó huszonnégy kérő hazáját említi.” Halászbárkát bérelt, és a sziklás part mentén vivő, hat óra hosszat tartó út végén kikötött Szpiridionban — vagyis ott állt Ithaka földjén!

„Hála nektek, olümposzi istenek, hogy Odüsszeusz hazájának földjére léphettem! Különösen hála néked, Hermész!” Akkor tért magához az elragadtatásból, amikor megszólította valami molnárféle ember:

— Ki vagy idegen, és mi vezérelt erre a szigetre? Hiszen amióta eszemet tudom, senki sem jött ide idegen országból, hogy asztalunknál éhét csillapítsa!

— A nevem Schliemann, s azért jöttem Párizs messze városából, hogy keressem az emlékeit azoknak az eseményeknek, amelyek három-ezer évvel ezelőtt zajlottak le itt, amikor Odüsszeusz király uralkodott ezen a szigeten. Hallottál valaha Odüsszeuszról?

— Meg akarsz sérteni? Már hogyné hallottam volna a „férfiúró!l, ki sokfele bolygott s hosszan hányódott, feldúlván szentfalú Tróját, sok nép városait s esze járását kitanulta, s tengeren is sok erős gyötrelmet tűrt a szívében, menteni vágyva saját lelkét, társak hazatér-tét...”

— Ismered Homéroszt?! — kiáltott fel meglepetve Schliemann.

— Ismerek minden idevalósit, de ilyen nevű emberről sose hallot-tam. Nem találod meg ezen a szigeten.

— Homérosz az a költő, akitől ezeket a verssorokat tudod!

— Nem — mondta a molnár. — Apámtól tudom őket, apám meg az ő apjától tudta.

— Az Odüsszeuszról szóló könyvben olvasta, ugye?

— Isten őrizz a világ hívságaitól! Apám nem tudott olvasni, csak-úgy, mint én, meg az ő apjának apja se!

A legkáprázatosabb álmában sem álmodta Schliemann, hogy Ithaka szigetén mindmáig ilyen elevenen él az odüsszeuszi és homéroszi hagyomá-ny. A sors szerencsés jeladásán felbuzdulva még nagyobb reménnyel vetette bele magát a további nyomkeresésbe.

Leak ezredes útleírásából (*Travels in Northern Greece, 1835*) tudott a sziget déli részén valaha állt nagy építmény romjairól. Rögtön útra is kelt. „Máig megvannak, de csak egy középkori keresztény templom romjairól van szó.” Felkapaszkodott a főváros, Vatha felett emelkedő, meredek sziklára, amelyet a lakosság ókori erődnek hitt. „Megállapítot-tam, hogy csak szeszélyesen tagolt sziklatömről van szó, amelyhez nyilván hozzá se ért emberi kéz, és nyilván sose szolgált erőd gyanánt.” Tüzetesen szemügyre vette a sziget északi, mindpedig a déli részét, „mely helyenként nagyon nehezen közelíthető meg, úgy kellett meg-mászni az élesebb meredélyeket, mint ha a Vezuv tetejére igyekezett volna az ember.” Nem talált semmit.

„Mivel kutatómunkám itt eredménytelennek bizonyult, aprólékosan átkutattam az Aetosz hegyet, mely hatszáz lábnyira emelkedik a tenger színe fölé, s tetején — nem valami egyenletes — műfennsík terül el. Két nagy ciszterna van rajta, továbbá egy kisebb víztároló, és hat vagy hét közepes méretű épület romjai láthatók. Az épületek kükloptikus kockakövekből készültek, ezek a kövek vagy önálló házak voltak, vagy

Schliemann doktori oklevele, melyet a rostocki egyetemen szerzett

pedig — ami valószínűbb — egy kükloptikus nagy épület termei, amely »Odüsszeusz vára« gyanánt szerepel.“

Mindent tüzetesen megvizsgált — kereste még az olajfatövet is, melyből Odüsszeusz a hitvesi ágát készítette. Természetesen semmi ilyet nem talált, hanem ehelyett a környék aprólékos átkutatása során az északi és délkeleti oldalon egy-egy erőd maradványaira bukkant, ezek védték ezt az ithakai fellegvárat meg az alatta fekvő lakótelepet. Helyenként a két erőd igen jó állapotban maradt meg, és kétségkívül fel lehetett bennük ismerni a toronyalapzatokat. „Ezek közt a falak közt valaha város terült el, amelyben lehetett vagy 2000 ház... Sikerült felismernem 190 ház romjait. A házak jó része egyetlen helyiségből állt, a többi négy-, öt-, sőt hatszobás volt. Ezekben a romokban Ithaka legrégibb székhelyét kell látnunk. Kükloptikus főváros ez, melynek nincs párja a világon, és Homérosz egyetlen csodálójának sem szabadna elmulasztania az alkalmat, hogy ellátogasson ide!“

„Átkutattam a kis kikötőváros, Dexia mellett lévő cseppkőbarlangot is.“ (Dexiát általában Phorkhüsz kikötőjével azonosítják, ahol a phaiákok Odüsszeuszt partra tették.) Az *Odüsszeia* tizenharmadik éneke szerint Odüsszeusz ebben a barlangban rejtette el azokat a kincseket, amelyeket a phaiákok királya, Alkínoosz ajándékozott neki. „A barlang igen tágas, és teljesen egyezik Homérosz leírásával.“ Felkapaszkodott a „Holló-sziklára“, amely alatt békésen legeltethette kondáját Eumaiosz. Átkutatta a kis Mathitarion szigetet is, melyet mint az Ithakából Kephalléniába vivő úton az egyetlent, kezdettől fogva a homéroszi Asztériával azonosítottak, ahol a kérők lestek a Püloszból, illetve Spártából hazafelé tartó Télemakhoszra.

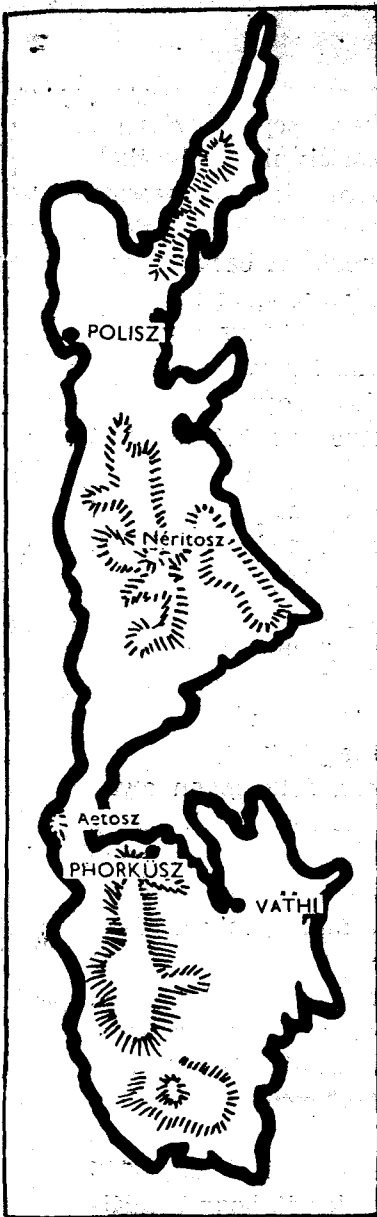
Tíz év múlva Schliemann igen kritikusan nyilatkozott első ithakai kutatásairól. De amit megállapított, az is teljesen elegendő volt hozzá, hogy doktori értekezésének bírálója, Bachmann professzor nyilatkozatában kijelenthesse: „Noha a benyújtott könyv alapját tevő motívumokkal nem érthetünk is mindenben egyet, el kell ismernünk, hogy a jelölt tüzetes önálló kutatást végzett... Munkája, ithakai viszonylatban, értékes adalék a helyrajzhoz, néprajzhoz és a Homérosz-kutatáshoz, úgyhogy a sziget vizsgálatát befejezettnek tekinthetjük.“

De még mielőtt befejezte a sziget vizsgálatát, Schliemann olyan elismerésben részesült, mely nagyobb örömet szerzett neki, mint az az értékelés, amit munkája a rostocki egyetemről kapott. Az ithakaiak körében gyorsan híre terjedt, hogy egy tudós jött hozzájuk, és az ősi énekek korának emlékeit keltegeti életre. Amint faluról falura ment, útja fokozatosan diadalúttá változott. Hagiosz Joanneszban elébe ment az egész falu, a bíró odavezette a százéves platán alá, és ünnepélyesen felkérte, hogy meséljen az egybegyűlt földművelőknek hajdani királyukról, Odüsszeuszról. A fa alatt pad volt a falu korosabbjai részére (ami — már Thúküdész szerint — „emberemlékezet óta“ megszokott jelenés a görög falvakban). Schliemann, a messzi idegenből jött kutató előveszi az *Odüsszeiát*, kinyitja a huszonharmadik éneknél, feláll a padra, és a homéroszi hősök ivadékaiknak olvasni kezdi, hogyan találkozott Odüsszeusz Pénélopéval hazája földjén, Ithakában.

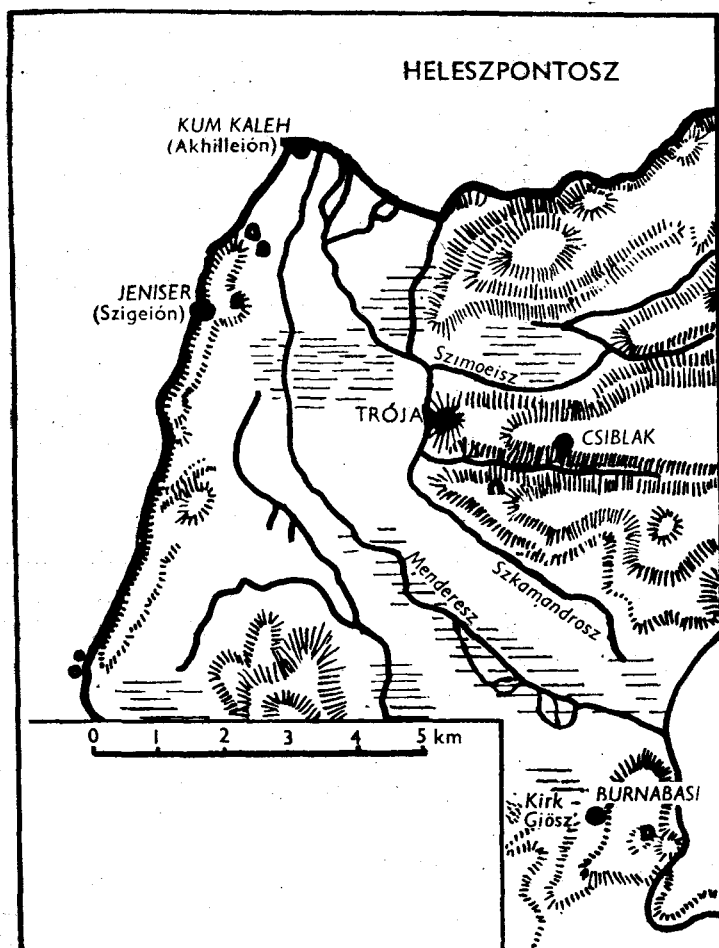
Exokhiban a helység kovácsa fogadja ujjongva:

— Gyere, barátom, gyere a hajlékomba! Feleségemet Pénélopénak, a fiaimat pedig Odüsszeusznak és Télemakhosznak hívják!

Bármilyen kritikusan nézte is később Schliemann a maga 1868-as ithakai kutatásait, akkor egyedülálló sikert látott bennük. Többet talált,

mint remélte. Meggyőződött róla, hogy „Homérosz azt írta meg, amit látott”. S főleg megállapította, hogy kedvez neki a szerencse. Úgy érezte magát, mint a kártyás, ha jó lapjárása van: elhatározta, hogy késedelem nélkül folytatja a munkát.

A Peloponnészoszon át Athénba ment, Pireuszban felszállt az első hajóra, mely Isztambulba indult. Isztambulból rögtön átszállította magát a Boszporuszon. Lovat vásárolt, és kísérőjével, akit az orosz konzul kerített neki, útra kelt az egykor Troasznak nevezett tartományba. Itt kötött ki az akháj hajóhad, itt kell lennie Trójának!

A tudósok, már akik egyáltalán lehetségesnek tartották, hogy létezett, többnyire a Burnabasi falucskától délnyugatra helyezték Tróját. Burnabasi a Menderesz folyó völgyének kijáratában fekszik. A fölötte emelkedő Bali-Dagh domb volt talán a hely, ahol Priamosz vára állt, a dombon található kőomladék erődítmény maradványa lehetett. Burna-

basi mellett volt, úgymond, két forrás is, amelyek megfeleltek annak a leírásnak, amit Homérosz az *Íliász* huszonkettedik énekében ad (147–156. s.). Sőt mi több: „kükloptikus falmaradványokat“ és „ősi kerámia-töredékeket“ is találtak ott. Olyan tekintélyes személyek állították ezt, mint a francia Lechevalier, egyike az első európai utazóknak, akik Troaszban jártak, az ugyancsak francia Ch. Texier, az angol W. Gell és W. M. Leake, a német P. W. Forchhammer, a görög M. G. Nikolaidisz és néhány tanulmányában az amerikai Frank Calvert, aki mint konzul működött Gallipoliban.

Schliemann elment tehát Burnabasiba. „Mi tagadás, csak nehezen tudtam leküzdeni meghatottságomat, amikor megpillantottam a végtelen trójai síkot“ (egy pillanatig sem kételkedett benne, hogy a Menderesz völgye a trójai sík), „amelynek képe már zsenge gyermekkorom álmaiban előttem lebegett.“

A tengerparton rápislantott az órájára. Amikor Burnabasi házainak kéménye tetején megpillantotta a gólyafészkeket, ismét ránézett az órára. Épp három óra hosszat tartott az út. Tűnődni kezdett: Homérosz azt írja, hogy az akhájok naponta többször befutották a tengerpart és a város közti távolságot. Aztán szemügyre vette a Bali-Dagh dombot. Ezen a vakondtúrásán állhatott volna Priamosz hatvankét termes vára, lejtőin feketett volna a „gyönyörű, díszes város“, a „tágútú Ilion“? Hol a magas falak és a hatalmas Szkaiai kapuja maradványai, csak nem nyelte el nyomtalanul a föld?!

Megkérte kísérijét, hogy vezesse el a forrásokhoz. Harmincnégy forrást számolt meg a falu határában. „Valószínűleg azonban negyven forrás van itt, mert a törökök Kirk Giösz, azaz Negyvenszem néven ismerik ezt a helyet.“ Csakhogy Homérosz félreérthetetlenül két forrásról beszél, hiszen Schliemann betéve tudja ezeket a sorokat: „Egy forrás langyos vízzel bugyog és körülötte száll a magasba a gőz, mint füst, ha lobognak a lángok; másiknak vize nyáron hűvös, akárcsak a jégnek zápora, vagy mint hó, vagy mint kristályba fagyott víz.“ Előhúzta zsebéből a hőmérőt, amelyet e célra hozott magával Párizsból, és mérni kezdett. „Valamennyi forrás vizének hőfoka egyformán 17° C volt.“

Most már nem volt előtte vitás: Burnabasinak semmi köze Trójához. „Továbbá lehetséges lett volna, hogy Akhilleusz a Trója falai körül elterülő síkon kergesse Hektórt, ha Trója ezen a vakondtúrásnyi dombon áll?! Mindebből világosan láttam, hogy itt nem állhatott a homéroszi város. Mégis tüzetesen meg akartam vizsgálni ezt a roppant fontos kérdést. Munkásokat fogadtam hát, és a negyven forrás meg a domb legvégső kiszögellése közötti térség különböző pontjain összesen száz göd-

röt ásattam velük. Azonban mind a források mellett, mind Burnabasiban és az összes többi ponton csak érintetlen szűz talajra leltem, és már igen csekély mélységben természetes sziklába ütközött az ásó.”

Am hogy igazán semmit el ne mulasszon, pontosan lemérte a távolságot „Priamosz várának” vélt helye és a hellészpontoszi tengerpart között, ahol Homérosz szerint az akhájok hajótábora állt. Megállapította, hogy egyenes vonalban ez a távolság 12,8 kilométer. Az *Iliász* II—VII. énekei szerint tehát a harcosoknak a csata első napján 80—100 kilométert kellett volna befutniuk — ez pedig még a hőskor görögjeinek is túlságosan sok lett volna.

„Mivel a Burnabasiban végzett kutatások kétségkívül negatív eredménnyel zárultak, a lapály jobb oldalán is, bal oldalán is a lehető legnagyobb figyelemmel megvizsgáltam minden emelkedést.” Ha Schliemann azt mondja, „a lehető legnagyobb figyelemmel”, hihetünk neki. Órával a kezében száguldozta körül a dombokat, négykézláb mászott azokra a helyekre, amerre Akhilleusz úzte a menekülő Hektórt, végigszondázott minden olyan magaslatot, amely gyanút keltett benne, hogy nem más, mint agyagfuvat egy lerombolt város tetejében. „Minden kutatásom hiábavalónak bizonyult!”

Ubi Ilium fuit? Az ősrégi kérdés, hol volt Ilium, megoldatlan maradt.

Schliemann elhatározta, hogy búcsút mond Burnabasinak.

Az olyan kötésű ember, mint Schliemann, csak azért hátrál, hogy felkészüljön az új rohamra.

Ismét aprólékosan végigböngészte az ókori szerzők műveiből kiírt jegyzeteit, de azért újra csak jól körülnézett a tájon is. Magára vonta a figyelmét egy domb. „A Hellészpontosztól való távolsága tekintetében is, az összes többi szempontból is megfelelt az *Iliász* helyrajzi követelményeinek: az impozáns fekvésű magaslat úgy festett mint természetes erőd... Kellőképpen megerősítve tökéletesen uralná az egész trójai síkot, és az egész környéken nincs még egy pont, amelyet össze lehetne vele hasonlítani.”

— Mi a neve ennek a dombnak? — kérdezte dragománjától Schliemann.

— Hisszárlik, efendi!

— Kié ott az a villa az oldalában?

— Az amerikai konzul lakik benne, efendi. De csak nyáron.

Ezt a Frank Calvertot kellett volna meglátogatnom rögtön, amint

megjöttem, gondolta magában Schliemann. Hát, most legalább majd nemcsak udvariassági látogatás lesz, amit teszek nála!

— Mivel lehetek segítségére, Mister Schliemann?... Ó, feladtam már Burnabasi-teóriámat — hallotta meglepetve Schliemann. — Annak ellenére, hogy az önök legnagyobb tekintélye is... Bocsánat, hiszen ön amerikai! Egyszóval annak ellenére, hogy von Moltke tábornagy állítása szerint a harcászati szempontokból következőleg Trója csak Burnabasi-ban lehetett. Ásatásokat végeztem, előttem az osztrák konzul, von Hahn végzett ott ásatásokat, mert mi egyebet művelne itt az ember! Találtunk egy-két cserépdarabot, egész közönséges kerámia a macedón korból, de semmi régiség nem került elő. A falat, amelyre Bali-Dagh mellett rábukkantam, senki nem merné küklóptikusnak nevezni!

— Hát ez a domb, Mister Calvert? Nem lenne kedve jól szemügyre venni? From archeological point de vue?

— Ezt a dombot ismerem, akár a tenyeremet, Mister Schliemann! Hiszen több, mint a fele a tulajdonom!

— Trója tehát amerikai tulajdon?!...

— Mi az, hogy „Trója”? Mit beszél Mister Schliemann?... A domb tetején vagy ezer láb hosszú sík térség van, épület- és oszlopromok hevernek rajta...

— Végzett ott ásatásokat, Mister Calvert? — szakította félbe a konzult Schliemann.

— Persze hogy! Már csak azért is, mert Mac Laren is azt állítja... nyilván ismeri *Topography of the Plain of Troy* című munkáját... azt állítja, hogy esetleg ez a domb takarja az ókori Trója falait. De csak a római korból származó néhány téglát és bizánci ércpénzt találtam, vagyis semmi érdekeset. E. D. Clark és P. B. Webb szerint Trója sokkal keletebbre, Csiblak falu közelében állt.

Csiblak túlságosan messze van a síktól. Homérosz szerint Trója falai közvetlen a síkon álltak. Ezt az érvet egyébként felhozzák ketten is ama gyér számú tudós közül, akik Trója helyét a Hisszárlik dombra teszik: von Eckenbrecher az *Über die Lage des Homerischen Ilion* című, 1842-ben megjelent kis munkájában, és Julius Braun az 1858-ban napvilágot látott kétkötetes *Homer und sein Zeitalter*-ban.

Schliemann felkelt a fonott székről és nézegetni kezdte Calvert könyvszekrényét.

— Látom, hogy Sztrabón nincs itt. Nem baj. Egyszóval, ha számításba vesszük a *Geographika* tizenharmadik könyvének adatait meg azt a tényt, hogy a próbaásatások során a keleti lejtőn olyan falakra bukkantam, amelyek egész jól beletartozhatnak Sztrabón Új Iliumába.

Vagyis elő az ásót, és az egész Hisszárlik dombot keresztül-kasul fel kell ásní!

— Figyelmeztetni szeretném azonban valamire, Mister Schliemann — mondta elkomolyodva Calvert. — Az egész Hisszárlikon egyetlen forrás sincs! Homérosz pedig két forrást említ!

— Az *Íliász* szerint inkább egy kicsit távol kell lenniök a vártól... Persze, ha nem tűntek el a föld alá: Esetleg betemetődtek! Hiszen azóta eltelt több, mint háromezer esztendő!

— Ó, az egész könnyen lehetséges. Gyakori itt a földrengés. Egyszer egy földrengés után meleg forrás tört elő, de aztán eltűnt.

— Micsoda? M e l e g forrás?! — kiáltott fel Schliemann. — Meleg forrás!!

Trója az 1871–1873 évi ásatások után. Rajz Schliemann Ilios című könyvéből

Mikor aztán Schliemann felhágott a domb tetején elterülő sík térre, biztos volt benne, hogy a Menderesz folyó azonos az ókori Szkamandrosszal, a Hisszárlik domb pedig nem más, mint évezredek pora az ókori Tróján. „Hiszen innen látni az Ída hegyét is, amelynek tetejéről Zeusz a harcokat figyelte!”

„Elhatároztam, hogy rögtön ásni kezdek!”

Ettől az elhatározástól számított két év és két nap múlva, azaz 1870. július 14-én dorgáló levelet írt Szergej fiának Pétervárra, mert a tizenöt éves kamaszfiú úgy határozott, hogy nem tanul tovább.

„Példát vehetnél apádról, aki az élet minden helyzetében megmutatta, mit lehet vasakarattal elérni. Amszterdamban négy év alatt valószínű csodákat műveltem. Elértem, amit előttem senki el nem ért. Amikor pedig később pétervári nagykereskedő lettem, a legrátermettebb, de egyúttal a legkörültekintőbb ember voltam a tőzsdén. Majd amikor utazni kezdtem, par excellence utazó voltam. Soha még egyetlen pétervári kereskedő nem írt tudományos könyvet, én azonban írtam, lefordították négy nyelvre, és általános érdeklődéssel olvassák. Jelen pillanatban mint régész európai és amerikai szenzáció vagyok, mert felfedeztem Tróját, vagyis azt a várost, amelyet kétezer éven át hasztalan keresett a világ összes tudósa!”

„Priamosz király kincsei“

Amikor Schliemann első ízben visszatért Troasz csillagos ege alól, világosan látta: mostanától kezdve már csak a régészetnek él. Semmi sem gátolhatja a teljesen szabad, független kutatásban, kíméletlenül le kell ráznia magáról minden nyűgöt, minden béklyót. Ugyanazzal a „kemény szívvel“, amellyel mint pétervári kereskedő tört utat ábrándja valóra váltása felé.

A valóságban csupán egyetlen béklyóról volt szó — balszerencsés házasságáról. Mindennek tetejébe most megtudta még azt is, hogy Kattyerina Petrovna restelli, hogy csak egy kereskedő felesége — nyilván azért, mert férje milliói révén bekerült a „magasabb körökbe“, a fivére pedig a se szeri, se száma orosz hercegek egyikének „társalkodója“ (a valóságban házitanítója) lett. De ez még hagyján, hanem Kattyerina Petrovna, ha nem is egyenesen mint örültről, de legalább mint „nem normális“ emberről beszélt nyilvánosan a férjéről, aki „holmi özönvíz előtti cserepek miatt“ herdálja a gyerekei vagyonát, s gondnokság alá kellene helyezni. („Mivel újra meg újra szembe találok magam azzal a nézettel, hogy becsvágyból vesztegetem a vagyonomat, s a gyerekeimnek nem hagyok majd semmit — írja később —, szükségesnek tartom felvilágosítani az olvasót, hogy, bár ez idő szerint kizárólag a tudományos kutatásnak élek, s tartózkodom mindennemű üzleti vállalkozástól, úgyhogy be kell érnem tőkém kamataival, kutatómunkámra hozzávetőlegesen mindössze évi 100 000 márkát költök, míg vagyonom évente 200 000 márka kamatot hoz. Vagyonom tehát minden évben 100 000 márkával gyarapszik, s így, ami rólam gyerekeimre marad, remélem, elég lesz ahhoz, hogy kutatómunkámat folytassák, anélkül, hogy az öröklött tőkéhez hozzá kellene nyúlniok.“ (Miután Kattyerina Petrovna visszatartotta javaslatát, hogy költözzön Párizsba, „ahol egymás mellett és a gyerekekkel együtt élnének“, úgy döntött, hogy elválik tőle.

Mivel az ügy túlságosan magántermészetű volt, a párizsi ügyvédek mellőzve elment Schwerinbe, ahol unokafivére, Adolf, igazságügyi tanácsos volt.

— Kizárt dolog! Az orosz törvények szerint, amelyek házassági ügyekben teljesen a pravoszláv egyház befolyása alatt állnak, a válás

lehetetlen... Nem! Ez talán az egyetlen eset, ahol semmi eszközzel nem lehet hatni a bírákra!

— Hát a mi törvényeink szerint?

— Roppant nehéz! Nincs államközi egyezmény, amely az orosz hatóságokat arra kötelezné, hogy elismerjék a porosz bíróságok házassági ítéleteit... Tán a francia törvények szerint, de ahhoz francia állampolgárnak kellene lenned!

— Hallo-d-e, Adolf, nemcsak porosz és orosz honpolgár vagyok én, hanem amerikai is!

Amikor unokafivére megnyugtatta, hogy az amerikai törvények szerint biztosan menne a dolog, hajóra szállt, keresztülvágott az Atlanti-óceánon, New Yorkban megállapította, melyik állam válási törvényei a legszabadelvűbbek, „tartósan megtelepedett ott”, s — mivel az amerikai jog határozottan védi az amerikai férfiakat a külföldi nők cselvetéseitől — az indianapolisi állambíróság nem egész két hónap alatt ítélettel felbontotta a házasságot. Az egyetlen, amin az esküdtek megütözköztek, a szokatlanul nagy életjáradék volt, amit Schliemann megállapított volt feleségének és két gyermekének (elsőszülött leánya, Natalia 1868-ban meghalt). A pétervári amerikai konzul aztán közölte az ítéletet az orosz hatóságokkal — és Schliemann szabad volt.

Kár, hogy Minna férjhez ment! Nem vette komolyan gyermekkori szavait... „Elhatároztam, Görögországba megyek, hogy ott nézzek új feleség után — írta sógorának 1869. június 30-án. — Ott megvan ugyanis az az óriási előnyöm, hogy a görög leányok nemcsak szépek, hanem szegények is, mint a templom egere... Ha találok olyat, aki reményt nyújt utódokra, továbbá lesz benne érdeklődés az ógörög nyelv és irodalom, az ókori történelem és régészet iránt, feleségül veszem... De csak abban az esetben... Biztos lehetsz benne, hogy nem hamarkodom el a dolgot!”

Még Indianapolisból írt volt pétervári görög nyelvtanítójának, Theokletosz Vimposzosznak, aki időközben athéni érsek lett, hogy keressen neki megfelelő menyasszonyt. „Ismer, s gondolom, megbízhatok önben!”

„A görög érsek elküldte több athéni leány fényképét, hogy válaszszak közülük — írta apjának a házassági értesítésben. — Szophia Engasztróment választottam, akit a legbájosabbnak találok... Az az érzésem, mielőtt a görög érsek felvette a magasabb rendet, és úgy gondolta, megmarad bűnös halandónak, feleségül akarta venni Szophiát... Azt hiszem, egy fiatal szép leány szerethet egy idősebb férfit, ha lelkesedik a tudományért, amelyben a férfi nála sokkal előbb jár.” Egy másik leve-

leben ezt írja: „Ez a húszéves görög nő olyan szép, mint az argoszi Helené!”

1869 őszén Schliemann Athénba ment, és örömmel állapította meg, hogy az érsek mindent előkészített. Meglátogatta Engasztromén urat vidéki otthonában. Miután megkapta az apa beleegyezését, megkérdezte Szophiától:

— Tud engem szeretni?

— Feleségül megyek önhöz, mivel szüleim kívánják, mert szegények vagyunk, ön pedig gazdag. De Homéroszt csakugyan szeretem.

Schliemann elvette a leányt, s a házasság meglepően boldog volt. Szophia megszerette férjét, lelkes segítőtársa lett munkájában, s két gyermeket szült neki: Agamemnónt és Andromakhét.

Schliemann-nak mindene megvolt, hogy belekezdhessen életművébe: pénz, szabadság nem hiányzott. Megvolt „gyermekkori álmai Minnája”, megvolt az elméleti felkészülés, megvolt az engedély a Hisszárlik domb felének tulajdonosától, Frank Calverttől. Mégsem láthatott munkához. „Nagyobb mérvű ásatásokhoz szükségem volt a Magas Porta fermánjára.”

Troasz akkor Abd ul-Aziz szultán fennhatósága alá tartozott. Abd ul-Aziz gyanakvó ember volt, mint minden kényúr, és a tudományos érdeklődéstől éppoly mereven elzárkózott, mint alattvalóitól. Nem tudta megérteni, miért akar valaki kiásni egy régi, betemetett erődöt. Amikor az angolok arra kértek tőle engedélyt, hogy megalapíthassák az Oszmán Bankot, azt megértette, noha nem lelkesedett a dologért. Megértette a francia, illetve német bankárokat is, akik az isztambul—edirnei vagy izmir—aidini vasútvonal építésének koncessziójáért fordultak hozzá. Mindezek a hitetlenek súlyos pénzeket kereshettek, ő pedig mint a hívők feje legalább könnyűszerrel kölcsönhöz juthatott. De miben töri a fejét ez a Schliemann, miért akarja feltúrni a földet a Dardanellák közelében, a hadászatilag legfontosabb ponton? Noha különben engedékeny volt a külföldi milliomosok irányában, ezúttal megkötötte magát.

De megkötötte magát Schliemann is. A szultán csökönyössége miatt engedje szertefoszlanı élete legnagyobb álmát? Örölség! Bejelentette magát a palotában, amelynek magas kapuja adott nevet az oszmán uralomnak. De Abd ul-Aziz nyilván nagyobb úr volt, mint az USA elnöke vagy a brit kormányfő: nem fogadta. „Barátomhoz, az Egyesült Államok isztambuli ügyvivőjéhez, Mr. Wyne McVeagh meghatalmazott miniszterhez fordultam tehát, hogy hivatalosan támogassa kérelmemet.” Csak-

hogy akkor még az Egyesült Államoknak Törökországban nem volt támaszpontja és befolyása. Nem használt az amerikai követség dragománjának, John J. Brownnak „nem hivatalos közbenjárása” sem, csak úgy, mint a „kellő helyen” leadott kövér baksis. Felkereste az orosz követet; mihamar világosan látta, hogy — tekintettel az orosz—török viszonyra — az intervenció épp az ellenkező hatást érné el. A brit miniszterelnökhöz, W. E. Gladstonhoz fordult segítségért, aki éppolyan „dilettáns” Homérosz-rajongó volt, mint ügyes hivatásos politikus. Mint mindenki, aki elhatározza, hogy nem hátrál, Schliemann is diadalmaszkodott: Isztambulba — Sir Austen Henry Layard személyében — új brit követet neveztek ki.

Layard nevével már találkoztunk. Ő volt az a bizonyos londoni jogász, aki a bírói karriertől való félelmében 1839-ben Keletre menekült, és puskával a kezében meg 60 fonttal a zsebében 1845-ben a „Nimród domb” alatt felfedezte azt a várost, amelynek történelmi létezését a tudósok éppúgy kétségbe vonták, mint Trója létezését — felfedezte a bibliai Ninivét. Jóllehet az ő felfedezésének bölcsőjét is gyermekkori ábránd ringatta, merő ellentéte volt Schliemann-nak: míg Schliemann azért lett milliomos, hogy a régészetnek szentelhesse magát, Layard a maga régészeti sikereiben csak az eszközt látta, amellyel dicsőségre és vagyona teszt szert, és így feljut a társadalmi létra legfelső fokára. (Sikerült is neki ez: érdemei jutalmául nemesi címet kapott, 1852-ben helyettes államtitkár, 1868-ban közmunkaügyi miniszter lett. Mostani követi megbízatása tulajdonképpen már dicsősége hanyatlását jelezte.) De azért ők ketten igen jól megértették egymást; kevéssel utóbb Schliemann így ír a brit követről: „Nagyra becsült barátom, Sir Austen H. Layard...”

Így aztán 1869-ben megindult az új, ezúttal diplomáciai háború Trójáért. Két évig tartott. Az amerikai és brit követ egyesült erővel elérték, hogy 1871. szeptemberében a szultán öfelsége aláírta a fermánt, amelyben „... egész kivételesen kegyes volt megengedni, hogy Heinrich Schliemann úr legalázatosabb kérése teljesíttessék”!

Ámde hogy a török viszonyok közmondásosakká váltak, annak többek között oka az is, hogy a helyi hatóságok a felsőbb szervek határozatait nem tartják magukra nézve kötelezőeknek. Több mint egy hónapig kellett még Schliemann-nak kimerítő vitákban hadakoznia a járási nagyságok korlátoztságával és a helyi imámok gyepes fejűségével, mire beírhatta naplójába:

„Hisszárlik, 1871. október 11. Ma déli tizenkét órakor megkezdődtek az ásások!”

A közel ötvenesztendős férfi zsenge ifjúkorától felgyülemlett energiája egyszeriben felszabadult: Schliemann fanatikus hévvel látott munkához. 1871-ben hat hétig, 1872-ben és 1873-ban, 1878-ban és 1879-ben, 1882-ben és 1890-ben négy-négy, illetve hat-hat hónapra át folytatta az ásásokat. Állandóan 100—160 embert alkalmazott, 350 000 köbméter földet mozdított el a helyéről, és ásásaira 750 000 márkát adott ki (négy és fél—öt millió csehszlovák koronát). Csak a Hisszárlik dombon!

Amikor először jött a trójai síkra, a szabad ég alatt (s Homérosszal a feje alatt) hált, mert könnyebben viselte el az éjszakai hideget, mint a görög falvakban tenyésző piszkot és rovarokat. Most azonban fiatal felesége kísérte el, így hát házat bérelt a dombtól vagy két kilométer távolságra fekvő Csiblakban. Később házat építtetett fönnyel a Hisszárlik domb fennsíkján. „Nyár évadján úgy érezte magát benne az ember, mint a fűtött kemencében, őszi éjszakákon pedig vacogott a fogunk a hidegtől, mint Dolóné a félelemtől... Sok bosszúságot okozott nekünk a töméntelen mérges kígyó, köztük a gilisztánál alig vastagabb antelion, melynek csípésébe, a néptudatban élő babona szerint, napnyugtáig belehal az ember.”

A kellemes lakásnál sokkal több gondot fordított Schliemann arra, hogy legyen elég munkása, fogata és munkaeszköze. „Az első évben még igen kezdetleges szerszámokkal dolgoztunk. Csákánnyal, falapáttal, vesszőkosárral, s mindössze nyolc targonca állt rendelkezésemre... A második év márciusában 100 emberrel kezdtem a munkát, később 130-ra emeltem a létszámot, sőt időnként 150 embert is alkalmaztam. Most már tökéletes felszereléssel folyt a munka, mert nagyra becsült londoni barátaim, B. H. Schröder & Cie, elegendő számú, legjobb minőségű angol targoncát, csákányt és ásót küldtek. Felfogadtam három munkafelügyelőt is, és Mr. A. Laurent személyében egy mérnököt. A mérnök kezelte a térképeket, terveket, és havi négyszáz márká fizetést kapott. A munkafelügyelők havi fizetése 120, a háziszolgám havi bére 144 márká volt. A munkások napi 1,80 frank, azaz 1,40 márká körül kerestek; később fel kellett emelnem a bérüket 2 frankra, azaz 1,60 márkára... Miután az ásások fokozatosan kiterjedtek, és a munkásaim egymás után hazaszállingóztak, mert beköszöntött az aratás, a német konzul negyven munkást küldött Gallipoli környékéről, az isztambuli angol konzul pedig volt szíves, és kerített nekem tíz kézikocsit, amelyet két ember húzott, egy meg taszított. Volt tehát tíz kézikocsim és nyolcvannyolc targoncám. Azonkívül leszerződöttem hat fogatot, amiért 5—5 frankot, azaz 4—4 márkát fizettem naponta. Az emelőgépeken, lán-

cokon, közönséges kéziemelőkön kívül a szerszámkészletem 24 feszítővasból, 180 lapátból és 103 ásóból állt, mindez elsőrendű angol gyártmány volt... Bár három kiváló ember felügyelete alatt folyt a munka, feleséggel együtt hajnaltól napestig szünet nélkül jelen voltam minden mozzanatnál."

Hogy folytak ezek a munkák? Schliemann egy könyvelő vagy jobban mondva egy laboratóriumi vezető pontosságával naplót vezetett. A naplót görögül, németül, franciául vagy angolul írta, ahogy éppen eszébe jutott. Rajzokkal is megtöltött több mint 10 000 oldalt. Munkájának 1879-ig elért eredményét *Íliosz* című könyvében foglalta össze (a nagy formátumú, 880 oldalas művet 1770 rajz- és 6 térképmelléklet egészíti ki).

Már a Hisszárlík domb „ideiglenes szemléje” során, vagyis 1870-ben hat méter mélységre bocsátotta le a szondát, bizonyos falakra bukkant, azokat részben eltávolította, és behatolt olyan rétegbe, „ahol megmunkálatlan, csupán agyaggal egymáshoz kötött kövekből álló házfalmaradványok tömege hevert, azonkívül igen sok kőszerszám, kézidaráló és fazekaskorong nélkül készült kerámia... A kövek, amelyekből ezek a házak épültek, azt a benyomást keltették, mintha heves földrengés szaggatta, hánytá volna szét őket”. A földrázó Poszeidón haragjának nyomai!

A tulajdonképpeni ásásokat 1871 őszén a domb tetején elterülő fennsíkon kezdte meg, mert joggal feltételezte, hogy itt álltak a legnagyobb és a legdíszesebb épületek. „A domb tetejétől, a meredek északi lejtőn végig, egészen a domb lábáig 33 láb mélységű, széles árkot ástam... Erről a 45° hajlásszögű, meredek lejtőről elhordattam aztán a földet, úgyhogy 233 lábnyi széles terasz keletkezett; munka közben kígyófészekre bukkantunk, amelyben csak úgy nyüzsgött a sok-sok mérges kígyó...” Schliemann csalódott, nem lelte nyomát nagy épületeknek, meghagyta hát, hogy tovább ássanak, mind mélyebbre hatolt le az ásó, míg természetes sziklát nem ért. „Közvetlen a szikla feletti legalsó réteget nagy, többnyire megmunkálatlan, helyenként csupán körülfaragott mészkőtömbökből álló falak halmazá képezte... Sehol, ebben a legalsó rétegben sem akadtam tűz pusztította épületek nyomára.” Pedig Homérosz világosan írja, hogy a győztes akhájok felgyújtották Tróját!

Nem volt kétséges: Schliemann zsákutcába jutott. Ez azonban nem szegte kedvét. Kaliforniában sem találkozott olyan esettel, hogy valaki rögtön az első csákányütéssel aranyérre bukkant volna.

„Frank Calvert engedélyével munkához láttam hát az ő telkén,

a Hiszárlik domb északi oldalán, és negyven láb széles teraszt ásattam a domboldalba, hogy megkönnyítsem az omladék elszállítását. Alig kezdtem ezen az új helyen ásni, Phoibosz Apollón gyönyörű metopéjával díszített márványtriglifre bukkantam. A metopé domborműve négy napsugaras paripát ábrázolt. A triglif szomszédságában egész halom dór oszlop hevert, kétségtelennek látszik hát, hogy Apollón dór stílus temploma állt itt...“ Schliemann a stílusából látta, hogy a metopé viszonylag kései — a római vagy hellén korból származik, ami azt jelenti, hogy ez a réteg igen fiatal — mélyebbre kell menni! „A terasztól 131 láb távolságra egy nagy, 10 láb magas és 6,5 láb széles kükloptikus falba ütköztem. Ez alatt a fal alatt hat lábnyira kisebb kövekből épült, 45° hajlásszögű véd-, illetve támaszfalat találtam. A legalsó réteg romhalmaza kemény volt, mint a kő, s fáradságos munkába került az eltávolítása. Hogy segítsek a dolgon, függőlegesen aláásattam és aláaknázattam. Kiderült azonban, hogy veszélyes itt az ilyesmi: a mintegy 2600 köblábnyi omladék leszakadt és maga alá temetett két munkást; csak a csoda mentette meg szegényeket a haláltól.“

„Azonban jómagam is kis híján tűzhalál martaléka lettem. Tűzhe-lyünk alapja (a Hiszárlik domb tetején épített faházban) közvetlen a padlón feküdt. Nem tudom, az egyes köveket összekötő cementes habarcs pattogott-e le, vagy mi volt az ok: elég az hozzá, hogy a deszkapadló tüzet fogott, és amikor hajnali három tájban véletlenül felébredtem, lángban állt. A helyiség megtelt sűrű füsttel, és a tűz felkúszott az északi falra, néhány másodpercen belül lyukat égetett volna rajta, s a heves északi szél egy pillanat alatt lobogó fáklyává változtatta volna az egész háziköt... Nem vesztettem el lélekjelenlétemet, és a mosdótál vizét gyorsan ráloccsantottam az égő falra, úgyhogy ezen az oldalon eloltottam a tüzet. Hangos kiáltozásunkra felébredt egy munkás, aki a közelben aludt, és segítségért kiáltott.“ A munkások csákánnyal, teli vödör földdel nekirontottak az égő háznak, mint a tűzoltók *Trimalkhion lakomáján*. Negyedóra alatt vége lett a tűznek — és a házikónak is. „Új Ilion romjaiból új kőházat építettem aztán lenn a domboldalon, ahonnan kilátás nyílt a trójai síkra és a Hellészpontosz vizére.“

Semmi se szegte azonban Schliemann kedvét. A viharos szél sem, „mely Boreásznak Homérosz által sűrűn emlegetett huhogását“ juttatta minduntalan eszébe, sem a „miriádnyi béka szüntelen kuruttyolása, mely főképp éjjel szinte elviselhetetlen volt“, s ami elől a franciák megfutamodtak Ausztráliából, hogy átengedjék a jobb idegzetű angoloknak. A sok kellemetlenség közé tartozott a bagolyhuhogás is, valamint

Szóphia Schliemann. E húszesztendős görög nő fejét azok a négyezer éves ékszerek díszítik, amelyeket valaha Trója királynéja viselt (nem pedig az argoszi Helené, mint Schliemann vélte)

„...az esti hideg az őszi hónapok alatt, amikor, jöllehet, a kályhában pattogott a tűz, hőmérőnk nem mutatott többet 4 R°-nál, s így a nagy mű, a Trója felfedezése adta lelkesedéssel kívül nem volt semmi, ami melegítsen bennünket.“

Amikor befejezte az ásásokat az északi oldalon, a délin kezdett ásni, amikor végzett a déli oldalon, az északnyugatin folytatta, amikor itt is végzett, ismét a fennsík közepe felé vájtott aknát. Azzal a rendületlen kitartással ásott, mint amilyenel Koch forgatta a maga kémcsöveit és Pavlov etette a kísérleti kutyáit. A kaliforniai kemény fickók makacs elszántságával dolgozott: ásott, egyre csak ásott...

S az eredmény?

Sokszor felrötták Schliemann-nak, hogy elért eredményeiért a tudomány pótolhatatlan veszteségekkel fizetett. Hogy, úgymond, erőszakosan, rendszertelenül, szakavatottság nélkül, sőt — és már ismét itt vagyunk ennél a szónál — egyenesen *dilettáns* módon járt el.

Tény, hogy ásásai első időszakában nem mindig követett olyan

módszert, mint egy mai iskolázott régész. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy Schliemann a szó mai értelmében vett első régész volt. Őelőtte a régészet lényegében csak ún. „művészeti régészet” volt, vagyis: eltűnt városok művészeti emlékeinek kutatása. Schliemannban úttörőt kell látnunk — az úttörőnek pedig szabad tévednie. Egy kutatótól, aki érintetlen bozótban tör utat, nem kívánhatjuk meg, hogy rögtön a legmegfelelőbb irányban tartson a cél felé.

Emellett még ebben az első időszakban elkövetett hibáit és mulasztásait sem nevezhetjük semmiképpen „botrányosaknak”. A legnagyobb kárt, amit a tudománynak okozott, abban látják, hogy összerombolta a görög—római korból származó falak egy részét. „Engem az a cél vezetett, hogy kiássam Tróját, s mert feltételeztem, hogy valamelyik alsóbb rétegben találom, el kellett távolítanom az útból a felsőbb rétegekben talált néhány érdekes romot” — írta, még mielőtt a kritikusok leleplezték. Érdekes, hogy az antik világ akkori legnagyobb történésze, Eduard Meyer professzor így nyilatkozott: „Schliemann »módszertelen eljárása«, vagyis az, hogy céltudatosan a legalsó réteghez törekedett, a tudomány szempontjából határozottan üdvösnek bizonyult. Tudományos rendszerességgel folytatott ásatások esetén a domb takarta idősebb rétegek, amelyek a sajátosan »trójai kultúrát« magukban rejtették, aligha kerültek volna valaha is napfényre.”

Más lapra tartoznak Schliemann időbeli becsléseit és a leletek identifikációját illető tévedései. De erről majd később! A másodjára tudósok szintűgy csak sokkal később jöttek rá erre... Minket most Schliemann munkájának pozitív eredményei: az *Íliász* és *Odüsszeia* „köillusztrációi” érdekelnek.

Trója leírásában Homérosz sűrűn emlegeti Priamosz várának „nagy tornyát”. Vergilius azt írja, hogy a város védelme során a trójaiak aláásták a nagy tornyot, és rajtaütöttek az akháj seregen. Remélhető volt, hogy legalább az alapjai megmaradtak? „A domb északi oldalán... találtam egy nagy erődszerű építményt, mely két, 15—15 láb széles, különálló nagy falból állt. A két fal felső felülete teljesen sima, a hosszuk 140—140 láb, egymástól való távolságuk a keleti oldalon 40, a nyugatin 30 láb... Úgy tetszik, a »nagy torony« alapját képezték.”

Homérosz szerint a trójai Pergamoszban állt Pallasz Athénéé temploma, amelyből Odüsszeusz Diomédésszel ellopta a szent palládiumot. A felső fennsíkon Schliemann egy nagy épület romjaira bukkant. „A három felirat, amelyeket a romok közt találtam, s amelyek közül az egyik világosan mondja, hogy a *hieroszban*, vagyis a szentélyben volt — minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy ez az épület az *Íliász*-beli Athéné

„Priamosz várának“ nagy tornya.
Fönn Schliemann faházai. Az 1873.
évi ásatások utáni állapot. (Rajz
Schliemann *Ilios* című könyvéből)

szentélye, mert csak ezt a szent helyet nevezhették minden külön megjelölés nélkül »szentélynek«, mivel méreteinél és jelentőségénél fogva messze felülmúlta az összes többi szentélyt...

Hogy ez az épület csakugyan templom volt, megerősítette egy további lelet: az omladék alól, az áldozati állatok vérének elvezetésére szolgáló köcsatornával együtt, előkerült az oltár. „Az oltár gyöngén kiégetett téglából épült talapzaton állt, és 10 láb magasságig fahamuval kevert, hasonló téglahalmaz fedte.“

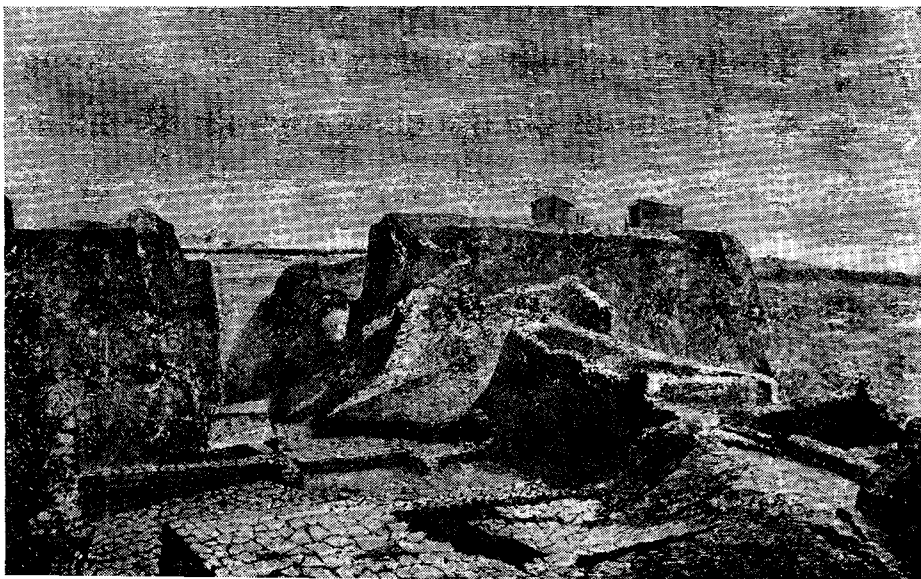
Ha már Schliemann előzően földrengés nyomaira bukkant, most megtalálta első nyomait annak a nagy tűznek, amely az *Odüsszeia* szerint elhamvasztotta Tróját. „Ennek az áldozati oltárnak szintje alatt... erődítménysáncokra, továbbá igen régi épületekre bukkantam, amelyeknek falait részben agyagvakolat fedte; a vakolaton itt-ott még látszott a fehér festék. Szörnyű tűzvész nyomai látszottak itt, a tűz mindent megemésztett, csak helyel-közzel találtunk kővé vált cseréptörmeléket

a valamennyi helyiséget megtöltő, piros és sárga fahamuban. Elég különös volt, hogy ezek alatt az igen régi épületek alatt további házfalakra bukkantunk, amelyek nyilván még régibbek voltak, s ami a dolog különösségét fokozta, amint a teljesen egyező nyomok mutatták, ezek a házak is óriási tűzvésznek estek martalékaul.“

Homérosz a „tágútú Ilion“ epithetonnal ruházza fel Tróját. A domb sík tetején épített háza közelében Schliemann próbaásás alkalmával tíz méter mélységben burkolatköre bukkant. Tovább ásott, és napfényre került egy négy méter széles, kétoldalt járdával szegett utcakövezet. Helyenként — nyilván a „nagy torony“ ledűlése következtében — behorpadt, de különben teljesen sima volt. „A gyönyörű kövezetet látva az a gondolatom támadt, hogy az utca felső végén egykor bizonyára valami pompás épület állt. Tüstént odaküldtem száz embert, hogy azt az irányt követve távolítsák el a lerakódást. Az így előkerült utat 7—10 láb vastag réteg sárga, piros, illetve fekete fahamu fedte, a hamu közt agyonégett téglatörmelék hevert, a tégladarabok nagy részét mintha üvegmázzal vonták volna be. E felett a vastag omladékréteg felett egy agyaggal egymáshoz illesztett kövekből emelt nagy épület romjaira bukkantam... Valamivel odább egymástól 20 láb távolságra két nagy kaput találtunk.“ A kövezett utca a másik oldalon egy további nagy kapuba torkollott. „A nagy, piros burkolatkockák, noha az első pillanatban szilárdaknak, jó karban lévőeknek látszóttak, a levegővel érintkezvén, hamarosan mállani kezdtek, amiből arra lehet következtetni, hogy óriási hőhatás érte őket.“

Az elhamvasztott, lerombolt és földrengés elsöpörte házak út-

A kövezett út és a nagy torony Trójában. Az Ilios című könyvből vett illusztráció szemléltetően mutatja, micsoda óriási tömeg földet kellett Schliemann-nak felásnia, mire rábukkant „Priamosz Trójájára“

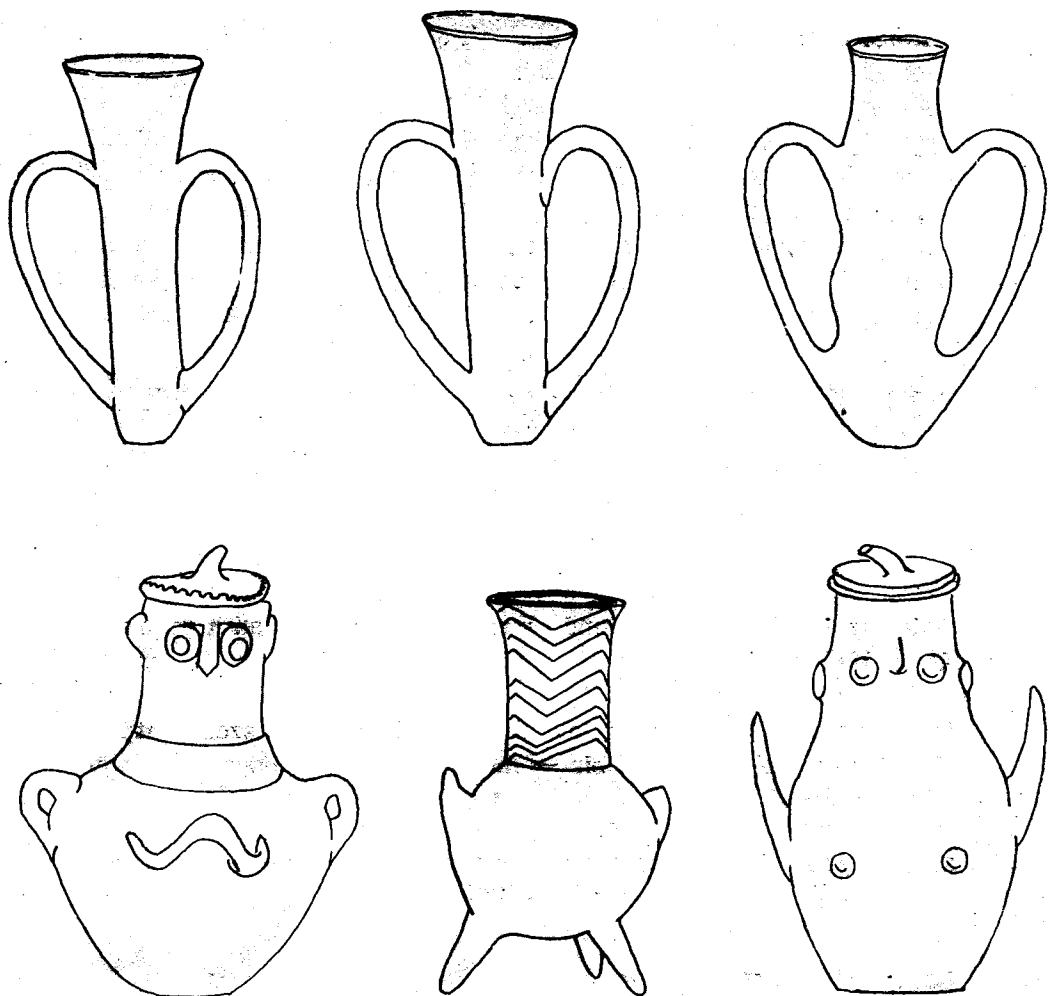
vesztőjében Schliemann egyre több bizonyítékát találta annak, hogy a „gyönyörű népes város“, a „gazdag Ilion“ romjait hozza napvilágra. Közvetlen Athéné temploma alatt „pincét“ tárt fel, amelyben közel két méter magas és másfél méter széles agyagedényekre (*pithosz*), „boroshordókra“ bukkant. De mindenütt talált élelmiszertárolásra szolgáló további edényeket, töredékes bronz- és rézszerszámokat, jadeit- és nefritdísztárgyakat, ezüst- és elektrontüket, elefántcsont szobrocskákat, különös „bagolyvázákat“, s főleg halomszámra a legváltozatosabb ékítményekkel díszített kerámiát. E sok ékítmény közt sűrűn előfordul egy, amelyre a német nyelvnek még nem volt meghonosodott szava. Hihetetlenül hangzik, de Schliemann kénytelen szuasztikát, illetve szvasztikát írni, sőt a jobb szemléletesség kedvéért a szöveg közé oda kell rajzolni a szóban forgó díszet: (Schliemann-nak, természetesen, semmi része sincs abban, hogy ez a díszítőelem később úgy elterjedt. A szemita eredetű ornamentum 1923-ban még annyira ismeretlen volt Németországban, hogy ama bizonyos müncheni fogtechnikus, aki Hitlernek a „győzelem pángermán szimbóluma“ gyanánt javasolta, a maga egyéni találmányát látta benne!)

A Hisszárlik domb gyomrából felhozott romhalmaz közt tárgyi emlékeken kívül Schliemann emberi maradványokat is talált — előkerültek a város hirtelen pusztulása két tanújának csontjai, akiket már senki nem ért rá máglyán elégetni és agyag hamvvederben eltemetni. Az ásatások harmadik esztendejében az egyik munkás csákánya tompán csengő bronzot ért: Athéné szentélye mellett egy nagy helyiségben ott feküdt „két érintetlen csontváz, kétségkívül harcosok csontváza, mert a fejükön — sajnos, igen megrongált állapotban lévő — sisak volt... Az egyik csontváz mellett hosszú nyelvű dárda feküdt.“ A mélyen megilletődött Schliemann lehajtotta fejét, és levette kalapját, hogy megadja a végtisztességet Hektór derék dárdavetőinek, akik a megszentelt Trója védelmében veszítették életüket.

Milyen következtetést von le ásatásaiból Schliemann? „Trója történelmi létezése bebizonyított tény!“

Ha a Hisszárlik domb fekvése megfelelt mindazoknak a helyrajzi követelményeknek, amelyeket Homérosz az *Ilíasz*ban Trójával kapcsolatban emleget, akkor ezt az ásatások eredményei egyértelműleg megerősítették. De megerősítette a környék terepszemléje is.

Ha a Menderes folyó azonos az ókori Szkamanrosszal, az Ída tövében kell erednie. Schliemann útra kelt a Menderes folyásával

A fő vázatípusok, amelyeket Schliemann Trójában napvilágra hozott – köztük a szokatlan „arcvázák” és „bagolyvázák”. (Berlin, Állami Múzeum)

szemben, elvándorolt egészen az 1900 méter magas hegy lábához, és csakugyan megtalálta a forrást. „Egy természetalkotta barlangból bugyog elő, a barlang fala nagy szemcséjű márvány... Ettől a nagy barlangtól vagy 200 méterre van egy kisebb barlang. Nyilván ez az, amelyet P. Barker Webb említ *Topographie de la Troad* (1844) című munkájában, s amelyből valamikor bővízű forrás bugyogott ki.” Hasonlóképp meg-

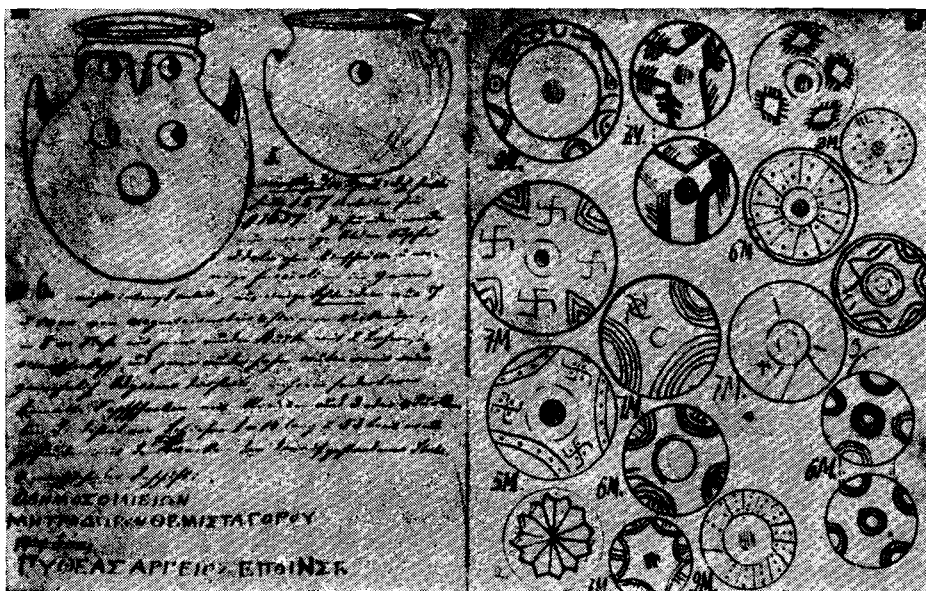
állapította Schliemann, hogy az Ulu Dagh domb azonos az *Íliász* huszadik énekében említett Kallikolónával.

A tengerparton, a Sziqeion-hegyfok közelében három földhányás-szerű sírdomb emelkedett a magasba, a hagyomány szerint Akhilleusz, Patroklosz és a nagy Aiász síremléke. Az egyikben, amelyet Ujek Tepeh néven ismernek, Schliemann kőből emelt tornyot és kör alakú építményt talált, mely Patroklosz síremlékének az *Íliász* huszonharmadik énekében (255—256 s.) adott leírására emlékeztette: „Sírhelyet is kerekítettek, megvetve alapját körben a máglya körül, s oda hordták össze a földet.”

Schliemann-nak becsületére válik, hogy tartózkodott minden romantikus azonosítástól, s nem igyekezett mindenáron kimutatni, hogy ezek a dombok az említett akháj hősök síremlékei, s ugyanezt a magatartást tanúsította a Szimoeisz-parti ligetben álló „Hektór sírdombja” és „Priamosz sírdombja” valódiságának elismerése tekintetében is. E halmok tüzetes megvizsgálását átengedte feleségének, maga pedig sokkal komolyabb feladatra — a Hisszárlik dombi leletek tudományos értékelésére összpontosította erejét.

Már az ásatások első esztendejében világosan látta: amit munkásai lapátja felfed, nem egy város. Az építmények alapja, a falrakás módja, a talált használati és művészeti tárgyak eltérő stílusa — gondolunk itt elsősorban a kerámiára, mely a leletek kormeghatározása szempontjából rendkívül nagy jelentőséggel bír — megmutatta neki, hogy több, egy-

Két lap Schliemann-nak az 1873. évi trójai ásatások idején írt naplójából, saját kezű váza- és díszítményrajzokkal

„Aiasz sírja”. Egy
 azok közül a Hel-
 lészpontosz-parti
 sírhalmok körül,
 amelyeket a hagyo-
 mány mint a homé-
 roszi hősök sír-
 emlékeit tartja szá-
 mon

más alatt helyet foglaló rétegen tört át, több városon, amelyek valaha virágoztak, aztán megsemmisültek, hogy romjaikon ugyanarra a sorsra ítélt új városok nőjenek!

Homérosz szerint az akhájok jövedele előtt kétszer pusztult el Trója. Először Héraklész pusztította el (háborúval), másodszor pedig a földrázó Poszeidón (világosabb költői szimbolikát egy régész nem kívánhatott). Harmadszor a görögök rombolták le és hamvasztották el — és a jóslat szerint „már soha fel nem támadhatott”, „lakatlannak” kellett maradnia. Szó szerint értendők azonban ezek a kifejezések? A görög *aoikétosz* pontosan azt jelenti, hogy „lakatlan”? „Nem — feleli Schliemann. — Nem gondolhatunk itt semmi másra, mint hogy nem támasztható fel a régi Trója — a maga dicsőségében és hatalma teljében lévő Trója. Nem lehet ennek más értelme, mint annak, amikor a mai velencei azt mondja: *non v'e pi» Venezia*, »Velence már nincs«!” Priamosz Trójájának romjain felépülhetett hát Új Ilion, amelynek létezését senki sem vitatta. Ezek szerint a Hisszárlik domb négy város romjait kellett hogy rejtse magában.

Ezt a négy várost Schliemann várta. Az építmények és más leletek stílusbeli eltérésében látta a legmeggyőzőbb bizonyítékát, hogy jó helyen kutat. De amikor a hangyaszorgalmat kívánó munkában, mely minden kutatónak osztályrésze, a leletek kronologikus osztályozásával párhuzamosan felsorakoztatta észrevételeit, arra az eredményre jutott, hogy — hét várost ástott ki! Megpróbálta őket időrendbe állítani,

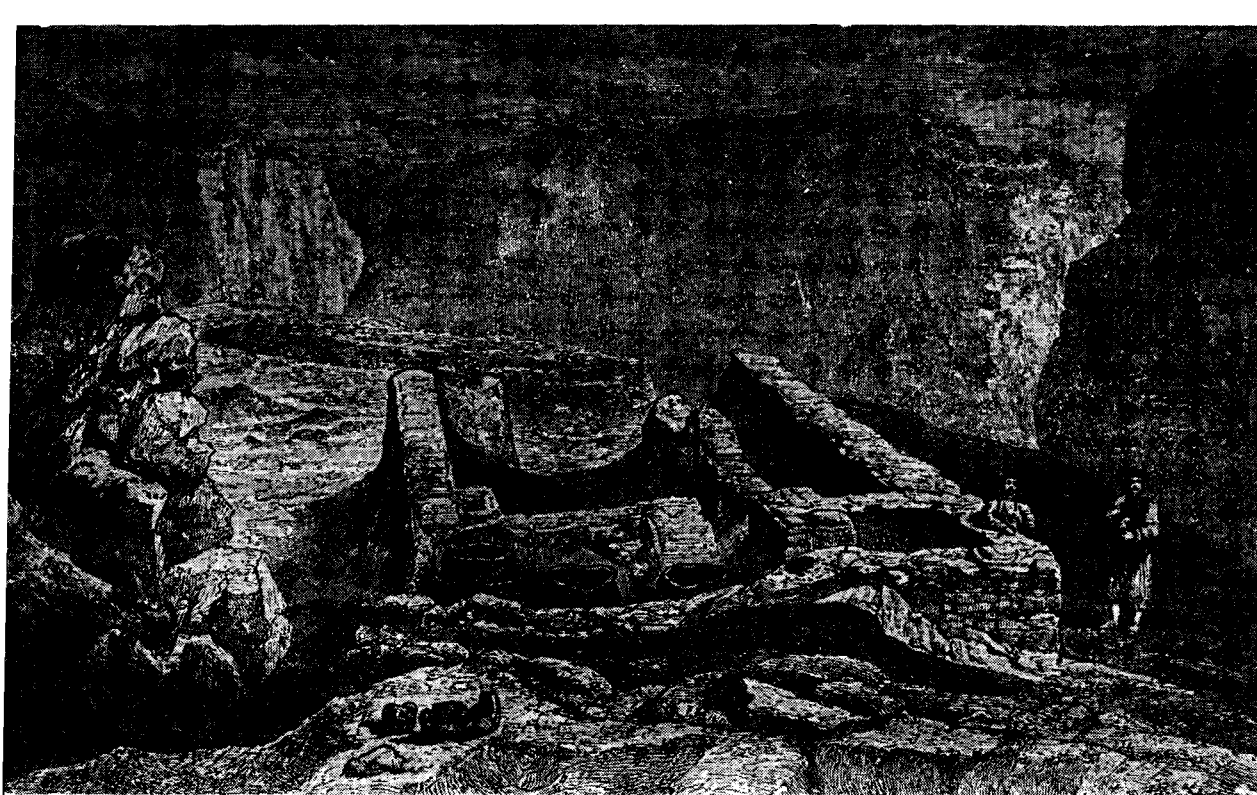
(ahhoz az egyszerű régészeti szabályhoz igazodva, hogy ami mélyebben fekszik a földben és kezdetlegesebb stílusú, az a régibb, ami feljebb van és fejlettebb, az az újabb):

1. Az első történelem előtti város a Hisszárlik dombon.
2. A második város Trója építkezési helyén.
3. A harmadik, elhamvasztott város.
4. A negyedik történelem előtti Trója.
5. Az ötödik történelem előtti Trója.
6. A hatodik város; valószínűleg lídiai település.
7. A hetedik város: a görög Ílion, illetve Új Ílion.

E hét város közül melyik volt Priamosz Ílionja? Az első biztosan nem; túlságosan kicsi és egyszerű volt. A hatodik és hetedik nem jöhet számításba. A negyedik és ötödik nyilván csak nagyobb falu volt, de semmiképp sem „gyönyörű népes város”. Marad hát a második és harmadik. Schliemann sokáig tétovázott, végül is a harmadik javára dön-

A Hisszárlik dombot átszelő főárok. (Rajz Schliemann Ilios című könyvéből)

Trója. Annak a királyi palotának maradványai, amelynek fala tövében Schliemann 1873 júniusában megtalálta „Priamosz király kincseit”. (Rajz Schliemann Ilios című könyvéből)

tött — mégpedig egy káprázatos felfedezés után, amitől elállt a világ lélegzete.

1873 májusának végén ezt írta fiának Pétervárra: „Három esztendeig ástunk. Elmozdítottunk a helyéről kétszázötvenezer köbméter földet. Ilion méhében felettébb figyelemre méltó, sose látott régiségek múzeumat találtuk. De már fáradtak vagyunk, s mivel célunkat elértük, és életünk nagy álmát valóra váltottuk, június 15-én végleg befejezzük az ásásokat Trójában!”

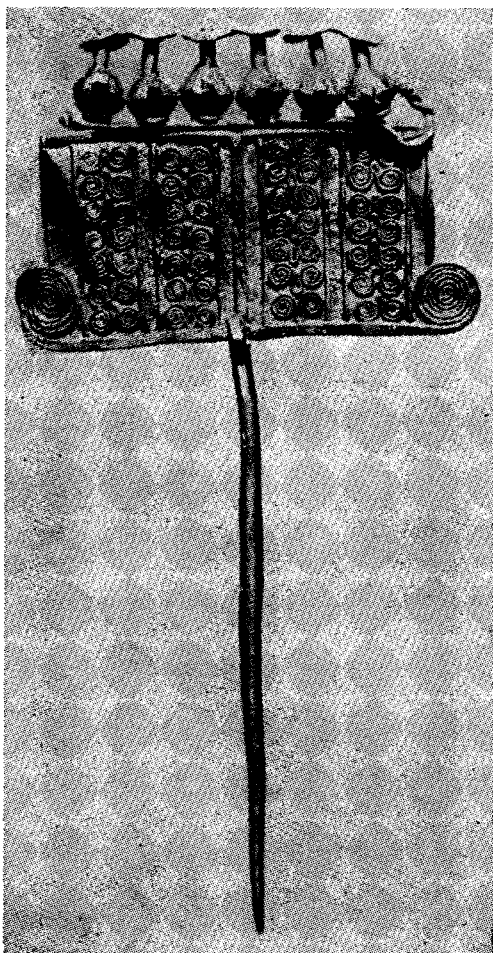
Június 14-én az utolsó szemlére ment; tulajdonképpen nem is volt ez már szemle, hanem csak búcsú. A szokáshoz híven most is elkísérte Szophia.

— Igen, Homérosz Trójája ez, nem vitás. De nem vagyok benne biztos, hogy épp ez a réteg Priamosz városa. Nem találtunk egyértelmű bizonyítékokat.

— Hát Athéné szentélye? Meg a tűz nyomai? Aztán a széles utca és az óriási kapu: Szkaiai kapuja? Vagy közvetlen fölöttünk Priamosznak több mint száz helyiségből álló palotája?

Schliemann megállt, hogy tekintetével utoljára felmérje a magas várfalakat. Egyszer csak levált egy nagy darab föld, és ijesztő robajjal zuhant le az árok sziklás fenekére, közvetlen a fal tövéhez. A kavargó porfelhőben megcsillant valami.

— Egy pillanat, Szophidión! — mondta Schliemann, odaugrott a falhoz, letérdelt a földre, és zsebkésével kiszabadította a csillogó tár-

*Aranytű „Priamosz kincseiből”. Egy a sok ezer arany dísztárgyból, amelyeket Schliemann „Trója II” nagy palotájának romjai alatt talált.
(Berlin, Állami Múzeum)*

*Aranyedények
„Priamosz kincsei-
ből”, amelyeket
Schliemann Trójá-
ban talált. (Berlin,
Állami Múzeum)*

gyat. Rézből volt, és úgy festett, mint egy pajzs vagy összenyomódott sisak. Sötét üreg támadt a helyén...

— Arany, Szophidión, arany! — suttogta izgatottan Schliemann. — Szerencse, hogy senki sincs itt a munkások közül! Szaladj és azonnal küldd őket haza! Rögtön, mindannyiukat! Találj ki valamit!

Szophia lekapta válláról a piros kendőt, odanyújtotta férjének és kimászott az árokból.

— *Paidosz! Paidosz!* Mára vége! Mind mehetnek haza! Férjemnek ünnepe van, csak most jutott eszébe, szabadnapot ad maguknak! Nikolaosz felügyelő kifizeti az egésznapí bérüket!

A „paidosz” nem török szó, mint ahogy a „fajront” sem tartozik a mi anyanyelvünk szókincsébe, mégis mindenki megérti.

— Éljen, ezer évig éljen az efendi! — kiabáltak a munkások, elhajigálták a lapátot és siettek haza.

Kerek nyolc óra volt. Tízkor már Schliemann is benn ült kőházikójában — a kincsekkel, amelyeneket a spanyol konkvisztádorok kora óta nem látott a világ!

„A lehető legnagyobb gyorsasággal vájtam ki egy nagy késsel a kőkemény omladékrétegből. A munka óriási idegfeszültséggel járt, amellet roppant veszélyes volt, mert a magas várfal, amelyet alá kellett ásnom, bármely pillanatban ledűlhetett. Azonban a sok-sok tárgy látása, amelyeknek mindegyike felbecsülhetetlen régészeti értéket képviselt, tébolyult vakmerőséggel töltött el, úgyhogy a veszélyre nem is gondoltam... Mégsem sikerült volna megmentenem a kincseket, ha a feleségem nem segít. Ott állt mellettem, rakta a kendőbe a kifejtett tárgyakat, és hordta el biztonságos helyre...”

Schliemann nagy íróasztalán, a székeken, ágyakon, a mosdóban, a földön — az egész szobában mindenütt csillogott az arany, az ezüst, az elefántcsont, a sok ékszer, diadém, gyűrű, pohár, váza, csat, mellű, nyaklánc, fülbevaló, karkötő... „Művészi kivitelezésük tekintetében nem hasonlítottak ezek a gyönyörű szép ékességek semmihez, amit addig ismert a világ.” 16 533 legfinomabb művű alkatrészből állt csak az aranydiadém, 8700 aranytárgy került elő csupán az egyik nagy ezüstvázából — s egytől egyig huszonhárom karátos aranyból készült! A hét város romjai alól napvilágra hozta Schliemann a homályba vesző régmúlt egyik leggazdagabb királyának kincseit. Olyan kincsek voltak ezek, amelyeknek értéke minden mértéket felülmúlt!

„Valószínűleg lóhalálában belehányta valaki egy ládikóba, és futott vele, arra se érvén már rá, hogy kihúzza a kulcsot a zárból. A várfalon aztán lecsapott rá az ellenség keze, vagy elébe vágott a tűz, s kénytelen volt a kincseket a sors szeszélyére bízni. A ládikó lezuhant, nyomban ráomlottak a várfal közelében emelt nagy palota romjai, a romokat pedig aztán ötlábnyi vastagon betemette a vörös hamu és kőomladék.”

Schliemann magánkívül volt az elragadtatástól. Fogta a diadémot és felékesítette vele fiatal felesége fejét.

— Helené!... Kíváncsi vagyok, világosabban beszélő bizonyítékot arra, hogy nem tévedtem?! Hiszen ezek Priamosz király kincsei!

Igen, Schliemann abban a hitben élt, hogy Priamosz király kincseit találta meg. Csak halála után derült ki, hogy amiket talált, Priamosznál ezer esztendővel idősebb trójai király kincsei voltak.

Egyben azonban nem tévedett. Abban, hogy a kincsekkel együtt mielőbb el kell tűnnie Törökországból. Az antik leletek kérdését szabályozó előírások ellentmondtak egymásnak. A szokásjog szerint az arany felét köteles lett volna Schliemann átadni a szultánnak. A szultán fermánja szerint az összes lelettel szabadon rendelkezhetett. A népművelésügyi miniszter utólagos közlése szerint nem vihette ki a talált tárgyakat, ellenben áruba bocsáthatta Törökországban. A jogász számára világos volt az ügy: a szultán fermánja mint különös törvény hatályon kívül helyezte az általános törvényt, a miniszter pedig mint alsóbb szerv nem foszthatta meg hatályától a felsőbb állami szerv rendelkezését. Csakhogy Törökországban az ilyen érvelés hiábavalónak bizonyult volna: a törvény helyett káosz, önkény és erőszak uralkodott. Schliemann mérget vehetett rá, hogy a hatóságok elkobozzák tőle a kincseket, és esetleg — hogy ne védekezhessék — még be is zárják, mondjuk, kémkedés gyanúja miatt. Vállalhatta a kockázatot? Megengedhette, hogy ezek a felbecsülhetetlen értékű történelmi kincsek eltűnjenek valamelyik pasa zsebében, vagy újraolvasztás után modern ékszereket készítsenek belőlük a szultán háreme táncosnőinek?

Mindenáron meg kellett hogy mentse, amit talált — a tudomány, az emberiség javára!

Kalandos módon darabonként juttatta át a határon (görög munkások és Szophia rokonai segítségével). Amikor a török kormány — Schliemann újságcikkéből — tudomást szerzett a dologról, diplomáciai jegyzék útján felkérte a görög kormányt, hogy kobozza el az aranyat. A görög rendőrség házkutatást tartott Schliemann athéni lakásán. A kincseknek hűlt helyét találta.

Schliemann mégis bíróság elé került. A török kormány vádat emelt ellene az athéni görög királyi büntetőszéknél. Egy évig húzódott a per, mire azok ivadékai, akiknek birtokából 3000 esztendőnek előtte eltűntek a kincsek, döntöttek: Schliemann megtarthatja, amit talált, de köteles a török kormánynak megfizetni a követelt 10 000 frank kártérítést. Schliemann visszautasította az ítéletet, sem a jog, sem a lelkiismerete szerint nem érezte magát bűnösnek. Jóakarata bizonyságául azonban 50 000 aranyfrank adományt ajánlott fel a török népművelésügyi minisztériumnak — arra a célra, hogy Isztambulban felállítsák az antik leletek múzeumát. „A népművelésügyi miniszter, Szafvet pasa öccselencijája készséggel elfogadta az adományt.“

Ma ezek a kincsek a német nép tulajdonában vannak (*dem deutschen Volke* adományozta később Schliemann, nem *dem deutschen Reich* sem *dem deutschen Kaiser*), és a német nép kormánya őrzi a Német Demokratikus Köztársaság fővárosának Állami Múzeumában — mint az egyetemes emberi kultúra egyik legnagyobb kincsét.

Tizenkettedik fejezet

Agamemnón vára

1873. június 14-én találta Schliemann a kincseket, június 20-án megkapta az értesítést, hogy elásták az utolsó ládikó aranyat Szophia unokafivére szőleje vén olajfája alá, június 21-én hírül adta *urbi et orbi*: „Megtaláltam nemcsak Tróját, hanem Priamosz kincseit is!”

A sürgönydrótok és rotációs gépek szétröpítették Schliemann szavait a világ minden tájára, s az egész világ ámulatba esett. A vastag betűs „kincs” szó az újság címlapján magára vonja mindenki figyelmét. Hát ha még az utóbbi fél évezred legnagyobb kincsleletéről, királyi kincsről, a homályba vesző régmúlt egyik leggazdagabb uralkodójának kincseiről, Trójában talált kincsekről van szó, hiszen csak az nem hallott erről a városról, akinek sikerült magát teljesen elszigetelnie az egyetemes emberi kultúrától. „Mind a tudósok közt, mind a nagyközönség körében határtalan izgalom támadt — olvasható e napok egyik utolsó emlékiratában. — Otthon, az utcán, a postakocsiban, a vonaton, mindenütt csak Schliemannról és Trójáról beszéltek.” „A század szenzációja” volt.

Máig is árad ez az izgalom az 1873-as évi újságok megsárgult hasábjairól. Mosolyra gerjeszti az embert a szóban forgó kincsek leírása: összehasonlítja Sába királynője kincseivel és a spanyol *armada* aranyrakományával, az ókori Krózus és az újkori Rotschild gazdagságával, az aranygyapjas rend lovagjainak rejtélyes módon eltűnt kincseivel. S mindeme csillogó káprázat fölött ott lebeg „Schliemann-nak mint milliomos világpolgárnak, kaliforniai aranybánya-tulajdonosnak, az orosz cárok pénzemberének, a holland gyarmatok urának, a párizsi tőzsde királyának titokzatos alakja, aki mint Trója új meghódítója elhatározta, hogy Athénban telepszik le, és a királyi vár építésze márványpalotát épít neki, mely annyira megközelíthetetlen lesz, mint a pápa magánszobái a Vatikánban.”

Schliemann ezt a közizgalmat nemcsak azzal idézte elő, amit felfedezett, hanem azzal is, ahogyan felfedezését nyilvánosságra hozta. Túlságosan sokáig volt kereskedő, semhoggy ne váltak volna vérévé a reklámmódszerek. Tudósításai, cikkei és sajtónyilatkozatai hemzsegték a mértéktelen túlzásoktól, a címben lehetőleg ige volt,

a szövegből nem hiányzott a dramatikus jelenet. Schliemann remek stíliszta volt, a témát mindig úgy választotta meg, hogy lekösse a figyelmet, s pontosan tudta, mi érdekli a „tisztelet olvasót“, s mi tartozik a szakközleményekbe. De bármint vélekedünk is „reklámmódszereiről“, tény, hogy sikerült a széles tömegek érdeklődését ráirányítania a régészetre, „valamennyi unalmas tudomány közül a legunalmasabbikra“, s ezzel általában az antik kultúrára. Ezt pedig érdeméül kell betudnunk. Annál is inkább, mivel Schliemann korában egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy a kutató a maga tudományos felfedezéseinek népszerűsítője is legyen.

Persze, ami „megfelelt a tömegeknek“, a múlt század hetvenes éveiben szükségképpen kiváltotta a „tudósok tagadását“. Winckelmann, a tudományos régészet megalapítója még csak arra panaszkodhatott, hogy törekvései szűkkeblű és házsártos „tudós honfitársai“ meg nem értésébe ütköznek, de Schliemann már dühös támadásaikkal találta magát szemben. Kilencven könyvet írtak össze tíz év alatt, hogy megcáfolják, tönkreverjék, nevetségessé tegyék, csődbe juttassák. „Senki sem veheti komolyan az olyan embert, aki salétromcsempészéssel szerezte vagyonát“ — írta Wernicke professzor. „Ne tékozzolj a pénzed fantáziája szüleményeire, adj oda inkább rátermettebb embereknek, igazi tudósoknak, hogy gazdagítsák a tudományt!“ — tanácsolta neki nyílt levélben Conze professzor. „Egy szó, mint száz: ez az amerikai nemzetiségű német mint csempész szerezte vagyonát. Könnyen lehetséges, hogy mindezt a sok holmit nem is az ásatások során találta, hanem valamelyik régiségkereskedésben fedezte fel!“ — írta az athéni egyetemi könyvtár német igazgatója; s hogy többet ne mondjunk, Ernst Curtius professzor, Olimpia világhírű felfedezője, a vitathatatlanul komoly tudós gúnyverset írt Schliemann ellen!

„Sosem értette meg, miért a gúny és lekicsinylés, amellyel számos tudós, főképp a német filológusok nagy része fogadta Trójában és Ithakában végzett munkáját“ — írta jóval később egyik legközelebbi munkatársa (W. Dörpfeld 1932-ben). A kritikát szívesen vette, de a személyeskedő támadásokat tudósokhoz méltatlannak tartotta. Természetesen nem vonta kétségbe, hogy — még alapvető kérdésekben is — tévedhet, de nem termékenyebb-e a tévedés az új ismeretek felé vivő úton, mint a régi tudatlanság kályhasutján való kényelmes üldögélés?!

A dolgok dialektikája azonban úgy akarta, hogy a sok támadás a visszájára forduljon. „A támadás a népszerűség fokozásának legjobb eszköze“ — írta Schiller, aki jól ismerte embereit. Schliemannról beszéltek, cikkeit, könyveit olvasták, népszerűsége nőtt — s ezzel fokozódott

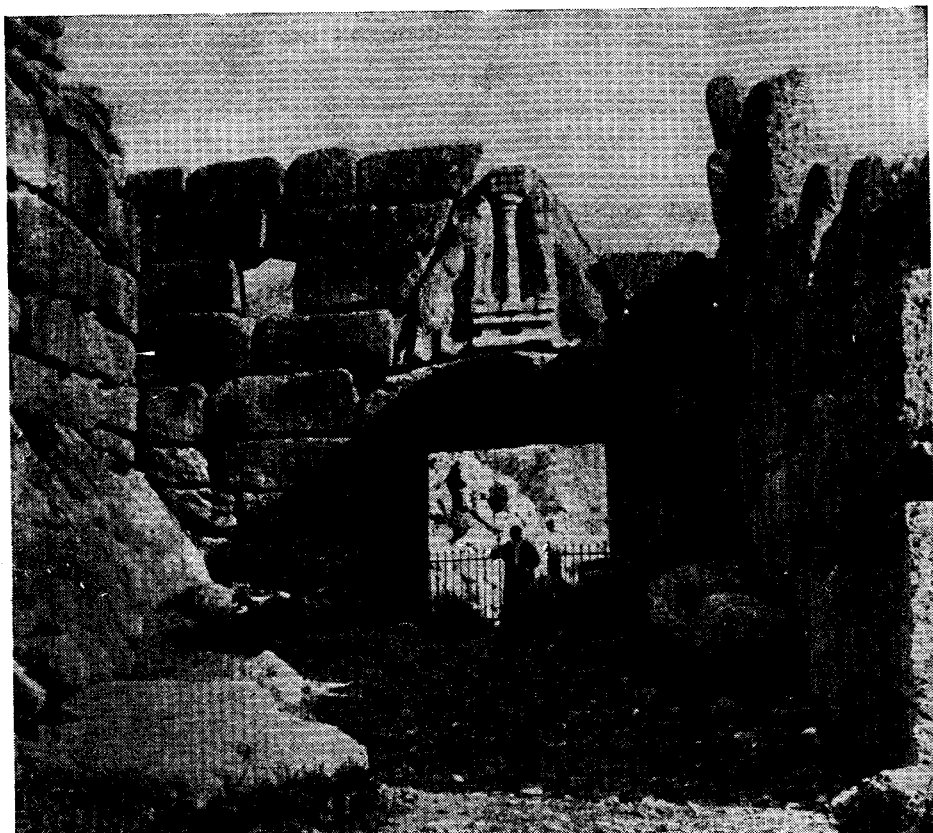
az érdeklődés az általa felfedezett világ iránt. Márpedig pontosan ezt akarta.

Figyelemre méltó, hogy Franciaországban, Oroszországban, Amerikában, de főképp Angliában kezdettől fogva elismerték Schliemann érdemeit. A következtetéseivel kapcsolatos fenntartások sosem lépték túl az akadémikus udvariasság határait, a londoni *Times*ben mindig volt számára hely, A. H. Sayce oxfordi egyetemi tanár példaképül állította a kutatók elé, és a brit miniszterelnök, W. E. Gladstone előszót írt Mükénééről szóló könyvéhez.

Ekkor azonban Schliemann másodszor ejtette ámulatba a világot. Hihetetlenül hangzik: Schliemann elment Agamemnón várába, és újabb kincseket fedezett fel. Még nagyobbakat, mint Priamosz kincsei!

Csak természetes volt, hogy a „Priamosz kincseivel kapcsolatos botrány” után a török kormány visszavonta a trójai ásatásokra kiadott engedélyt. Míg a perben nem történt döntés, semmi értelme sem lett volna, hogy Schliemann megkísérelje a Hisszárlik dombra való vissza-

Az Oroszlánkapu Mükénében. A kapuban álló idegenvezető termete alapján képet alkothatunk magunknak a küikloptikus kötömbök méreteiről, amelyekből a falak épültek. (Mai állapot)

térést. Megtelepedett Athénban, egy kicsit utazgatott Szophiával, de főleg dolgozott két könyvén, a *Trójai régiségeken* és a *Trójai régiségek atlaszán*. (Mind a két mű Lipcsében jelent meg 1874-ben, nem egészen fél esztendővel a kézirat leadása után, noha a kiadó, Brockhaus úr, személyesen elment Athénba és a Hisszárlik dombra, hogy meggyőződjék, nemcsak a kisujjából szopta-e Schliemann ezeket a felfedezéseket!)

Alig tette le a tollat, viszketni kezdett a tenyere, vágyott a lapát-nyél után. Hány város várja Görögországban, hogy letakarítsa róluk az évezredek porát! Kérvényt adott be a kormányhoz, hogy engedélyezze az ásatásokat Olimpiában. Azonban Ernst Curtius, aki fiatal korában az athéni királyi udvarban nevelősködött, majd a porosz trónörökös, illetve a későbbi Frigyes német császár házitanítója volt, összeköttetéseit felhasználva keresztülvitte, hogy a görög kormány elutasítsa Schliemann kérelmét. (A szóban forgó engedélyt aztán megkapta a Berlinben székelő Német Régészeti Társaság, és meg kell mondanunk: nem érdemtelenül: mindmáig sikerrel és közmondásos alapossággal folytatja az ásatásokat Olimpiában.) Erre Schliemann Mükéné felé fordította tekintetét.

Igen, ez az igazi! Ha megvizsgálta Tróját, meg kell hogy vizsgálja a Tróját ostromló görög hadak főparancsnokának székhelyét is! Ez ismét Homérosz világa: az „aranylókincsű Mükéné” — de a másik, a vérrel, emberek ontotta vérrel áztatott Mükéné is, lévén szó azokról a fékezhetetlen szenvedélyű emberekről, akik ma is élnek a színpadokon Aiszkhülosz, Euripidész, Szophoklész tragédiáiban és Corneille, Racine, valamint Goethe drámáiban. (Ha Schliemann ma élne, hozzátehetné: J. P. Sartre Oresztésről írt drámájában.)

Kérvényt írt a művelődésügyi miniszternek, s olyan kérvény volt ez, amelyet egyetlen kultuszminiszter sem olvasott, sem azelőtt, sem azóta. Schliemann azt kéri, engedjék meg neki, hogy napvilágra hozza ama nemzet nagyságának legrégibb emlékeit, amelynek hazáját otthonául választotta. Kötelezi magát, hogy az ásatásokat a saját költségén végzi, és az összes leletet átadja a görög népnek örökös gondozásra. Hogy ezek a leletek méltó elhelyezést kapjanak s megőriztessenek a tudomány és a világ számára, kötelezi magát, hogy a saját költségén nagyszabású múzeumot építtet nekik. „Gondos mérlegelés tárgyává tesszük, milyen módon éljünk ajánlatával” — válaszolt a görög művelődésügyi miniszter, aki nem volt görög.

A miniszter tartózkodása meglehetősen elkeserítette Schliemannt, azonban egy pillanatig sem kételkedett benne, hogy elfogadják ajánlatát.

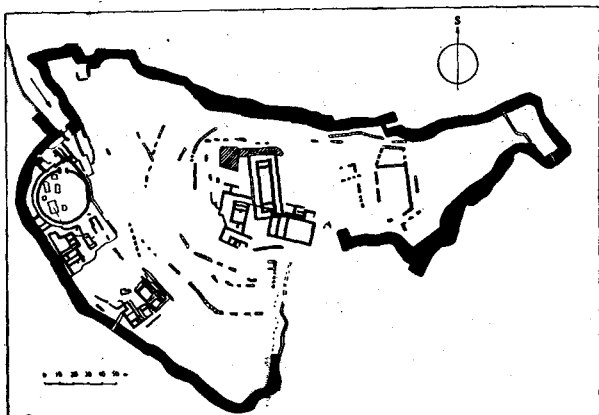
— Megyünk Mükénébe, Szophidión! Egyelőre csak előzetes szemlére, ha pedig majd megjön az engedély, munkához látunk!

1874-ben Schliemann már másodízben érkezett a „lőnevelő Argoszba s akháj szépasszonyú földre“. Megállt itt már tizenegy évvel korábban, Ithakából Trójába menet. A rétek, amelyeken a hőskorban sáfrány és rozmarin nőtt, most csupán szerény birkalegelőnek illettek be. A táj kopár és ijesztő volt. De oda se a bajnak: a hat, sőt tíz méter vastag kükloptikus kötömbökből emelt falak ott meredeztek, és nem kellett — mint Trójában — harmincméteres földréteget áttörni, hogy hozzáférhetők legyenek. Aztán volt itt még egy lényeges különbség: míg az a hely, ahol Trója állt, kiveszett az emberiség emlékezetéből, ezeket a romokat illetően, amelyek itt álltak az Illés próféta hegye alatt domborodó, csupasz halmon, a legcsekélyebb kétség sem volt, hogy az „erősbástyájú Mükéné“ romjai.

Főleg két dolog vonzotta ide Schliemannt. Először a titokzatos „kincsházak“: az óriások kemencéinek beillő, szabadon megközelíthető föld alatti építmények a domb tövében. A legnagyobbak, „Átreusz király kincsházának“ tíz méter átmérőjű, kör alakú alaprajza volt, s a kupolája merész ívben emelkedett tizenhárom méter magasságba. Schliemann elhatározta, hogy kifürkészi a kincsházak titkait. Másodszor pedig — bármekkora képtelenségnek tűnik is fel — elhatározta, hogy megkeresi Agamemnón sírját!

Mielőtt Athénból útra kelt, meghagyta, hogy mihelyt a művelődésügyi miniszter aláírja, rögtön kézbesítsék neki az ásatási engedélyt. Míg aztán türelmesen várakozott, egy másik miniszter aláírt egy másik okmányt, melyen az ő neve állt. Elfogatóparancsról van szó!

Sokáig tartott, míg kiderítette, hogyan került erre sor, s még tovább, mire megértette a dolgot. Athénban ugyanis létezett a *Szüillogosz* nevet viselő régészeti egyesület. Senki sem hallott róla semmit, még kevesebbet hallottak ásatásairól, de alapszabályai közé valamikor felvették a görögországi ásatások elsőbbségi jogát, s ezeket az alapszabályokat hatósági jóváhagyással szentesítették. Noha ez a tisztes intézmény képtelen volt rá, hogy ásatásokat folytasson, arra már futotta erejéből, hogy lángoló hazafias hévvel tiltakozzék az „idegen bevándorló“ ellen, aki ráadásul „csempész és csaló“, sőt aki ellen „egy külföldi hatalom“ vádat emelt a görög bíróságon. Védnökei nevében kérte a művelődésügyi minisztert, hogy a német Schliemann „hallatlan kérelmét“ utasítsa el. Az egyesület védnökei közé tartozott a görög trónörökös is (megválasztották, nem utasította vissza a választást — ennyiből állt az egész), a „külföldi hatalom“ vádjáról szóló adatok pedig megfeleltek

A mükénéi vár tervrajza.
Baloldalt, a fal közelében
látható körben, aknasírok.
(A. J. B. Wace szerint)

a valóságnak. Miután a miniszter mindezt a körülményt államférfiúhoz illően fontolóra vette, Schliemann kérvényét becsúsztotta az asztal fiába.

Ám a *Szüllógosz* urai ezzel nem érték be. Megkeresték az utat a belügyminiszterhez, aki — most jött rá meglepetve — szintén egyike volt az egyesület védnökeinek. A vetélkedő irigység és gyűlölet ékes-szólóvá tette ezeket a tisztes urakat, és sikerült meggyőzniök a minisztert, hogy Schliemann ki akarja fosztani „Átreusz kincsesházát“, s az arannyal ki akar szökni Amerikába. A bizonyíték? „Már útban van Mükéné felé!“ A miniszter kiadta Schliemann ellen az elfogatóparancsot.

Két álló napig hajkurászta aztán egy, erre a célra alakított csendőrkülönítmény Mükénében és környékén. A sikertelen nyomozás felbőszítette a minisztert: „Minden órában táviratilag jelentsék a helyzetet! A talált kincseket kobozzák el! Schliemannt vegyék őrizetbe! A jegyzőkönyvet különfutár hozza!“

A mit sem sejtő Schliemann ezalatt már Naupliában volt, gyönyörködött az Argoliszi-öböl smaragdszínű vizében, és a feleségének olvasgatott fel Aiszhülös Agamemnónjából. Épp amikor a szálló teraszáról azt figyelte, hogyan változik a sirályok színe ezüstössé, megakadt rajta az éber csendőrszem. Maga a rendőr-főkapitány kelt útra, hogy elfogja. De mit nem tesz a véletlen! A rendőr-főkapitány Szophia édesapjának barátja volt. „H. Schliemann poggyászának hivatalos motozása során semmi gyanúsat nem vettünk észre. A talált cserepeket és márványmintákat hivatalosan értékteleneknek és semmire használhatóknak nyilvánítottunk, úgyhogy elkobzásukat mellőztük!“

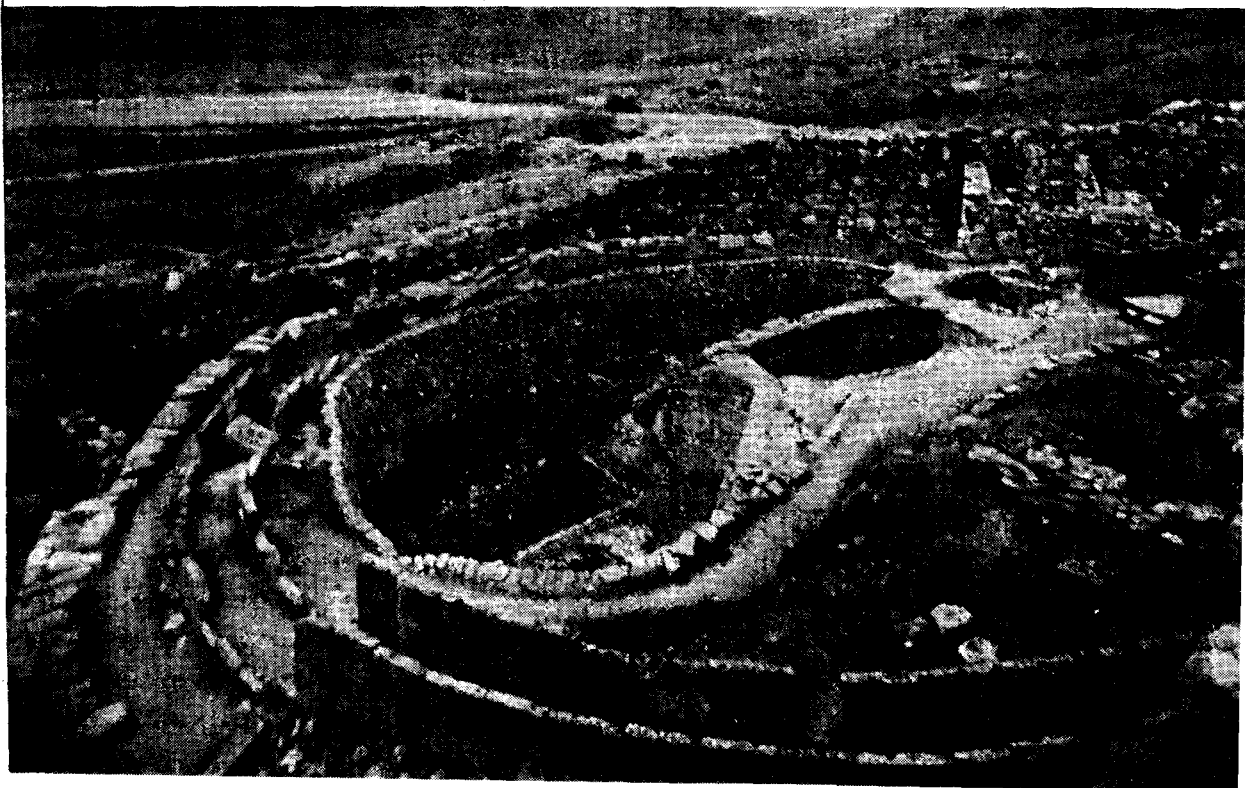
A naupliai rendőr-főkapitány távirata színigazságot tartalmazott. Schliemann visszatért Athénba, és nagy lármát csapott. Végül is a bel-

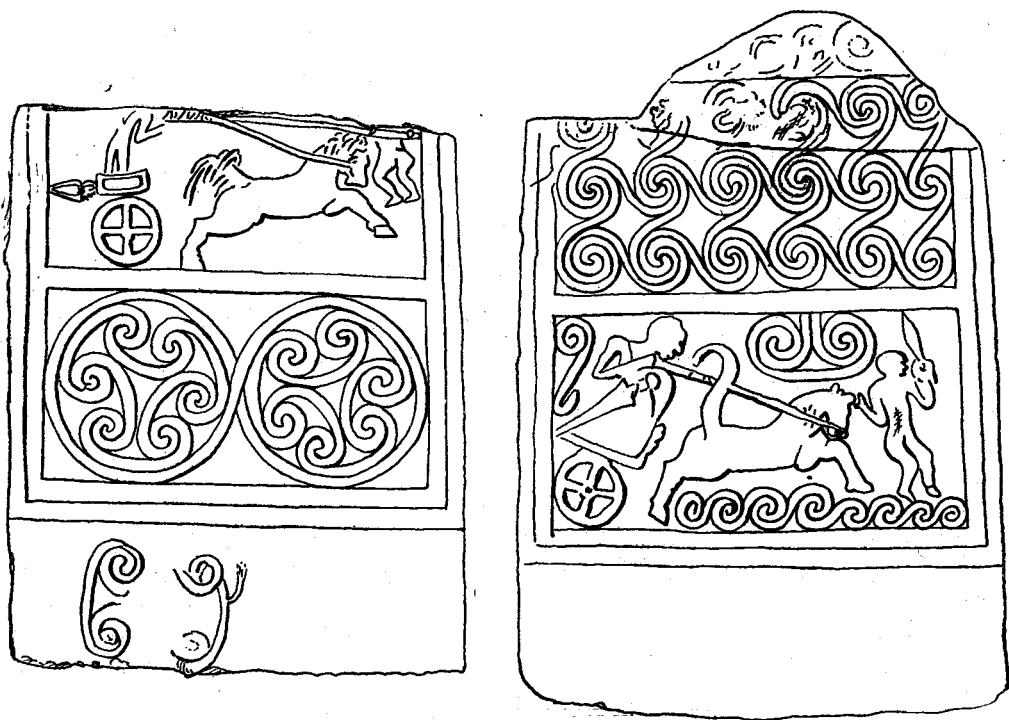
ügyminiszter kimagyarázkodott előtte. Helytelenül tájékoztatták, úgy-
mond, a hivatalos iratokból nem tudhatta, hogy „Ätreusz kincsesházát“
már az ókorban kifosztották. A mentő körülmény, mely szerint csak
azért nem lett rabló, mert valaki más megelőzte, természetesen, nem
elégitette ki Schliemannt. Kijelentette, hogy elhagyja Görögországot,
Olaszországba megy, és Pompejiban szenteli magát az ásatásoknak. De
— az ásatási engedéllyel a kezében — 1876. augusztus 7-én ismét átlépte
a mükenéi vár bástyafalában álló „Oroszlánkapu“ küszöbét.

Tízet lépett, megállt, és leszúrt a földbe egy száraz fügefagallyat.
— Itt kezdünk ásni!

Két évig kellett tehát Schliemann-nak harcolnia egy darab papi-
rosért, mely az engedélyt tartalmazta, hogy ásatásokat végezhet az át-
reidák várában. Mégpedig három fronton folyt a harc: a „vetélkedő
régészek“ ármánykodása ellen, az „ellenséges tudósok“ támadásai ellen,
s főképp a miniszteriális bürokraták „keleti közönye“ ellen. Ráadásul
ez az engedély a valóságban tilalmak és korlátozások jegyzéke volt.
„Ehhez képest a szultán fermánja az engedékenységgel és nagyvonalú
megértéssel példaképének mondható.“

*A kör az aknasírokkal, amelyekben Schliemann megtalálta a mükenéi uralkodók
csontvázait a roppant mennyiségű arany-, ezüst- és elektrontárggyal, köztük
„Agamemnón maszkjával“. (Mai állapot)*

A mükénéi fellegrvából származó sírfedőlapok, amelyekre Schliemann nyolc méter mélységben bukkant rá. Vízszintesen feküdtek és a két harcos holttestét tartalmazó 5. sz. sírt takarták. (Schliemann Mükéné című könyvéből vett rajz)

Először: csak a *Szüillogosz* képviselőjének jelenlétében áshatott, s az illetőnek köteles volt a saját pénzéből „idővesztesség” címén kártérítést fizetni. Másodszor: ennek a megbízottnak, az antik *ephorosz* címmel felruházott bizonyos Sztamatakisznak joga volt rá, hogy bárhol és bárhol megtiltsa az ásást, és Schliemann az engedély elvesztésének terhe alatt köteles volt neki engedelmeskedni. Harmadszor: az összes leletet azonnal át kellett adnia az athéni múzeumnak (mely egyelőre még csak Klenz müncheni építész tervrajzain létezett). Negyedszer: csak a vár felső részén áshatott; a „kincsesházakba” való belépést kifejezetten megtiltották neki.

Egyvalaminek azonban örült: a görög régészek közül senki sem olvasta *Ithaka, a Peloponnészosz és Trója* című könyvét. Ebben a műben ugyanis kifejezte azt a nézetét, hogy a mükénéi királysírok (köztük Agamemnón sírja is) a mükénéi vár bástyafalain bévül vannak, nem pedig kívülük, illetve alattuk, amint a tudósok kivétel nélkül hitték.

S minthogy a Szüllogosz urai erről a nézetéről nem tudtak, ott engedték meg neki az ásatást, ahol épp kívánta!

Ezt a nézetét Schliemann Pauszaniasz *Hellász* című műve második könyvének bizonyos helyére alapította. Nem lesz érdektelen, ha idézzük az egészet (II, 16.):

„A többi maradványból“ (Mükénében) „meg kell említenünk a bástyafalba épített kaput, amelyen feltűnik a két álló oroszlán. A monda szerint mindez“ (a bástyák és a kapu) „a küklópszok műve, akik a tírünszi bástyákat is építették Proitosznak. Mükéné romjai alatt van a Perszeia nevű forrás, valamint ott vannak Átreusz és gyermekei föld alatti szobái, ahol kincseiket tartották. Ott van továbbá Átreusz sírja és Agamemnón híveinek sírja, akiket Ílionból hazatértük után Aigiszthosz a lakomán megölt. Hogy ott van-e Kasszandré sírja is, az kérdéses, a lakedaimóniak már az ókorban tagadták. Ott van Agamemnón sírja is, és szekérhajtójának, Eurümedosznak sírja. Télemadosz és Pelopsz ikertestvérek, akiket Kasszandré szült, a közös sírban nyugosznak, mert állítólag Aigiszthosz szüleikkel együtt őket is megölte, noha még egészen kicsinyek voltak. Ott van Elektra sírja is, aki — Hellanikosz szerint — Oresztész beleegyezésével férjhez ment Püladoszhoz, és két gyermeket szült neki: Medoszt és Sztrophioszt. Klütaimnésztrát és Aigiszthoszt a bástyáktól valamivel távolabb temették el, mert méltatlan lett volna, hogy közéjük temessék őket, ahol a meggyilkolt Agamemnón és hívei fekszenek.“

Ezeket a szavakat csakugyan úgy lehetett magyarázni, ahogy a klasszikus filológia valamennyi művelője magyarázta őket — kivéve Schliemannt. A „Mükéné romjai alatt“ nyilván azt jelentette, hogy „a domb alatt, amelyen a mükénéi vár romjai álltak.“ Ezt az értelmezést megerősítették a domb alatt lévő „föld alatti szobák“ is. Az utolsó mondat „közéjük“ szava egyformán vonatkoztatható volt „Agamemnónra és híveire“, valamint a „bástyákra“. A „valamivel távolabb“ helymeghatározás éppúgy jelenthette, hogy „kifelé“, mint „befelé“. Támogatta az értelmezést egy nem kevésbé fontos körülmény: az ókori Görögországból nem ismertek rá példát, hogy valakit a bástyák belső oldalán temettek volna el.

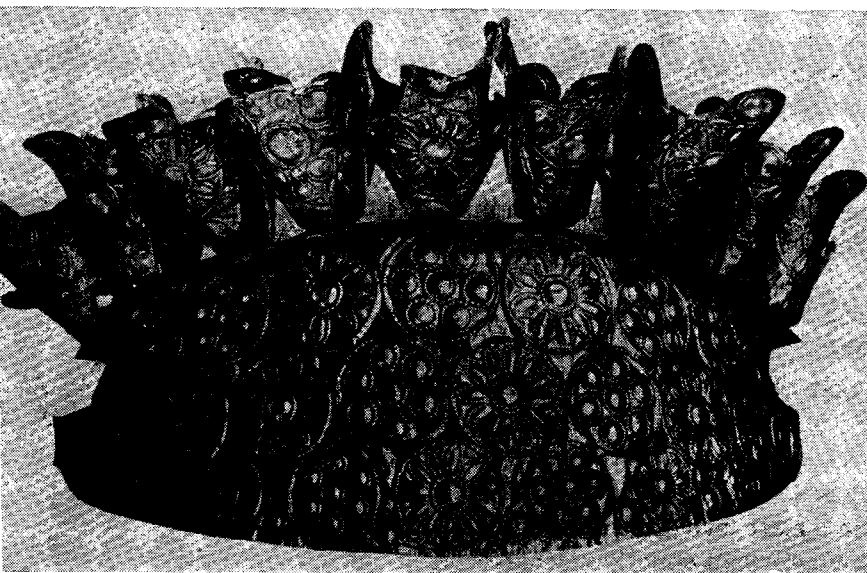
Ez az általánosan elfogadott magyarázat bizonyítja annak a szabálynak helyességét, amelyet Szuvorov igyekezett beléoltani a tisztjeibe: „Jegyezzék meg, minden olyan mondatot, amelyet kétféle módon lehet értelmezni, biztosan helytelen módon értelmeznek majd!“ S ha Schliemann a Pauszaniaszból vett idézetet 1700 esztendő múltán első ízben értelmezte helyesen, ezt kivételnek tekinthetjük, ami erősíti a Szuvo-

rov-féle szabályt. Schliemann nem töprengett, szó szerint vette Pauszaniast, éppúgy, mint Homéroszt, és elkezdett ásni a bástyákon belül.

Sztamatakisz mosolygott. Mosolygott Schliemann „eredeti” Pauszaniaszt, éppúgy, mint Homéroszt, és elkezdett ásni a bástyákon belül. amellyel Schliemann kijelölte az első ásatás helyét.

„1876. augusztus 7-én láttam hozzá a nagy műhöz 63 munkással. . . Augusztus 19-től átlag 125 munkással és a föld elszállítását végző négy fogatos járművel folytatom az ásatásokat. Egész szépen haladok.”

A munkásokat három csoportra osztotta. Az egyik csoportnak

Mükéné királynéjának aranykoronája, mely a 3. sírből került elő. Kerületének hossza 62,5 cm. (Athén, Nemzeti Múzeum)

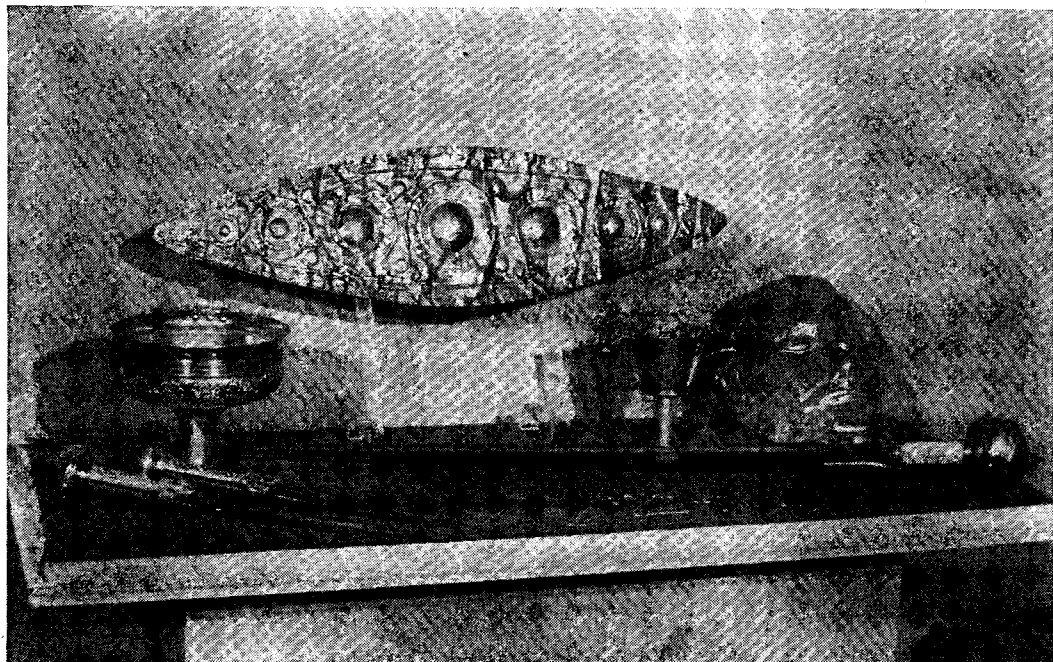
Sztamatakisz úr jelenlétében pihennie kellett, mert az engedély szerint Schliemann csak ötven emberrel dolgozhatott. „Többen dolgoznak? Kérem, számolja meg, hányan dolgoznak a valóságban! . . . Nem, az engedélyben kifejezetten ez áll: »dolgozhat«, s nem az, hogy »alkalmazhat«!”

Az első csoportnak meghagyta, hogy vágja fel és takarítsa el a lerakodott omladékat az „Oroszlánkapu” alól. „Nem értem, megbízott úr, miért tiltakozik ez ellen! Az engedélyben kifejezetten ez áll: »az ásatásokkal nem szabad megváltoztatni a hely eredeti arculatát«. Ez a lerakódás az úton nem eredeti. Ha az útszint eredetileg ilyen magas lett

A mükénéi sírokból előkerült arany kardmarkolat (fönt) és törpene (lent). A mükénéi kézműiparosok mesterművei. A sötét színű, vasmentes öntvényű törpengéket intarziák díszítik. Az intarziák anyaga fehér, citromsárga és sötétpiros elektron. A baloldalt lévő törpenge intarziája oroszlánvadászatot ábrázol, a jobboldalt lévőn himoroszlán gazellákat üldöz. A (rekonstruált) penge hossza 25 cm. (Athén, Nemzeti Múzeum)

„Mükénéi vitrin” a prágai Nemzeti Múzeumban Schliemann leleteinek galvanoplasztikai másolatával. Baloldalt a két tör, a háttérben ezüst diadém, jobboldalt halotti maszk és „Nesztör serlege”, mely – a méreteit nem számítva – megfelel az Iliász tizenegyedik énekében adott homéroszi leírásnak

volna, Agamemnónnak törpének kellett volna lennie, hogy átférjen a kapu alatt! Ellenkezőleg, visszaállítom a hely eredeti arculatát!”

A másik csoportot a felesége vezetésére bízva elküldte ásni „Átreusz király kincsesházába”. „Nem, tisztelt barátom! Pontosan az engedély szövegéhez tartom magam. »A vár alatti kincsesházákba«, áll ott szó szerint. Ezek azonban nem kincsesházák, hanem amint a vizsgálatok félreérthetetlenül bizonyítják, sírok! »Különösen maga nem áshat...«, áll ott továbbá. Nos, hát a feleségemmel ások!”

Az ephorosz dül-fül és küldi a tiltakozó jelentéseket Athénba. Egyetlen dolog vigasztalja: a harmadik csoport, mely a bástyák tövében ás, csak értéktelen edénytöredéket talál. „Az ősrégi település legfigyelemreméltóbb emlékei ezek – jegyzi fel naplójában Schliemann. — Valamennyin tarka festés, eddig nem látott hullámvonalak, csigavonalak és csodás díszítmények nyomai.” A mükénéi ásatásokról szóló jelentésében aztán ezt írta: „Minthogy ezek a díszítmények többnyire igen

bonyolultak, és olyan stílusban készültek, aminővel eddig nem találkoztunk, hasztalan próbálnám leírni őket. Hivatkozom ezért a mellékelt ábrákra!” Egyebek közt megjegyzi még, hogy a szóban forgó töredékek-
ből „sok esetben jelentős méretű edényeket lehetett összeállítani.”

Az egyik munkás csákánya az omladék- és földréteg alatt kemény követ ért. Hamarosan kiderült, hogy sima kőlap, amibe a csákány ütközött. Schliemann tovább ásatott: előbukkant a következő sima kőlap. Estig a munkások tizenhét ilyen ép, illetve többé-kevésbé megrongálódott kőlapot ástak ki. Szorosan egymás mellett feküdtek és körívet alkottak. Másnap további huszonkét kőlap került napvilágra. Tíz darab nem egész egy méterrel távolabb feküdt, úgyhogy kettős körívről volt szó. Amikor valamennyi lapot kibontották, Schliemann megállapította, hogy együttesen — huszonnyolc méter átmérőjű — teljes kört képeznek.

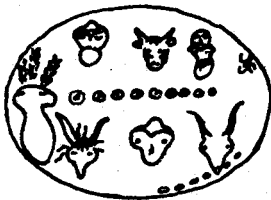
*„Agamemnón király maszkja”. Egyetlen aranylemezről művészien
kikalapált darab. Az az uralkodó azonban, akinek az arcát fedte,
400–500 évvel korábban élt, mint Agamemnón király.
(Athén, Nemzeti Múzeum)*

Mükénéi pecsétgyűrű. Fent: krétai divat szerint öltözött nők. Szépiaábrák és bika-fejek. Karneolmetszetek; az átmérő 2,5 cm.

(Athén, Nemzeti Múzeum)

Kerítés volt itt? Minek a kerítése? Minek lett volna ilyen körülkerített hely a mükénéi vár akropoliszán, közvetlen a kükloptikus falak mellett? Tüzetesen megvizsgálta a különös kőlapokat. Kiugrások és rovátkák voltak rajtuk, nyilván abból a célból, hogy más vízszintes lapok helyezkedhessenek el fölöttük, úgyhogy ... Igen! Gyorsan, Aiszhülösz, gyorsan Euripidész! Segítsetek a kutatónak, aki huszonöt századdal utánatok jött ide! Adjatok neki tanácsot, erősítsétek meg hitében! Lázasan izgalommal lapozott Aiszhülösz *Oresztészében*, amely túlnyomórészt a mükénéi várban játszódik, az *Agamemnónban* csakugyan szó esik a „tanácskozó körről“! Kezébe vette Szophoklész *Elektráját*: a herold ott áll a „körpadon“ és szólítja a népet agorára, gyűlésre! Semmi kétség: a mükénéi kör alakú agora ez, a népgyűlés helye, a kőlapokból álló titokzatos kör pedig a kerek pad talapzata, amelyen a mükénéi királyok és méltóságok foglaltak helyet, amikor tanácskozásra vagy törvénytevésre összejöttek! Pontosan úgy, ahogy Homérosz írja az *Íliász* tizennyolcadik énekében, mikor Akhilleusz Héphaisztosz remekelte pajzsának díszítő ábráit ecseteli: „... ültek a sima, csiszolt köveken szent körben a vének ...“!

Schliemann nem tévedett. Az új autoritások éppúgy megerősítették következtetése helyességét, mint a régiek. Felfedte a mükénéi akropolisz titkát — de ez még nem volt minden.

Amikor egy este Pauszaniaszt olvasta, aki az összes antik író közül a legtöbbet tudott Mükénéről, megakadt a szeme a következő mondaton: „Úgy építették meg a tanácskozási gyülekezőhelyet, hogy a hősök sírja a gyűlés helyének közepén legyen.“ Ez ugyan más agorára vonatkozott,

de Schliemann feltette magában a kérdést: „Mi lenne, ha így volna ez Mükénében is?”

Próbaásást végzett a kőlapkör közepén. December hetedikén elérte a nyolc méter mélységet, és új kőlapba ütközött az ásó. A kőlap vízszintesen feküdt, és dombormű díszítette. Schliemann felfeszítette a kőlapot — és egy sír tárult fel alatta. Hamarosan feltárult a második, harmadik, negyedik és ötödik sír. Összesen tizenöt halott feküdt bennük. Az öt sír közt egy sem akadt, amelyben csak a halottak földi maradványai lettek volna. „Testüket szó szoros értelmében arany és ékszer borította!”

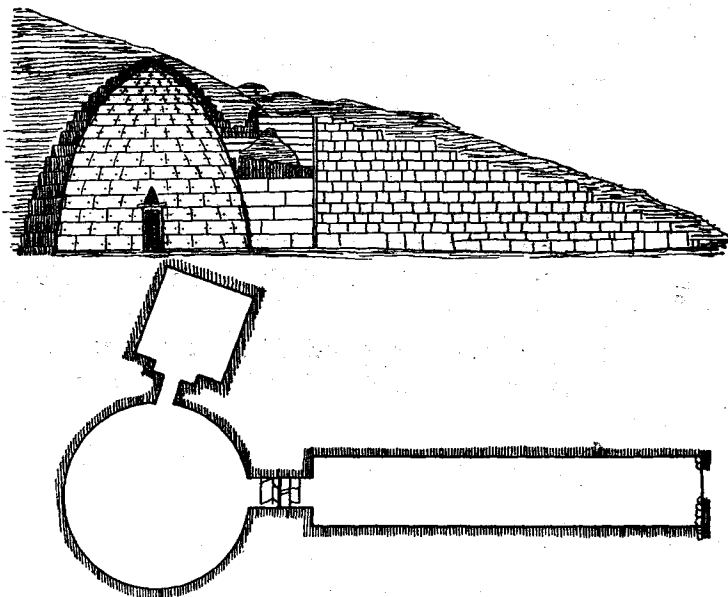
Schliemann táviratozott a görög királynak:

„Végtelen örömmel jelentem Felségednek, hogy felfedeztem azokat a sírokat, amelyeket Pauszaniász, a hagyományra támaszkodva, a hit-szegő Aigiszthosz és a hűtlen Klütaimnésztra által megölt Agamemnón, Kasszandré, Eurümedosz és társaik sírjaiként említ!”

„A sírokban színaranyból készült, felbecsülhetetlen értékű ókori tárgyakat találtam — folytatja Schliemann a távirat szövegében. — Ezek a kincsek ímaguk elegendők rá, hogy megtöltsenek egy nagy múzeumot, amely a világ legsodálattaméltóbb múzeuma lesz!”

Schliemann nem túloz: 206 nagy formátumú könyvdalt tölt meg csak ezeknek a tárgyaknak tömör jegyzéke, és megtisztogatásuk után összsúlyuk 13,40 kilogrammot tett ki. (Az összehasonlítás kedvéért: Schliemann könyvének 206 oldala, hozzávetőlegesen számítva, a mi könyvünk 250 oldalának felel meg, a 13,40 kg arany pedig annak a mennyiségnek, amely 175 munkás évi termelése a dél-afrikai Witwatersrand legdúsabb aranybányájában.) Mindamellett e tárgyak materiális

„Átreusz kincses-háza”, a valóságban valamelyik mükénéi uralkodó kupola-sírja. (Schliemann Mükéné című könyvéből vett rajz szerint)

értéke, művészeti és történelmi értékükhöz viszonyítva, teljesen jelentéktelen.

Az első sírban három csontvázat talált Schliemann, három, szín-aranyból készült, nagy diadémmal; volt itt továbbá 24 más diadém, szintén tömör aranyból, aztán garmadával az aranyrózsa, aranylevél és aranykereszt (aranykereszt abból az időből, amelytől több mint ezer esztendőnek kellett eltelnie, mire a kereszt a kereszténység jelképe lett). A második sírban egyetlen férfi csontváza feküdt; oldala mellett bronz dárdahégy és darabokra tört bronzkard volt, jobbról-balról aranytárgyak, köztük egy gyönyörű serleg meg egy kovácsolt deréköv, amelyen a kard függött. A harmadik sírban három holttest tárult fel; fejükön aranykorona ékeskedett („az egyik korona belső pereméhez oda volt még tapadva egy darab koponyacsont”), s az elporladt test mellett ezernél több arany, elektron és kristály dísz tárgy. Volt itt két nagy aranyserleg is, egy csomó üveggyöngy és alabástrom kanál. Az öt holttestet magában foglaló negyedik sírban a szédítő mennyiségű aranyrózsán, melltűn, gombon, gyűrűn, karkötőn, hajcsaton, serlegen stb. kívül volt még húsz kard és tör. Az ötödik sírban („szokatlanul nagy termetű, s szinte egymásba préselt”) három holttest feküdt, s körülöttük ismét csak rengeteg arany, ékszer, drágaság!

Legjobb akarata mellett sem tudta Schliemann megvizsgálni az összes talált tárgyat. Amikor azonban egyiket-másikat megtisztogatta a földtől, nem hitt a szemének. Az aranyverő- és ékszerművészet csodás remekei voltak ezek az állatokat ábrázoló domborműves pecsétgyűrűk, vadászjeleneteket megörökítő mélymetszetek, finom rajzú lepkeábrás díszek, szentélymodellek és ökör-, illetve bikafej formájú címerpajzsok. Egyenesen felülmúlhatatlan volt a borkeverők és serlegek díszítménye. Mindennek csúcát pedig a „galambos kupában” kellett látni, mely a negyedik sírból került elő. Azért volt ez mindennek a teteje, mert szinte hajszállra hasonlított Nesztór serlegéhez, amelyet Homérosz így írt le az *Íliász* tizennegyedik énekében (632—635. s.): „... s drága kupát — ezt még otthonról hozta az agg hős — rajta aranyszegek ékeskedtek, s négy füle is volt: mindegyiken búzát csipegetve csücsült a galambpár drága aranyból, s kettős talp tartotta a kelyhet.” „Akadhat még filológus, aki nem veszi komolyan Homérosz leírásait?”

Az összes aranytárgy közt azonban a legfigyelemreméltóbbak a halottak arcán talált maszkok voltak — ilyen lelettel első ízben találkozott a régészet. (Másodszor ötven évvel később találkozott vele, mégpedig egy egészen más művelődési övezetben: a híres Tut-Anch-Amon fáraó sírjában, amelyet 1922-ben fedezett fel az angol Howard Carter s honfi-

társa, lord Carnarvon.) Ezek a maszkok egyetlen aranylemezből vert, realisztikusan megmintázott emberi arcok másai voltak, „és annyira eltértek az istenek és hősök ábrázolásának eszményi típusaitól, hogy mindegyik kétségkívül az elhunyt egyéni arcmását képviselte“.

Ezek a szavak nem találgatást tartalmaznak, Schliemann a saját tapasztalata alapján írta le őket. Amikor felnyitotta az ötödik sírt, és leemelte a maszkot az egyik tetemről, iszonyú látványban volt része. „A súlyos aranymaszk alatt igen jól megőrződött a kerek arc az egész hússal; haját nem találtam, de a szem jól látható volt; éppúgy a száj is, mely a vastag földréteg nagy nyomásától szélesre tárult, és villogott benne a harminckét ép fog. Az orr teljesen hiányzott. A sírt borító föld és kő nyomása akkora volt, hogy összelapította a testet egy-másfél hüvelyknyire.“

Legmerészebb álmában sem merte gondolni Schliemann, hogy annyira bőkezű lesz hozzá a sors, és saját szemével láthatja a műkénéi uralkodó arcát. Álmodni sem merte, mégis valóság lett! Megilletődve nézte a tompán fénylő aranymaszkokat, s hitte, hogy az egyikben Agamemnón király képmását látja. A törökben és kardokban azokra a fegyverekre ismert, amelyekkel a seregek ura harcolt a trójai síkon, a kincsekben azoknak a ládikóknak tartalmát látta, amelyeket Akhilleusz töltött meg a fővezérnek a feldúlt városokból hozott zsákmánnyal. Az ékszereket és az aranyserlegek díszítményeit összevetette a trójai romok közt talált kincsekkel — s a felfedezett hasonlóság meggyőzte, hogy egy részük Priamosz várából származik!

Szíve s agya örömeire azonban egy dolog árnyékot vetett. Alighogy felnyitotta a sírokat, a holttestek elmállottak, s épp hogy csak hozzáért a csontokhoz, szétporladtak. Hiába volt a kegyeletteljes vigyázatosság, amellyel a földet kapargatta a koponyákról és lábszárcsontokról, hiába volt Szophia finomsága is, amellyel törölgette a port a színarany lemezzel takart, behorpadt mellkasokról. Az új világ friss levegőjének fuvaltatára az ősrégi műkénéi uralkodók földi maradványai eltűntek, mint az árnyak, oda, ahonnan nincs visszatérés.

Nehogy tévedésbe essünk: a régészet nem a kincskeresés művésze. A régészet az a tudomány, amely az emberi társadalom fejlődése régi korszakainak elemzése szempontjából fontos tárgyi emlékek felkutatásával, vizsgálatával és értékelésével foglalkozik. A t á r g y a k n á l fontosabbak itt az i s m e r e t e k.

A régész számára, természetesen, nem közömbös, ha aranyat talál,

de mert nem aranyásó, nem tulajdonít neki döntő jelentőséget. Nem számolja át pénzre a leletek értékét, sem a megszerzésükre fordított kiadásokkal nem fejezi ki összecszerűen. A legnagyobb régészeti értéket azok a leletek képviselik, amelyek legtöbbet mondanak, s ebben az értelemben teljességgel közömbös, hogy aranyból vannak-e, vagy agyagból. Anyag, tartalom és forma itt egyazon fontossággal bír.

Ha Schliemann Kaliforniában sem volt a szó valódi értelmében aranyásó, határozottan nem volt az Trójában és Mükénében. Ugyanazt a fontosságot tulajdonította a felfedezett várfalaknak, kerámia szobrocskáknak, épületalaprajzoknak és vázatöredékeknek, mint az aranyleleteknek. Ha mérlegre hordta az aranytárgyakat, vagy elemzés céljából vegyészekhez küldözte, ezt csak azért tette, hogy minél teljesebb leírást adhasson róluk: az ő szemében elsődleges fontossággal bírt az aranyleletek formai kiképzése, díszítő elemekben való gazdagsága, stílusa — egyszóval az, amit mondanak.

Mint minden régész, igyekezett ezeket a tárgyakat „besorozni“, azaz meghatározni keletkezésük idejét, és megállapítani egy bizonyos kultúrához való tartozandóságukat. Amióta csak a régészet létezik, a besorozás legjelentősebb módszerének az összehasonlító módszert tartják. Mükénében azonban e módszer alkalmazásának minden kísérlete csődöt mondott.

A talált tárgyaknak — kivéve egyes kerámiatípusokat, amelyekkel Schliemann Trójában találkozott — nem volt semmilyen hasonmásuk. Nem hasonlítottak s e m m i h e z, „stílusuk teljesen sajátos, mindentől elütő, sehol sem észlelt stílus“!

Sehol a világon eddig nem találtak például hullámvonallal összekötött kettős csavarvonalat mint díszítményt, amely itt éppoly sűrűn fordult elő az apró ékszereken, mint a nagy sírköveken. Sehol nem találtak legömbölyített meander típusú díszet, csak itt, a második sírdomborművén. Sehol sem alkalmaztak díszítmény gyanánt stilizált szépiát, csak a mükénéi sírokból előkerült aranygombokon és agyagvázákon!

Az ötödik sírban talált tör markolatát lóuszvirág formájú berakás díszítette. (Hogy került Mükénébe a lóuszvirág?!) A tör pengéjén nem kevésbé meglepő interziák voltak: miniatűr repülő kacsák. Az aranykupákon sűrűn fordultak elő oroszánvadászatot megörökítő jelenetek — igaz, ezeknek hasonlóképpen megvolt az egyiptomi és asszír művészetben, csak hogy teljesen eltérő kivitelezéssel! Más formát mutatott a kétélű balta is, mely csak a kisázsiai kár érmeleletekből volt ismeretes. S hová lehetett besorozni a kör alakú agora mellett talált aranygyűrű nőábráit?

A három nő öltözete egészen szokatlan volt: középujt végig hasított szoknya, ujjast sejtető, széles gallérú felsőrésszel, mely a vállat ugyan takarta, de a kebel fedetlen maradt. A meglepetések netovábbja az az ovális alabástrom váza volt, amelyet Schliemann e besorozhatatlan tárgyak közé sem tudott sehová besorozni. A tüzetes vizsgálat során kiderült, hogy — strucctojás! Strucctojs Mükénében?!

Ha a talált tárgyak anyaga a mükénéi uralkodók mérhetetlen gazdagsága mellett tanúskodott, az ékszerek és klenódiumok művészi díszítése a mükénéi művészek remeklésének tetőpontjáról adott hírt. Ugyanakkor az első pillantásra meg lehetett állapítani, hogy ezek a leletek nem tartoznak a görög művészet virágzása tetőfokának időszakába. Nemcsak stílus tekintetében voltak mások, hanem láthatólag régebben készültek is. Évszázadokkal régebben, mint a görög művészet máig ismert legrégibb emlékei — emellett művészi kivitel szempontjából összehasonlíthatatlanul magasabb szinten álltak!

Ezzel azonban a talánysorozat még nem ért véget. Schliemann, összerakván egy nagy váza töredékeit, érdekes képet kapott: menetelő, vértessisakos, dárdás harcosok — pontosan úgy, amint Homérosz leírása alapján elképzelte a páncélba öltözött akhájokat a trójai síkon. Ámde a rajz annyira stilizált, „geometrikus“, primitív volt, hogy össze sem lehetett hasonlítani azokkal a legmagasabb tökélyt példázó emberi és állati ábrákkal, amelyek az aranyserlegeket és bronztöröket díszítették. Pedig ugyanabból a rétegből került elő!

Szaporodtak a megoldatlan kérdések, amikor Schliemann az agorában lévő öt „aknasíron“ kívül további négy kupolás sírt talált az akropolisz mögött, majd tüzetesen megvizsgálta a vár alatti „kincsházákat“, és minden kétséget kizáróan megállapította róluk, hogy szintén sírok. Egyébként az „Oroszlánkapunak“ sem volt stílusbeli hasonmása, a mükénéi várban talált e legláthatóbb emléket is a rejtélyek fátyla fedte.

Schliemann tanácskozott azokkal a tudósokkal, akik készen voltak rá, hogy tanácsot adjanak neki. „Az abból az időből származó kultúra, amikor még a görögök nem égették el halottaikat, igen-igen régi... Teljesen kizárt, hogy ezt a kultúrát besorozzuk valamely ismert időszakba!“

Hogy is mondják tudós barátai? „Ezt a kultúrát?“ Ezek szerint ez hát külön kultúra? Elnevezhető „mükénéi kultúrának“? A saját eszével folytatott hosszas tanácskozás után egy este papírra vetette a következő mondatot:

„Amit felfedeztem, teljesen új világ, melyről sejtelmünk sem volt!”

Kérkedőn, „reklámszerűen” hangzik ez.

De igaz.

Schliemann-nak a műkénéi leletekről közzétett tudósításai ugyanolyan visszhangot keltettek, mint a Priamosz kincsei megtalálásáról szóló hírek. Az újságok címdalán megjelent a „kincs” szó, és az egész világ újra a „szerencselovagról” beszélt. Az angol és francia tudósok „híres felfedezésről”, a németek pedig „hallatlan szélhámosságról” írtak. A világ minden tájáról özönlöttek az üdvözlő táviratok Schliemann címére; a görög király nagykereszt udvari rendjelet küldött neki, az oxfordi egyetem tiszteletbeli doktori címmel tüntette ki, a *Royal Society* pedig tagjául választotta.

Mükéné (valamint a közeli Kharvati nevű falucska, ahol Schliemann kibérelt egy parasztviskót) szenzációhajhász újságírók, komoly tudósok, iskolás gyerekek, környékbeli zsványok és távoli országok koronás főinek célpontja lett. Egy szép napon eljött ide II. Pedro brazil császár is, hogy pontosan ellenkező értelemben váljék közmondásossá, mint Krózus.

Ez a látogatás magában véve nem érdemelne említést, vele kapcsolatban azonban olyan eseményre került sor, mely egy kicsit más megvilágításba helyezte Schliemannt, mint ahogy az újságokból eddig a világ ismerte. Don Pedro lóháton jött Naupliából, s császárhoz illően, személyes biztonsága védelmére kikérte az egész naupliai rendőrállományt. Mindent aprólékosan megmutogattatott magának, mindenre volt valami előre elkészített elmés megjegyzése, mindnyájuktól elrabolt két teljes napot, és úgy viselkedett, mintha örökös ura lett volna a műkénéi várnak.

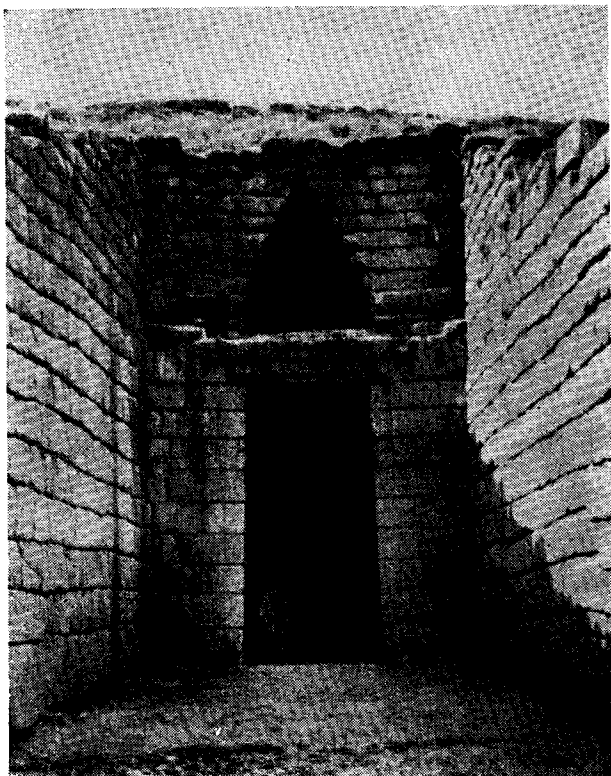
— Csak így tovább, doktor úr! — veregette vállon Schliemannt, és a rendőrparancsnoknak császári gesztussal átnyújtott egy erszényt.

Leonardosz parancsnok elosztotta a borravalót: a tizenkét embernek jutott fejenként három frank, neki megmaradt négy.

— Ez csalás! Nem igaz, hogy egy olyan ország császára, mely ötvenszer nagyobb és százszorta gazdagabb Görögországnál, az egész órsnek csak negyven frankot adott! Leonardosz ellopta a borravalót! — háborogtak a rendőrök.

A szóbeszéd terjedt, a borravaló pedig hullámszerűen nőtt, s rövidesen feldagadt kerek ezer frankra. A naupliai polgármester jelentette

„Átreusz kincsházának”
bejárata. (Mai állapot)

az ügyet az argoszi prefektusnak, a prefektus a miniszternek Athénba — és a belügyminiszter megfosztotta állásától Leonardoszt. A királyi ügyész vádat emelt ellene sikkasztásért.

— Esküszöm neked, Schliemann úr, hogy csak negyven frankot kaptam!

— Elhiszem, Leonardosz, hiszen ismerlek! Eridj haza, vegyél a négy frankon bort, és idd meg annak az embernek egészségére, aki nem bírja elviselni az igazságtalanságot!

S ez az ember, noha nem tudja, mihez lásson előbb, a százával kapott szerencsekívánó levelekre válaszoljon-e vagy a neves tudósok kérdéseire, a leletek leltározását folytassa-e, vagy a műkénéi agorától nem messze fekvő nagy ház ásatásának tervét készítse elő — kocsiba fogat és Argoszba megy. Leszáll a posta előtt, és bediktálja a következő táviratot a belügyminiszter címére: „Ellenszolgáltatásul a százmillió-kért, amivel Görögországot gazdagítottam, kérem azt a szívességet, hogy barátomnak, Leonardosz naupliai rendőrnek bocsáss meg és hagyj meg a helyén. Tedd meg a kedvemért! Schliemann.”

Akad azonban 1876-ban a világon miniszter, akinek gondot okoz, hogy valamely alantas alárendeltjét sérelem érte?! Mivel másnapra nem érkezett meg a válasz, Schliemann újabb táviratot küldött: „Esküszöm, hogy Leonardosz rendőr becsületes ember! Minden csupán szóbeszéd. Kezeskedem érte, hogy csak negyven frankot kapott. Igazságot kérek!”

Nem törődve azzal, hogy világgraszoló botrányt csinál, további táviratot küldött, mégpedig Kairóba, ahová hivatalos látogatásra időközben megérkezett II. Pedro császár öfelsége. „Naupliából távoztakor Felséged negyven frankot adott Leonardosz rendőrpáncsnoknak, hogy ossza szét a rendőrök között. A polgármester rágalmazza ezt a becsületes embert, és azt hajtogatja róla, hogy ezer frankot kapott Felségedtől. Leonardoszt elmozdították helyéről, és csak legnagyobb erőfeszitésem árán sikerült megmentenem a börtöntől. Mivel már esztendők óta úgy ismerem őt mint a világ legbecsületesebb emberét, a szent igazság és az emberiesség nevében kérem Felségedet, táviratilag közölje velem, mennyit kapott Leonardosz.”

Rá két napra futár érkezett Kharvatiból a мүкénéi várba és hozta a táviratot. „Doktor Schliemann-nak. A rendőrnek negyven frankot adtam. Szívélyes üdvözlét. Don Pedro.”

Hiányozhatik ez a kis epizód Schliemann életrajzából, még ha igen laza kapcsolatban áll is felfedezéseivel? Nem hiányozhatik, s nem is hiányzik egyikből sem — kivéve azt, amelyet maga Schliemann írt...

„2344 esztendővel azután, hogy az argosziak lerombolták (i. e. 468-ban), a мүкénéi akropolisznak első ízben volt ismét helyőrsége.” Görög katonák állomásoztak ott, és őrizték azoknak a királyoknak sírját, akik őseiken uralkodtak.

Egyszer este, miután megtért Kharvatiba, Schliemann levelet írt a görög királynak: „... A kincsek, amelyeket találtam, évszázadok múlva is ezrével csábítják majd a külföldieket a világ minden tájáról Görögországba. Mivel kizárólag a tudomány iránti szeretetből dolgozom, természetesen, semmiféle igényt nem tartok ezekre a kincsekre, s boldogan ajánlom fel Görögországnak.”

Aztán felállt és hosszan elnézte a мүкénéi vár bástyáin lobogó őrtüzeket: arra a máglyára emlékeztették, amelyet Agamemnón gyújtott, hogy hírül adja Klütaimnésztrának Trójából való győzelmes hazatértét. Igen, új életre támasztotta a мүкénéi várat a homéroszi versek világából. Bebizonyította, hogy Homérosznak ismét igaza volt, amikor

az „aranylókincsű Mükénéről” beszélt. S főleg: saját szemével látta Agamemnón arcát, és előtte az asztalon ott volt a király arany halotti maszkja!

Érezte, hogy élete másodszor ért tetőponthoz.

S nem volt-e hozzá kegyes a sors, nem engedvén megtudnia, hogy azok az emberek, akiknek földi maradványait a mükénéi agora alatt megtalálta, vagy fél évezreddel korábban éltek, mint Agamemnón király élhetett?

Tizenharmadik fejezet

Tírünsz és a rejtelmes Kréta

Amikor Schliemann megvizsgálta a műkénéi királýsírokat, visszatért régi eszméjéhez — a trójai ásatások folytatásának gondolatához. Hiszen Priamosz megtalált kincsei valósággal sarkallták, hogy újra belenyomja az ásót az „alig érintett” Hisszárlik domb méhébe.

Rögtön utána, hogy 50 000 frankkal felszámolta a török kormánnyal támadt konfliktusát, kérte az ásatások engedélyezését. „1875 decemberében már ismét Isztambulba utazhattam, hogy megszerezsem az új fermánt. Nagyra becsült barátaim, az Egyesült Államok meghatalmazott minisztere, Mr. Maynad öexcellenciája, az olasz követ, gróf Corti öexcellenciája, a népművelésügyi miniszter, Szafvet pasa öexcellenciája és a nagy logotet” (pénzügyminiszter), „Arisztarkh bég öexcellenciája ... hathatós támogatása folytán reményem volt rá, hogy a fermánt rövid időn belül megkapom. Azonban a birodalmi tanács egyszeriben minden indokolás nélkül elutasította folyamodványomat.”

A következő hetek során Schliemann meglátogatott minden isztambuli pasát, aki csak valamit nyomott a latban, sőt felkereste hivatalában magát a nagyvezírt is, Mohamed Nedimot. A nagyvezír viszonylag művelt ember volt, és tekintettel a török állampénztár helyzetére, igen barátságosan fogadta a milliomost, akit a nagy logotet beajánlott neki. Nem került fáradságába, hát megígérte, hogy ad írást — és 1876 áprilisában Schliemann csakugyan megkapta a papirost.

Nagy reményekkel s nem kisebb műszaki felszereléssel útra kelt, és megérkezett a Hisszárlik dombra. Ámde az ottani kormányzó, Ibrahim pasa megtiltotta neki az ásatásokat. Az indokolás? Először: ez a vidék az ő pasalikja, azt csinál benne, amit akar. Másodszor: mi módon akarja Schliemann bebizonyítani, hogy nem hamisította a nagyvezír aláírását? Mindenesetre bizonytságot kell szereznie Isztambulban ...

Schliemannt majd szétvetette a düh. Hogyisne! Míg ő csak távolról nézhette a Hisszárlikot, a pasa boldog-boldogtalannak megengedte, hogy ásson, ha lefizette neki a kellő baksist. „Nyilván ez a jövedelmező üzlet volt az ok, amiért engem gátolt az ásatásokban — ha én ott dolgozom, már nem adhatta volna ki a maga fermánjait.” Gazdag turisták

azt hurcoltak el Trójából, ami csak megtetszett nekik. Még gyötrelme-
sebb volt látni, amit a környékbeli kincskeresők műveltek. Összevissza
túrtak-fúrtak mindent, s a talált tárgyakat egyformán árusították kül-
földieknek és lánckereskedőknek. Pedig igazán nem csekélyiségről volt
szó: példának okáért Schliemann két korábbi munkása a „harmadik
város” rétegében egy nagy, azonkívül két kisebb kincsleletre bukkant.
E leletek egy része a rendőrség kezébe (sőt ennek egy része az isztam-
buli múzeumba) került. „Egyiküknek, sajnos, sikerült eladnia a maga
részét egy Ren Kioi-i aranyművesnek, aki aztán a mai török divatnak
megfelelő ékszereket készített belőle... A megmentett tárgyakon rö-
g-
tön meglátszik, hogy ugyanahhoz a típushoz tartoznak, mint az általam
felfedezett nagy kincslelet ékszerei, vagyis ahhoz a típushoz, amely
sehol másutt nem fordult elő.”

Két hónapba telt, mire a pasa megbizonyosodott az aláírás valódi-
ságáról, és engedélyt adott Schliemann-nak, hogy megkezdje a munkát
— de egy feltétellel: mindenben tartozik engedelmeskedni egy bizonyos
Izzet efendinek, akit kormánybiztosul rendelt föléje. Izzet efendi kor-
látolt és erőszakos ember volt, később kiderült, hogy börtönben is ült
már sikkasztásért. „Egyetlen hivatali kötelessége volt, hogy akadályokat
gördítsen utamba. Mihamar láttam, hogy ilyen körülmények közt nem
folytathatom a munkát. Visszamentem hát Athénba, cikket írtam a lon-
doni *Times*be, s a civilizált világ ítélőszéke elé tártam Ibrahim pasa
eljárását. A cikk 1876. július 24-én jelent meg, és utat talált az isztam-
buli újságok hasábjaira is. Ennek következményeként a pasát 1876
októberében áthelyezték más vilajetba.”

Jóllehet, Schliemann tudta, hogy a „civilizált világ ítélőszéke”
szavak bizonyos török helyeken varázsige erejével bírnak, nem remélte,
hogy ilyen gyorsan meglesz a hatásuk. Egyelőre Mükénében kezdett
ásatni. Még mielőtt itt befejezte a munkát, a nehezen kiharcolt fermán
érvényét veszítette. „Időközben Isztambulban új, előre nem látott bonyo-
dalmak támadtak, amelyeket nagyra becsült barátom, Sir Austen
H. Layard segítségével nélkül sosem sikerült volna leküzdenem. Sir Layard
elhárított minden akadályt, amit a török hatóságok gördítettek utamba,
s viszonylag eléggé liberális fermánt eszközölt ki. Mindig kész volt rá,
hogy segítségemre legyen, s készségét az ásatások ideje alatt ugyancsak
kénytelen voltam igénybe venni — gyakorta napjában kétszer is.”

Míg az új engedélyre várt, Schliemann felkerekedett Ithaka szige-
tére. Ismét lépésről lépésre bejárta Odüsszeusz király hazáját, de a
tervszerű, rendszeres ásatásokat későbbi időre halasztotta... Erre
a munkára már nem került sor.

„1878 szeptemberében nagy munkásiétszámmal és sok fogattal látam hozzá újra az ásatásokhoz Trójában... A Hisszárlik dombon végzett ásatások ötödik esztendejét 1879-ben nem sokkal a téli esőzések beállta előtt fejeztem be. Az eredményt tekintve mind a két idény sikeres volt.“

Schliemann olyan viszonyok között dolgozott, amelyek csak a régészet hőskorában, no meg a török birodalomban voltak „normálisak“. A vidéket ellepték a fegyveres banditák, és alakulatokba verődve támadtak meg egész falvakat. Egy hajszállal nem volt jobb a katonaság sem, és csak abban különbözött a zsiványbandáktól, hogy a törvény nevében lépett fel. Mivel „a kormány itt nem volt kormány“, Schliemann, hogy megvédhesse magát a rablóktól, katonáktól és a pasa önkényétől, kis magánhadsereget toborzott. A puskákat, pisztolyokat ugyanaz alatt a tétel alatt vezeti leltárában, mint a lapátokat, csákányokat, targoncákat és egyéb „munkaeszközöket“.

„Zsandárait“ (így nevezi főleg ruméliai szökevényekből álló fegyveres alakulatát) „fejenként 210 márka havi zsoldot kaptak, de kifizetődött a dolog... Hogy mennyire szükség volt rájuk, kiderült ama éjjeli csetepaté alkalmával, amelyre a Hisszárliktól vagy húszpercnnyire fekvő Kalifati községben került sor. Egy nagy fegyveres cserkesz banda megtámadta a falu egyik házát, mert a ház gazdájáról az a hír keringett, hogy 10 000 frankja van. Az atyafinak sikerült felmásznia a háztetőre és segítségért kiabált. Puskával felfegyverzett zsandárait beavatkoztak az ügybe, és szabályszerű csata fejlődött ki. Otthagytá a fogát két bandita, de a falu lakosaiból is elestek ketten.“

A pasa katonáinál és az erdőlakó zsiványoknál semmivel sem voltak kellemesebbek a munkások közé befurakodott kincskeresők. A nehéz, vaskos pisztollyal az oldalán úgy érezte magát Schliemann, mint fiatal éveiben Sacramentóban. Megszokta azonban a veszélyt, mely minden elhagyatott gödörben leselkedett rá a kincskeresők hosszú pengéjű kése alakjában. Egyébként a kígyók és skorpiók veszedelmesebbek voltak. A moszkitók ellen, amelyek zsongó szárnyukon szorgosan szállították a maláriát a Szkamandrosz környéki mocsarakból, „baromi kininadagokkal“ védekezett, s mivel megvolt hozzá a bátorsága, hogy visszautasítsa a környékbeli falvak baráti érzelmű lakosságának vendégszeretetét, nem kapta meg a pestist sem — noha az ezüstíjas, messzelövő Apollón még egyre oltalmazta a trójai bástyák romjait.

Minden reggel már napkelte előtt az ásatások helyén volt. Csak egyszer késett meg, amikor a Hellészpontosz habjaiban végzett hajnali fürdőzésből visszatérőben leszakadt alatta a híd. („E Kum Kioi melletti

kaland óta minden török híd előtt mindig leszálok a nyeregből, és a zablájánál fogva óvatosan átvezetem a lovat a túlsó oldalra.”) Ugyanúgy dolgozott mindennap késő éjszakáig — viasszal a fülében, „mert a bagolyhuhogás és békakuruttyolás éppúgy romlásba döntené az embert, mint a szirének bűvös hangja”.

Mindennek ellenére boldog hónapok voltak ezek. „Főképp a kaputól nyugatra, illetve északnyugatra eső nagy épület, valamint a széles úttest feltárásán dolgoztam. Már korábban úgy vélekedtem erről a nagy épületről, hogy Trója utolsó királyának (utolsó uralkodójának) palotája, mivelhogy itt találtam a »nagy kincset«, és innen került elő további három kisebb kincslet, amelyeket munkásaim eltitkoltak, de aztán a török rendőrség elkobozta tőlük. Ma még határozottabban állítom ugyanazt. A házban és közvetlen környékén sok agyagvázát találtam, továbbá arany ékszerekből álló három kisebb és egy nagy kincsletre tettem szert... Aztán nem messze a fal északkeleti végétől, pontosan háromlábnyira a padlószint alatt, szürke fahamurétegben két törött vázát találtam. A kézimunkával készült vázákból ékszerek voltak. Huszonhat láb mélységben további nagy kincsletre bukkantunk, mely bronzfegyverekből, sok-sok arany dísz tárgyból és ékszerből állt...”

Ami a legérdekesebb a dologban: Schliemann anélkül fedezi fel ezeket a kincseket, hogy keresné. Az egyik leletre például akkor bukkant rá, amikor a *Monarch* nevű angol hadihajó tisztjeit kalauzolta a romok között. A hajó kapitánya ugyanis „az ókori Trója iránti pusztá érdeklődésből” néhány napra lehorgonyzott a Dardanellák előtt. Úgy festett a dolog, mintha Schliemann rendezte volna meg hírverés céljából — holott ekkor már egészen más szempontok vezették.

„Fő igyekezetem arra irányult, hogy teljes terjedelemben feltárjam a harmadik város bástyáit és falait... Legfontosabbnak tartottam, hogy megmentsem az elhamvasztott város falmaradványait. Rétegről rétegre fokozatosan felvájattam és elhordattam hát a három felsőbb fekvésű várost, míg csak le nem értem a harmadik város jellegzetesen elmeszesedett rétegéhez. Miután napvilágra hoztuk az egész terepet, amelyet meg akartam vizsgálni, a szint egyenletessé vált, s a kapott terület szélen kezdve hozzáláttam, hogy kibontsam egyik házat a másik után... Sikerként kiásnom a harmadik város összes házát anélkül, hogy falaikat megrongáltam volna. Természetesen, csak az alapokat találtam meg, illetve helyenként a földszint maradványait 3—10 láb magasságig... A rengeteg” (készlettárolásra való) „váza, amit itt találtunk, kétségkívül bizonyítja, hogy a feltárt helyiségek pincék voltak, noha az első pillanatban ezt nehéz megérteni, mert alig van nyoma, hogy ajtó lett

volna ezeken a helyiségeken. A jelekből ítélve úgy tetszik, hogy felülről jártak be a helyiségekbe, falétrán vagy falépcsőn. A nagy ház falában, a nyugati és északnyugati oldalon, természetesen, szabályszerű ajtók nyomai látszanak.” Ezek azok a kérdések, amelyek Schliemannt 1878—1879-ben Trójában foglalkoztatják. Ha véletlenül kincsre bukkan, magától értetődően nem hagyja ott heverni. De szívesen találna inkább mást — mondjuk egy megbízható segítőtársat, egy Homérosz-rajongót, aki egyúttal speciális ismeretekkel — főleg a régészet körébe tartozó szakismeretekkel — rendelkezne.

Hogy mekkora jelentőséget tulajdonítottak a trójai ásatásoknak a tudományos világban, arról meggyőződhetett Schliemann A. H. Sayce és M. Müller oxfordi, J. P. Mahaffy dublini egyetemi tanárok, Ch. Waldstein washingtoni régész, valamint sok más szaktekintély cikkeiből. Ezt az általános elismerést 1879 elején egész váratlanul fölöttébb hivatalos helyen erősítették meg: a francia művelődésügyi miniszter, Jules Ferry Schliemann beleegyezését kérte, hogy tudományos expedíciót küldhessen ki a Hisszárlikra, és az expedíció néhány hónapig dolgozhasson.

Közismert, hogy a nagy tudósok olykor kicsi emberek. Főképp érvényes ez a régészekre, akik ugyanolyan rettegéssel féltik a versenytársaktól a maguk „parcelláit”, mint az aranyásók. Azonban Schliemann készséggel teljesítette Ferry óhaját. Március végén a trójai akropoliszon emelt kőházikójában szívélyesen fogadta az athéni Francia Régészeti Intézet igazgatóját, Émile Burnoufot és munkatársait. Baráti együttműködés alakult ki köztük, mely mindkettejük számára „rendkívül kellemes”, a tudomány szempontjából pedig módfelett hasznos volt. „Mint kiváló mérnök és rajzoló, Burnouf sok tervet, térképet készített és valamennyit rendelkezésemre bocsátotta. Azonkívül megvizsgálta a trójai lapály és a Hisszárlik domb különféle rétegeinek geológiai összetételét.”

Burnouf érkezével egyidejűleg megjelent a Hisszárlikon egy másik tudós, és Schliemann kimondhatatlanul megörült jövetelének: az első, Németszágból jött tudóst üdvözölhette benne! A becses jövevény ugyan nem régész volt, hanem antropológus és a kórbonctan tanára, de az mit sem számított. Névjegyén csak ennyi állt: Rudolf Virchow.

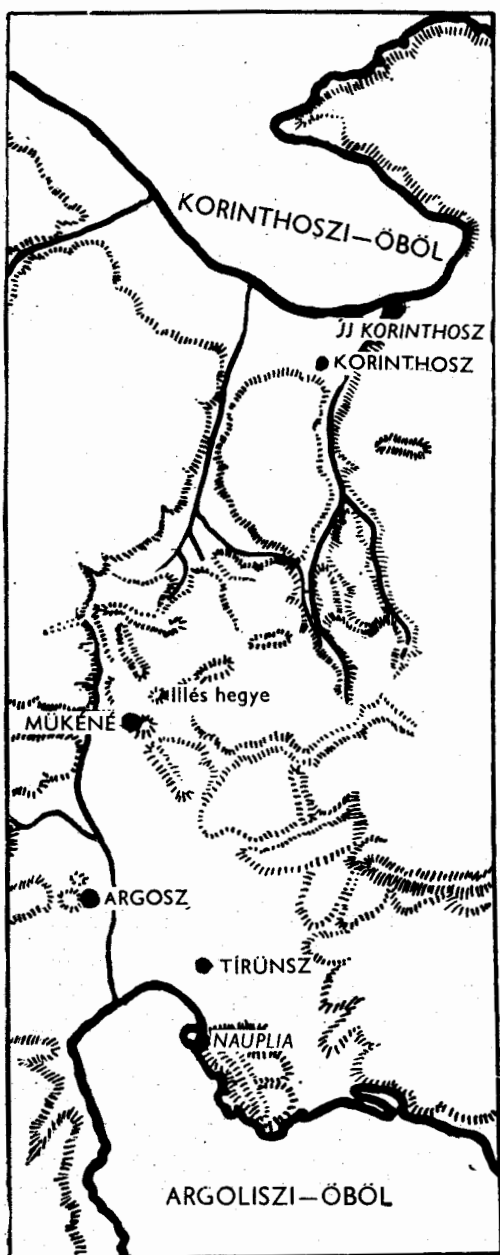
Ez az ember megengedhette magának, hogy ne tüntesse fel neve előtt a titulusait. Mindössze egy évvel volt idősebb Schliemann-nál (1821-ben született a pomerániai Schievelbeinben), s hasonló viszonyok közül ugyanolyan tetterővel küzdötte fel magát a legjelentékenyebb né-

*Tírüsz vára: a kükloptikus kötömbökből épült külső és belső falak.
(Mai állapot)*

met tudósok egyikévé; joggal nevezték a modern kőbonctan megalapítójának. A berlini egyetemen szinte pápai tekintélynek örvendett. Nem mondhatni ugyan, hogy tekintélyét mindig a tudományos haladás érdekében vetette latba (sokáig szemben állt például Kochhal, a tuberkulózis bacilusának felfedezőjével, Darwinnal pedig sosem barátkozott meg), de Schliemann esetében helyesen vezette az ösztöne. Noha a régészettel „csupán kedvtelésből és saját kutatómunkájának periferiáján” foglalkozott, hamarabb felismerte Schliemann felfedezéseinek jelentőségét, mint a „szaktársak”, és nem csekély érdeme van abban, hogy Schliemannt a hivatalos német tudomány is kezdte elismerni.

Virchow nem turistaként jött Trójába; Schliemannhoz intézett első kérdése így szólt: „Mivel lehetek segítségére?” Megvizsgálta a trójai lapály növényzeti és állattani viszonyait, aztán hozzálátott a trójai leleteknek a maga tulajdonképpeni szaktudománya, az antropológia szempontjából való vizsgálatához. Rekonstruálta a két harcos koponyáját, amelyeket Schliemann 1873-ban Athéné szentélye mellett talált. „A csontok alakzata a civilizáció meglehetősen magas fokán lévő lakosságra utal. Nem észlelhető rajtuk semmi vademberi, a fogaknak, illetve a csontoknak a szokatlanul nagy izomerő következtében beálló semmi-

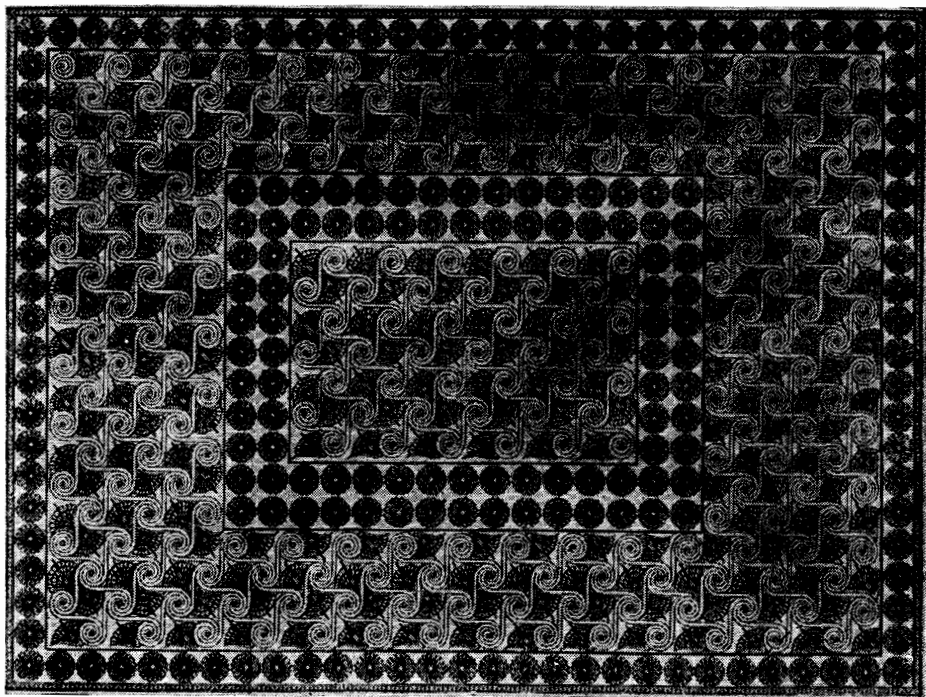
Argolisz térképe

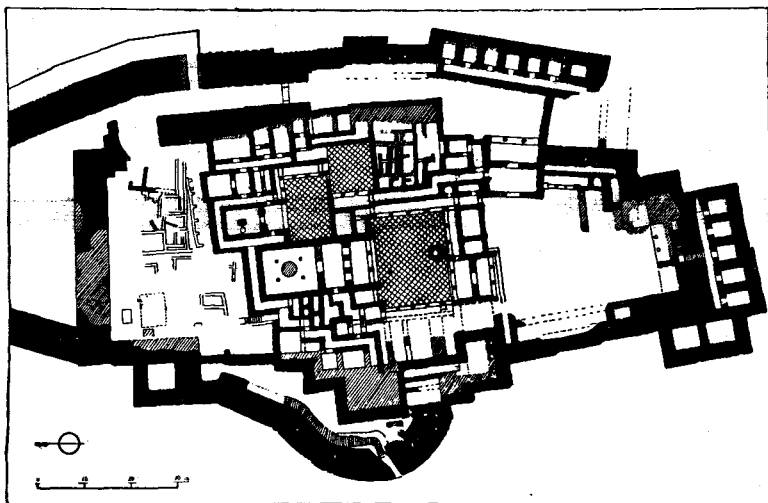
lyen túlzott megerősödése. Minden rész finom, szinte kecses benyomást tesz." Kísérletet tett rá, hogy megoldja az egyik legnehezebb trójai kérdést: meghatározza Trója lakosságának faji hovátartozását. „A koponyaindexből és a koponya egész dolichocephal jellegéből arra következtethetünk, hogy minden valószínűség szerint árja fajú emberekkel van itt dolgunk... Pusztán antropológiai szempontok szerint persze nem lehet végérvényesen eldönteni a kérdést, de mondhatom, hogy az utolsó" (megvizsgált) „koponyát aligha különböztetné meg valaki az ógörög koponyáktól."

Schliemann rövidesen besorolta Virchowot „nagyra becsült barátai" tág körébe, majd „őszinte barátai" közé is, akik magánosan vívott életharcában igen-igen kevesen voltak. Ez a barátság kölcsönös volt. Mindenben megértették egymást — egy dolog kivételével. Schliemann nem bírta ésszel felfogni, hogy a tudós Virchow miért „adta a fejét a politikára". (Egyébiránt nem tudta ezt megérteni Gladstonnál sem. „Egy ilyen széles látókörű, nagy tudású ember a brit birodalom kormányzására tékozzolja idejét!")

Mihamar talált azonban Schliemann olyan embert, aki ezekben a kérdésekben is egyezett vele. A vesztfáliei Barmenban született Wilhelm Dörpfeld fiatal építész volt az, aki abban az időben (1879) Curtius szaktanácsadójaként működött Olimpiában. Az ókori épületek romjai

*Mennyezetdíszítés Mínosz király kincsesházában.
(A fennmaradt részletek alapján készült rajz szerint. Schuchhardt)*

A tírünszi vár
alaprajza.
(Schliemann és
Dörpfeld szerint)

közt tájékozódni tudó bámulatos képességéről Schliemann a Német Régészeti Intézet egyik tagjának véletlen megjegyzéséből szerzett tudomást, amikor Szophiával (rangrejtve) ellátogatott Olimpiába. Meghívta Dörpfeldet athéni villájába, megmutatta neki trójai gyűjteményét, és amikor a „harmadik város” előzetes tervrajzára került sor, mintegy csak úgy mellékesen megkérdezte tőle:

— Nem lenne kedve identifikálni Homérosz Trójájának alaprajzát?

Dörpfeld igenlő választ adott. Ezzel döntött életművéről. „Megértel!” — jelentette ki 1940 áprilisában, egy héttel Odüsszeusz Ithakájában bekövetkezett halála előtt.

A Schliemann—Dörpfeld kettős első közös munkája a boiótiai Orkhomenoszban végzett ásatás volt. Trója és Mükéné után Orkhomenosz a harmadik város, amelyet Homérosz az „aranylókincsű” melléknévvel ruház fel.

Ez ismét Schliemannhoz méltó munka volt. Orkhomenoszban állt a mitikus minüidák vára, akik — mielőtt a thébaiak meghódították földjüket — Boiótia őslakosai voltak. Árész isten két fia, Aszkaphalosz és Ialmenosz harminc görbe hajót vezetett innen Trója falai alá. Főleg pedig: ugyanolyan „kincsház” volt itt, mint a mükénéi vár alatt, s ezzel reális lehetőség nyílt arra, hogy anyagot találjanak a mükénéi leletekkel való összehasonlításhoz.

Együttal olyan feladat volt ez, mintha egyenesen Dörpfeldre szabták volna. Az antik világ „Minüasz kincsházát” a görög föld egyik

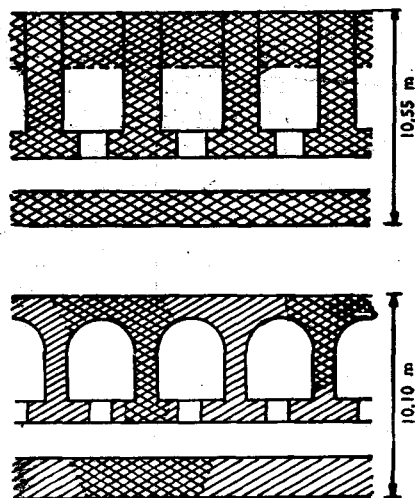
legpompásabb, káprázatos épületének tartotta — ez pedig már jelentett valamit!

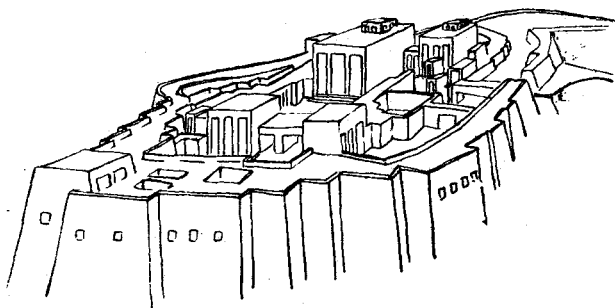
„Minüasznak olyan nagy volt a jövedelme, hogy gazdagságával felülmúlt minden embert, aki előtte élt — írja Pauszanasz a *Hellász* tizedik könyvében. — Amint tudjuk, első volt, aki kincsei megőrzésére kincsházat épített... Számos ismert író aprólékosan leírja az egyiptomi piramisokat, míg Minüasz kincsházát és a tírünszi várfalakat, amelyek semmivel sem kevésbé pompásak, egy szóval sem említik. Minüasz kincsháza, mely az építőművészet valóságos csodája, és nem marad mögötte Hellász vagy a világ bármely más országa egyetlen építményének sem, így írható le: kupolaszerű építmény, (a kör alakú alapzattól) felfelé lassan szűkül, s tompaszögben fejeződik be; azt mondják, a legfelső kő tartja össze az egész épületet.“

Amikor Schliemann 1880 tavaszán Dörpfelddel megérkezett a Kopai tó partján (Athéntől 60 kilométerre északnyugatra) emelkedő Akontión dombra, csak jelentéktelen maradványait találta annak, ami 1700 esztendővel korábban Pauszaniaszt megihlette. Az orkhomenoszi vár romokban hevert, „Minüasz kincsháza“ pedig kétségbeejtő látványt nyújtott. Ugyanarra a sorsra jutott, mint az egyiptomi piramisok, amelyekkel Pauszanasz a *Hellászban* összehasonlítja: nyilván még az őkorban kifosztották. Elérte egyben a *Forum Romanum*on emelt antik szentélyek sorsa is, amelyeket a keresztények lebontottak, és mint építőanyagot templomaik (vagy házaik és istállóik) építésére használtak fel. A Szkipa nevű, közeli falucska plébánosa kibontotta a „kincsházához“ vezető föld alatti folyosó kötömbjeit, és a jámbor hívek felépítették belőlük a Mindenszentek-kápolnát.

Schliemannt mindenekelőtt meglepte: a „Minüasz kincsháza“ és „Átreusz király kincsháza“ közti tökéletes hasonlóság volt. A hasonlóság gyöngye kifejezés: a két építmény mind építészeti stílus, mind pedig

Kazamaták a tírünszi várfalban (alaprész).
Összehasonlításképpen (lent) karthágói kazamaták,
amelyek kétségtelenül föníciai eredetűek.
(Schuchhardt szerint)

A tírünszi vár.
Rekonstrukció.
(Dörpfeld szerint)

építőanyag és méretek tekintetében teljesen azonos volt. Ebből következett, hogy rendeltetésükre és keletkezésük idejére nézve is egyezniük kell.

A mükénéi „kincsesházakról” Schliemann megállapította, hogy sírok voltak. Eszerint hát sír volt „Minüasz kincsesháza” is. Hogy és miért kapták azonban ezek a sírok a „kincsesház” nevet? Nyilván azért, mert kincseket találtak bennük. Az elhunyt uralkodókat arannyal és ékszerekkel körítve helyezték el bennük, csakúgy, mint a mükénéi akropolisz aknasírjaiban; testük az enyészeté lett, csontjaik szétporladtak, de túlvilági kelengyékük megvárta a felfedezőket, illetve sírrablókat. Egyébként (és ez az összehasonlítás a Schliemann-nál kevésbé világjárt és kevésbé olvasott embernek is önként kínálkozik) az egyiptomi piramisokat is évezredek óta kincsesházaknak tartották. Mi másért emeltettek volna a hajdani királyok olyan óriási épületeket, ha nem kincseik elhelyezésére? Mígnem aztán 1821-ben az egyik piramisba betört Belzoni olasz kalandor és kincskereső. Kriptát talált, s a kriptában — kifosztott szarkofágot. Ezzel világosan bebizonyította, s a későbbi kutatás megerősítette, amit már Hérodotosz állított: ezek a kőhegyek a fáraók kriptái és síremlékei.

Nem volt érdekesség híján, hogy „Minüasz kincsesházához” is fűződött sírra utaló hagyomány. E szerint — nyilván a kifosztása után — ide temették a boiótiái születésű Hésziodoszt, az egyik legrégebbi görög költőt, a híres *Istenek születése* és a még híresebb *Munkák és napok* szerzőjét. A boltozatos helyiség közepén viszonylag eléggé ép állapotban ott álltak az alapzat maradványai. Schliemann kész volt Hésziodosz szarkofágjának alapzatát látni bennük. Dörpfeld óvatosabbnak mutatkozott. Mivel nem az a cél hozta őket ide, hogy Hésziodosz után nyomozzanak (még ha egyes szerzők szerint Homérosz kortársa volt is), hanem a mükénéi kultúra nyomait kutassák, az építmény vizsgálatára

összpontosították figyelmüket, és próbaásatást végeztek az Akontiön dombon, közvetlen a várfalmaradványok mellett.

„Az aranylókincsű Orkhomenosz... bőkezűen megjutalmazta fáradozásunkat.” Tegyük hozzá rögtön: nem arannyal — az már lassanként nem lett volna érdekes. A domb felső rétegeiben kerámiatöredékekre bukkantak. Nem volt sok, de miután megtisztogatták őket, feltűntek rajtuk a — mükénéi típusú díszítmények! A „kincsház” után a második bizonyítékát látták annak, hogy a mükénéi kultúra nem korlátozódott egyetlen helyre, hanem terjedt szépen északra, a görög föld belseje felé.

A harmadik bizonyítékot a „kincsház” oldalkamrájának tüzetes szemügyre vétele nyújtotta. A falakat és a mennyezetet „rozettákból és csavarvonalakból álló, rendkívül ízléses szobormű fedte, s az egész úgy festett, mint valami pompás kőszőnyeg... Az első pillanatban világos volt, hogy ez a díszítményrendszer hamisítatlan mükénéi ornamentika. Ha már a sírbolt szerkezete és kivitelezésének módja is nem adott volna elégséges bizonyítékot a mükénéi sírboltokkal való rokonságra, e pazar díszítés felfedezése után botorság lett volna a rokonságot illető minden további kétkedés.”

Azonban az Orkhomenosz méhébe lebocsátott szonda még valami mást is napvilágra hozott. A „mükénéi kerámia” rétege alól díszítmentes, egyszínű (fekete, sárga és piros) kerámia bukkant elő, alatta pedig nyerstéglából és agyaggal kötött kötömbökből épült falmaradványokat találtak. Ez a kerámia régibb volt, mint a mükénéi, a falak típusa pedig megfelelt a trójai első és második rétegnek. Eszerint Orkhomenoszban volt egy régebbi, „Mükéné előtti” település is.

Vajon megvolt-e ez a régebbi település Mükénében is? Schliemann feltette magában, hogy bizonyosságot szerez a dologról, de majd később. Egyelőre Trójába kell menniök, hogy Dörpfeld mint építész szemügyre vegye a „harmadik várost”. Utána pedig Tírünsz van soron!

Tírünsz vára a naupliai kikötőtől két kilométernyire északra, Mükénétől pedig tizenöt kilométernyire délre fekszik. Az alacsony mészkősziklán meglapulva őrzi a gyönyörű argoszi völgy bejáratát.

Tírünsz várában székel Héraklész, a hőskor legnagyobb hőse, Zeusznak és Alkménénak, Amphitrüosz tírünszi király feleségének fia. Uralkodott itt az erős Diomédész, aki az istenektől sem félt, és a trójai síkon vívott egyik csatában megfutamította a vas Árészt. Az erő és hősiesség e hagyománya tovább folytatódva mélyen belyűlik a törté-

nelmi időkbe: nyolcvan tírünszi férfi harcolt és elesett Léonidasz spártai király oldalán a thermopüléi csatában, kétszázan vettek részt a szalamiszi tengeri ütközetben, mely megmentette Görögországot a perzsa rabságtól.

A tírünszi vár i. e. 468-ban az argosziak kezére került. A vár keletkezését illetően a mítoszra vagyunk utalva. Állítólag Proitosz király építette, s hét küklópszot hívott meg erre a célra Kisázsziából. Ezek a szörnyű óriások összehordtak ide rengeteg óriási kötömböt és felépítették belőlük a várat, amelyet az ókor a világ egyik csodájának tekintett, s Pauszaniasz egy szintre helyezte az egyiptomi piramisokkal.

Ide érkezett meg hát Schliemann Dörpfelddel 1884-ben, hogy mint első régész megkezdje az ásásokat. Senkit ez a vár eddig nem vonzott. Azt állították róla, hogy középkori erőd volt azokban az időkben, amikor a keresztések uralkodtak a Peloponnészoszon — s ugyan már kit érdekelték volna Görögországban olyan romok, amelyek mindössze 600—700 évesek?!

Schliemann-nak azonban elég volt egyetlen pillantás, és látta, hogy a görög földön található egyik legrégibb várral áll szemben, mely talán még a mükénéi várnál is régibb! Ami itt szabadon hozzáférhető volt, felmérte azzal az alapossággal, melyet a kínai fal és a trójai bástyák szemléje során tapasztaltunk nála. Kétszer, háromszor odatette egy-egy helyre az acélmért, hogy megbizonyosodjék, nem téved-e.

A kötömbök, amelyekből valaha a falakat felépítették, elérték a 3 méter hosszúságot, 1,5 méter magasságot, 1 méter szélességet. Maguk a bástyák a vár alsó részén 7—8 méter, a felsőn helyenként 17,3 méter szélesek voltak. Megmaradtak 7,5 méter magasságig, s a jelek szerint ez volt eredeti magasságuk! Az emeletes ház magasságnyi, de kétszerte olyan széles várfalakat a sarkokon tornyokkal erősítették meg! Még ma is elmondhatjuk: ez volt a világon a legjobban megerősített vár.

Schliemann már az előzetes szemle során megállapította, hogy a falakban folyosók és kazamaták vannak; a déli oldalon ötöt talált, a keletin hatot. Ha Dörpfeldet zavarba hozta ez az architektonikus különlegesség, Schliemann figyelmeztethette, hogy látott már valami hasonlót Karthágóban. Talán Kisázsziából származik ez a sajátság, onnan hozták át Görögországba a küklópszok, a föníciaiak pedig elvitték messze nyugatra, Tuniszbába?

„Hogy ezek a folyosók és kazamaták nem védelmi célra szolgáltak, az kétségtelen — írja Dörpfeld Schliemann *Tírünsz* című könyvének előszavában (1886). — Mert ha feltételeznők is, hogy mindegyik kazamatán volt ablak, a keleti oldalon például mindössze hat várvédőt tudtak volna

*Kezében ládikót tartó nő a tírünszi vár
falfestményén. Részlet egy csaknem élet-
nagyságú alakokat ábrázoló képből.
(G. Karo szerint)*

elhelyezni. Márpedig hat embernek biztosan senki nem épített ilyen kolosszális valamit!" Mire szolgáltak hát ezek a rejtélyes kamrák és folyosók?... „Egyszerűen pinceraktárak voltak, amelyekben célszerűen és biztonságosan lehetett tárolni élelmiszert és más készleteket.”

Azonban a folyosók és kazamaták kérdése másodlagos kérdésnek számított. Sokkal fontosabb volt, amit a feljárók, kapuk, lépcsők, lejáratok s főképp a vár felső részében lévő épületek maradványainak vizsgálata során megállapítottak. Itt az akropoliszon kezdtek aztán ásni —

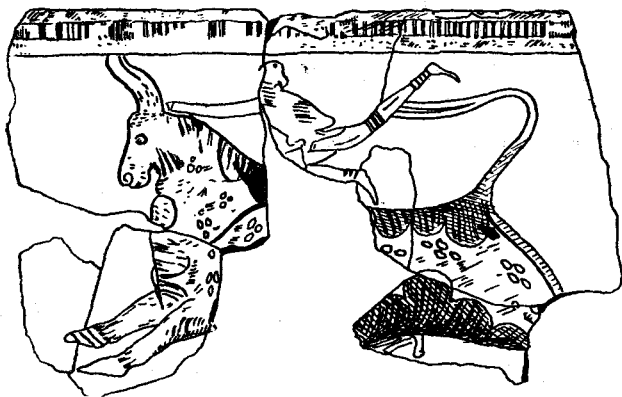
tekintet nélkül arra, hogy valami vállalkozó szellemű kophiniai földművelő köménytermelést honosított meg e helyen. („Többet beszélt, mint Therszitéusz, de 275 frank kártérítéssel elintéződött az ügy.”) Egyébként a munka minden különösebb kaland és zavaró esemény nélkül folyt.

Annál izgalmasabb volt, amit az eredmény mutatott. A görög és albán munkások lapátja nyomán kibontakozott egy díszes palota — egy palota a görög hőroszok világából a maga teljes nagyságában és monumentalitásában, minden parányi részletével!

Eddig semmit sem tudtunk a hőskor palotáiról — kivéve, amit Homérosz írt róluk (azt pedig a költői képzelet szüleményének minősítették még azok a tudósok is, akik lehetségesnek tartották, hogy Homérosz költeményeiben van némi történeti mag). S ami teljességgel hihetetlennek tűnt fel, Tirünszben valóság lett: Homérosznak Odüsszeusz ithakai váráról, Meneláosz spártai székhelyéről, a boldog hazájú phaiákok királyának, Alkínoosznak palotájáról szóló örökszép leírása testet öltött Dörpfeld mérnöki vázrajzában.

Előkerült a nagy várudvar, ahová a monumentális keleti kapun jártak be. Ugyanúgy két oszlopcsarnok és a díszterem alaprajza, az oltárral együtt (amelyet eredeti állapotában találtak, megvolt hozzá az áldozati állatok hamvát és csontjait elnyelő, kőből épült verem is). Kirajzolódott a tágas megaron, a vár főterme, benne a kerek tűzhely, az előszoba és a bejárati csarnok. Feltárultak a lépcsőjáratok, összekötő folyosók, lakóhelyiségek, ebédlők (a szárnyas ajtók bronzpántjainak nyomával). Sőt előkerült a homéroszi hősök fürdőszobája — az első fürdőszoba Európa földjén, fürdőszoba egy legkevesebb háromezer éves várban! Padlóját egyetlen kötömb alkotta. A kötömb méretei: 4 méter hosszú, 3 méter széles, $\frac{3}{4}$ méter vastag, a súlya pedig 20 000 kilogramm!

Amikor a munkások letették a lapátot, s felseperték a megara és a bejárati csarnok padlóját, Schliemann-nak kerekre nyílt a szeme: a padlón szabályos mértani ábra jelent meg. „A terem északi felében, nagy négyszögekben, még mindig látni piros festés nyomait, a négyszögeket elválasztó keskeny sávokon pedig kék festés nyomai látszanak” — állapítja meg Dörpfeld, és minden nehézség nélkül rekonstruálja az eredeti képet. „A padlót valamikor egyszerű, de tarka szőnyegminta fedte.”

Tirünsz: „Bikász akrobata”. Nagy mértékben megrongált falfestmény. (Schliemann Tirünsz című könyvéből vett rajz szerint)

De a nagyteremben akadt még egy „kicsiség” — s ennek felfedezése után a tírünszi ásatások eredményének legszigorúbb kritikusa sem mondta: „A homéroszi leírások széles skálája tág teret enged a fantáziának.” Schliemannék kék z o m á n c díszítménnyel ékes alabástrom párkánymezőt találtak töredékekben. (A filológusok eddig Homérosz *küianosz* kifejezését *acélnak* fordították, mert el se tudták képzelni, hogy a költő ismerte a rézzel kékre festett üveg mázat, illetve zománcot.) A tírünszi uralkodó palotájára hát ebben a részletkérdésben is ráillett az a leírás, amit Homérosz (az *Odüsszeia* hetedik énekében ad Alkínoosz király „híres háza” díszítéséről: „... villant a sugár, valamint a napé, vagy a holdé, nagyszívű Alkínoosz meredektetejű palotáján. Ércfala húzódott a küszöbtől erre meg arra végig a házsarkig, l a z u r o s szép bástyaszegéllyel!”

Ha Schliemann öt-hat évvel korábban akad ilyen leletre, elragadtatásba esett volna; most csak elégedetten bölintott. A maga hatvankét esztendő s fejével még változatlanul ugyanolyan Homérosz-rajongó volt, mint gyerekkorában, de azért mégis volt itt már némi különbség. Már rég nem érte be ama tétel bizonyítékainak keresésével, hogy „Homérosz azt írta le, amit látott”. Sőt tán már nem is tulajdonít fontosságot ezeknek a bizonyítékoknak. Magasabb célokat tűzött maga elé...

Két évig ásatott Schliemann a tírünszi várban („60—70 munkással, 50 csákánnyal, 50 lapáttal, 40 angol targoncával stb.”). Naupliában lakott; hajnali fél négykor kelt, sétahajóval kivitette magát a tengerre, félórai úszás után megreggelizett, utána lóháton Tírünszba ment, előbb volt az akropoliszon, mint az első csákányos. Hét tájban érkezett Dörpfeld, a munkatárs és jó barát. Időnként megjelent az új *ephorosz* is, Dr. Philiosz. Nem csinált semmit, tehát nem is gátolta a munkát. (Szta-mataakisz úr, műkénéi érdemei jutalmául, a görög régiségek fő ephorosa lett; Schliemann után böngészve felfedezte a további — hatodik — aknasírt.)

Jóllehet, a tírünszi vár háromezer esztendőn át dacolt a idővel, mely a legnagyobb hatalom a világon, Schliemann és Dörpfeld rákényszerítette, hogy kiszolgáltassa nekik úgyszólván összes titkát. A rengeteg kőfal és oszlop mésszé égve, a kötőanyagul használt agyag pedig vörös téglamassza állapotában került napvilágra a földréteg alól. A vár tehát tűzvész martaléka lett. Százával repülték keresztül a bástyafalakat a lobogó fáklyák, vagy pedig árulás, illetve csel útján jutott

be ide az ellenség és felgyújtotta a várat. Egy azonban biztos: ezeken a falakon keresztül nem verekedte magát sem isten, sem ember!

A vár belsejében talált kükloptikus kötömbök és hasábok elárulták magukról Dörpfeldnek, honnan származnak. „Tírünsz közelében, délre és keletre, mészkösziklák fehérlenek, amelyeken máig is meglátni az ősrégi kőfejtés nyomait.“ De a kötömbök tovább vallottak, és elárulták a fejtés módját is: „Egyik-másik tömb peremén mély, fúrt lyukak vannak; ezekbe a lyukakba nyilván farudat vertek, s addig locsolták vízzel, míg olyan vastagra nem dagadt, hogy szétrepesztette a sziklát.“ „Pontosan úgy, mint Egyiptomban, amikor Cheopsz fáraó piramisára fejtették a követ“ — jut eszébe Schliemann-nak, amit erről Hérodotosz *Historia* című munkája második könyvében olvasott. „A küklopszoknak tulajdonított mű nem jöhetett létre másképp, mint rabszolgamunkával; e, valamennyi kötömbhöz verítéken kívül vér is tapad!“

A várépületek alapkövei — első ízben — adtak tájékoztatót az ókori kőfaragó technikáról is. „Amint egy példány mutatja a megarában — írja Dörpfeld —, a hasábokat fűrészelték a sziklából. Mégpedig három oldalról haladtak a közép felé, úgyhogy a hasáb oldalai gömbháromszöget alkottak... A szerszám valószínűleg késformájú volt, és mindig egy ember dolgozott vele. Egyes bemetszések szélességéből megállapíthatjuk, hogy a szóban forgó szerszám 2 mm vastag volt. Tehát fémből készült, s mivel a leletek közt vas nem fordul elő, kétségkívül bronzból. Annyi bizonyos, hogy fogai nem voltak, mint a fűrésznek, mert fűrészszel csak puha követ lehet vágni. Azonban a tírünszi mészke kemény volt, és csak a sima élű késnek meg a különösen kemény homoknak engedett.“

Am ezeknél a „műszaki dokumentumoknál“ még érdekesebbek voltak a tírünszi művészet apró tanújelei — mindenekelőtt a kerámia-töredékek, „a régészeti ismeretek bőségszaruja“. Mükénéi stílus ornamentumok, hullámvonalak, csavarvonalak, rozetták váltakoztak rajtuk, de akadtak merőben „geometrikus díszítmények“ is. Egy nagy váza-töredéken lábra és két pajzsos, dárdás harcos ábrája volt. Pontosan ugyanabban a stílusban készült, mint a mükénéi „harcosváza“, melyről Schliemann úgy vélekedett, hogy „művészietlen kivitelezésénél fogva“ valósággal érthetetlen ellentétben áll a mükénéi aranymívesek művészetével. Egyes edények alakbeli kiképzése egyenesen a trójai leletekre emlékeztetett... Ezzel azonban a tírünszi művészek tarsolya nem merült ki.

A palota romjai közt akadt ugyanis még valami más is — valami, ami Mükénében és Trójában ismeretlen. Falfestmények kerültek elő.

Al fresco, azaz a friss vakolatra rávitt falfestmények. Még az ecsetnyomok is világosan meglátszottak rajtuk. Ragyogtak ezek a freskók, mintha csak tegnap festették volna őket. De hasztalan keresett, kutatott Dörpfeld és Schliemann, nem találtak négyenél több színt: fehéret, sárgát, pirosat és kéket; hiányzott a zöld, és hiányoztak az átmeneti árnyalatok. Nem állították Homéroszról, hogy „vak énekes” volt, és nem bizonyította ezt többek között az is, hogy az egész *Íliászban* és *Odüsszeiában* említés se történik a zöld színről?

E képek közül kettő különösen figyelemre méltó: *Nők kocsin* és *Férfi bikával*. Schliemann figyelmét — szokatlan témája miatt — főleg a második ragadta meg. Egyik munkatársa (dr. Fabricius) ezt írta akkor: „A bika hátán levő férfi vagy műlovar, vagy bikaviador, aki azzal mutatja meg ügyességét, hogy szökdel a vadul száguldó bika hátán, hasonlóképp, mint ama lóidomító, aki négy egymáshoz kötött, sebesen vágató lovat úgy terel, hogy egyikről a másikra ugrál át, amint az *Íliász* ismert helyén olvashatjuk” (tizenötödik ének, 679—685. s.; Homérosz ehhez a lóidomítóhoz a nagy Aiászt hasonlítja, amint a hajók védelme közben egyik fedélzetről a másikra ugrik át, és hosszú kelevézzel veri vissza a trójaiakat).

Tírünsz című könyvében Schliemann ehhez a magyarázathoz nem tett hozzá semmit, illetve még nem merte kimondani, amit gondolt.

Olyan gondolat volt ez ugyanis, amely Görögország és Európa legrégebbi története két és fél ezredes hagyományának teljes felforgatásához kellett hogy vezessen.

Schliemann-nak úgy tetszett, hogy a mükénéi és tírünszi kultúra — megfelelőbb kifejezést nem talált rá — afféle „tengeri kultúra”, határozottan nem „szárazföldi”. Ezt a szemléletét elsősorban a vázák és falfestmények díszítése alakította ki: folyton-folyvást ismétlődtek itt a stilizált szépiák, polipok, vízinövények, hullámvonalak, örvények. Továbbá — olyan dokumentumokat és hatásokat fedezett fel, amelyek egyértelműen bizonyították, hogy ez a kultúra nem elszigetelten fejlődött, hanem Kisázsiaival és Egyiptommal érintkezésben állva. Ez az érintkezés, ez a kapcsolat pedig csak tengeri lehetett.

Mükénében struccotjást talált. Nem függött ez össze valamiképp Egyiptommal? Az egyiptomi régészek nyilvánosságra hozták, hogy III. Thotmesz idejéből származó leletekre bukkantak, s a leletek közt találtak geometrikus ábrákkal díszített vázákat is. Nem függ ez össze Tírünnsszel? Állítólag a föníciaiak vitték oda ezeket a vázákat az idő-

számítsunk előtti XV. században. Nem bizonyította ez elég meggyőzően, hogy Argosz, Fönícia és Egyiptom kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn egymással? Egyes tírüszi edények alakja a trójai leletekre emlékeztetett. Nem volt az akhájok és a trójaiak közt a háborús kapcsolaton kívül egyéb kapcsolat is?

Akadtak itt azonban egyéb rokon vonások is. A mükénéiek elhunyt uralkodóikat nem égették el; ellenkezőleg, igyekeztek megőrizni tetteiket — legalább az arcukat — jól idomuló aranymaszk ráhelyezésével. Az egyiptomiak szintűgy nem égették el halottaikat, sőt bebalzsamozták és az egyiptomi uralkodók arcán éppoly művészi kivitelezésű aranymaszkokat találtak, mint a mükénéi királysírokban. Dívott továbbá itt is az a szokás, hogy a halott mellé a sírba fegyvereket, aranyat, bűvös ereklyéket, ékszereket raktak — nyilván túlvilági használatra.

Ugyanezt a kapcsolatot bizonyították a talált használati tárgyak, fegyverek, munkaeszközök, s általában a technika akkori fokának vívmányai — de nem az építészeti és művészeti stílus. Ez a kultúra hát az „ékei világ“, a Földközi-tenger vidéke keleti részének egész korabeli kultúrájával érintkezést tartva fejlődött, de ugyanakkor eltért a tulajdonképpen görög és ázsiai kultúrától (beleértve az egyiptomi kultúrát is; Egyiptomot az ókorban Ázsiához, s nem Afrikához tartozónak tekintették). Ő n álló kultúra volt ez. Hol volt azonban a központja? Mükénében? Tírüszenben?

A Görögország keleti partvidékén és a Kükladokon talált leletek máshová mutattak. Mint a mágneses erővonalak, a pólus felé irányultak, melynek valahol délen kellett lennie. Valahol annak az ívnek mentén, mely Görögországból kiindulva az Égi-tengeren át Kisázsia felé hajlik.

Amikor Schliemann a „bikás akrobata“ képét tanulmányozta, eszébe jutott az aranylemezből készült bikafej, amelyet Mükénében a negyedik sírban talált, valamint a három bikafejes aranygyűrű, melyre a mükénéi akropoliszon bukkant rá. Mivelhogy önmagával görögül beszélt, ki mondta a „bika“: *tauros* szót. Egyszerű képzettársítás útján felidéződött előtte *Mínótauros*. Az egyik mükénéi bika szarva közt kétélű fejse: *labriusz* volt. Nyilván ebből a szóból származik a görög *labirinthosz*.

Mínótauros + labirintus = Kréta!

Egy évig hordta magában ezt a gondolatot — közben beutazta Franciaországot, Angliát, ellátogatott szülőföldjére, Mecklenburgba, járt a távoli Kubában is, és újabb utazást tett Egyiptomba. Hasztalan javasolta neki a híres német egyiptológus, Heinrich Brugsch, hogy próbáljon szerencsét Ptolemaiosz valamelyik palotájában vagy a szent állatok sírboltját rejtő katakombákban. Elvetette a javaslatot:

— Nem érdekelnek a krokodilusmúmiák!

Egyes-egyedül Kréta érdekelt. Szilárdan hitte, hogy megtalálja ott Ariadné fonalát, mely kivezeti a mükénéi rejtélyek útvesztőjéből.

Amikor Schliemann Dörpfelddel megérkezett a „fehér ragyogású“, „száz városú“ Kréta szigetére, annak az országnak földjére tette lábát, amely már Homérosz elől is az ősrégi mítoszok világába vészett. Itt született, Dikté barlangjában, maga az olümposzi Zeus, itt uralkodott Knósszosz nagy városában az igazságos Mínosz, itt építette Daidalosz a híres labirintust. A „dárdás Ídomeneusz“ is innen vezetett „nyolcvan barna hajót“ bátor legénységével Trója falai alá. S mivel 1886-ot írtak, Schliemann-nak az engedélyt, hogy Kréta földjére léphessen, a török konzul adta.

Kivergődött Iraklión szűk utcáiból, keresztülment a velencei bástyafalak kapuján, amelyek évszázadokon át védték — végül is nem védték meg — a sziget fővárosát a törököktől, és délnek fordult. Útja célja a nem egészen négy kilométernyire emelkedő Kefala-Cselebi halom volt, és szinte biztosra ment.

Már tavasszal elküldte oda Ernst Fabriciust, tírünszi kerámia-szakértőjét. Fabricius jelentése buzdítólag hatott. „Az ön értesülései fedik a valóságot. 1877-ben a spanyol konzul (de krétai honos), Mínosz Kalokerinosz ásott itt. Őt próbaásást végzett, s mind az őt esetben falmaradványokra bukkant. A felszínen kiásott sok-sok kerámiatöredéket, köztük egy óriási edény töredékeit is. Ezeket most az irakkióni múzeumban őrzik.“

Egy kis folyó fahídjához érve Schliemann leszállt a nyeregből. Amint a lovat a zablájánál fogva vezette át a hídon, egy csoport paraszt-asszonnyal találkozott. A jelek szerint a piacra igyekeztek. Egyikük, lepedőbe kötve, kisgyermekét cipelte a hátán.

— Miféle kövek azok a nyakadban? — kérdezte meg Schliemann ez utóbbtól.

— Tejkövek, efendi. Varázskövek. Akkor viseljük, ha szoptatunk. Hogy erős legyen a tejünk.

— Nem adnád el nekem a nyakbavalódat? — kérdezte Schliemann, és elővett egy arany frankot.

— De igen, efendi! — mondta meglepetve a parasztasszony, és elvette a pénzt. — Szedek újat. Hisz van itt mindenütt bőven!

Schliemann sokáig nézegette a szürkés-kék köveket, aztán szó nélkül átnyújtotta Dörpfeldnek.

— Hiszen ezek ugyanolyan fajta gemmák, mint a műkénéiek és tírünszciek!

Dörpfeld igazat mondott. De igazat mondott a parasztasszony is — legalábbis annyiban, hogy ezekből a metszett kövekből akadt itt mindenütt bőven. A Kefala-Cselebin a gyér fűben minden különösebb keresés nélkül találtak egy tucatot. Schliemann letört egy ágat a kézügybe eső vadolajfáról, és kotorni kezdett a porhanyó földben. Újabb gemmát talált, majd megcsillant egy kék zománcos vázatöredék; a zománcon látható hullámvonal egész szépen lehetett polipkar vége.

Odakiáltott Dörpfeldnek, aki a földre kuporodva a mindig magánál hordott kis kalapáccsal kopogtatott valami régi falat. Nem sürgette, hadd végezzen! Körülhordta a szemét. A távolban a júliusi napfényben kápráztatón fehérlettek a krétai Ída hegy hófedte csúcsai. Nem messze az olajfaligettől egy félig lerombolt viskó állt. Keresztülgázolt a mirtusz- és borostyánbozótton, s a fahágcsón felmászott a tetőroncs pere-mére. Egy darabig mozdulatlanul állt, aztán nyugat felé fordult és felemelte mindkét kezét — mint egy pap, aki hálaímtát mond az Ída hegyi Zeusznak.

Elég volt neki egyetlen pillantás, hogy rájöjjön: a Kefala-Cselebi mesterséges halom, mely egy nagy palota vagy egy város romjait rejtí magában. Odahívta Dörpfeldet.

— Itt ászunk! Itt a knósszoszi palota! Mínósz labirintusa! Egy hét alatt napvilágra hozzuk!

Elhatározásában megerősítette Schliemannt Dörpfeld lelete: a régi falon címet fedezett fel, amelyet egy kis fantázia segítségével kétélű fejszének lehetett látni. S minthogy Schliemann-nál a szót mindig hamarosan követte a tett, rögtön, amint visszaért a városba, jelentkezett a kormányzónál. A kormányzó, akit nagyon nem törökösen Nikolaitosz Sartinskýnak hívtak, így szólt:

— Semmi kifogásom az ásatások ellen. Csakhogy meg kell szereznie a telek tulajdonosának engedélyét!

Az ég szerelmére, kicsoda Mínósz labirintusának tulajdonosa? Végül is valami ügynök felhajtotta neki az illetőt. A jól táplált levantei — afféle félpaszty-félkalmár típus — szintén nem talált kifogásolni-valót a dologban.

— Ide a tenyerembe százezer frankot, s máris áshat!

— Ostobaság!

Schliemann elég sokáig élt Törökországban ahhoz, hogy megismerje a keleti üzletkötés bonyolult szertartását. Az „ostobaság“ szó kimondása után az ember sarkon fordul és elmegy. Majd a partner jön.

Jött is.

— Nem bánom, veszítsem el a vagyonomat,átkozzanak a gyerekeim, hogy koldusbotra juttattam őket, de meghozom ezt az áldozatot a tudományért. Csakis az efendi kedvéért. Hetvenezer frank!... Rendben van?

Schliemann ötezret ígért, de még az is sok volt. Most a krétai mondta:

— Ostobaság!

Két esztendeig tartott az alku, ide-oda jártak a levelek és közve-títők, végül is megegyeztek 40 000 frankban. Ámde Schliemann a halmon kívül meg kellett hogy vásároljon még egy sereg mindenféle vacak parlagot, rétet és egy meglehetősen elhanyagolt olajfaligetet. Amikor azonban megjelent, hogy aláírja a szerződést, kiderült, hogy nem 2500, hanem mindössze 888 fából áll a liget, mert a krétai félkézkmár idő-közben áthelyeztette máshová a határjelző karókat.

Csodálkozunk Schliemannon, hogy nem hagyta magát kihozni a sod-rából ettől az alaktól, s nem tárgyalta vele tovább? Volt még egy lehe-tőség.

Ellátogatott a pasához, és kérte a telek hatósági kisajátítását.

— Sajnálom, de a török törvények nem ismerik a tudományos célokra való telekkisajátítást. Ha azonban azt írná folyamodványába, hogy utat szándékozik építeni...

— Más út nincs?

— Egyedül az, ha a krétai autonóm országgyűlés külön törvényt hozna. Adjon be kérvényt, s írja meg benne, hogy az összes talált tár-gyat az iraklióni múzeumnak adományozza. Ez meghatja a képviselőket, és én javaslom a kérelem kedvező elintézését!

Schliemann kipuhatolta, melyik iraklioni ügyvéd a legbefolyásosabb képviselő, s azzal íratta meg a helyi formalításoknak megfelelő kér-vényt.

— Így ni, ez hát rendben volna — mondta az ügyvéd, amikor át-nyújtotta a kész iratot. Majd miután aláírta a tiszteletdíj átvételéről szóló nyugtát, hozzátette: — Csakhogy az országgyűlés nem hagyja jóvá a dolgot!

— Hogyhogy? — kérdezte meglepetve Schliemann.

— A helyzet ez: a törököké a hatalom, de a miénk a többség. A gö-rög képviselők egy szálíg szembehelyezkednek a pasa javaslatával!

— De hiszen itt görög kulturális emlékekről van szó!

— Épp azért! — mosolygott sokatmondón az ügyvéd.

Schliemann, aki világéletében nem törődött a politikával, most egy-

szeriben feszült figyelemmel hallgatta a krétai politikai helyzet és a görög nemzeti párt taktikájának elemzését. A törökök kíméletlenül fosztogatják Krétát. Ha napvilágra kerül valami értékes dolog a szigeten, azonnal vándorol Isztambulba, vagy pedig eltűnik, tudj'isten, hová. Igen — a pasa állja a szavát mindaddig, míg csak nem előnyösebb neki, hogy megszegje. Ha valamilyen csoda folytán megtörténne is, hogy a leletek valóban az iraklióni múzeumba kerülnek, nem sokáig maradnának ott. Az utóbbi száz év alatt négy ízben lázadtak fel a krétaiak a törökök ellen, és felkelnek ötödször, hatodszor, tizedszer is, míg csak nem diadalmaskodnak, mint hajdan földijük, Zeusz, Kronosz felett. S ha kitör a forradalom, a törökök legfőbb gondja és első dolga lesz, hogy eltüntessék a föld színéről a múzeumot. Csupa bosszúból, mert tudják, milyen becsesek a görögöknek a dicső múlt emlékei...

— Ezért: amíg Kréta török uralom alatt áll, nem és itt egyetlen régész sem. Nem kap engedélyt, nem talál munkásokat. Ha majd szabad lesz Kréta, és egyesül Görögországgal, akkor kinyílnak és sarkig tárulnak a kapuk az egész világ tudósai előtt. Szilárdan hiszem, hogy megéri azt az időt, Schliemann doktor!

Nem érte meg. Másnak kedveskedett vele a sors, hogy belenyomhasa az ásót a halomba, melyről hősről — elsőnek — sejtette meg, hogy az ősrégi Knósszoszt takarja. Meglepő, hogy ismerte az illetőt: épp akkortájt — 1886-ban — mint újságíró kért tőle sajtónyilatkozatot Athénban, és a régészethöz jobban érdekelte a balkáni szlávok szabadsága. Álmában sem gondolt rá Schliemann, hogy ez az ember teszi fel majd a koronát az ő életművére.

Arthur Evans volt a neve — de Evans története már más fejezetbe tartozik.

Tizennegyedik fejezet

„Mindörökre feltámadt Trója...”

Bántotta Schliemannt, hogy Mínosz knósszoszi palotáját a mítoszok homályából nem hozhatta napfényre? Kétségkívül — s nem is békült meg soha ezzel a helyzettel. „Terveztem, hogy átkutatom Krétát. Bíztam benne ugyanis, hogy ott megtalálom a műkénéi kultúra bölcsőjét — írta szemtől szemben állva az akadályokkal, amelyeket csupán az idő képes elhárítani. — Mivel a különféle nehézségek miatt Krétán nem dolgozhattam, végül pedig főképp a zavargások okából, amelyek időközben Kréta szigetén kitörték, elhatároztam, hogy Trójában folytatom az ásásokat.”

Jóllehet már 1884-ben megírta, hogy a trójai kutatásokat befejeztek tekinti, újra felkerekedett Priamosz városába. Ismét Dörpfelddel, mint 1882-ben, a sikeres orkhomenoszi kutatás után (mely egyúttal kettejük együttműködése lehetőségének próbája volt, mégpedig mindkét részről). Most, 1890 tavaszán, azért tért vissza oda, hogy ez legyen az utolsó trójai diadalútja — Tróját elismertesse Trójának!

Paradoxonként hat, hogy Schliemann-nak még 1890-ben is, tehát húsz évvel Trója helyének pontos identifikálása után védenie kellett felfedezése helyességét. Azonban sikerei mérlegének serpenyőjét annyira túlterhelte az arany, s a felfedezéseiből vont következtetések annyira forradalmiak voltak, hogy már szinte gyanút keltett a dolog. De ebben az esetben is beigazolódott, hogy a kritika mindig üdvös (legalábbis sosem okoz annyi kárt, mint a kritikátlan csodálat), és főképp a tudományban csak pozitív eredményhez vezethet. Még akkor is, ha a tudomány világában annyira járatlan embertől származik, mint volt Schliemann „rossz szelleme” — bizonyos Bötticher, egy civódó természetű, fanatikus csodabogár.

Am az első komoly támadás egy komoly tudóstól jött, ráadásul abból az országból, ahonnan Schliemann a legkevésbé várta. Épp abban az időben, amikor Gladstone a *Mükéné*hez írt előszaván az utolsó simításokat végezte, és Schliemann-nak kézbesítették a meghívót, hogy személyesen vegye át Viktória királynő aranyérmét, Penrose brit régész a *Times* riporterének kijelentette, hogy a tírünszi falak, amelyeket maga is látott a helyszínen, csak egy bizánci stílusú templom romjai, és Schlie-

mann Dörpfelddel együtt téved, ha azokat ókori várfalaknak tartja. 1886 tavaszán az angol sajtóban több hasonló cikk jelent meg, és a londoni *Hellenic Society* vitát rendezett a kérdésről. Schliemann és Dörpfeld nem habozott, felkerekedtek, és Athénból egyenesen Londonba utaztak. Az ülésen kiderült, hogy Penrose öncsalás áldozata lett. Azt a romtemplomot, amely csakugyan ott volt Tírünszben (s amelyben az ásatások idején a munkaeszközök elhelyezésére szolgáló bódé állt), Schliemann kutatásai fő objektumának vélte. „A dolog persze könnyen tisztázódott, s Penrose valamennyi ellenvetését nyilvánosan visszavonta.”

Közben azokból a német Homérosz-kutatókból és hivatásos régészekből, akik a terepmunka helyett Schliemann mocskolásán buzgólkodtak, kifogyott a szusz, tollukból pedig a tinta. Talán Virchow példája hatott rájuk, talán annak a kiállításnak világraszóló sikere, amelyet a londoni *South Kensington Museum*ban rendeztek a trójai leletekből. De lehetséges, csupa véletlenségből változtatták meg felfogásukat épp ama bizonyos napon, amikor megjelent a hír, öfelsége I. Vilmos császár saját kezűleg írta alá azt a levelet, amelyben elismerését fejezi ki Schliemann-nak azért, hogy trójai gyűjteményét Németországnak adományozta, s öfelsége meghagyta, hogy ezt a levelet személyesen kézbesítsék athéni követe útján.

Két feljegyzésünk van erről az ünnepélyes aktusról. „Mély megilletődéssel vette át a levelet, utána azonban szörnyen untatott holmi ócska fazekakkal” — írja von Radowitz követ. Schliemann naplójában ez áll: „Pompásan elbeszélgettünk a vázákrol, Radowitz nagy érdeklődést tanúsított, és nem győzött hálálkodni, hanem az a hókuszpókusz a levéllel igazán felesleges volt.”

Virchow megírja neki, milyen lelkesedéssel fogadta ajándékát az udvar, a kormány és a közvélemény is. Jöjjön Németországba, a legnagyobb megbecsüléssel fogadják, megkapja a legszebb kitüntetést, a birodalmi rendet, öröklődő nemességet kap. Berlin városa díszpolgárává szándékozik választani — ez pedig olyan megtiszteltetés, amiben csak Moltke tábornagynak és Bismarck hercegnek volt része. „A díszpolgárság örömmel tölt el. Ami azonban a kitüntetésekkel illeti, nem gyűjtöm az arslánok ékességeit, hanem hajdani uralkodók emlékeit... A Schliemann nevet eléggé nemesíti a munka, s hogy fennmaradjon akkor is, amikor a mai tábornagyokat és hatalmasságokat már majd senki sem emlegeti, kívánom: a gyűjtemény az én nevemet viselje — és sohasem szabad felosztani!”

Azonban Németországba elment. Elment, hogy megmutassa hazáját Szophiának — aki eddig csak abból ismerte valamelyest Németországot,

hogy rövid időt töltött egy-egy ottani fürdőhelyen —, továbbá, hogy elvigye Andromakhét és Agamemnónt azokra a helyekre, ahol gyermekkorát töltötte. Az ankershageni parókián szállt meg. „Itt kovácsolódtak és köszörülődtek azok a csákányok és lapátok, amelyekkel kiástam Tróját és a mükénéi királysírokat.“

Kocsit küldött Minnaért. Minna eljött. A maga régimódi mivoltában zavart volt, feszengett a fiatal, szép Szophia előtt, csak lassan oldódott fel annyira, hogy az emlékekre lehessen térni a szót. „Boldogan él Richers úrral Friedlandban. Bosszantja, hogy életrajzomban megírtam »azt a számárságot a gyerekkori terveinkről«. Szerencse még — és ez nyugtatja —, hogy egész Friedlandban nem akad ember, aki kidobna 45 frankot egy Trójáról szóló könyvért. Azt a példányt, amit küldtem neki, hét lakat alatt őrzi.“

Schliemann kinyomozta, hogy Hermann Niederhofer a közeli Rübelében él. „Érdekes, hogy hajlott kora ellenére még mindig nem felejtette el Homéroszt és Vergiliust, s ugyanazzal a lelkes tüsszel szavalja verseiket ma is, mint negyvenöt évvel ezelőtt a fürstenbergi szatócsboltban. . . A szeszes italok élvezetének szenvedélyéből azonban a felesége gyógyította, és tisztességes, rendezett viszonyok közt él.“

Kisétált az ankershageni „pogány sírhalomhoz“ is. „Javasoltam a telek mostani tulajdonosának, E. Winckelmann úrnak, hogy tárassa fel a sírhalmot, mert ha nem találunk is benne aranybölcsőt, igen valószínű, hogy találunk érdekes történelem előtti emlékeket.“ Aztán elment a Brandenkierl néven ismert Hennig lovag sírboltjához is.

Meglátogatta ismerőseit, s fogadta azok látogatását, akik mint ismerősei jelentkeztek nála. A strelitzi herceg meghívta teára, s díszszázadot vonultatott fel a tiszteletére. Schliemann akaratlanul megsértette vendéglátóját, megjegyezvén, hogy ismeri már a várat, mert járt itt egyszer Rusk nevű iskolatársa apjával, aki a herceg apjaurának lakája volt . . . Mikor aztán megtudta, hogy Rusk meghalt, s a felesége nyomorban él, Hamburgban 70 000 dolláros alapítványt tett azzal a céllal, hogy jövedelmét földjei segélyezésére fordítsák.

Anyja sírjánál vett búcsút szülőföldjétől. S mint élete őszre fordult napjaiban mindenki, ő is hitte, hogy egyszer még visszatér ide.

A sok diadal, megtiszteltetés, kitüntetés, amiben Schliemann részesült, mind nem gátolta Dörpfeldet, hogy trójai kutatásainak módszerét bíráló szemmel nézze. Természetesen, nem volt az olyan rossz módszer, mint valamikor írták róla. Schliemann semmivel sem követett el több

hibát, mint előtte bármelyik régész, csak céltudatosabban dolgozott... No persze, Curtius határozottan másképp járt volna el.

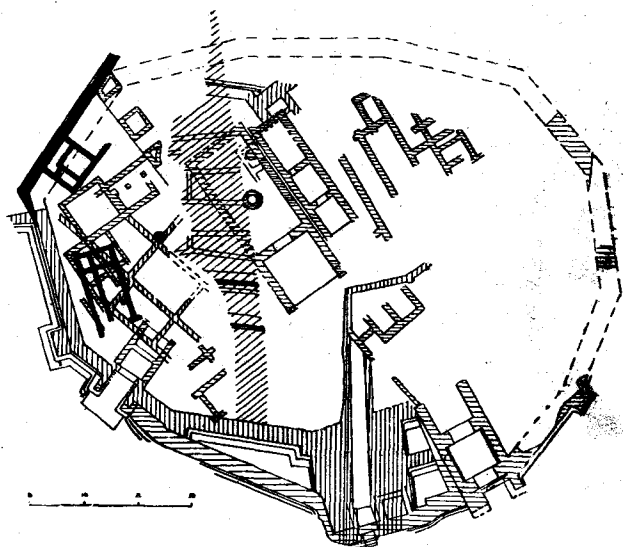
A „másképp“ ebben az esetben azt jelenti, hogy helyesebben. A „helyesebben“ pedig annyit jelent, mint óvatosabban. Nem olyan türelmetlenül le a mélybe, hanem fokozatosan, rétegről rétegre. Vagyis: új módszerrel — az egész terep átvizsgálásának komplex módszerével, mely a megfelelő szakemberek munkaközösségének bevonásán alapszik.

Hogy ez az új módszer, mely annyira eltér a Botta és Layard típusú úttörők módszerétől, csak esztendők múltán gyümölcsözik? Igazán mellékes! Meghal az egyik kutató, jön más, hogy kezébe fogja az elejtett ásót. A kutatáshoz idő kell, az évezredek kutatásához annál inkább.

Hogy munkája kezdetén Schliemann nem ismerte azt a módszert? Nem számít — majd érvényesítjük most! Schliemann borzadva hallgatta fiatal munkatársa nyugodt szavait: „Elkezdjük újra! Rendesen, szépen felülről, rétegről rétegre!“ Nem szívesen egyezett bele — de fontos, hogy beleegyezett.

Azonban Dörpfeldet igen hamar meggyőzték tapasztalatai, hogy Schliemann módszerének, noha avult is, a török viszonyok között volt némi jogosultsága. A régészeti kutatás feltételei itt egészen mások voltak, mint például Görögországban vagy Olaszországban. A kutatónak mindenekelőtt hiányzott az, amivel egyébként keleten nem takarékoskodnak — hiányzott az idő. Schliemann az ásatási engedélyt rendszerint egy, legfeljebb két évre kapta, és sosem lehetett benne biztos, hogy megújítják. (Sőt a legutóbbi engedély megszerzéséhez a német császárnak a szultánhoz intézett személyes kérelmére volt szükség; amikor a szultán látta, hogy a hatóságok nem teljesítik parancsát, *irádet* adott ki, mely a török birodalom fejének minden muzulmánra kötelező közvetlen parancsa.) Curtius Olimpiában bizvást dolgozhatott hosszú lejáratú terv szerint, it az egyéves tervhez is nagy-nagy derűlátás kellett.

Aztán még valami: amíg Görögországban a régészek vezérkara nyugodtan, sőt a hatóságok támogatását élvezve dolgozhatott, itt a legghihetlenebb akadályok merültek fel. Egyszer például a kormánybiztos megtiltotta Dörpfeldnek, hogy bármit is feljegyezzen. Aztán behatolt a szobájába, hogy elkobozza a ceruzáit. Amint meglátta ott a rajztáblát, azonhelyt konfiskálta. Magától értetődően a rajztáblával együtt elkobozta a kész rajzokat is, és csak azután adta vissza, amikor nem kisebb úr, mint a török kémelhárítás főnöke, „a tűzérsegi ismeretten atya-

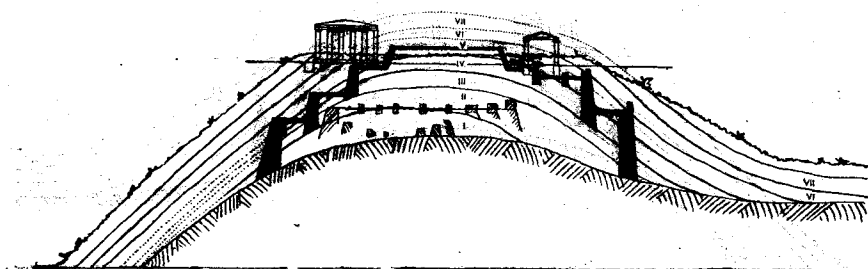

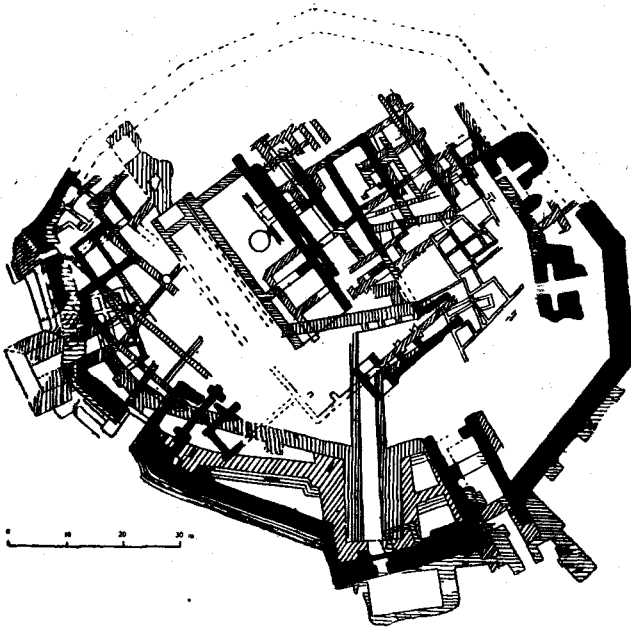
mestere“ személyesen meggyőződött, hogy Schliemann csakugyan nem épít orosz támaszpontot a Dardanellákban.

Ezekon a rajzokon megjelent a „harmadik város“ pontos terve, ahogy Schliemann feltárta, aztán a további feltárások tervei is. Majd amikor Dörpfeld különféle színű ceruzával pauszpapírra rajzot készített róluk, és egymásra helyezte őket, a hét város feltárt részleteiből előállt a Hisszárlík domb röntgenképe.

Dörpfeld azzal a figyelemmel vizsgálta, mint komoly műtét előtt a sebész a beteget. Mint régésznek sok minden nem tetszett itt neki. Egészben és a részleteket illetően — főleg pedig a „harmadik város“ részleteit illetően. Úgy találta, olyan különböző építészeti elemekből áll, amelyeket nehéz egy „korszakba“ beiktatni. Másrészt azonban — nin-

A Hisszárlík domb két vázlatos keresztmetszete. Baloldalt: Trója hét városa Schliemann szerint 1880-ban. Jobboldalt: a kilenc trójai réteg Dörpfeld szerint 1891-ben. C. W. Blegen legutóbbi trójai kutatásai igazolták Dörpfeld rétegfelosztásának helyességét (amit élete alkonyán Schliemann is elfogadott), de a régészeti kutatás módszereinek tökéletesedése és finomodása lehetővé tette, hogy összesen 46 közbenső réteget különböztessenek meg Trójában

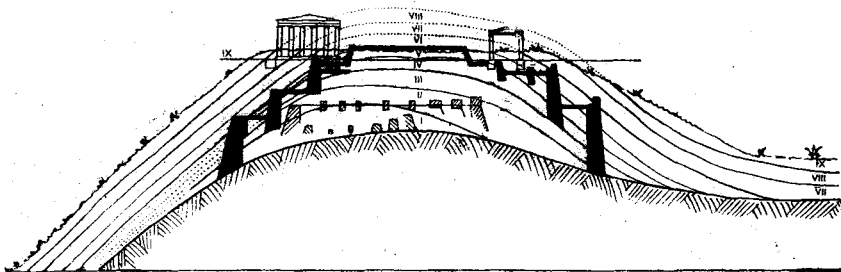

A trójai fellelővár két alaprajza az ásások menete szerint. Baloldalt: Schliemann 1882-es ásásai utáni állapot. Jobboldalt: Schliemann és Dörpfeld 1890-es ásásai utáni állapot. A jobb oldali képen a falak eredetének meghatározása már lényegesen pontosabb. (Schliemann és Dörpfeld szerint)

csenek-e a mi városainkban is különféle „korszakokba” tartozó épületek, kezdve a román és gótikus, folytatva a reneszánsz és barokk stílusban emeltekkel egészen a legmodernebb épületekig? Hogy festene példának okáért Berlin vagy csak a központja, ha valami szörnyű katasztrófa következtében romhalmazzá válnék? Ki rekonstruálná teljes bizonyossággal az alaprajzát csupán a föld alól kiásott fundamentumok szerint? Az egész dolog kétségkívül bonyolultabb volt, mint Schliemann képzelte, amikor az *Íliost* írta.

Dörpfeld tüzetesen megvizsgálta nemcsak a harmadik, hanem valamennyi „város” őskori (vagy helyesebben: történelem előtti) épületfalaiknak és várfalaiknak maradványait. Felkérte Schliemannt, hogy végezzen új próbaásatásokat. Nemcsak azokon a helyeken talált Dörpfeld épületmaradványokat, ahol pontosan várták, hanem ott is, ahol kizártak tartották, hogy vannak. Naplójában gyűlte a feljegyzések az épületalaprajzokról, építőanyag-összetételről, kötőanyag egymáshoz illesztésének technikájáról és az omladék közt talált leletekről. Feltáratott olyan rétegeket, amelyek Schliemannt eredetileg nem érdekelték,

mert úgy látta, hogy túlságosan „újkoriak“ — mindössze 2000—2500 évesek. S amikor már semmi kétsége nem volt, elszánta magát és így szólt Schliemannhoz:

— A Hisszárlik domb nem hét, hanem legkevesebb kilenc várost rejt magában!

Schliemann elismételtette a mondatot. Az utóbbi időben nem hallott jól. Hosszú hallgatás után megkérdezte:

— S ön szerint melyik Priamosz Trójája?

— Épp azt nem tudom! De a harmadik biztosan nem!

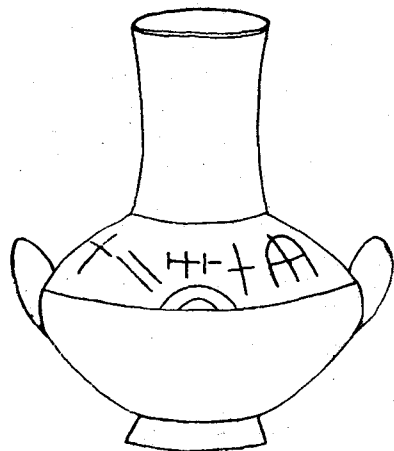
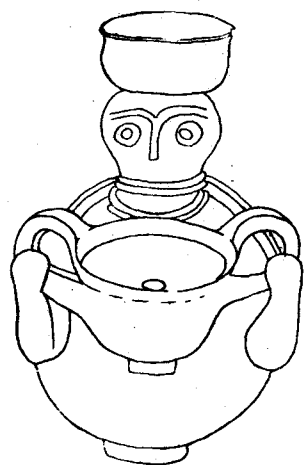
Schliemannt igazán nem töltötte el lelkesedéssel a további két város felfedezése. Egy ember, aki fáradságos munkával bizonyos ismeretekre tett szert, nem örülhet, ha megcáfolják. Ez már emberi.

Másrészt nem is igen bosszantotta a dolog. Még ha bebizonyosodott is, hogy helytelenül határozta meg a trójai rétegeket, ez mit sem változtatott azon a tényen, hogy a Hisszárlik domb rejt magában Tróját, illetve pontosabban: Ílion fellekvárát. E legfontosabb felfedezése szempontjából a rétegek számának kérdése végeredményben másodlagos kérdés. Ez a tény megmarad ténynek, még ha további kilenc, sőt kétszer kilenc réteget tárnak is fel!

Bonyolultabb volt már a helyzet Dörpfeldnek a „harmadik várost“ illető kétségei tekintetében. Ha Priamosz Trójája nem az alulról számított harmadik rétegben van — akkor hol van? Itt álltak a legnagyobb épületek és a legerősebb várfalak, itt voltak a kövezett széles utcák és a nagy kapu romjai, innen került elő kilenc kincslelet, köztük Priamosz kincsei is! S ez volt Priamosz Trójája Homérosz szerint is — a költő arról beszél, hogy két lerombolt város romjain állt az akhájok feldúlta Trója!

De ha Dörpfeld mindezek ellenére is igazat állít, akkor a nagy kincslelet nem azonos Priamosz kincseivel, és talán az egész város egyáltalán... Nem! Nem mert végigmenni a gondolatsoron. Ez azt jelentené, hogy egész életműve semmivé foszlott. Elismert tudósból romantikus álmodozóvá lenne, aki valóságnak hitt fantomokat kergetett. Igen, álmodozóvá lenne, mint volt hétesztendőskorában — azzal a különbséggel, hogy most már nincs rá reménye, hogy álmaít valóra váltsa. Közeledik a hetvenhez, és összes párizsi fekvő birtokán, amerikai részvényén és londoni bankszámláján nem vásárolja vissza fiatalságát, hogy újra kezdje...

Drámai pillanat volt ez a trójai akropoliszon épült kőházikó borús

Trójai kerámia. Bonyolult „emberváza“ csuporral és két egyszerű díszítéses váza. A díszitmény J. Chadwick szerint (1961) biztosan nem írás. Lent: az első váza átrajzott díszítése. (Schliemann Ilios című könyve szerint)

csendjében. Dörpfeld azzal az idegfeszültséggel várta Schliemann szavát, amellyel az akháj vezérek néztek Agamemnón királyra, amikor Nesztór javasolta neki, hogy ismerje el tévedését, és béküljön ki Akhilleusszal. Megértette volna, ha Schliemann öreges makacsságból ellene fordul, emberi hiúságból álláspontja védelmére kel. S mert megérteni annyi, mint megbocsátani, nem róttá volna fel neki a dolgot.

Az ilyen jellempróbából csak a legnagyobb emberek kerülnek ki győztesen — azok is csak ritkán. És hasonlítsuk most össze akár az antik dráma, akár a

közelmúlt valamely sematikus regényének hősével: Schliemann kész volt kockára tenni egész életművét, hogy elősegítse a tudományos igazság diadalát:

— Megvizsgáljuk, akár így, akár úgy üt ki a dolog!

Ami következett, színpadi jelenetben vagy regényben teljességgel hihetetlenül hangzanék: ilyen esetek csupán az életben fordulhatnak elő. Schliemann azzal, hogy a tudomány igazának érdekében a könyörtelen kutatás mellett döntött, a maga álláspontja megszilárdítása mellett döntött!

Dörpfeld részletekbe menő vizsgálatának eredményei ugyanis kiderítették, hogy a „harmadik város” két egymással keveredő rétegből áll. Az elsőt egy tűzvész és földrengés pusztította monumentális város romjai képezték, a másik egy valamikori kis lakóhelyre utal, mely ama nagy város omladékaiból nőtt, miután újra kisarjadt itt az élet.

Dörpfeld javaslatára Schliemann a nagy város romjait elnevezte II. rétegnek, a kis lakóhely maradványait pedig III. rétegnek. Az eredeti „harmadik város” tehát „második réteggé” módosult, míg a „harmadik, elhamvasztott város” (amint Schliemann az 1881-ben megjelent *Ilios*-ban nevezi) régészeti leletei túlnyomórészt egyszerűen áttolódtak a mai „második rétegbe”. Ide kerültek át természetesen „Priamosz király kincsei” is.

Azt írtuk: ma i „második rétegbe”. Századunk harmincas éveiben az egyik legszilárdabb anyagi alapokon álló amerikai egyetem nagy régészeti expedíciót küldött a Hisszárlik dombra. Az expedíció szakszemélyzete megvizsgálta Schliemann és Dörpfeld ásatásait, s új ásatásokat is végzett. Csakugyan talált több, mint kilenc és még egyszer kilenc új réteget (jobban mondva „közbülső réteget”), de a dombnak kilenc alaprétegre való felosztását helyesnek ismerte el. Vagyis a Schliemann- és Dörpfeld-féle felosztás kiállta a tudományos haladás fél évszázadának próbáját, és érvényben van mindmáig.

Az ásatások kezdetétől fogva Schliemann minduntalan feltette magának a kérdést: melyik időből származnak ezek vagy azok a falak, ezek vagy azok a leletek? Melyik évezredből, melyik századból, sőt — melyik évből?

Ez volt az egyik legszámottevőbb kérdés a Hisszárlikon. Ha ugyanis Schliemann-nak sikerül valamelyik réteget beiktatnia az időszámításunk előtti XIII., illetve XII. századba, ahová az antik írók a trójai háborút helyezték, teljes bizonyossággal kijelentheti: íme, Priamosz Trójája!

A legfelső rétegekben írásos emlékeket talált, amelyeket minden nehézség nélkül lehetett datálni; ezek azonban az időszámításunk előtti első századokból származtak, vagyis nagyjából ezer esztendővel voltak fiatalabbak Priamosz Trójájánál. Az egyik ilyen íráslelet hatósági lakosnévjegyzéket tartalmazott, „melyen csupa homéroszi név állt, mintegy bizonyoságul, hogy Ílion lakosai büszkék voltak elődeikre, akiket az isteni költő halhatatlanná tett”: Memnón, Glaukosz, Teukrosz, Szkamandriosz, Menesztheusz stb. Az alsóbb rétegekben írott emlékeket már nem talált. Az utolsó írásnyomokat („ha egyáltalán írások voltak azok és nem díszítmények”) a harmadik rétegből előkerült két agyagedény-töredéken találta. Csakhogy ezekben a rétegekben semminek a keletkezési idejét nem lehetett megállapítani, sem a dísz tárgyak stílusát sehová beiktatni.

A történelem előtti idők sötét mélyébe való leszállás során már csak a sisakok, dárdák, szerszámok ércanyagából állapította meg, hogy a vaskorból áthatolt a bronzkorba (sőt az „első városban” egészen a kőkorszakba). Ez a „bronzkori réteg” kellett, hogy Priamosz városának rétege legyen, mert az *Íliász* és az *Odiüsszeia* világosan tükrözi „az emberiség bronzkorát”. Vasfegyverek Homérosznál nem fordulnak elő, s magáról a vasról is csak helyel-közzel esik szó. Mind az akhájok, mind a trójaiak bronzfegyverekkel harcolnak (még ha ezüst és arany díszíti is ezeket a fegyvereket — az emberiség ezüst- és aranykora megelőzte a bronzkort). Azonban a talált tárgyak alakbeli kiképzése és megmunkálása lehetővé tette a még pontosabb meghatározást: „Priamosz városa legfeljebb a középső, de valószínűbb, hogy a fiatalabbik bronzkorba tartozott.”

Csakhogy — mivel az emberi társadalom fejlődése nem egyenletes folyamat — az emberek különböző helyeken különböző időben érték el a „bronzkultúra” fokát. A kérdés tehát így hangzott: azok az emberek, akik a Hisszárlik dombot lakták, melyik században (illetve századokban) értek fel a fiatalabbik bronzkor fokára? Nem lehetett ezt kideríteni azoknak a tárgyaknak alapján, amelyeket a Hisszárlikon találtak, de más tájakról kerültek oda (feltéve, hogy e tájakon már végbement a kulturális rétegek időbeli meghatározása)? Vagy pedig: nem találtak-e más tájakon a Hisszárlikról származó tárgyakat? Egyiptom volt a legát kutatottabb ország. Schliemann Heinrich Brugsch egyiptológushoz fordult segítségért.

Nem — a hisszárliki leletek közt nem akadt semmi kétségkívül egyiptomi származék, sem Egyiptomban nem találtak semmi olyan tárgyat, ami minden kétséget kizáróan a Hisszárlik dombról származott volna. Akadt azonban valami más.

Konferencia a Hisszárlik dombon
1889 decemberében. Balról jobbra:
Bötticher, Niemann, Dörpfeld,
Steffen; középpütt széken
ülve Schliemann

A Ramszesz karnaki temploma falán talált felirat beszámol arról a háborúról, amelyet II. („Nagy“) Ramszesz vívott a HTT (a régi egyiptomiak, csakúgy, mint a korunkbeliek, írásban nem használtak magánhangzót) nemzet ellen, vagyis a bibliai hettiták ellen. Ezen a feliraton feltüntették a hettiták szövetségeseinek nevét is „a tenger legfelső szélétől“, köztük a *DRDN, LK, GRG* — a dardanok, lükiaiak és gergiták nevét! II. Ramszesz utóda, Mineptah egy másik („a tengeri nemzetek“ ellen vívott háborúról szóló) feliraton közli néhány nemzet nevét: *Sairdana, Akaiasa, Leku, Rurisa* — szardok, a k h á j o k, lükiaiak, t r ó j a i a k! Sőt III. Ramszesz „a tengeri nemzeteken“ aratott győzelméről írt beszámolójában *Danau* nemzetről — a d a n a o k nemzetéről beszél! Tekintsünk el annak a szövevényes útnak boncolgatásától, amelyen az egyiptológusok eljutottak ehhez az olvasáshoz, hanem állapítsuk meg röviden: ugyanazokat a neveket olvastuk itt, amelyekkel Homérosznál találkozunk a trójai síkon harcoló törzsek nevei közt. Ami pedig a legfontosabb: II. Ramszesz, Mineptah és III. Ramszesz országlásának időszaka ismert volt — ezek az uralkodók az i. e. XIV. század végétől a XII. század derekáig voltak hatalmon. (Ma pontosabban tudjuk: II. Ramszesz i. e. 1298—1232 években, III. Ramszesz i. e. 1200—1168 években uralko-

dott.) Ez lehetővé tette a trójai háború idejét illető hagyomány „hitelesítését”. Priamosz városa tehát az i. e. XIII–XII. században pusztulhatott el, s valószínűleg akkor pusztult is el.

No már most: ha Priamosz városa ebben az időszakban, de legkésőbb az i. e. XII. század közepén pusztult el — akkor Homérosz nem élhetett a trójai háború idején! A tekintetben, hogy mikor élt, a régi görögök eltérő nézeteket vallottak. Nagyobbára az időszámításunk előtti VII–IX., legfeljebb a X. századba helyezték. Schliemann előtt tehát ott állt a nagy kérdőjel: ha csakugyan Tróját ásta ki, melyik Tróját — Priamoszt, vagy Homéroszt?

Már 1880-ban, vagyis amikor még nem dolgozott együtt Dörpfelddel, ezt írta az *Iliosban*: „Mindig szerettem volna bebizonyítani, hogy Homérosz szemtanúja volt a trójai háborúnak. Sajnos, nem bizonyíthatom be... Homérosz legendát ír nekünk Ílion tragikus sorsáról, azt a legendát írja meg, ami a régebbi énekesekről rámaradt, de a háború és Trója pusztulásának tényeit a maga korának mezébe öltözteti. Nem állítom, hogy Troaszt és Tróját illető ismeretei olyanfélék voltak, mint ennek a tájnak lakójáé lehetnek; biztos azonban, hogy látásból ismerte ezeket a helyeket, mert leírásai — mind Troaszról általában, mind a trójai síkról különösen — sokkalta hívebbek és igazabbak, semhogy kijelenthetnők: amit ábrázolt, egészében és részleteiben is ősi mítoszok alapján ábrázolta. Ha Homérosz az i. e. IX. században látogatott el a trójai síkra, ami hihető, valószínűleg ott találta a Hisszárlikon a már régen álló aioliszi Iliumot az akropolisszal, s alatta a várost (Új Ilium helyén). Így csak természetes volna, hogy Priamosz Trójájáról úgy írt mint nagy városról, a hozzá tartozó Pergamoszról pedig mint akropoliszról, annál is inkább, mert Homérosz idejében minden városnak megvolt a maga akropolisza.”

Homérosz tehát nem látta Priamosz Trójáját. Schliemann látta meg — ezer esztendő múltán! De — csakugyan Priamosz Trójája volt ez? Mit meg nem adott volna érte — ha bárki más, a Hisszárlikon vagy bárhol másutt — talál valami írott emléket, amelyen ott áll: Priamosz, Hektór, Parisz (vagy Alexandrosz), Aineiász vagy Agamemnón!... Sajnos, nem talált egyetlen ilyen nevet sem. Be kellett érnie az óegyiptomi feliratokból kihámozott „trójaiakkal”, akhájokkal”, „danaokkal”, „dardanokkal” stb.

S amint a romantikus Schliemann fokról fokra kritikus szemléletű, tudós Schliemann-ná fejlődött, képzeletében úgy vesztette el történelmi arculatát Priamosz, Hektór, Parisz, s váltak ezek a hősök a franciák, németek, dánok hősi énekeiből vett Roland, Siegfried és Uluf típusú iro-

dalmi alakokká. Lassanként nem emlegette „Priamosz kincseit“ sem, már csak „a nagy kincsről“ beszélt. Végül még a „király“ szót is túlon-
túl újszerűnek találta, és a görög *anaxot*, illetve *baszileuszt* „államfő“-
nek, illetőleg „városfő“-nek (Staatsoberhaupt, Stadtoberhaupt) fordí-
totta. A Mükénében előkerült „Agamemnón maszkja“ „a IV. sírban talált
aranymaszkká“ változott... Sajnáltnia kellett volna, hogy valóra vált
gyermekkori álmai tudományos ismeretekké foszlottak szét? Olyan
ismeretekké, amelyeket sok-sok titok fed ugyan, de mégiscsak i s m e -
r e t e k !

A mükénéi és tírünszi felfedezések új kérdéseket hoztak napvi-
lágra. Egyes kerámialeleteket és talált fegyvereket időbelileg be lehetett
iktatni Trója második rétegébe (az eredeti „harmadik városba“), azaz
hozzávetőlegesen az időszámításunk előtti XII. századba. Ez rendjén
volna — csak hogy ugyanabból a rétegből előkerült más leletek időbeli
helyét az egyiptológusok (a III. Thotmesz korából származó leletekkel
rokon jellegűknél fogva) az i. e. XVI. és XV. században jelölték ki. Ezek
szerint hát a második trójai réteg idősebb — a trójai háborút megelőző
korból való? Más szóval: az a Trója, amelyet keres, valamelyik f e l -
s ő b b rétegben található?

1890-et írtak már, amikor Schliemann feltette magának ezt a kér-
dést. A következő év ásatásai kellett volna, hogy megadják a választ.

Mialatt Schliemann így őrlődött az ismeretek tudássá fejleszté-
sének legbonyolultabb problémái közt, s írta tucatjával a leveleket
Sayce-nek, Müllernek, Brugschnak, Schweinfurthnak meg más tudósok-
nak, aztán késő éjszakáig görnyedezett új könyvei felett vagy Dörp-
felddel folytatott eszmecsere, Berlinben felbukkant egy brosúra, mely
választ ígért mindeme kérdésekre: Mi Hisszárlik a valóságban?

Fura egy brosúra volt ez! A címlapja humorisztikus kalendáriumra
emlékeztetett, a tartalma pedig a legbárgyúbb koholmányok zagyvaléka
volt. Hisszárlik nem akropolisz, hanem nekropolisz, azaz egy őskori
halotthamvasztó urnaligete. A bástyák és falak? Azokat Schliemann és
Dörpfeld úrék egyrészt kifundálták, másrészt lerombolták, hogy eltün-
tessenek minden nyomot, ami teóriáik képtelenségét bizonyítaná. De
egyáltalán: csalókról van szó, s legfőbb ideje volna már, hogy a kör-
műkre koppintsanak. Rövidesen megjelent a második ilyen brosúra,
utána a harmadik, majd a negyedik — valamennyi Ernst Bötticher saját
kiadásában.

Az ördögbe is, hát ki az az Ernst Bötticher? Mint régészről vagy

filológusról mit sem hallottak róla, semmilyen egyetem dolgozóinak névjegyzékében nem találni ilyen nevet. Egyszóval valami bolond, kár lenne az időt vesztegetni rá! Aztán Schliemann megtudta, hogy Ernst Bötticher nyugállományú kapitány. Ez pedig már komoly dolog.

Komoly dolog? Ugyan miért? Ezt a kérdést persze csak az teheti fel, aki az Elbától keletre vagy a Rajnától nyugatra lakik. Egy nyugat-német író (W. Schmied *Kein Troja ohne Homer* című könyvében, mely 1960-ban jelent meg Nürnbergben) tömör és világos magyarázattal szolgál: „Schliemann látta, hogy Bötticher mint volt kapitány jelentős bizalomnak örvend, mert a német népre mindig nagyobb hatást tesz a katonai rang, mint az akadémiai titulus.” Elhatározta tehát, hogy meghívja a kapitány urat a Hisszárlikra, és útiköltségei megtérítése címén 1000 márkát küldött neki.

A nyugállományú Bötticher kapitány először semmiképp sem akart kötélnek állni, de aztán meggondolta a dolgot, és útra kelt. Schliemann egyidejűleg meghívta G. Niemann bécsi régész professzort és — mert ismerte földijeit — a hesseni tüzérezredtől Steffen ő r n a g y o t, aki mint kiváló térképész szakember már Mükénében együtt dolgozott vele. „A konferencia, mely” (1889) „december 1-től december 6-ig tartott, s amelyről jegyzőkönyv készült, azzal ért véget, hogy Bötticher kapitány elismerte: állítása, miszerint az ásatások eredményeit meghamisítottuk, teljesen indokolatlan, sőt ellenkezőleg, a kérdéses objektumok tőlünk származó ábrázolata minden pontban tárgyilag helyes.”

Bötticher, miután a helyszínen visszavonta vádjait, hazautazott Németországba — és újabb támadásba kezdett. De most már Schliemann nem törődött vele: a „német nép” számára a jegyzőkönyvben a nyugállományú kapitányé mellett ott volt a tényleges szolgálatban álló őrnagy aláírása, azonkívül kellőképpen gondoskodott róla, hogy elterjedjen Steffen kijelentése, miszerint Bötticher állításai „bűnös koholmányok”. Annál inkább gyötörték azonban Schliemannt a megoldatlan kérdések.

Hirtelen eszébe ötlött: ha konferenciát hívhatott össze az izgága természetű kapitány kedvéért, miért ne tehetné meg ugyanazt ezeknek a problémáknak kedvéért?! Miért ne hívhatna össze ide több elismert szakembert, akik — mondjuk, Bötticher kritikája alapján — a maguk szaktudománya szempontjából felülvizsgálnák az ő és Dörpfeld következtetéseit? A csupán önmagukra támaszkodó egyes emberek kora bizony már a régészetben is lealkonyulóban — el kell hogy foglalja helyét a kollektív együttműködés vagy legalább az eredmények kollektív mérlegelésének kora!

Gyors ütemben felállított néhány faházat, gondoskodván „minden kényelemről, ami csak ebben a pusztaságban lehetséges”, és postára adta a meghívókat. Régi barátai közül eljött Virchow professzor mint antropológus és Calvert konzul mint a hiszárliki ásatások úttörője. A Francia Akadémia C. Babint, a régi feliratok szakértőjét küldte ki. Berlinből eljött K. Humann, Pergamon és Sencirli hettita vár felfedezője, Heidelbergből F. von Duhn klasszikus régész, Wrocławból pedig W. Grempler, a Régészeti Társaság elnöke. Isztambulból eljött O. Hamdy, az Ottomán Múzeum igazgatója, Athénból pedig Ch. Waldstein, az Amerikai Régészeti Intézet igazgatója.

Olvassunk el néhány részt e tudományos konferencia záró jegyzőkönyvéből. Érdekes mind: először azért, mert tömör összefoglalását találjuk bennük Schliemann tíz világhírű tudós által igazolt trójai felfedezéseinek, másodsor mert itt ad utoljára hírt Schliemann az ásatásairól. Nincs itt már semmiféle elmélet, semmiféle találgatás, egyszer sem fordul elő a „Priamosz” vagy „Hektór” szó — csak tények vannak, pusztá tények, amelyeket a trójai kutatás 1890-ig megállapított:

„A Hisszárlik domb annak a dombvidéknek legnyugatibb kiszögellésén fekszik, amely keletről nyugatra a Szkamandrosz sík medencéjéig húzódik. Ez a pont, ahonnan messze a Hellészpontosz kapujáig belátni az egész lapályt, eszményien alkalmas hely erődépítésre. Látni itt várfalakat, bástyatornyokat, kapukat — ezek mind különböző korokból származó erődépítmények.

A második települési helyet körülvevő bástyák alsó része többnyire a hegyoldalba beépített mészkrétömbökből áll; fölöttük nyerstéglából épült várfal húzódik, amelyen helyenként meglátszik még a vakolat is. A bástyák vonulatában nemrég fedeztek fel három tornyot, melyeknek felépítménye agyagtéglából készült. A három torony a keleti oldalon, mégpedig olyan helyen áll, ahol a kőfal a legalacsonyabb...

A Hisszárlik dombot, amint kiderült, sosem építették be lépcsőzetesen, vagyis úgy, hogy az egyes rétegek fölfelé kisebbednének. Épp az ellenkezője látszik: minden magasabban fekvő réteg nagyobb teret foglal el, mint az, amely közvetlen alatta fekszik.

Az egyes rétegek átvizsgálása a következő megállapításhoz vezetett:

A legalsó rétegben csak néhány, majdnem párhuzamosan elhelyezkedő falat látni... A második réteg a legérdekesebb, és olyan építmények romjait tartalmazza, amelyekből a legnagyobb minden tekintetben felér a tírüszi és mükénéi palotával. Az egymást közvetlenül követő további rétegek olyan lakóházakból állnak, amelyeket különböző korok-

ban emeltek egymás fölé. E házak legtöbbszörében nagyméretű edények (*pithosz*) láthatók. A legfelső rétegben görög—római stílusú épületek alapjait és ugyanebből a korból való számos épületelemet látni.

A harmadik rétegben talált sok-sok edény ma is eredeti állapotában látható, mégpedig egyesével vagy csoportosan. A legtöbbje nagy mennyiségű, kisebb-nagyobb mértékben megszenesedett gabonát, borsót vagy olajos magvakat tartalmaz, de egy esetben sem találtunk ezekben az edényekben elégetett vagy el nem égetett emberi földi maradványokat. A szóban forgó edények rendkívül nagy tűzvész nyomait viselik magukon...

A tűznyomok, amelyeket a különböző rétegekben, de különösen a második rétegben, „az elhamvasztott városban” látni, többnyire nagy tűzvésztől erednek. A második rétegben a tűzvész oly hatalmas volt, hogy hevétől a nyerstégla nagy része kiégett, akár a kemencében, sőt a felületük bevonódott zománcsal...

1890-ben az ásatások március 1-től augusztus 30-ig tartottak. A legkedvezőbb feltételek mellett folytak le: Schliemann a leghíresebb szakemberek tanácsaira támaszkodva dolgozott, a föld és omladék elszállítását megkönnyítette oly módon, hogy két keskeny vágányú pályát építtetett, főleg pedig — nem kellett sietnie, mert most kapott első ízben hosszú lejáratú fermánt. „Az a tervünk, hogy 1891. március 1-én újra folytatjuk a munkát és befejezzük a megkezdett művet” — írta Athénba való visszatérte után a maga és Dörpfeld nevében.

Schliemann az ásatásokat rendszerint akkor hagyta abba, amikor beálltak a téli esőzések. Hogy 1890-ben nem várta meg a Hisszárlikon a golyák visszatérését sem, annak komoly oka volt. Időszakonkénti nagyothallása süketséggé fajult, fájt a füle, a feje pedig zúgott, mint a nílusi vízesések. Felkereste doktor von Mellingent, az isztambuli német kórház orvosát; Mellingent műtétet ajánlott. Írt Virchownak; az pihenést javasolt neki, és azt ajánlotta, menjen el doktor Schwartzhoz Halléba. „A pihenés, magától értetődően, oktalanság... egyedül a munkának és a kemény életmódnak köszönhetem, hogy fiatal koromban megszabadultam a tüdőbajtól, később pedig a tifusz és malária következményeitől.” De Schwartzhoz azért ellátogat: „Az ilyen kisebbfajta utazás a legjobb alkalom, hogy az ember nyugodtan átgondolja terveit!”

Hát igen, a tervek! Egyszer pontos sorrendet kell hogy megállapítson — elvből, és nem csak azért, mert maholnap betölti a hatvankilencedik évét. Először tehát be kell fejezni a munkát a Hisszárlikon — ez

eltart két-három évig. Aztán vissza kell térni Mükénébe; a fiatal Tszundasz, aki ott ás, rátermett ember ugyan, de kevés pénzt kap a kormánytól... Meg kell továbbá nézni a Spárta melletti Amüklait; egy kupolasírban bikaidomító akrobatával díszített arany poharat találtak itt. Azután kerül sorra Kréta. Nem — előbb tüzetesen szemügyre kell vennünk Ithakát és Püloszt. „Életművem nagy tettel szeretném betetőzni: szeretném kiásva a knósszoszi királyok ősrégi, történelem előtti palotáját Kréta szigetén!”

November 12-én érkezett Halléba, 13-án operálták (egy és háromnegyed óráig tartott, mire Schwartz eltávolította füléből a csontkinövéseket és bevarrta a sebet), november 15-én már írt Brockhausnak, hogy egy hét múlva meglátogatja Lipcsében, november 25-én Berlinben javasolta Virchownak: „Karácsony után elugorhatnánk a Kanári-szigetekre, aztán megnézhetnők Mexikóban a maya és azték piramisokat... Márciusban már újra a Hisszárlikon lehetek.”

December elején érkezik Párizsba. A mínusz 18 °C olyan embernek, aki nemrég esett át egy komoly műtéten, kész gyilokszer. „*Ça passe, monsieur*” — nyugtatja az orvos. Természetes, hogy elmúlik! Derűlátásában megerősítik a tőzsdei hírek: részvényei értéke emelkedik. „Karácsonyra biztosan otthon leszek — írja Szophiának. — Athénba menet még elugrom Pompejibe, hogy megnézzem Fiorelli új ásatait. Aztán friss erővel munkához látunk! Legyőztem már a török bürokrata korlátoltságának Szkülláját és a tudós német professzor Kharübdiszét, sosem voltak jobb kilátásaim!”

A fülét hasogató fájdalom azonban nem múlt el. Nápolyba érve már egyszerűen nem bírta ki. A *tramontana*, mely ezen a télen hevesebben fújt, mint Héphaisztosz fújtatói, felszította a kínzó sajgást. Schliemann a szállóban maradt és elküldött Cozzolini professzorért. A professzor egy cédulán közölte vele, hogy délután ötkor látogat el hozzá. Schliemann úgy találta, hogy ez későn lesz, s elindult Cozzolinihoz. A *Piazza della Santa Carità*n összerogyott a fájdalomtól, és elvesztette hallását is, beszélőképességét is.

„Szent Irgalmasság terének” hívták azt a helyet, ahol Schliemann erői felmondták a szolgálatot, mégpedig azért hívták így, mert itt állt a Szent Irgalmasság-kórház. Az irgalmas szívű járókelők felszedték Schliemannt a földről és bevitték a kórházba, de az orvos megtagadta a felvételét:

- A részek a dutyiba valók, nem a kórházba!
- Ez az ember azonban beteg!
- Ki fizeti meg a gyógyítását?

Az irgalmas szívű emberek ránéztek a szerényen öltözött, magatehetetlen férfira, aztán egymásra, s mivel az orvos szíve nem lágyult meg, fogták a szerencsétlen beteget, és kivitték a kórház elé.

A hirtelen támadt csödület odacsábított egy rendőrt. A rendőr mindenekelőtt az okmányokra volt kíváncsi. Végigtapogatták az ismeretlen férfi zsebeit; csak egy kulcsfüzért találtak.

— Vigyék az őrszobára! Meg kell állapítani a személyazonosságát! — adta ki az utasítást a rendőr.

Tűzetesebb motozás során találtak egy levélkét. Az a levél volt, amelyben Cozzolini professzor nagy tisztelettel bejelenti látogatását. Nem volt rajta név, csak ez a megszólítás: „Igen Tisztelt Doktor Úr!” A parancsnok egy rendőrt menesztett a professzorhoz. A rendőr az utcán találkozott Cozzolinival.

— Azonnal a leggyorsabb hintót! — kiáltotta a professzor, mihelyt megpillantotta a cédulát.

— Ki fizeti meg? Az az ember csakugyan szegény.

— Megmondtam: a leggyorsabb hintót, mégpedig azonnal!

Az őrszobában a professzorból kitört a düh:

— Ezt az embert nem akarták befogadni a kórházba, mert nincs pénze? Szent irgalmasság! Gazdagabb ez az ember, mint Nápoly összes hercege együttvéve! — Hevesen kigombolta Schliemann kabátját, ingét. Előbukkant egy selyemzsinóron csüngő zacskó, tele dukáttal. Cozzolini odavetette a pénzt a döbbenten bámuló rendőrök elé az asztalra. — Tudják, kit hagytak itt feküdni a köpedékes földön? Schliemannt!

A szállóban Schliemann visszanyerte eszméletét. Rossz jelnek tekintette, hogy ágyánál ott állt az olasz király személyi orvosa, vagy épp ez ébresztett benne új reményt? Várta Virchowot vagy Szophiát? Hitte, hogy átvészeli a krízist, és folytatja majd a munkát Dörpfelddel? Vagy pedig már mindennel megbékélt, és számot vetett életével, vissza egészen ama karácsonyestig, amikor mint kisfiú kijelentette: „Én megtalálom Tróját!”? Nem tudjuk. Beszélőképességét nem nyerte vissza.

A teljes öntudat állapotában szenvedett egész éjjel, és 1890. december 26-án reggel meghalt.

Schliemann földi maradványait Athénba szállították, és Görögország állami temetést rendezett neki. Koporsójánál — Homérosz mellszobra alatt — ott állt a görög király és a trónörökös. Elküldte képviselőjét a temetésre a német császár, az angol királynő, az amerikai elnök, az orosz cár, a török szultán és a római pápa. A világ minden tájáról

megjelentek az egyetemek és tudományos intézetek küldöttei, ott voltak a munkások, akik Trójában és Mükénében dolgoztak, ott voltak a néptömegek. Az egész kormány és a diplomáciai testület jelenléte előkelőséget, a tudományos intézmények képviselőinek jelenléte méltóságot, a néptömegek jelenléte egyszerűséget és hatásosságot kölcsönzött a temetésnek.

Amikor a koporsót eresztették le a sírba, Athénban dörögtek az ágyúk, a párizsi egyetem és a berlini városháza homlokán lobogott a fekete zászló, Oxfordban szünetelt az előadás, Ankershagenban búgott a lélekharang. Utolsónak Dörpfeld vett búcsút a halotttól: „Nyugodj békében, eleget tettél!”

Azt a halandót, aki olyan tettekkel szerzett érdemeket az emberiség szolgálatában, amelyekre különben csak az istenek képesek, a régi görögök hérosznak nevezték. Utódaik az athéni temető egyik sírkövére ezt írták:

Herói Schlimanno

Tizenötödik fejezet

Az ásatások tovább folynak

Schliemann befejezetlen hagyta életművét? Nem kellett sajnálnia: az emberi élet tartama alatt csak kis feladatot lehet befejezni, a nagy feladat mindig folytatást követel.

A lapátot, amelyet a halál kiragadott Schliemann kezéből, Dörpfeld fogta kézbe. A trójai ásatások folytatására az anyagi eszközöket Schliemann özvegye, Szophia asszony, majd pedig a Német Régészeti Intézet adta.

1893 tavaszán ismét hangos lett a Hisszárlik a csákányok csengő zajától, és a domb aljában a fabarakkokból álló kicsiny telep újra lakókat kapott. „*Schliemannopolis*znak hívtuk — írja Dörpfeld az 1893-ban megjelent *Trója* című munkájában — annak az embernek tiszteletére, akinek művét hivatva voltunk folytatni. Nem kell tán hangsúlyoznom, hogy szüntelenül emlegettük. Amikor este az egész napi munka után elüldögéltünk a közös étteremben, s a régi meg az új leletekről vitakoztunk, vagy pedig az *Íliászt* olvastuk közösen, mindig hiányzott Ő, aki azelőtt kicsiny körünk központja volt!

Az ásatások sikeresen folytak. Mindenekelőtt új épületeket tártak fel a második rétegben, és megerősítették azt a feltevést, amelynek Dörpfeld hangot adott már 1890-ben (épp azon a napon, amikor Schliemann Nápolyban haláltusáját vívta): „A második rétegben meg kell különböztetnünk három építkezési periódust... Persze nem különálló telepek ezek, hanem más-más időből származó új építménycsoportok ugyanabban a rétegben. Lényegesen gyarapodtak e réteg alaprajzát illető ismereteink is.”

Az új ismereteknél sokkal fontosabbak voltak azonban az új kételemek — ami a tudományos kutatásban elég gyakori tünet. Pontosabban szólva nem voltak ezek a kételemek egészen újak, csak most beigazolódott a létjogosultságuk. Már az utolsó közös ásatások nyomán felmerült a kérdés Schliemannban és Dörpfeldben, vajon a második réteg csakugyan a „trójai háború Trójája”-e. A rétegből előkerült leleteket összehasonlították a műkénéi leletekkel, a műkénéi leleteket az egyiptomi leletekkel, amelyeket a tudomány már teljes biztonsággal datált, s kiderült, hogy ez a réteg kétségkívül sokkal régebbi időből való, mint az

A Schliemann által
kiásott megaron
„Trója I”-ben.
(Mai állapot)

i. e. XIII—XII. század, ahová Tróját hagyományosan helyezték. A XIII., illetve XII. századból való rétegnek tehát magasabban kell feküdnie. Igen ám, de hol?

Az erre a kérdésre adandó válasz az egész trójai kutatás célszalagja volt. Érdekes, hogy — legalábbis Dörpfeld számára — nem is volt olyan nehéz megtalálni a választ, mint az első pillanatban látszott. Ha a keresett réteg nem az alulról számított második — tekintve, hogy a harmadik, negyedik és ötödik csupán apró települések maradványait tartalmazza —, akkor csak a hatodik réteg lehet. Az 1894-es idényben Dörpfeld ennek a rétegnek vizsgálatára összpontosította figyelmét, és csakugyan talált olyan bizonyítékokat, amelyek megerősítették válasza helyességét; rábukkant többek között egy épület romjaira, amelynek alaprajza megfelelt a mükénéi és tírünszi paloták alaprajzának. Most aztán megrázó egyszerűséggel jelentette ki: „Homérosz Trójája a hatodik rétegben fekszik!”

Nincs ember, aki ez után a mondat után fel ne tenné a kérdést: mi módon lehetséges, hogy ehhez a felismeréshez nem jutott el már Schliemann? Más szavakkal: Mi a magyarázata, hogy Schliemann kiásta a mélyebben fekvő „Trója II”-t, s közben elkerülte figyelmét a nagyobb kiterjedésű, impozánsabb „Trója VI”?

Ismeretes előttünk, hogy az ásatások első esztendeiben Schliemann a trójai leletek időbeli származását nem tudta megállapítani, mert hiányzott az összehasonlítási anyag. Ám ezen az objektív okon kívül volt itt egész sor más ok is — a tudományos kutatás útja nem egyenes, kikövezett út, hanem csupa kanyar, a kanyarok mögött zsákutcák leselkednek, és bizony nemegyszer beszalad ebbe vagy abba a zsákutcába

a kutató, mert beterelek a legkülönbébb véletlenek, a külső befolyások, valamint az emberi agy tévedései.

Schliemann mindenekelőtt a Hisszárlik középső részének átkutatására összpontosította figyelmét, mert — teljesen indokoltan — azt hitte, hogy itt találja meg Priamosz Pergamoszát. Próbaásást végzett, s lehajtolt egészen a természetes szikláig. Csakhogy nem bukkanhatott rá itt a „homéroszi Trója“ maradványaira, mivel — amit persze akkor nem sejthetett — ezt a Tróját már az ókorban „eltakarították“. Csak a felső rétegek aprólékos átvizsgálása eredményeként állapította meg Dörpfeld: „Amikor a rómaiak (a felújított Iliumban) az ilioni Athéné szentélye köré oszlopcsarnokokkal és propülaeákkal ékes épülettömböket emeltek, a megelőző terepegyengetés során a domb felső részén minden épületet teljesen leromboltak, és a dombnak a szentély szintje fölötti részét elhordták; ami föld és törmelék a terep ilyenvaló kiegyenlítése után itt maradt, azt a domb terjedelmének bővítésére használták fel. A domb legfelső részében voltak a VI., VII. és VIII. réteg épületei, középtűt a római építmények, mégpedig közvetlenül az V. réteg maradványai fölött. . . Csak a középrésztől valamivel távolabb volt a VI. réteg néhány épületmaradványa. Ez a megállapítás teljes összhangban áll azzal, hogy jelentéseiben Schliemann igen gyakran csodálkozását közli: a domb közepén, közvetlenül a római építmények alatt, már viszonylag csekély mélységben előfordultak történelem előtti leletek.“

Hozzájárult ehhez még valami: Schliemann-nak a próbaásások iránya kijelölésében balszerencséje volt. („Balszerencse“, „szerencse“, „véletlen“ és társaik: csupa fölöttébb tudománytalanul hangzó kifejezés, meglepő azonban, hogy épp a legnagyobb kutatók és felfedezők — a had-

„Trója II“. A dél-keleti kapuhoz vezető, kövezett rámpa.
(Mai állapot)

Öt trójai réteg egy felvételen. Az előtérben sík terület, „Trója III” építőanyagával, aztán fokozatosan alulról fölfelé a IV., V., VI. réteg erődbástyái, jobbra fent (a szabályos köhasábok) Trója IX fala. (1937. évi állapot)

vezérekről és költőkről nem is beszélve — sosem törölték szótárukból ezeket a kifejezéseket.) Merő véletlen, hogy épp azokon a helyeken, ahol Schliemann a próbaaknákat és árkokat ásatta, a VI. réteg maradványai viszonylag kevésbé ép állapotban fordultak elő. „A domb északi oldalán — írta később Dörpfeld —, ahol a VI. réteg körbástyáját már az ókorban teljesen lerombolták, Schliemann igen mélyen behatolt a domb gyomrába. Ha akadt volna még itt maradvány a várfalból és azokból az épületekből, amelyek a várfalon kívül álltak, Schliemann nemcsak megtalálta és megcsodálta volna őket, hanem minden valószínűség szerint

azt is kiderítette volna, hogy azonosak a homéroszi építményekkel... A déli oldalon, sajnos, nem hatolt elég mélyre, s így nem bukkant rá az itt található erődfalakra. Amit ezekből a falakból látott, az csak a jelentékenyen megrongált és átépített felszín volt."

A hatodik réteget Schliemann „lúdiai“ rétegnek tekintette. Úgy tett neki, túlon túl magasan fekszik ahhoz, hogy Homérosz Trójája lehessen, amikor pedig a nagy kiterjedésű második rétegben (amelyet eredetileg „a harmadik város“ gyanánt jelölt meg) rábukkant a nagy kincsleletre, meg hagyta magát téveszteni, és egészen 1890-ig kitartott tévedésében. Az 1891. évi ásatásokat pedig, amelyekről várható volt a kérdés tisztázása, már nem érte meg.

Csökkenti ez a tévedés Schliemann érdemeit? Egy mindenesetre biztos: az alapvető kérdésben Schliemann nem tévedett. Trója felfedezője éppúgy, mint Kolumbusz Amerikáé. Sőt — míg Kolumbusz halála napjáig sem tudta meg, hogy új világrészt fedezett fel, Schliemann céltudatosan szállt alá az ókor mélyébe, s kezdettől fogva tudta, hogy Tróját hozza napvilágra.

Dörpfeld 1894-ben befejezte a Hisszárlikon a kutatást, s utána hat évig dolgozott az értékelésen. Munkája eredményét *Troja und Ilion* (Athén, 1902) című monumentális kétkötetes művében tette közzé. Kísérletet tett az egyes rétegek hozzávetőleges időbeli meghatározására is. Becslése szerint Trója először az i. e. 3000-ben kezdett benépesedni; az i. sz. 500 táján végleg lakatlanná vált. A „Trója II“-t az i. e. 2500 és 2000 közé helyezte, a „Trója VI“-ot, azaz Homérosz Trójáját pedig az i. e. 1500 és 1000 közé. S mint igazi kutató, akinek fontosabb a tudományos haladás, mint a maga következtetéseinek igazolása, kifejezte azt a eredményét, hogy ez a datálás nem az utolsó szava a tudománynak.

Schliemann sokkal nagyobb örökséget hagyott hátra, semhogy egyetlen ember megbirkózhatott volna vele. Míg Trójában Dörpfeld lett a nagy halott elismert diadokhusza, a görög föld akháj várain négy nemzet régészei osztoztak: a görög, angol, német és amerikai régészek.

Mükénében Sztamatakisz előléptetése után az i. e. V. század óta az első görög régész nemzedék egyik tehetséges tagja, Khresztosz Tszundas vette kezébe a kutatás ügyét. (Az athéniak akkor — az i. e. V. században — vizsgálták első ízben igazi régészek módján a Délosz-szigeti sírokat; a főleg fegyverekből álló túlvilági kelengye alapján megállapították még a sziget görögök előtti lakosainak néprajzi hovatartozását is. Mellesleg szólva — a francia régészek 1873-as ásatásai bebizonyították,

hogy helyes volt megállapításuk.) A legnagyobb akadály, amellyel Tszundasznak küzdenie kellett, az anyagi eszközök hiánya volt; sose állt rendelkezésére húsznál több munkás. Mindazonáltal figyelemreméltó eredményeket ért el: Schliemann után ő volt az első, aki teljesebb, „realisztikus képet rajzolt a műkénéi kultúráról“. Utána az athéni Brit Intézet régészei ástak itt Alan J. B. Wace vezetésével, majd a német régészek, élükön Georg Karral (a műkénéi aknasírokról szóló, fölöttébb tájékoztató jellegű munka szerzőjével). A második világháború után ismét a görögök léptek a németek helyére.

A J. Papadimitriosz irányította görög régészek ásatásai nem várt eredményre vezettek. Schliemann után háromnegyed évszázaddal, 1951-ben új „agorát“ s benne kilenc aknasírt tártak fel.

Ez a sírokat rejtő „agora“ azonban nem a várban volt, hanem — Homérosz modorában szólva — „távol a várostól a síkon“, az Oroszlánkaputól vagy 200 méternyire északra. A fedő kőlapok eredeti állapotukban maradtak fenn, s a sírokból Mükéné gazdagságának újabb bizonyítékai kerültek elő: aranykelyhek és diadémok, arany és ezüst ékszerek, ezüst- és bronzvázák, alabástrom és elefántcsont dísz tárgyak; találtak egy elektron halotti maszkot is. A fegyverek bronzból készültek, és a kerámia nagy részét teljes bizonyossággal be lehetett sorozni az

*Evans Kréta szigetén. Richmond 1907-ből származó képe. A háttérben knósszoszi freskó: „Férfi rüthónnal“. A freskót H. Gillieron restaurálta.
(Oxford, Ashmolean Museum)*

*„Bikaviadatok Kréta szigetén”
 Restaurált falfestmény a knósz-
 szoszi palotában. Magassága
 37 cm. Lásd a „Bikás akrobata”
 című tirünszi képet a 246. oldalon*

i. e. XVI. századba. Mivel a talált fegyverek, ékszerek és vázák stílusának tanúsága szerint ezek a sírok ugyanabból (vagy alig valamivel régebbi) korból származnak, mint az akropolisz sírjai, amelyet Schliemann fedezett fel, kéznél volt a legújabb bizonyíték, hogy „Agamemnón maszkja” annak a műkénéi uralkodónak arcát fedte, aki a Tróját ostromló egyesült görög hadak főparancsnokánál 400—500 évvel korábban élt.

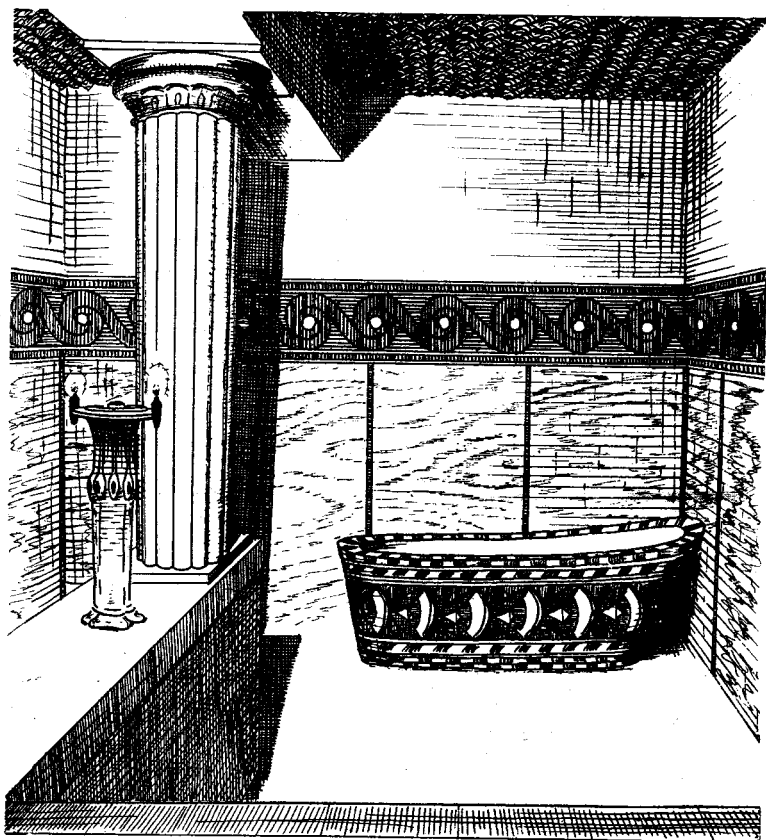
Bármennyire meglepő és a tudomány szempontjából fontos volt is Papadimitriosz felfedezése, mégsem ez volt a „legnagyobb műkénéi lelet”. Arra a műkénéi felfedezésre, melyet méltán jelölnek meg ezzel a superlatívusszal, már 1909-ben került sor.

1909-ben ugyanis, közvetlen az őszi idény vége előtt, egy ismeretlen görög munkás az elhányt földben talált egy töredékes vázát, melynek nyakán különös díszek voltak. Ez a díszítmény annyira szabálytalannak, „minden esztétikai ízlést nélkülözőnek” tűnt fel, hogy kérdésessé vált,

csakugyan díszítmény-e, vagy írás. Tszundasz zavartan csóválta a fejét. Mikor aztán nyomban utána egy nagy váza töredékein hasonló jeleket találtak, Tszundasz hozzálátott, hogy tüzetesen megvizsgálja a kérdést. Összehasonlítási anyagot keresve megállapította, hogy Orkhomenoszban is kiástak egy hasonló jelekkel díszített „műkénéi vázát”. Tszundasz hamarosan tisztába jött vele, hogy amit vizsgál: írás! Egyszerű jelekből álló, egészen szokatlan írás, teljesen elüt a Görögországban, sőt az egész világon eddig ismert minden írásfajtától...

A körülmények meglepő találkozása folytán épp 1909 őszén, amikor Tszundasz a rejtélyes „műkénéi írást” tanulmányozta, jelent meg Arthur Evans könyve, mely félreérthetetlenül igazolta Tszundasz következtetéseit. Evans könyve számos agyagtábla reprodukcióját tartalmazta; a táblákon (sok más jellel együtt) ugyanazok a jelek látszottak, szabályos sorokba rendezve. Egy pillanatig sem lehetett hát kétséges senki előtt, hogy írásról van szó. Az agyagtáblák Krétáról származtak.

A „királyné fürdő-
szobája“ a knósz-
szoszi palota ke-
leti szárnyában.
(Evans rekonstruk-
ciója)

Mit jelent a régészetben az íráslelet? A hagyományos felfogás szerint az írásbeli dokumentumok húzzák meg a határvonalat a történelem előtti és történelmi kor között. Ebben az értelemben kimondhatjuk hát, hogy a szóban forgó írásleletek Mükénét a történelem előtti időkből áthozták a történelembe. Mivel pedig az európai kontinensen ez volt az első íráslelet, valósággá vált, amire Schliemann a legmerészebb álmaiban sem gondolt: a mükénéi várban napfényre került — az európai történelem kezdete!

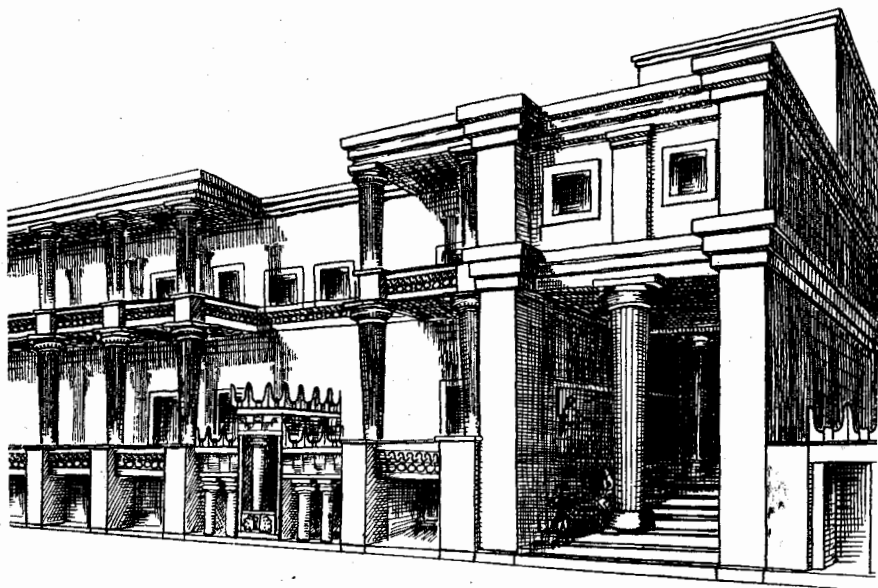
Nagyszerű felfedezés volt. Csakugyan „egyike a legjelentősebbeknek Európában“. Akadt azonban egy hibája. Senki sem tudta elolvasni ezt az írást.

Az akháj világ első írásbeli emlékeinek izgalmat keltő felfedezése idején széles fronton folyt már a szóban forgó írás vizsgálata. A régészek mindenfelé találtak töredékeket, amelyekből össze lehetett állítani Görögország és Európa legrégebbi történelmének ama tarkaszínű mozaik-képét, amelyet főbb vonásaiban Schliemann vázolt fel.

Tírünszben 1905 és 1914, valamint 1926 és 1929 között a Német Régészeti Intézet folytatott ásátásokat Kurt Müller vezetésével; 1910 és 1911 között részt vett az ásátásokban Dörpfeld is. A tüzetes vizsgálat megerősítette Schliemann feltevését, mely szerint a tírünszi vár régibb, mint a mükénéi, és idők folyamán a mükénéi uralkodó védnöksége alá került. (Emellett szól a mítosz is: Héraklész engedelmességgel tartozott Mükéné királyának, Eurüsztheusznak, és annak parancsára hajtotta végre az ismert tizenkét hőstettet, amelyekkel örökre híressé tette magát, és halhatatlanságot szerzett.) 1912-ben „mükénéi írást” tartalmazó több vázatöredéket találtak itt, a falakon pedig a vigyázatosan eltávolított por alól új freskók kerültek elő. A háború utáni ásátások csak kiegészítették és pontosabbá formálták azokat az ismereteket, amelyeket a várról és a palotáról Schliemann, illetve Dörpfeld szolgáltatott. (K. Müller tette közzé ezeket az ismereteket *Tírünsz* című háromkötetes művében 1930-ban.)

Orkhomenoszbán is német régészek dolgoztak. 1904 és 1914 között sikerült aránylag pontosan rekonstruálniok annak a várnak alaprajzát, mely valaha ott állt a Kopaia-tó felett; megállapították, hogy teljesen egyezik a mükénéivel. Az alsó rétegekben nagy mennyiségű, sajátos szürke („minüe”) kerámiát találtak, mely görög földön ismeretlen volt — ellenben előfordult a Hisszárlikon a hatodik rétegben! Legfigyelemreméltóbbak voltak a falfestmények: mind stílus, mind kivitelezési mód

*A knósszoszi palota központi udvarának nyugati oldala.
(Evans rekonstrukciója)*

tekintetében annyira hasonlítottak a tírünszi és mükénéi freskókhoz, mintha ugyanannak a művésznak keze alól kerültek volna ki.

Az akháj világ térképén azonban még mindig maradt egy nagy meg nem vizsgált hely — Meneláosz Spártája. Schliemann itt sosem ásott, ami az első pillanatra szinte érthetetlen. Nem vágyott rá, hogy lássa a pompás palotát, amelyet Télemakhosz annyira csodált, nem szerette volna kikaparni az idők hordaléka alól a tűzhelyet, amelyből fellángolt a trójai háború?

Dehogynem — csakhogy Spártában az ásatások nem kecsegtettek eredménnyel. Az ókori történészek egybehangzó adatai szerint Spártát nem védték falak. Spárta „védőbástyája a lakedaimóni férfiak keble volt”. Lehetett rá remény, hogy három évezred múltán maradt valami a meg nem erősített városból? Mindazonáltal Schliemann ellátogatott Spártába, mégpedig rögtön az első peloponnészoszi útja során.

Annak a Spártának azonban, ahová Schliemann ellátogatott, semmi köze sem volt az ókori Spártához — pontosabban szólva még csak nem is annak a helyén feküdt. Az új Spártát az újgörög király, a bajorországi Ottó alapította 1834-ben, romantikára hajlamos tanácsosai befolyására. (Ez az egész „Spárta feltámasztása” egy eleve kudarcra ítélt vállalkozás volt. Azt a célt szolgáltatta volna, hogy vonzóerőt adjon az idegenforgalomnak — de, amint kiderült, annyira elmaradt a vonzóerő, hogy máig sem látszott érdemesnek Spártával vasúti összeköttetést teremteni.)

Amire nem vállalkozott Schliemann, vállalkoztak 1906-ban a Brit Intézet régészei. Három évig ástak Spártában és környékén, de nem találtak semmit, ami szót érdemelne. Újabb expedíciójuk (1924—1927) már több sikerrel járt: találtak a makedón és a klasszikus korból származó, néhány spártai emléket; de az akháj kor Spártájának semmiféle maradványára nem bukkantak rá. Csupán a (mai Spártától délre eső) Therapna nevű magaslat később felfedezett települési helyéről feltételezhető, hogy a mükénéi időkből származik. A magaslat lejtőjén talált, úgynevezett „Meneláosz sírja” az oltárral együtt azonban az i. e. V. századból ered, és igen kései hagyományhoz kapcsolódik, mely már elfelejtette, hogy Meneláosz sosem halt meg, hanem az istenek Helenével együtt átvitték a boldogság szigetére, ahová a halál nem teheti be a lábát.

Az utolsó hely, amely bennünket ebben a viszonylatban érdekel, Odüsszeusz Ithakája. Ithaka tüzetes átkutatására Dörpfeld vállalkozott. Kialakult benne az a feltevés, hogy az akháj Ithaka valószínűleg nem a mai Ithaka sziget, hanem Leukas. A sziget szépsége annyira elbűvölte, hogy új hazájául választotta. Házikót vásárolt Nidriben — és itt halt

*Cseresznyeszerűen festett ajkú krétai dáma,
ún. „Párizsi nő”. Falfestmény a knósszoszi
palotában.*

(Evans részleges rekonstrukciója)

meg 1940 nyarán, anélkül hogy feltevése helyességét minden kétséget kizáróan bebizonyította volna.

De bármennyire érdekesek voltak is ezek a műkénéi, ithakai, orkho-menoszi, tírünszi kutatások, a huszadik század elején kezdtek háttérbe szorulni. Az akháj világ (vagy ha úgy tetszik: a legősibb európai kultúra) kutatásának súlypontja a kontinentális Görögországból áthelyeződött Kréta szigetére. Pontosan arra a helyre, amelyet Schliemann megjelölt már 1886-ban: négy kilométernyire Íraklióntól, a Kefala-Cselebi dombra.

Olyan felfedezésre került itt sor, amelynek hallatára egyszeriben elállt a világ lélegzete — mint amikor Schliemann világgá röpítette a hírt, hogy felfedezte Tróját. Az angol Arthur Evans Knósszoszban megtalálta Mínosz palotáját!

Amikor Evans 1900-ban Krétára jött, egyáltalán nem sejtette, hogy olyan felfedezés vár rá, mely egyike a legnagyobbaknak a régészet történetében. Egyébként sem a régészet, sem Mínosz nem érdekelté valami különösebben.

Minden tekintetben ellentéte volt Schliemann-nak — kivéve a sikert, amivel betetőzte Schliemann életművét. Gazdag iparoscsaládból származott; 1851-ben született Nash-Millsben, tanulmányait Harrowban és Oxfordban, majd a német Göttingenben végezte (ami egy viktoriánus angolnál kissé különködésszámba ment). Az antropológiára adta a fejét, s mivel a pénzből is, idejéből is futotta, „érdekes típusokat“ keresve tanulmányutat tett Finnországba, a Lappföldre és a Balkánra. Aztán a kelták történetével kezdett foglalkozni, s amikor már úgy-ahogy el-tájékozódott benne, meglepetésszerűen átváltott az éremtanra. Mivel a nem arisztokrata családból való fiatal gentlemanhez úgy illett, hogy „csináljon valamit“, felcsapott a *Manchester Guardian* levelezőjének. Utazásai során elkerült Boszniába és Hercegovinába, itt megismerkedett Ausztria balkáni nemzetiségi politikájával és — a szlávok felszabadító harca iránt érzett rokonszenve miatt — az osztrák börtönnel is. Amikor 1881-ben (mint „terhes idegent“) kitiltották Ausztriából, elment Bulgá-

„Tollkoronás herceg“. Életnagyságot meghaladó freskókép a knósszoszi palotában.
(Evans részleges rekonstrukciója.)

riába és Görögországba. Azon a földön, ahol három ábécé kereszteződött, felébredt benne az érdeklődés az írás iránt, és tanulmányozni kezdte a történetét. Aztán az oxfordi múzeum *keepere* lett, és ebben a minőségében hieroglifákat tartalmazó, olyan különös pecsétek kerültek a kezébe, amelyek állítólag Spártából származtak. A pecsétek eredetét nyomozva elkerült Krétára. Először 1893-ban, másodszor 1900-ban lépett a sziget földjére. Úgy tervezte, hogy csak néhány napig marad. Sétát tett Iraklión határában, s magára vonta figyelmét a Kefala-Cselebi domb. Elhatározta, hogy megnézi, mi rejtőzik benne. A változatosság kedvéért miért ne játszaná meg a régészt?! Csodálatosképp gyorsan megegyezett a földtulajdonossal, és éppolyan gyorsan felhajtotta a munkásokat is. Belenyomta az ásót a porhanyó földbe — és rábukkant egy ókori palota romjaira.

A falak közvetlen a felszín alatt feküdtek. A gyerekjátékszámba menő ásatási munkálatok már az első nap figyelemreméltó eredményt hoztak. Evans egy hét alatt feltárt négy helyiséget, két hónap alatt harmincat. Vége-hossza nem volt a felfedezéseknek, a siker elbűvölte az újdonsült régészt. A kezdéstől számított egy évre, ötvenedik születése napján Evans kijelentette: „Még egy év, és feltárom mindazt, ami a tudományt érdekli.” Még huszonkilenc évig ásott azon az egy helyen.

A Kefala-Cselebi domb ugyanis, amelyet Evans két év alatt (Schliemann pedig egy hét alatt) akart kiásni, a világon a legnagyobb történelem előtti palotát rejtette magában. A több mint 260 helyiségből álló palota két és fél hektárnyi területen fekszik!

Hogy szemléletes képet alkossunk magunknak: ez a palota, mely abból az időből származik, amikor még semmiféle szótárban nem létezett az a szó, hogy Európa, nagyjában annyi helyiségből állt, mint a francia királyok palotája Versailles-ban, és akkora területet foglalt el, mint a londoni Buckingham-palota. A 60×30 méteres téglalapot alkotó központi udvar körül minden irányba húzódtak a pompás épületszárnyak. A falak nyerstéglából készültek, s helyenként megmaradt rajtuk a fehér vakolat. Az emeletekre és a zárt erkélyekre széles lépcsők vezettek. Az emeleteket ugyanolyan típusú oszlopok tartották, mint Mükénében és Tírónszben: alul voltak a legkeskenyebbek, felül a legszélesebbek. A tető lapos volt, és stilizált bikaszarv formájú párkány szegélyezte. Az egyes helyiségek minden szabály, minden rend nélkül viszonyultak egymáshoz, és ennek az egész palotavárosnak alaprajza annyira bonyolult volt, hogy aki a nyugati udvar magaslatáról rápislantott, eszébe kellett hogy jusson a labirintus, amelyet a görög mesék épp ide helyeztek!

A palota kiterjedése, illetve térelosztása nem az egyetlen — sőt nem is a legnagyobb — meglepetésnek számított. Evans építésmérnökei megállapították, hogy az emeletes épületek falaiba — földrengés eseteire rugalmasítás céljából — fabetéteket raktak. A tüzetes vizsgálat kiderítette, hogy a lakóhelyiségekből álló keleti szárnyban olyan felszerelés volt, amin a mai embernek eláll a szeme-szája. Valósággal fényűző módra berendezett fürdőszobákat találtak itt. A kádba csövön folyt be a víz, és cső vezette el a szennyvizet; nem hiányzott az öblítéses árnyékszék, a vízvezeték és szennyelvezető csatorna, valamint a szellőztetőberendezés. A lakószobákat beépített szekrényekkel, tartályokkal és padokkal látták el. A helyiségek aránylag kis méretűek voltak, mintha lakóik többre becsülték volna a zárt meghittséget, mint a hivalkodó pompát. Az oszlopcsarnokok, erkélyek és fedett csarnokok kivitelezése oly tökéletes volt, hogy a nyári forróságban is biztosította a helyiségek állandó egyenletes hőfokát.

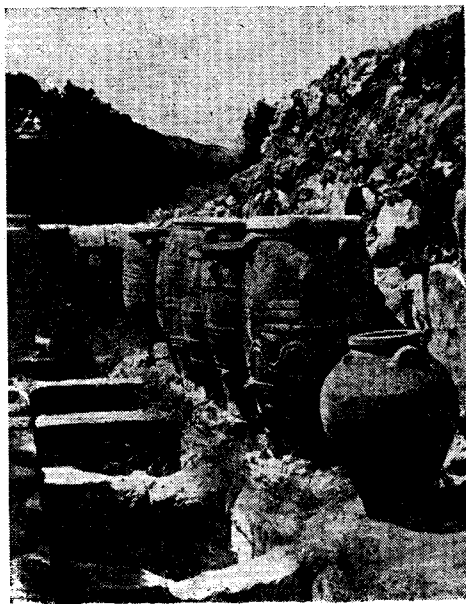
Ugyanolyan ésszerűséggel oldották meg a gazdasági épületeket is, amelyek túlnyomóan a palota hűvösebb, nyugati oldalán álltak. Evans raktárakat és készlettárakat fedezett fel itt; a pincékben még jórészt sértetlen, valaha gabonával, borral és olívaolajjal telt, óriási agyagedények sorakoztak. Evans nem volt rest, és kiszámította az olajoskorsók együttes ürtartalmát — 75 000 liter jött ki neki!

Azonban a technika vívmányain kívül, amelyeknek áldásait a knösszoszi palota felfedezésekor a modern Európa lakosságának csak egészen kis hányada élvezhette, meglepő leletekre bukkantak itt, amelyek azt bizonyították, hogy a krétai civilizáció magas színvonalának megfelelő, magas színvonalú krétai kultúra is volt. Gondolunk mindekelőtt a képzőművészeti leletekre. A falakat színekben tobzódó freskók fedték — s a vegyészek hasztalan törték a fejüket, miképp lehetséges, hogy ezeknek a falfestményeknek tarka palettája nem vesztette el eredeti üdőségét. A fő színek kapcsolások (szépiabarna és fekete, piros és kék, dúszöld és melegsárga) esztétikai hatást tettek a huszadik század emberére is. Legérdekesebbek voltak a témák: szépség- és finomságkultuszról tanúskodtak. Nem akadt itt egyetlen olyan freskó sem, amely harci jelenetet, várostromot, városdúlást, fogolyvakítást, karóba húzást vagy az asszír, babilóniai s részben az egyiptomi művészek kedvenc témakörébe tartozó, hasonló valamit ábrázolt volna. Ellenkezőleg: a gazdagon díszített keretekben fiatal emberek sétálgatnak sáfránymezőkön, virágot tépnek és karcsú kelyhekbe gyűjtik, kisleányok játszanak gyönyörűen gondozott liliomágyások közt, szökökutak tövében, darázsderekű hölgyek üldögélnek párnával fedett márványpa-

Minósz knósszoszi palotája. Nyugati oldal, raktárhelyiség, eredeti állapotban talált készlet-tároló edényekkel. Az edények óriási méretűek:

Jobbra az első (a legkisebb) 1,05 m magas.

(Mai állapot)

dokon, fesztelenül csevegve, vagy — agyafúrt módon szabott öltözkében — a lelátóról figyelik a bikaviadalt. A festők tobzódtak a fényben, és merev formáktól nem kötött művészetük a derű, a békés, nyugodt élet, a jólét és pompa dicsérete volt.

Evans az általa felfedezett kultúrát elnevezte „európainak” és „modernnek”. Európainak azért, mert sehol sem találta benne a gigantizmus kultuszának, az uralkodói nagyság dicsőítésének és az ókori Kelet mindenütt jelenlévő kegyetlenségének nyomait; vannak kifogásaink ez ellen az elnevezés ellen, de hogy a krétai művészeti emlékek különböznek az ókeletiektől, az vitathatatlan. Egyes tudósok (tudósok, és nem szépírók!) a krétai „modernség” jellemzésében még tovább mentek. A dús frizurájú, bíborpirosra festett ajkú, kacér pillantású hölgyeket elnevezték „párizsi nőknek” — és nem indokolatlanul. A krétai nők kifejezésében van valami a párizsi kecsességből és lebilincselő bájból; hogy századunk első éveinek párizsi női hajviseletben sem különböznek tőlük, csak azért van, mert Evans óriási szenzációt keltő felfedezései a párizsi fodrászok képzeletére is hatottak.

Am a krétai nők öltözkékét még a Montmartre-i nem túlságosan erkölcsös mulatók táncosnői se merték utánozni. Találkoztunk már ezzel a feltűnő öltözkéssel: azon az aranygyűrűn, amelyet Schliemann ástott ki Mükénében (222. old.). Csakhogy itt ez a modell száz meg száz változatban fordult elő: falfestményeken, terrakotta szobrocskákon, metszett drágaköveken, pecsétgyűrűkön, serlegeken és vázákon. (A női

öltözet gazdagságát — szokás szerint — Krétán is a férfiöltözők egyszerűségével ellensúlyozták: az urak beérték a lenvászonból vagy bőrből készült egyszerű ágyékkendővel.) A sok-sok ábrázolat és díszítmény szemléje során a régészet szempontjából azonban az volt a legjelentősebb momentum, hogy mindenütt előfordultak itt a mükénéi kerámialeletekből ismert ornamentumok: szépiák, vízinövények, medúzák, liliomok és lótuszvirágok, vízimadarak és halak, főképpen pedig — újra meg újra kétélű balták és bikák. Bikák és viadorok. Picasso sem rajzolta őket jobban.

Nem lehetett kétséges: amit Schliemann Mükénében és Tírünszben feltárt, Krétán teljes fényében került napvilágra. Mégpedig akkora bőségben, változatosságban és oly tökéletes kivitelben, hogy Evans levonta az egyértelmű következtetést:

„Amit eddig mükénéi kultúrának hívtunk, az Kréta szigetéről ered, és ott a központja. Helyesen kréta — mükénéi kultúráról kell beszélnünk.“

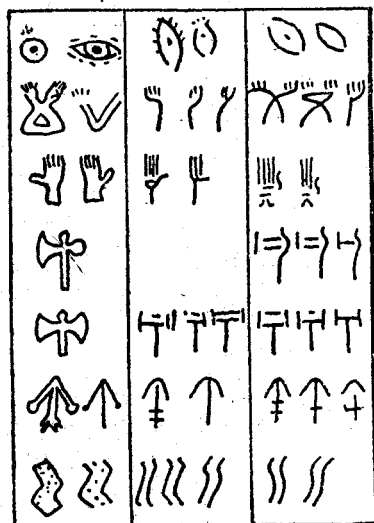
Evans nem kételkedett, hogy felfedezte Mínosz király knósszoszi palotáját, illetve Daidalosz labirintusát. Olyan tényeket állapított meg ugyanis, amelyek minden kétséget kizáróan történeti magvát teszik a knósszoszi palotához fűződő mondáknak.

Ezek tán a legrégebbi mondák, amelyek földgolyónkon születtek, és ma is élnek. Mivel általánosan ismertek, nincs, aki ne hallotta volna egyikét vagy másikat szüleitől, tanítóitól, ne ismerné az iskolai olvasókönyvekből, rádiójátékokból — elég lesz, ha egész röviden összefoglaljuk főbb változataikat:

Kréta szigete

Krétai írások, összehasonlítási kísérlet. Balra hieroglifák, középen lineáris A írás, jobbra lineáris B írás
(M. Ventris és J. Chadwick által megfejtett)

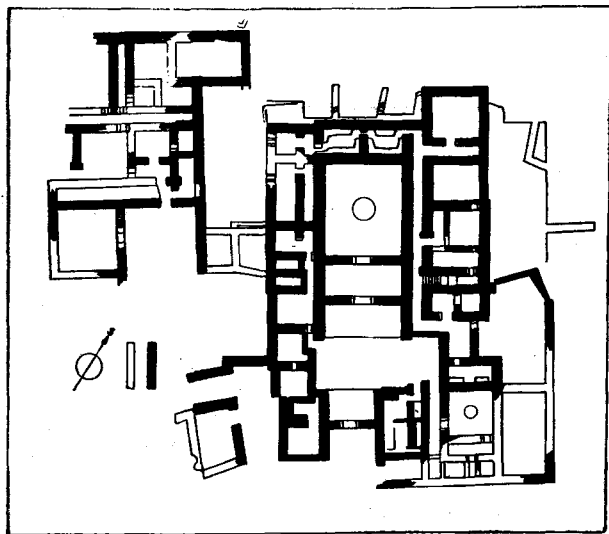

Mínosz krétai király az emberi nem egyik leghatalmasabb, leggazdagabb, amellet legigazságosabb uralkodója volt; a kormánypalcát közvetlen Zeusztól kapta. Zeus sugalmazta törvényeket adott népének; minden kilenc évben egyszer tanácskozássra jött össze az olümposzi főistennel Dikté barlangjában. Felesége, Pasziphaé (Kirké testvére, Ariadné és Phaidra anyja) beleszeretett egy fehér bikába, amelyet fel kellett volna áldozni az isteneknek. Szerelmük gyümölcse lett a rút Minótauros, a bikatorzsú ember, illetve emberfejű bika. Mínosz, hogy leplezze a családi titkot, meghívta magához a híres athéni építész és feltalálót, Daidaloszt, s óriási labirintust építtetett vele. Bezárta aztán oda a szörnyszülöttet, s úgy látszott, minden a legnagyobb rendben van. Ámde amikor Daidalos a fiával, Íkarossal, meg a mesés jutalommal el akarta hagyni Krétát, Mínosz ezt megtiltotta neki: egyrészt azért, hogy el ne árulhassa a labirintus titkát, másrészt azért, hogy másutt ne építhessen hasonló valamit. Daidalos nem látott egyéb megoldást, mint hogy légi úton illanjon el az őrizett szigetről. Madártollból szárnyat szerkesztett magának is, fiának is. Azonban Íkarosz az apai tilalom ellenére túlságosan magasra szállt fel, úgyhogy a nap megolvastotta a tollakat összetartó viaszt, és a szárny széthullott; Íkarosz lezuhant, és a tengerbe fúlt. Daidalos szerencsésen földet ért Szicíliában.

Mivel Kréta baráti kapcsolatokat tartott fenn Athénnal, a krétai ifjak időről időre részt vettek az athéni sportjátékokon. Egyszer elment Mínosz fia, Androgeosz is, és győzött. Erre Aigeusz király féltékenysé-
g-

ből megölte. Mínósz elégtételt követelt: óriási hajóhadat indított útnak Athén ellen, s rákényszerítette az athéniakat, hogy kilenc évenként hét ifjat és hét szüzet küldjenek neki, akiket aztán Minótauroszt elé vetett. Az egyik áldozati küldeménybe jelentkezett Aigeusz fia is, Thészeusz, Aphrodité istennő kedvence. Aphrodité segítségével Thészeusz elnyerte Ariadné királykisasszony szerelmét. Ariadné varázskardot és piros gombolyagot adott Thészeusznak. Az elszánt ifjú, maga után legombolyítva a fonalat, elért Minótauroszhoz, ádáz küzdelemben megölte, aztán a piros fonál nyomán kitalált a labirintusból, és Ariadnéval, akinek házasságot ígért, egy titokban előkészített hajón hazamenekült. A nagy sietségben megfeledkezett róla, hogy a fekete gyászvitorlákat felcserélje fehérekkel, amelyek már messziről jelezték volna szerencsés visszatértét; Amikor Aigeusz megpillantotta a fekete vitorlákat, kétségbeesésében a tengerbe vetette magát. (Tőle kapta nevét az Égei-tenger.) Csak úgy melleleg — Thészeusz nem vette feleségül Ariadné, hanem a másik királylánynak, Phaidrának adta az elsőbbséget, aki ugyan nem segített neki, de vagy egy esztendővel fiatalabb volt Ariadnénál.

Mínósz feltételezte, hogy Daidalos elárulta a labirintus titkát. Amikor megtudta, hogy a szicíliai királynál, Kókalosznál rejtőzik, kiadatását kérte. Azonban Kókalosz azok közé a királyok közé tartozott, akik megbecsülik és oltalmazzák a művészeket; másrészt viszont nem mert ujjat húzni Mínósszal, s félt hajóhadától. Meghívta hát Mínósz, hogy megbeszéljék az ügyet, ünnepélyesen fogadta, s amikor Mínósz, szokásához híven, fürdőt vett, Daidalosz titkos csatornán forrásban lévő vizet eresztett a kádba, s Mínósz megfőtt benne. Kókalosz aztán hivatalos jelentést adott ki a sajnálatos balszerencsés véletlenről, és ünnepélyes temetést rendezett a királyi vendégnek. Az alvilágban Mínósz

*Nesztór püloszi palotája.
(Alaprajz Blegen szerint)*

tagja lett az ítélőszéknek, amely előtt egyszer minden halandó embernek meg kell jelennie.

Daidalosz, Thészeusz, Ariadné és a többiek további sorsa éppolyan megindító; a Mínosz Krétájáról keletkezett mondák azonban idővel elnémulnak.

Mit mondanak a romok és kövek?

Az első tanúságot a knósszoszi palota adta, amikor felköltötték évezredes szendergéséből; rögtön az első tekintetre labirintusként hatott. (Az érdekesség kedvéért: szenderegni görögül — knósszein.) A másik bizonylat a sok-sok kép és szimbólum, amelyek arról tanúskodnak, hogy a bika jelentős szerepet vitt a krétai kultuszban. A további a palota építéstechnikai színvonalából és művészi díszítéséből folyt: önként adódott a feltevés, hogy ez a palota a legnagyobb építőművész remeke. A krétai uralkodó gazdagsága és hatalma vitán felül állt. De Evans szert tett olyan bizonyítékokra is, amelyek szerint az („igazságoosan kormányzott”) rendezett viszonyú krétai állam tengeri nagyhatalom volt.

Ezek a bizonyítékok éppolyan érdekesek, mint az út, amelyen Evans eljutott hozzájuk. Egy alkalommal, amikor az óriási épülettömböt végigjárva kereste a főhomlokzatokat (mert itt tulajdonképpen főhomlokzat nem volt), egész váratlanul eszébe jutott, hogy ennek a palotának tulajdonképpen nincs erődje. Az egész ókorban, sőt a középkorban sem volt rá példa, hogy valamelyik uralkodó körül ne vette volna székhelyét védőfallal — mind a külső ellenség, mind saját alattvalói ellen. Evans hát nekifogott az erődkeresésnek, és lázas sietséggel végezte a próba-ásatásokat a palota külső falai közelében, aztán kissé távolabb is. Nem talált védőfalat, de még a nyomát se lelte, hogy valaha létezett. A knósszoszi király nyilván biztonságban érezte magát székhelyén védőfal nélkül is, és elég volt neki a palotaőrség — mint „rendezett viszonyú államban” bármely modern uralkodónak.

Védőfalnak a közeli tengerparton sem volt semmi nyoma. Lehetséges, hogy Krétát a kívülről jöhető támadásokkal szemben sem erősítették meg? Egyetlen (s Evansnak mint szigetországi lakosnak igen kézenfekvő) magyarázat látszott itt elfogadhatónak: Krétát a támadással dacoló bástyafalaknál erősebb védőmű oltalmazta. A hajóhad volt az erődje, mely inkább támadó, mint védőfegyver, és alkalmas rá, hogy már messziről visszavesse az ellenséget, illetve egyáltalán elvegye a kedvét a támadástól. Az antik írók megerősítették Evansnak ezt az okfejtését. Hérodotosz több helyütt említést tesz az erős krétai hajóhadról, és Thúküdész szó szerint ezt írja: „Amint a hagyományból tudjuk, Mi-

*Amerikai ásatások Trójában
1932-től 1937-ig. W. Dörpfeld
(középütt) látogatóban W. T.
Semple-nél 1935 júniusában.
(Blegen Troy című munkájából
vett fénykép)*

nősz volt az első, aki hajóhadat szervezett. Ura volt csaknem az egész mai hellén tengernek, hatalmában tartotta a Kükladokat ... s minden erejét latba vetve tisztogatta a tengert a kalózoztól, hogy több legyen a jövedelme.“

Ám a knósszoszi palota romjai egyebekről is vallottak. Evans csakhamar észrevette, hogy nem az összes fal származik ugyanabból az időből, a kerámián eltérő stílusok fedezhetők fel, és a falfestmények nem egyetlen kor művészeinek munkái. Rátalált a kőkorszakbeli élet nyomaira, kiderítette, mikor használták először a rezet és bronzot, nyomon kísérte a kultúra meglepő felvirágzásának és hirtelen hanyatlásának, megmagyarázhatatlan katasztrófáknak és új fellendüléseknek váltakozását: egyszóval régészeti rétegeket fedezett fel. A főleg a krétai—egyiptomi kereskedelmi kapcsolatokból származó összehasonlítási anyag alapján időbelileg rögzítette ezeket a rétegeket: a legidősebbek visszanyúltak az i. e. VI. évezredbe, a legfiatalabbak pedig az i. e. XIII. századdal végződtek anélkül, hogy magukon viselték volna a lassú enyészet bármilyen jelét.

Imponáló éles elmével olvasta ki csupán a kőből a „krétai történelmet“, és a leletek jellegzetes vonásai alapján három nagy korszakra (mindhármát külön-külön további három alkorszakra) osztotta fel. A legrégibb kor az i. e. 3000-től 2100-ig, a középső az i. e. 2100-tól 1580-ig, a legújabb az i. e. 1580-tól 1200-ig tart. Elnevezte ezeket a ko-

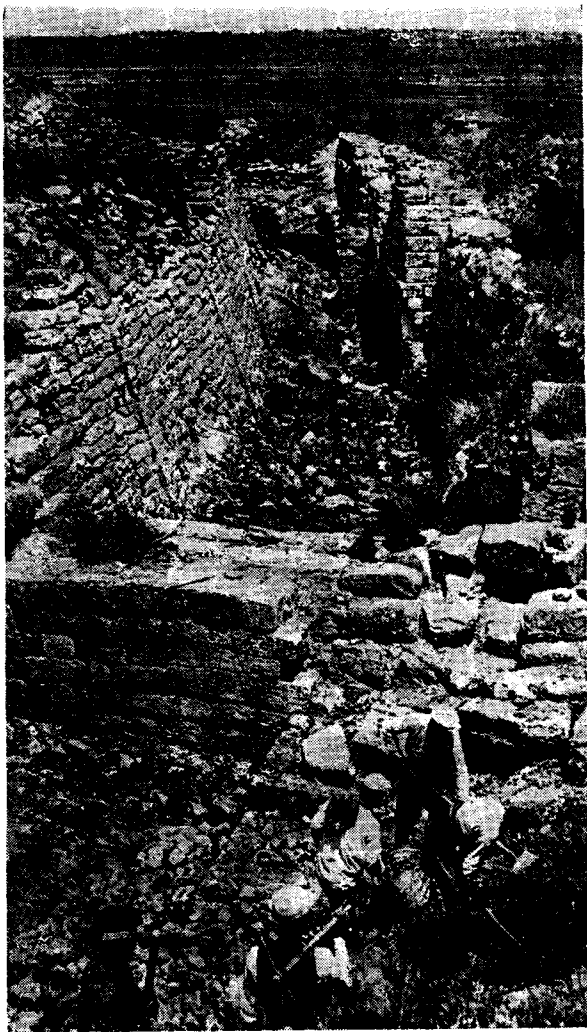
rokat „mínószí“ koroknak (Minósz királyról, akinek neve nyilván a krétai uralkodók címévé lett, mint ahogy Caesar nevéből kifejlődött a császári, Nagy Károly nevéből pedig a királyi cím).

A további krétai ásatások ezt az evansi periodizálást megerősítették és pontosabbá tették. (Gondolunk elsősorban az olasz régészekre, akik a phaisztoszi és aia-triadoszi mínószí palotákban, a franciákra, akik Maliban, az angolokra, akik Palaikasztroszban, a görögökre, akik Tüllisszben és Amnüszenben, valamint az amerikaiakra, akik Gurnioszban dolgoztak.) Ma a „régibb mínószí kor“ kezdete visszatolódik az i. e. 3500 tájára, a legújabb pedig előrejön az i. e. 1100-ig. Ezek az adatok, természetesen, csak hozzávetőlegesek, és az egyes korok nem határolódnak el mereven egymástól. Ahogy Pendlebury mondta, aki hosszú éveken át Evans legközvetlenebb munkatársa volt: „Sehol sem találtak semmi közlést arról, hogy a mínószí valaha kijelentette volna: »Torkig vagyok már ezzel a közép-mínószí korrall és harmadik alkorszakával, kezdődjék már az újabb mínószí kor!«“

Azonban Evans nemcsak a krétai kultúra eredetére bukkant rá, hanem megtalálta hirtelen pusztulásának magyarázatát is. Huszonöt esztendőn át foglalkozott ezzel a kérdéssel, és úgy tetszett neki, megoldhatatlan: a knósszoszi palota romjai közt ugyanis semmi nyomát nem találta dúlásnak, háborús pusztításnak!

A tapasztalat sietett segítségére. 1926. június 21-én lefeküdt, és szokásához híven egy darabig még olvasott. Egyszer csak megrendült a föld. Evans az órájára pislantott: pontosan háromnegyed tíz volt. Nyomban rá elszabadult a pokol: „A föld sziszegett, nyögött, morajlott, mintha csak Minótauroszt kelt volna életre.“ Tíz órakor már mindennek vége volt — az összes vályogháznak is tíz kilométeres körzetben. Evans fogta a villanylámpát és sietett a knósszoszi palotába: a lépcsőházak és oszlopcsarnokok vasbeton rekonstrukciója kiállta a próbát, de számos alá nem támasztott régi fal leomlott... Nem ilyen — persze, sokkal hevesebb — földrengésnek esett áldozatul Minósz palotája? Nem rengett ennek a vulkánikus szigetnek földje valamikor háromezer esztendővel ezelőtt úgy, hogy mint valami kártyavárat, összedöntötte az egész királyi palotát minden fényével és pompájával? S nem a palota pusztulásával egyidejűleg tűnt el a történelem süllyesztőjében a krétai nagyhatalom is?

Ez látszik a legelfogadhatóbb magyarázatnak. Osztozik benne a tudósok többsége, ámbátor történelmi kivételnek tartják, hogy egyszer

„Trója VI” (megjavított és Trója VIIa-ban felhasznált) erődítményei, amelyeket a cincinnati egyetem expedíciója fedezett fel. (Az 1937. évi ásatásokról készült felvétel)

az elemek képesek voltak olyasmire, amire egyébként csak az emberek képesek — háborúval.

A krétai ásatások a régmúltból hoztak napvilágra leleteket. De bármennyire paradox is, a sok-sok felfedezés kevés ismeretet nyújtott. Alighogy sikerült megoldani ezt vagy azt a kérdést, újabbak, s rendszerint bonyolultabbak támadtak a nyomában. A tudósok vitatkoztak, és csak abban az egyben vallottak közös nézetet, hogy igaza volt Ernst

Curtiusnak, amikor azt mondta: „Kréta a történelem legnagyobb rejtélye.”

A régészek minden sikere ellenére sem tudtuk meg a krétaiakról azt, ami a legjobban érdekelt bennünket, s ami tudományos szempontból a legfontosabb volt. Megismertük női divatukat, de nem tudtuk meg, milyen társadalmi rendben éltek. Tudtuk, milyen olajütők voltak, de semmit sem tudtunk meg vallásukról, mely nem ismerte a templomokat (!). Sőt nem sikerült kideríteni példának okáért azt sem, kik voltak tulajdonképpen a krétaiak, melyik népcsaládba tartoztak, milyen nyelven beszéltek. Némely tudósok egyiptomi jövevényeknek, mások hettita ágnak, illetve a mai spanyolok őseinek tekintették őket; nem hiányoztak azok sem, akik az Atlantisz lakosait látták bennünk. Evans úgy vélte, hogy libiai eredetűek voltak, Dörpfeld azt állította, hogy a főníciaiakat kell elődeiknek tekintenünk, Eduard Meyer csak annyit tartott biztosnak, hogy nem Ázsiából származtak. Egyébként ezek a viták nem voltak egészen újkeletűek. Thüküdidész görögnek tartotta Mínószt, míg Hérodotosz szerint biztosan nem volt görög.

Világos volt, hogy a megoldatlan kérdésekre adandó feleletet nem lehet leolvasni a kövekről. Itt csak egy segíthet: meg kell fejteni a régi krétaiak írásos emlékeit, amelyeket Evans az ásatások kezdete óta talált az előkerült gemmákon, edényeken, főleg pedig agyagtáblákon. Más szóval — a krétai rejtélyeket oldják meg maguk a krétaiak!

A Krétáról származó első írásbeli emlékekre Evans tulajdonképpen már az ásatások előtt rábukkant. Első krétai útja alkalmával — Schliemannhoz hasonlóan — már másodízben találkozott velük, mert felfedezett a műkénéi díszítményekkel és a keresett hieroglifákkal ellátott egész halom „tejkövet”. Az ásatások során aztán szászámra találta a hieroglifás gemmákat s ezrével az agyagtáblákat, amelyeken a hieroglifáktól teljesen elütő írás látszott. Mivel ez az írás sorokba volt szedve, Evans elnevezte „soros”, „lineáris” írásnak; az egyik, archaikusabb és szemmel láthatóan a hieroglifákhoz közelebb álló típusnak a „lineáris A”, a másik, egyszerűbb és kétségkívül újabb keletű típusnak a „lineáris B” megjelölést adta. 1909-ben mutatványt közölt ezekből az írásjelekből a *Scripta Minoa I.* című testes kötetben.

Ez volt az a könyv, mely épp abban az időben került Tszundas kezébe, amikor Mükénében „esztétikailag közömbös” díszítményekre bukkantak. A feltevés, hogy írásról van szó, megerősítést nyert: ezek a jelek pontosan megegyeztek azokkal a jelekkel, amelyeket Evans könyvének tizennégy „lineáris B” táblázata tartalmazott. Ettől a pilla-

nattól fogva a szó szoros értelmében írás bizonyította a Kréta és Mükéné között lévő kapcsolatot!

A *Mínoszi írások* első kötete mindenekelőtt hieroglifikus feliratokat tartalmazott; a lineáris írással készült szövegek közzétételét Evans későbbre ígérte. Ezt az 1909-es ígétét részint beváltotta 1935-ben, amikor közzétett 120 „lineáris B” táblát; a többi táblát csak 1952-ben — tizenegy évvel Evans halála után — adta ki munkatársa, John Myres. Számuk meghaladta a 2800-at.

Időközben más régészek is találtak ezzel az írással írt szövegeket más lelőhelyeken: Mükénében, a boiótiai Thébaiban (28 feliratot) a tí-rünszi várban, Krétán, s főképp Phaisztoszbán. (A lineáris írást tartalmazó sok-sok táblán kívül hieroglifás agyagdiszkosz is találtak itt; ez a híres „phaisztoszi diszkosz“.) Ez a leletözon 1939-ben érte el tetőfokát, amikor az amerikai Carl W. Blegen Görögország nyugati partvidékén, Ano Englianosz közelében egy eddig ismeretlen akháj palota romjaira s a romok közt több mint 600 táblából álló levéltárra bukkant!

A világ valamennyi számottevő egyetemének tudósai — őstörténészek, nyelvészek, régészek, régi írások szakértői, orientalisták — valósággal rávetették magukat a krétai emlékekre, hogy megfejtsék őket. A halott krétaiak nyelve feltámasztásának legjárhatóbb útját abban látták, hogy kihámozzák a „lineáris B” szövegeit. Ezekből volt

„Trója VI” földrengés után megjavított és „Priamosz Trójájában” is felhasznált bástyái és sánca. Az 1932 i liusából származó felvétel azt az állapotot rögzíti, melyben Schliemann és Dörpfeld ásatásai után a Semple-Blegen expedíció találta ezeket a bástyákat és sáncaikat

ugyanis a legtöbb, írásuk a legegyszerűbb s nyilván a legújabb keletű volt. Elsőnek maga Arthur Evans próbálkozott meg a feladattal (épp amiatt halogatta a leletek publikálását, hogy megtartsa magának az első megfejtőnek járó dicsőséget). Utána közel száz tudós foglalkozott a problémával, köztük a finn J. Sundwall, az olasz P. Meriggi, a német H. Th. Bossert és E. Sittig, az angol E. Cowley és J. Myres, a bolgár V. Georgijev, a görög K. D. Krisztopulosz, a csehszlovák B. Hrozný — de bizony egyetlen jelet sem fejtettek meg helyesen! Az utolsó amerikai hajó, mely elhagyta a fasiszta Olaszországtól megtámadott Görögországot, magával vitte az Egyesült Államokba Blegen 600 tábláját. Itt aztán ketten is hozzáláttak a táblák tüzetes tanulmányozásához: a cincinnati egyetemen L. Bennet (aki 1947-ben közzé is tette a táblákat), főleg pedig Alice J. Kober, a kolumbiai egyetemen. A. J. Kober jutott el a legtovább: megállapította, hogy ebben a kérdéses nyelvben a szavakhoz névszóragozáskor is, igeragozáskor is végzódések kapcsolódnak. Azonban 1950-ben, kevéssel halála előtt, lemondóan jelentette ki: „Semmiből nem lehet semmit megfejteni!”

A krétai (és mükénéi) szövegek kérdése ugyanis egyszerű kétismeretlenes egyenlet volt: az ismeretlen írásból kellett kihámozni az ismeretlen nyelvet. Amikor Champollion megoldotta az egyiptomi hieroglifákat, rendelkezésére állt legalább egy kétnyelvű (egyiptomi—görög) felirat. Rawlinson a perszepoliszi ékírás bogozgatásakor az uralkodók megfejtett nevére támaszkodott. Bossert a hettita hieroglifákat föníciai szöveg alapján fejtette meg. Amikor Hrozný zseniálisan megfejtette a hettita nyelv ékírásait, egy ismeretlen, elfelejtett nyelvet fejtett meg, amelynek írását ismerte. Ez, magától értetődően, nem csökkenti az említett tudósok érdemeit — itt azonban nem létezett semmiféle támpont! Még csak azt sem lehetett tudni, mely nép írta ezeket a táblákat! Kétségkívül a krétaiak! De melyik krétaiak? Hiszen már Homérosz írja Krétáról (az *Odüsszeia* tizenkilencedik énekében): „Van bizonyos Krété, sziget ez, közepén a borszín tengernek, szép dús partját a habok körülöntik; rajta kilencven város, azokban számtalan ember. Nyelve kevert: mindnek más és más!”

Mégis akadt egy ember, aki megfejtette ezt az írást és ezt a nyelvet. Amellett nem volt semmiféle egyetem tanára, sem hivatásos nyelvész. Ám azért tudós volt — legalábbis szabad idejében, ami maradt a műtermi munka után, ahol iskolai berendezéseket tervezett, a háború alatt pedig bombázógépe leszállása és új rajtja között.

Michael Ventrisnek hívták, 1922-ben született Londonban, gyermekkorától érdekelték a régi írások, 1936-ban — tizennégy éves korában

— részt vett Evansnak a krétai feliratokról tartott előadásán, 1940-ben — tizennyolc éves fővel — annyira haladt ezeknek a feliratoknak tanulmányozásában, hogy kiadta a *Bevezetés a mīnoszi írásba* című tanulmányát, és 1952 júliusában, miután minden kombinációban tüzetesen megvizsgálta a „mīnoszi írás“ jeleit, arra a megállapításra jutott, hogy „még mielőtt értette volna a szövegeket, már ismerte a nyelvtanukat“. Eredetileg azt hitte, hogy a keresett nyelv kapcsolatban áll a rejtélyes etruszkok (megfejtetlen) nyelvével; most azonban megállapította róla, hogy igen közel áll az ógöröghöz. Egy különleges „raszter“ segítségével folyamodott. Ezen a raszteren minden írásjelnak egy feltételezett hangértéket jelölt ki, számtalanszor ráhelyezte Evans tábláira (amelyeket nemrég tett közzé Myres), hogy olyan hangcsoportot találjon, mely valamilyen görög szóra emlékeztet. Végre megtalálta; így hangzott: *pome*, és rokonhangzású volt a görög (pontosabban: ógörög) *poimén* (pásztor) szóval. Elhatározta, hogy egy darabig kitart az így nyert hangok mellett, és behelyettesíti őket további szavakba. „Elolvasta“ a *ke-ra-me-u*, görögül *kerameusz* (fazekas), aztán a *ka-ke-u*, görögül *khalkéus* (kovács) szót. További ezer meg ezer kísérlet után az így megfejtett írásjelek segítségével M. Ventris már teljes biztonsággal olvasott, és elolvasta a következő szavakat: Lüktoosz, Tülosszon, Phaisztosz, Knósszosz, melyek a görög mesékből és történelemből vett helységnevek...

Myres ajánlására Ventris társult a klasszika filológia fiatal oxfordi művelőjével, John Chadwickkal, és 1952-ben kiadott közös munkájuk, az *Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives*, bebizonyította, hogy a m ű k é n é i szövegek egyeznek a k r é t a i szövegekkel, a nyelv pedig itt is, ott is az (ó) g ö r ö g legrégibb formája.

Több tudós kritikus, sőt szkeptikus álláspontra helyezkedett ezzel a megfejtéssel szemben. Egyikük, Carl W. Blegen egy újonnan felfedezett táblát küldött Ventrisnek; a tábla a messinai partvidéken fekvő Ano Englianosz akháj palotájának romjai közül került elő. Ventris postafordultával küldte vissza a táblát — görögül elolvastva!

A megfejtett m ű k é n é i és krétai szövegek azokból a régészeti rétegekből származtak, amelyeket a tudósok teljes biztonsággal soroztak be az i. e. XVI. századba. Ez annyit jelentett, hogy Mükéné, Knósszosz (és a kontinens, valamint a sziget többi helységének) ama lakosai, akik a „lineáris B“ írást használták — görögök voltak!

Schliemann felfedezései óta ez volt a legnagyobb fordulat, mely Görögország legrégibb történetére vonatkozó ismereteinkben bekövetkezett. 1953 februárjában, amikor megjelent Ventrisnek és Chadwick-

nak a mükénéi levéltárak nyelvéről készült munkája, szó szoros értelmében egyetlen éjszaka elévült az összes tankönyv, melyekben az állt, hogy az akhájok néprajzi hovatartozása bizonytalan, Krétán a dór betörésig nem laktak görögök, és Homérosz előtt a hellének nem ismerték az írást...

Erős fényszóró világított be az európai művelődéstörténet homályába. Új tények, új összefüggések váltak ismertté. Persze nem mindenre derült fény: a krétai hieroglifákat és a „lineáris A” jeleit mindmáig nem fejtették meg. A tudósok a tartós sikertelenséggel dacolva tovább dolgoznak. Ventris nélkül... A modern Thészeusz, aki kivezetett bennünket a krétai írás labirintusából, 1956. szeptember 6-án, harmincnégy éves korában, a London melletti Hatfieldben gépkocsi-szerencsétlenség áldozata lett.

Az Ano Englianosz melletti akháj palota, ahonnan Blegen a próbabepéldát küldte Ventrisnek, az utolsó nagy régészeti felfedezés volt Görögországban a két háború között. Csak azért nem keltett világszenzációt, mert 1938 májusában az emberiség figyelme mindenekelőtt a legközelebbi jövőre összpontosult, mely azzal fenyegetett, hogy több rommal lepi meg a világot, mint amennyit a régészek addig kiástak. Nesztór király palotájáról van szó!

Egybehangzott minden, amit Schliemann az „*Odüsszeia* topográfiai követelményeinek” nevezett volna: Télemakhosz hajóútjának időtartama (akár a mai Ithakából, akár Leukasról indult), az útirány, a Spártától való távolság, az országról és a palotáról adott leírás, a fövényes messinai tengerpart, és az a körülmény, hogy a várost hagyományosan Pülosznak nevezték. Sőt a romok közt találtak egy vázát, amelynek feliratán ott volt Nesztór neve. Legalábbis annyit bizonyított ez, hogy huszonhat évszázadnak előtte még élt itt a nesztóri hagyomány.

Nesztór palotája azonban nem az első volt, amit Blegen a homéroszi hősök világában felfedezett. A fövényes Püloszba a trójai régészeti expedícióról való visszatérte után indult. Olyan diadalmas visszatérés volt ez, amilyen a régi világ e legát kutatottabb városa évezredeinek mélységeiből egyáltalán lehetséges: a szerzett ismeretekkel Blegen — talán végérvényesen — lezárta Schliemann és Dörpfeld művét...

Azt a várost, ahol a szóban forgó expedíció gondolata megszületett, 10 000 kilométer választja el Trója romjaitól.

Mi készítette rá a cincinnati egyetem professzorait, hogy a távoli Ohio államból, a Mississippi partjáról útnak induljanak az ősi Szka-

„Trója Villa“ erődtéménysánca, amelyet Homérosz szerint az akhájak ostromoltak. A keleti oldalról nézve. (Mai állapot)

mandrosz partjára? Galsworthy valamikor azt írta, hogy minden meggazdagodott angol felkerekedik és nemesi elődöket keres magának. Shaw egyszer azt mondta, ugyanez figyelhető meg az amerikaiaknál is: időről időre elfogja őket a nosztalgia az európai kultúra ősforrásai után, mely a *Mayflower* potyautasaként került át az Újvilágba. Egy szó, mint száz: tény, hogy az amerikai tudósok világéletükben nagyobb érdeklődést mutattak az európai, mint az amerikai ókor iránt. C. W. Ceram annak a kérdésnek taglalása során, miért halad Mexikóban csigaléptekkel a régészeti kutatás, így ír: „Érdemes megfigyelni, hogy az 1879-ben alapított első jelentős amerikai régészeti intézet hosszú évtizedeken át minden igyekezetét az európai ókor feltárására összpontosította. Az óriási pénzüsszegekből, amelyeket az amerikai tudományos intézmények a régészeti kutatásra fordítanak, ma is csak igen kevés jut annak a néhány kutatónak kezébe, akik saját hazájuk kulturális talajának kutatásán munkálkodnak.“

A Trójába irányított amerikai expedíciót William T. Semple kezde-

ményezte, aki a cincinnati egyetemen a klasszikus tudományok osztályának vezető professzora volt. A parkok csöndes zugában, amelyek az egyetemi intézeteket elkülönítik az üzleti negyed függővasútja és a kikötő zajától, 1930-ban kidolgozta az expedíció tervét és előterjesztette az igazgatói testületnek. „Azok a nagyszerű új felfedezések, amelyekre Krétán, a Kükladokon, Görögországban és Macedóniában, Anatólia nyugati partvidékén és Cipruson került sor, sok-sok ismerettel gazdagították a tudományt. Azonban Trója, amelynek nevéhez a görög, az európai, így hát az amerikai kultúra legdicsőbb hagyományai fűződnek, az érdeklődés perifériájára szorult. Az ásatások, amelyek egyetemünk alapítása előtt kezdődtek, akkor fejeződtek be, amikor egyetemünk fennállásának huszadik évfordulóját ünnepelte. 1894 óta nem tette be tudós a lábát kutató szándékkal Trója romjai közé... Nem öregbítené-e egyetemünk és jómódú városunk dicsőségét, ha betetőznők a művet, amelyet a német származású nagy amerikai, Henry Schliemann kezdett? Az erőnk megvan hozzá, az anyagi eszközöket pedig csak meg kell szavazni!”

Semple professzor felettébb ügyes húzást csinált, amikor Schliemann származását hangsúlyozta: Cincinnati lakosságának fele német származású amerikai volt. Abban a kijelentésében pedig, hogy az egyetem elég erősnek érzi magát a tervezett feladatra, szintúgy igazat mondott. A cincinnati egyetem egyike volt a legjobban fundált amerikai egyetemeknek, és az 5600 hallgatóra 225 tanerővel rendelkezett.

Természetesen, egymaga ez az érvelés nem volt elegendő, fontos azonban, hogy az igazgatótestület jóváhagyta a tervet, a kurátorok megszavazták a szükséges pénzt (*a considerable sum of money*), és az expedíció nem hagyta magát letéríteni a tudományos cél útjáról. (Főleg nem bocsátotta magát áruba reklámeszköz gyanánt. Emlékszünk rá, hogy Piccard professzor is kapott pénzt a kísérleteire, de csak azzal a feltétellel, hogy amint felmerül a tenger mélyéről, hagyja magát lefényképezni, kezében az ismert frissítő itallal teli flaskót tartva, s mond néhány szót az ital minőségéről.) Emellett W. T. Semple mint az expedíció legfőbb vezetője és C. W. Blegen mint a helyszínen végzendő munkálatok vezetője (*Field-Director*) nyíltan kijelentette: „Célunk a józan, komoly kutatás; nem fűt bennünket olyan vágy, hogy meglepetést vagy szenzációt keltő tárgyakra bukkanjunk, amelyeknek nagy a publicitásbeli értéke.”

A tervet közzölték Dörpfelddel. „Lelkesen fogadta — írja C. W. Blegen, aki 1931-ben W. T. Semple-lel meglátogatta Dörpfeldet. — Készséggel átengedte nekünk a hiszárliki ásatásokra szerzett elsőbbségi

jogait, és lemondott a javunkra hosszú lejáratú tervéről, amelyet különféle okok miatt nem válthatott valóra." Az ankarai amerikai nagykövetség aztán elintézte a szükséges formalitásokat. Minden simán ment. Atatürk Törökországában a minisztériumokban nem korlátolt pasák ültek, hanem egyetemi végzettségű, fiatal tisztviselők. Kormánybiztosokul szakembereket jelöltek ki, akiknek nem az volt a feladata, hogy akadályokat gördítsenek az expedíció munkája elé, hanem a meglévőket is elhárítsák. (Az egyik ilyen kormánybiztos, S. Kandemir egy időre otthagya a trójai ásatásokat, hogy a hettita hieroglifák után nyomozó Bedrich Hroznýt kalauzolja Közép-Törökországban.)

A régészet történetében nem volt még expedíció, mely olyan kedvező feltételek mellett dolgozott, akkora pénzüsszegekkel, olyan technikai eszközökkel és szakkáderekkel rendelkezett, s oly sokoldalú támogatást élvezett volna a legkülönbözőbb intézmények részéről. (E tekintetben csupán az a háború utáni szovjet expedíció múlta felül, mely B. B. Piotrovszkij professzor vezetésével a Kaukázuson túli Urartu államban dolgozott.) Csak az érdekesség kedvéért:

Blegen professzor egész törzsskarral rendelkezett. A törzskarhoz tartozott három állandó munkatárs (J. L. Caskey, M. Rawson, J. Sperling) 2—3 asszisztens és 10—15 műszaki szakember. A helyszínen 90—125 munkás dolgozott (csak az ásatások utolsó szakaszában csökkent le a számuk ötvenre). Odahaza Cincinnatiiban az egyetemen a küldött anyag feldolgozása megosztott a J. Rich vezette geológiai osztály, a H. Nash vezette kerámiai laboratórium, a W. M. Fels vezette talajminta-elemzés laboratórium, a H. Muegel vezette bontanikai osztály, a G. C. Carlson vezette antropológiai osztály között, és természetesen az oroszlanrész a régészeti osztálynak és a klasszikus tudományok osztályának jutott, amelyet W. T. Semple távollétében M. McGregor vezetett. A numizmatikai anyagot a cincinnati egyetem professzorán, A. B. Wsten kívül a Yale-i egyetem professzora, A. Bellinger dolgozta fel. Közvetlen az ásatások helyén segítette Blegennek a leleteket és operatív terveket illető véleményadással a chicagói egyetemről H. H. von der Osten (átengedte neki két szakemberét is az anatóliai expedícióból), továbbá M. Schede az isztambuli Német Régészeti Intézetből, G. Karo az athéni Német Régészeti Intézetből, K. Bittel, a bogazköyi német ásatások vezetője, W. A. Heurtley az athéni Brit Régészeti Intézetből, Alan J. B. Wace a cambridge-i egyetemről, mindenekelőtt pedig Dörpfeld, aki többször meglátogatta az expedíciót és „ragályos lelkesedése, minden trójai dolog iránti érdeklődése, az ókori építészetben való páratlan jártassága, valamint a korábbi ásatásokban szerzett tapasztalatai révén az

inspiráció és bátor buzgalom kiapadhatatlan forrása lett". Jelentősen megkönnyítette az expedíció munkáját az is, hogy a Hisszárlik fele még mindig az amerikai állampolgár Gerald Calvert tulajdonát képezte, aki unokája volt Frank Calvertnak, a Heinrich Schliemann korabeli trójai ásatások úttörőjének.

E felsorolás közben — lévén szó olyan neves tudósokról, akik közül csak az utolsó előttinek nincs akadémiai címe — lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson az az ember, aki Blegen előtt hatvan esztendővel jött ide, csupán lelkesedést és vasakaratot hozva magával, lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson Heinrich Schliemann, akinek hosszú éveken át minden tudományos segédeszköze két verseskönyv volt. S éppúgy lehetetlen, hogy össze ne hasonlítsuk példának okáért Blériot-t — aki fából és vászonból készült repülővel először repülte keresztül a La Manche-csatornát — ama dúralumínium óriások valamelyikének kapitányával, amelyeknek 20 000 lőereje napról napra több száz utast szállít át az Atlanti-óceánon ...

A Semple—Blegen expedíció romantikus kalandok nélkül dolgozott. Várfalakat tárt fel, épületalaprajzokat állapított meg, érméket, kerámia-töredékeket, egész edényeket talált, talajmintákat vett stb. — vagyis „csupa hétköznapi dolgot művelt". A meglepetést a végére tartogatta.

Ezek az ásatások összesen hét évig folytak: 1932. április 1-től 1938. július 10-ig. A tulajdonképpeni ásatási munkálatok az év 4—5 hónapjára korlátozódtak; rendszerint március végén kezdődtek és július közepén, a nyári hőség beállta előtt értek véget (annak idején Schliemann nyáron át is folytatta a munkát). Az esztendő többi hónapját a szerzett anyag feldolgozására, valamint a leletekről és ismeretekről szóló előzetes jelentés elkészítésére fordították. A végleges közzétételre azonban várunk kellett egészen 1953-ig, amikor C. W. Blegen kiadta az egyszerűen *Troy* címet viselő nagy összefoglaló mű utolsó kötetét. (Az 1100 oldalnyi ívrét alakú műben több, mint 1300 képmelléklet van.) Az utolsó szót Blegen a trójai ásatásokról 1961-ben mondta ki: minden tisztelet Schliemann és Dörpfeld munkájának — de Homérosz Trójája nem fekszik a II. rétegben, amint Schliemann vélte, sem pedig a VI.-ban, ahogy legutóbb Dörpfeld állította, hanem a VIIa rétegben!

A régészet haladása, főleg pedig a kutatásban érvényesülő finomabb módszer lehetővé tette Blegennek, hogy a Hisszárlikon megkülönböztessen több, mint „kilenc meg még egyszer kilenc réteget", amelyekről valaha Schliemann beszélt. Blegen rétegeinek száma negyvenhat! Ezek

a rétegek azonban túlnyomórészt csak az egyes városok építészeti fejlődésének különböző fokozatai, nem kellett hát módosítani a Schliemanntól, illetve Dörpfeldtől származó ama felosztást, amely szerint a domb kilenc főrétegből áll. Az egyes közbülső rétegeket Blegen az ábécé betűivel jelölte meg (pld.: a harmadik réteg: IIIa, IIIb, IIIc, a hetedik: VIIa, VIIb).

Az új kutatások teljességgel megerősítették azokat az eredményeket, amelyekhez Dörpfeld a legfelső két (VIII. és IX.) rétegben eljutott. „Trója I”-et Blegen áttolta az i. e. 3200-ba. „Az első trójai település egy alig háromszáz látnyi átmérőjű kis erődítmény volt; kőfal vette körül, a falban bástyatornyokkal védett kapu állt. A fal vonalának kiképződése amellet szől, hogy a telep hosszú időn át tartó növekedés, bővülés eredménye volt. Közben a telep többször elpusztult és újraépült. Végül katasztrofális tűzvésznek esett áldozatul.” Mikor? Körülbelül az i. e. III. évezredben, legkésőbb 2600 évvel ezelőtt — abban az időben, amikor Egyiptomban Dzsószer, Chufev és Menkovré fáraók piramisokat építettek, Babilonban I. Szargon kiterjesztette országa jogarát egész Mezőpotámiára, s eljutott egészen a Földközi-tengerhez, Európa pedig még ismeretlen földrész volt, ahol az emberek barlangokban laktak, medvébőrbe öltöztek, és kőbaltával verték be egymás fejét.

Azon a helyen, ahol „Trója I” elhamvadt, új város keletkezett, mely „sokkal nagyobb volt, és tagadhatatlan kulturális kontinuitással bírt. Mint az első, ugyanúgy ez a második település is hosszú fejlődés során alakult ki, és az architektonikus elemek alapján hét időszak különböztethető meg történetében”. Már a „Trója I”-ben is előkerült egy olyan épület, amely előképe a görög megarának, itt — a „Trója II”-ben azonban találtak egy olyan nagy palotát, amelyben kétségkívül ott a megara (Schliemann „királyi palotája”). „A nagy mennyiségű aranydíszítmény és ékszer, arany-, réz- és bronzedény stb., amiből a Schliemann találta híres kincsek álltak, vitathatatlanul bizonyítják, hogy a második város a jólét és gazdagság magas szintjére jutott. Eddig még nem tudjuk pontosan, milyen forrásból eredt ez az egész nagy aranyhalmaz. Valószínű azonban, hogy a főforrás a vám volt, amelyet mindenkinek fizetnie kellett, ha Tróján mint útkereszteződésen áthaladt.”

A gyönyörű gazdag „Trója II” nyilván ellenséges fáklyáktól eredő tűzvész áldozata lett; pusztulását földrengés tetőzte be. A romokból a domb lejtőin idők folyamán három kisebb telep nőtt ki: „Trója III”, „Trója IV” és „Trója V” — közülük az utolsó legkésőbb i. e. 1900 és 1800 között pusztult el.

Nem róhatjuk fel Dörpfeldnek, hogy a „Trója VI”-ban Homérosz

Trójáját látta. Minden régész, aki a Hisszárlikon megjelenne, kész lenne ezt állítani ma is (többen állítják is). A kilenc közül ez a legnagyobb, legimpozánsabb, legjobban megerősített város; a leggazdagabb kincseleletek is innen származnak. „A hatodik réteggel új korszak kezdődik — mondja Blegen. — Kitűnik sajátos kultúrájával, az emberi tevékenységnek úgyszólván minden területére kiterjedő újszerűségével...” Lakosai kiváló építésszek voltak. „A város, amelyet felépítettek, mind kiterjedésével, mind pompájával felülmúlja elődjét. Az akropoliszt körülvevő utolsó bástyafal vagy 600 yard hosszú, és négy kapu van benne... Nyilván középpont állt a királyi palota, az alsóbb szintű teraszokon pompás, szép épületek álltak, egymástól elkülönülten, és valószínű, hogy az udvari emberek lakták őket... A nagy gonddal csiszolt és összeillesztett tömbökből álló falak, kiváltképp az erődfalak több helyütt elérik a klasszikus görög tökélyt.”

Miért nem ismeri el Blegen ezt a Tróját Homérosz (ha már nem akarjuk azt mondani, hogy Priamosz) Trójájának? Komoly, meggyőző oka van rá: a talált kerámialeleteket, fegyvereket, használati tárgyakat nem lehet beilleszteni abba a korba, amikor az akhájok a rendelkezésünkre álló adatok szerint bevették Tróját. Amikor Dörpfeld ennek a rétegnek időbeli besorozásán fáradozott, a Kükladokon, Cipruson, Nyugat-Anatóliában, Boiótiában (Orkhomenoszbán) még csak a kezdeténél tartott a régészeti kutató munka; akkor még Evans nem is álmodta, hogy valaha majd Krétán folytat ásásokat. Blegennek és munkatársainak azonban már rendelkezésére állt az egész kréta—mükénéi — mostantól fogva mondjuk pontosabban: az egész é g e i — világból származó régészeti leletek értékelése. Nemcsak ezerannyi tény ismertek, de ismerték az ö s s z e f ü g g é s e k e t is, amelyek az addig feltárt tényeket minőségileg magasabb szintre emelték. Ehhez járult még egy további egyszerű s tán éppen azért meggyőzőbb ok: Blegen a „Trója VI”-ban legcsekélyebb nyomát sem találta semmiféle tűzvésznek — márpedig egy ókori város bevételehez a tűz úgy hozzátartozott, mint az éjfélnél a sötétség.

Homérosz Trójájának közvetlenül a VIIh után következő, felsőbb réteget tekinti. (A VIIh-t heves földrengés pusztította el — valószínűleg az i. e. XIII. század elején.) Ebben a rétegben megtalálta „annak a kultúrának szerves folytatását, mely a „Trója VI”-ban a földrengés előtt virágzott; az erődfalakat újra felépítették, a kapukat ismét használták, a fellegváron belül az utakat újra megtisztították.” Ebben a számos házból álló, erős fallal körülvett, újjáépült nagy városban „egy, legfeljebb két nemzedék élt... Tűzvésznek esett áldozatul. A tűz martaléka

lett a fellegvárral együtt az egész város, a házak romhalmazzá változtak. A déli kapu felé tartó utcák alól két emberi csontváz maradványai kerültek elő. A várost ért katasztrófa kétségkívül emberek keze műve volt. A sok apró lakásobjektum (nyilván a szövetségeselek vagy a környékbeli menekültek számára hevenyészett kunyhókról van szó), „a rengeteg élelmiszertároló edény és a nagy élelmiszerkészletek azt a benyomást teszik, hogy a város ostromra készült, az ostrom a város bevételével, feldúlásával és a lakosság lemészárlásával végződött, ami a régi időkben egy város elestének megszokott kísérőjelensége volt. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezek a tények egyeznek a görög hagyomány őrizte ábrázolással. *Ha Priamosz Agamemnón által (by an Agamemnon) legyőzött és elfoglalt Trójája valaha csakugyan létezett, a VIIa réteggel kell azonosnak lennie. Trója eleste és a VIIa réteg vége — Hérodotosz becslésével összhangban — az i. e. 1250 tájára tehető.*“

Ez hát az utolsó szava Blegennek és a tudománynak — 1961-ben. Trója, amelyet az emberi nem több, mint száz nemzedéke halottként tartott számon, feltárta titkát. Legalábbis a legnagyobbat, amely után kutatva Heinrich Schliemann leszállt ötezer év történetének mélyébe. Mégpedig oly részletességgel tárult fel Priamosz városa, ahogy nem ismerte Homérosz sem!

Tizenhatodik fejezet

A homéroszi várak ma

Nem volna kedvünk ellátogatni azokra a helyekre, amelyeket Homérosz költeményei és az ógörög tragédiák megörökítettek, s megnézni, hogyan festenek most?

Technikailag egy ilyen út gyerekjáték, és a repülőjegy Prágából Athénba nem sokkal kerül többbe, mint Kassára és vissza. Probléma azonban a papírfüggöny, amelyet a hófedte Olümposz magasságáig vittek fel a hidegháború és a „keleti emberekkel szemben alkalmazott éberség” hullámai — még ha ez a Kelet, mondjuk, ezer kilométerrel nyugatra fekszik is az athéni vagy ankarai minisztériumoktól. A trójai kiránduláshoz persze nem elég a szabályszerű útlevél és vízum — valami „tüzérségi atyamester” (persze ma korszerűbb titulust visel) ismét megtiltotta a belépést.

Mikor az athéni repülőtéren — ahol hetente kétszer szállnak le *Il 18* jelzésű gépeink — először érinti lábunk a görög földet, tüstént eszünkbe jut, hogy rég múlt idők világába toppantunk be. A legkorszerűbb építmények és a legújabb típusú gépkocsik özöne sem vezet félre bennünket: tudjuk, hogy ez a világ a mi tegnapunk világa. Minket azonban egy sokkalta régibb világ érdekel — legalábbis ezen az utunkon.

Kezdetnek legjobban megfelel Athén. Itt az Akropolisz alatt, amikor még nem állt rajta a Parthenón, gyűjtette össze és adatta ki első ízben Peisizisztratosz Homérosz költeményeit abban a formában, ahogy ma ismerjük őket. Történt ez az i. e. VI. század második felében, és Arisztotelész Peisizisztratosznak ezt a tettét többre értékeli, mint az „aranykor” megvalósításában szerzett összes érdemét, pedig „akkor az athéniak jobban éltek, mint Kronosz uralkodása alatt”. S ugyanennek az Akropolisznak tövében, amikor már romokban hevert rajta a Parthenón (lőporrobbanás döntötte romokba; ugyanis a törökök lőporraktárnak rendezték be), volt a dolgozószobája Schliemann-nak is. Máig itt székelnek azok a tudományos intézmények, amelyek Schliemann munkáját folytatják görög földön.

Ne tévovázzunk, bátran nyissunk be ezekbe az intézményekbe. A kultúránk legrégebb emlékeihez fűző közös érdeklődés, az európai

kultúra mindannyiunkban mélyen élő öröksége áthidalja a táborok közti ellentéteket. A Pheidiasz utca 1. szám alatt van a Német Régészeti Intézet, amelyben Dörpfeld, Müller és Karo dolgozott; valamivel odább székel a Francia Intézet, amelynek görögországi ásatásai óta tagja volt a mi akadémikusunk is, Salač; a Plutarkhosz utca 9. szám alatt dolgozik C. W. Blegen. Ezeken a helyeken senki sem aggódik nemzedékünk jelene és jövője miatt: sokkalta erősebben érezzük itt azt, ami az emberiséget összeköti, semmint elveszteniök hitünket, hogy megvalósul a békés együttélés — már csak azért is, hogy a jövő évezred régészeinek ne kelljen kutatniok, hol állt New York és Moszkva, London és Prága, Párizs és Felsőlehotá...

Athénban találkozunk első ízben az akháj világ tárgyi emlékeivel is — a Nemzeti Múzeumban. Nehéz uralkodnunk megindultságunkon: saját szemünkkel látjuk itt a tompán fénylő „Agamemnón-maszkot” és a többi műkénéi uralkodó aranyba merevített arcát, a felülmúlhatatlan interziákkal díszített töröket, „Nesztór serlegét” s tucátjával a többi serleget, a diadémokat, díszöveket, arany, ezüst és bronz ékszereket. Valamennyit ismerjük Schliemann könyveiből, az új reprodukciókból és galvanoplasztikus másolatokból; szintúgy régi ismerősökként találkozunk a tírünszi vázák rajzaival, az orkhomenoszi freskókkal, Evans krétai leleteinek mutatványdarabjaival — de ez már valami egészen más. Költemény és valóság azonossága.

„Annak a kevésnek segítségével, amit Görögországban láttam, jobban értem Homéroszt” — mondta Prosper Mérimée több mint száz esztendővel ezelőtt. Egyetértünk vele már az athéni múzeumban.

A „lőnevelő s szépasszonyú Argoszba” eljuthatunk motoros vonattal vagy kényelmes autóbusszal. Egy csehszlovák, magától értetődően, a hajót választja. Útközben megfélemedezünk a szárazföldi ember örök sóvárgásáról, hogy egyszer már „csak vizet és csak eget lásson” — mihelyt elhagyjuk Píreuszt, átmegyünk a fedélzet jobb oldalára, hogy szájtátva bámuljuk Szalamisz partvidékét, ahonnan „hozta tizenkét bárkáját Aiász Trója alá”. (Ezt azonban Peisziisztratosz illesztette be az *Iliász*ba, mégpedig egy kis todatlékkel: „... és odavitte, hol állt sűrű hadirendje Athénnak” — hogy történelmileg igazolja a szigetre vonatkozó athéni igényeket.) Alighogy kijutunk a hullámokból, amelyek sírdombként borulnak a perzsa Xerxész hajóhada és hódító tervei fölé, megpillantjuk Aigína szigete sík partját, ahol olajfák fürdetik koronájukat a tenger égszínkép vizében; jobb kéz felől félelmetesen emelkedik

a magasba a Szűnion-fok kétágú szirtje, ahol Apollón lenyilazta Mene-láosz kormányosát, Phrontioszt.

Miután a kis gőzös megállt mindenütt, ahol csak megállhatott, véget ér a zarándoklat a ruhaujj formájú öbölben, amelynek dúcát Naupliának hívják. A *Grand Hôtel des Etrangers*, amelyben nem tartóztatták le Schliemannt, még itt áll, a sirályok is változtatják színüket fehérről ezüstösre, és a tenger éppúgy zúg, mint amikor a hátán vitte Agamemnón király száz barna hajóját vagy Ottó bajor herceg ágyúnaszádját, aki mint az első újjörög király, 1833-ban itt lépett partra.

Ez az a magas domb, amelynek tetején a seregek ura máglyát gyújtatott, hogy megadja a jelt saját pusztulása előkészítésére? A dombot Palamidinek hívják; Naupliosz fiáról, Palamédészről nevezték el, aki felkereste Odüsszeuszt, hogy a trójai háborúba hívja, s leleplezte, hogy tébolyt színel. A domb tetején ott áll az erőd, mely abból az időből származik, amikor Velence hatalma kiterjedt a Peloponnészoszra; a helyőrség Görögország egész területéről összeválogatott gyilkosokból és betörőkből áll. A vár annyira önellátó, hogy van saját hóhéra is, aki szabad idejében idegenvezető. A dombtetőre feljutni nehezebb, mint megmászni a Nagy Piramist; 875 lépcsőfok visz fel a csúcsra, de megéri a fáradságot! Egyik oldalon a végtelen tenger, melynek láthatára a kristálytiszt görög éterben is elveszti élességét, mintha repülőről nézné az ember, a másik oldalon a Kriván csúcsával vetekedő, hófedte ormok, középtűt virágos róna — rajta a tírünszi vár, mint egy páncélos cirkáló, melyet valami mesebeli óriás a kikötői mólón át kitaszított messze a szárazföldre.

Amikor az agavé- és kaktuszsorral szegélyezett, nyílegyenes úton odaérünk (Nupliából gyalogszerrel nem tart egy óráig sem), szakasztot azt a képet találjuk, amelyet megrajzolt nekünk Schliemann és Dörpfeld, majd még pontosabban Karo. A kükloptikus falak tövében kétkerekű káréba fogott csacsik álldogálnak, és rágják a számártövist. A föld alatti termekben és oszlopcsarnokokban gyerekek játszanak nyíllal, és váltig állítják, hogy a színhely „first class atombunker”. (Az „atom” szót importált hangsúllyal ejtik; bár a szó görög eredetű, ebben a vonatkozásban itt nyilván idegen.) Noha ezt a várat senki össze nem téveszti semmi más várral a világon, 1945 óta itt áll a nagy útjelző tábla ezzel a felirattal: TYRINS. A megszálló egység texasi parancsnoka állította oda a házikók közé, az argoszi út szélére; sikerült egyetlen szóban két szarvashibát elkövetnie. Senki nem javította ki: az amerikai katonáknak Görögországban mindig igazuk van.

A mükénéi vár is ma békés benyomást tesz. A hatalmas bástyafalak

*A mükénéi vár délről (az Argoszi-öböl felől) nézve. A háttérben Illés próféta hegye.
(Mai állapot)*

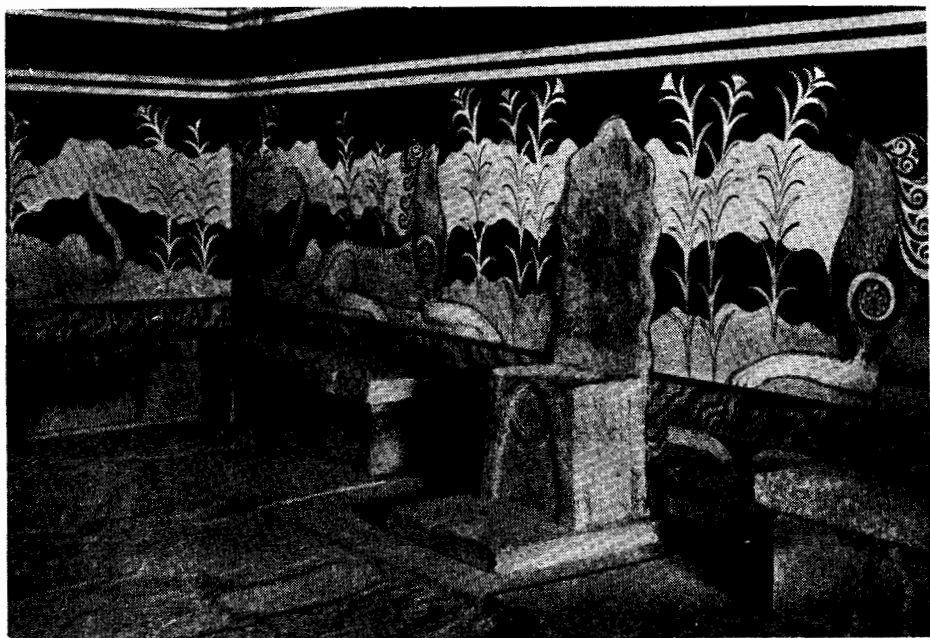
tövében fuvolázó pásztorok legeltetik juhnyájaikat. Ha a turista megszólítja őket Homérosz nyelvén, újjörögül felelnek. Az északi fennsíkon csengve-bongva dolgoznak a csákányok; Agamemnón székhelyének kutatása tovább folyik. Az akropolisz kolduscondrákban is uralkodik az argoszi völgy felett. A hangkulisszát, mely félelmetes falai körül állandósult, csak a gépkocsik és autóbuszok zúgása bontja meg. A ríktőzöld autóbuszok özönével szállítják ide a turistát. Legtöbbjének elég a tizenhat perces szemle, a harminckét fénykép és a tranzisztoros rádió szolgáltatja dzsesszkíséret. Az antik világ különös kedvelői lefényképeztetik magukat *Volkswagen*jeikkel az Oroszlánkapu alatt.

A fövényes Püloszt egyelőre nem látogatják a turisták. Az úti-kalauzban nem kapta meg még a csillagot, így hát zavartalanul dolgozhatnak itt a régészek. Nesztór palotájának nagyobb részét már feltárták. Alaprajza hajszálla egyezik a műkénéi vár alaprajzával. A külső falak csiszolt kötömbökből épültek, és a széles lépcsők azt bizonyítják, hogy a palota emeletes volt. A nemrég felfedezett freskók időállóbbak, mint a tírünszkiek: kezükben tört tartó harcosok, lábszárvédős katonák néznek le ránk a falfestményekről (a lábszárvédő pontos illusztrációja a homéroszi leírásnak), a megarában nagy sokadalom fogad bennünket, a sokadalom közt egy aggastyán, aki lantot tart a kezében. Az éleltárat már úgyszólván mind kibontották az omladék alól — az élelmiszer-tároló, nagy edények száma elérte majdnem a kétszázat.

Hasonlóképp Ithakát sem fedezték még fel az utazási irodák. Odüsszeusz várában nem látni elhajított konzervdobozt, ami a helyi lakosság udvariasságánál csatlhatatlanabb bizonyítéka, hogy ritkaságszámba megy itt az idegen. Annyi itt a Télemakhosz és Pénélopé, mint Terchovában a Jánosik... A phaiákok boldog országa varázslatos szépségén kívül ma egyébről is híres: Kerkira szigetén, a sötét középkori erőd öt méter magas falai mögött, fegyház van (az egybehangzó értesülések szerint a legkevésbé higiénikus fegyház egész Európában); itt töltik büntetésüket azok, akik „Görögország biztonsága ellen vétettek”. Köztük volt Manolisz Glezosz is, aki az athéni Akropoliszról letépte a horogkeresztet.

Az akhájl világban tett zarándokutunk végén látogassuk el Auliszba, ahonnan az ezerszáznyolcvanhat hajóból álló flotta százezer emberrel útra kelt Trója ellen. A kikötőváros Athéntól ötven kilométerre fekszik északra, ma Aphlisznak hívják, s megvan a pontosan identifikált helyszínrajza. Azon a helyen, ahol Homérosz szerint Agamemnón feláldozta leányát, Íphigeneiát Artemisz istennőnek, a görög régészek a második világháború után ásni kezdtek — és 1956-ban megtalálták Artemisz szentélyét. A szentély legrégibb falai az előklasszikus korból származnak.

Am az akhájl világhoz — Homérosz szerint, s 1953 óta a modern tudomány szerint szintúgy — hozzátartozik Kréta is. A sziget megtekintése ma talán többel kecsegtet bennünket, mint bármely más hely. Csakugyan: amikor a négyezer esztendő kövezett úton Irakliónból elérünk Knósszoszba, nem hisszük, hogy az i. sz. XX. századában vagyunk. A mínószil palota termei hibátlan állapotúak, az erkélyeket felső

Mínosz knósszoszi palotájának trónterme. Evans rekonstrukciója. (Mai állapot)

végükön kiszélesedő mínószai oszlopok tartják, a tetőt bikaszarv formájú díszítménnyel ékes falcsipke szegi, a termék fala tarka színekben ragyog, s az egyik teremben ott áll a magas támlájú trónszék — amint a vezető mondja: a legrégibb ismert trónszék a világon! Csakhogy...

Nem ment Evans túlságosan messze a maga rekonstrukcióiban? Nem hozott létre egy „vasbeton Krétát”, mely az „igazi mínószai Krétától” éppoly messze van, mint példának okáért a pesti Országház a valódi gótikától? C. Praschniker bécsi régész (Ausztriában már 1881-től igen szigorúan bánnak Evans-szel) egyenesen kijelentette, hogy Krétán „a csupa újtól úgyszólván semmi régít nem látni”, s Evans Knósszosza „eine Filmstadt”.

Kétségtelen, hogy a krétaiak nem ismerték a vasbetont, s lehetséges, hogy Evans egy helyiségbe, egy lépcsőházba, egy falra különböző korok művészeti elemeit hordta össze. Soha nem jelentette azonban ki, hogy rekonstrukcióit hamisítatlan krétai emlékeknek tartja; megkísérelte, hogy a knósszoszi palota egy részében bemutassa, milyen

lehetett az építmény eredetileg. Aligha vethető szemére, hogy nem érte be az iraklióni múzeumnak készített gipszmodellel; egyébként rekonstrukciói a knósszoszi palota területének századrészét sem foglalják magukban, és a legfelületesebb látogató sem téveszti össze ezeket a rekonstrukciókat az eredeti maradványokkal. De mert elvi jelentőségű dologról van szó (amiről nálunk is sokat vitatkoznak a régi várak, kastélyok és történelmi szempontból becses épületek restaurálása során), forduljunk egy olyan emberhez, aki e téren tekintélynek számít. E. Buschor a *Handbuch der Archeologie* (1939) című munkájában ezt írja: „Emlékek valamit palástoló átalakítása vagy kiegészítése a tudatos hamisítványgyártás szomszédságába tartozik... Ahol azonban az objektum legalább részben ép, vagy pedig kiszakadt a szerkezeti kapcsolatból, a kutatásnak az a feladata, hogy elhatoljon a szóban forgó objektum eredeti alakjához. Ha megállnánk a töredékeknél, határozottan nagyobb öncsalást követnénk el, mint a legsikerületlenebb rekonstrukcióval.”

Kréta kék égboltja alatt ma vagy nyolcvan lelőhelyen (Homérosz százvárosú Krétáról beszél) csillognak az antik világ maradványai, köztük kilenc nagy, mínószi típusú palota is. Új táblák kerülnek elő a romok alól; többnyire rabszolgák, munkaeszközök és áldozati állatok jegyzéke (vagy adólejstrom) van rajtuk. Noha még távolról sem fejtették meg valamennyit, Ventris jóvoltából egyvalami már biztos: megbuktak a burzsoá történészek, akik a marxistákkal szemben leplezetlen kárörömmel állították, hogy a „mínószi Krétán” nem létezett rabszolgarendszer. Még nem ismerjük ennek a rendszernek típusát és fejlődési fokát, mint ahogy egyelőre semmit sem tudunk Kréta politikai történetéről. Egye-

Minosz knósszoszi palotájának bejárata. Az Evans rekonstruálta főlépcső és udvari helyiségek látképe. (Mai állapot)

lőre!... Ne feledjük azonban, hogy a „lineáris B” írás megfejtése óta nem telt el még tíz év sem!

Isztambulból Trójába eljuthatunk külön engedéllyel (amit hiába kérünk), vagy feketén. Aki zavart képünket látja, csak mosolyog:

— Menjen el Çanakkaléba, ott aztán majd meglátja!

Megyünk hát Çanakkaléba, amit azelőtt Dardanosznak hívtak. Mint minden török város, messziről szebb, mint közlőrl. Hajónk megkerüli a Marmara-szigetet, melynek fehér kőszirtjei 700 méter magasságig nyúlnak fel a tajtékzó hullámokból. Az ázsiai Abüdosz és az európai Szesztosz között a tengerszorosban éjszakánként itt hasította a hullámokat Heróhoz igyekezve Leander (nem pedig a Leander-torony mellett Isztambulban; a romantikus Byron ismételte meg ezt itt ez után az antik Rómeó után). A szoros végében — melynek partjain uralkodott Aineiász a dardanokon — hajtott végre hadműveleteket 3000 évvel Trója bevétele után az Agamemnőn cirkáló, melynek főárbocán brit lobogó lengett; ugyancsak az Agamemnőn fedélzetén írta alá 1918. október 30-án a szultán megbízottja, Izzet pasa Törökország kapitulációját.

Çanakkaléból Trójába a legkényelmesebb forgalmi eszköz a taxi. A hihetetlenül alacsony viteldíjban benne van már a baksis, arra az esetre, ha netán ellenőrökbe botlanánk. Az út előbb az első világháborúból maradt tüzérségi állások mellett visz el; német tisztek parancsnokoltak itt, a másik oldalon ott a temető, melynek 120 000 sírdombja alatt francia és brit katonák fekszenek. Majd rákanyarodunk egy dűlőútra, mely megfelelné a bikafogatos, ókori kétkerekű káréknak. A vidék sivár, a lapály ingoványos, a földek pedig az enyhe magaslatokon, alig pár méterre a feketéllő mocsarak fölött, úgy hatnak, mintha szomszúsággal kínoznák a termést. Itt vagyunk a híres trójai síkon... A Menderes folyó túlsó partján hirtelen feltűnik egy domb: olyan, mint egy nagy, felszeletelt torta, amelyről lehámozták a mázat.

— A Hisszárlik, efendi!

A sofőr szemmel láthatólag járatos itt. A déli oldalon megáll egy nagy árok mellett, az árokban egy kapu feltárt alapkővei látszanak.

— *Iszkai kapu!* — mondja.

Szkaiai kapujánál vagyunk tehát. Furcsa érzés amerikai Forddal jutni el Szkaiai kapujához! A Çanakkaléban nullára állított sebességmérő huszonhét kilométert mutat.

Kiszállunk. Semmiféle idegenvezető, semmiféle ellenőrzés, semmiféle olyan berendezés, amit a katonák nem szívesen mutogatnak. Me-

gyünk a függőleges, sárga agyagfalak között; úgy fest itt ez az egész, mint valami elhagyott téglagyár. Aztán hirtelen felbukkan egy nagy kőbástya: egy pillantás a síkra, s elő az iránytűt! A hatodik város védőművének egy részéhez jutottunk! Újabb folyosó és újabb bástya, nagyobb és omlatagabb. Aztán folyosók, bástyák, árkok, falak egész labirintusa tizennyolc hektárnyi területen. Igyekezünk egyre a központ felé, s egyre feljebb, a bástyák azonosításának kísérletét mihamar feladjuk. Csak egy a fontos: hogy feljussunk a trójai Pergamoszba.

A vén olajfa alatt, amelyet a szép görög asszony ültetett, amikor megszülte Agamemnón Schliemannt, kiterítjük a térképet. Talán épp itt ült valamikor Homérosz: ott helyezte el az akháj hajótábor, itt a síkság közepén, a város és a folyó között verette le Patroklosszal a derék trójai lovasokat, erre vezetett a pálya, amelyen versenyt futott a halállal a sisakrázó Hektór... Egészen ide vonszolták fel a trójaiak a nagy lovat? Itt ölte meg a nyers Neoptolemosz az agg Priamoszt?

Homérosz Trójája ma halott város. Annyira halott, hogy nincs itt egyetlen felirat, egyetlen tájékoztató tábla, nincs semmi nyoma valamilyen emberi műnek, amelyen csak egy kicsit is köszörülhetné vasfogát az idő. A kormánynak, mely az ország lakosai számához mérten a világ legnagyobb hadseregét tartja fenn, nyilván nincs pénze az olyan fölösleges dolgokra, mint az ókori emlékek. Hogy a fiatal, tehetséges török régészek a környékbeli falvak lakosságával együttműködve miért nem szerveznek valamilyen társadalmi munkát? Ne vigyük át ide hazai fogalmainkat! Úgy tetszik, szó van itt másvalamiről is: a török kormány húsz év óta leplezetlenül igyekszik feledésbe meríteni minden olyan emléket, mely arra utalna, hogy Kisázsia nyugati partvidéke háromezer esztendővel ezelőtt görög volt...

A régészeti térképeken Tróját úgy tüntetik fel, mint véglegesen megvizsgált pontot. „A keresztül-kasul felásott és átrostált Hisszárlik domb nem árul el már semmit” — olvashatjuk komoly munkákban is. Helmut Th. Bossert professzor, az isztambuli Török Régészeti Intézet igazgatója (német ember, aki Hitler hatalomra jutása után Törökországot választotta új hazájául) ezzel nem egészen ért egyet. Érdekes: C. W. Blegen sem.

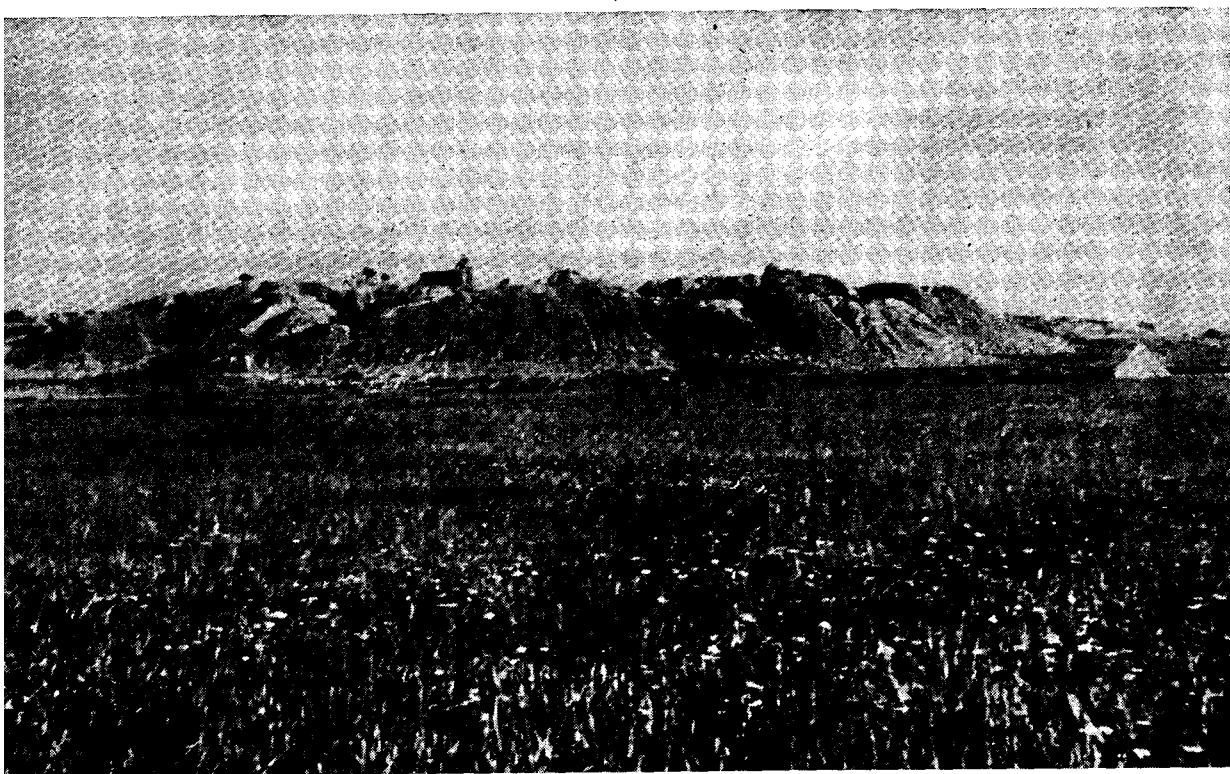
Ha a trójai akropolisz lapos fedeléről elnézünk nyugatra és délkeletre, látjuk, hogy a „keresztül-kasul felásott domb” közepén nagy földkúpok emelkednek ki a terepszintből, mint a „hősök sírhalmai” a Hellészpontosz partján. Mivelhogy ma itt nekünk ezekről senki semmit nem mond, lapozzunk bele Dörpfeld 1894-ben írt naplójába:

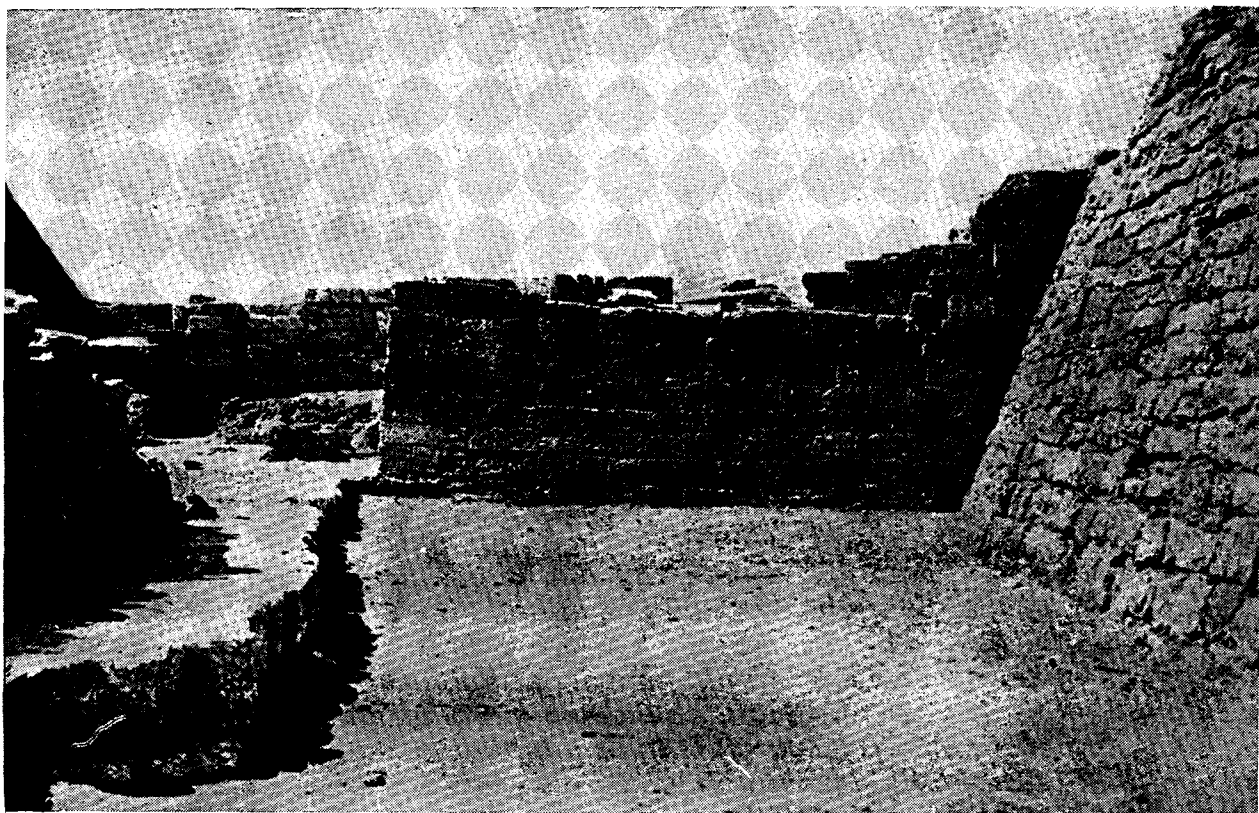
„Kötelességünknek tartottuk, hogy ezen a figyelemre méltó s a régészet szempontjából mérhetetlenül fontos trójai dombon egyes helyeket érintetlenül hagyjunk, hogy a jövő nemzedékek régészei, akik az ásatás technikájában nálunk iskolázottabbak lesznek, és a leletek vizsgálatában gondosabban járnak majd el, munkánkat új ásatásokkal ellenőrizhessék és esetleg kijavíthassák. Ha most felástuk volna az egész dombot, és sehol sem hagytunk volna érintetlen rétegeket, a romhalmaz minden további vizsgálata lehetetlen lenne.“

C. W. Blegen ezt a dörpfeldi álláspontot igen nagyra értékelte, s miután befejezte Trójában végzett munkáját, ezt írta:

„Expedíciónk gondosan ügyelt arra, hogy meg ne semmisítsen minden helyet, amit előttünk Schliemann és Dörpfeld érintetlenül hagyott. Helyesnek tartottuk, hogy lehetőséget biztosítsunk utódainknak is, akik

Trója látképe északnyugatról, az akháj tábor felől. Az előtérben a trójai sík. (Mai állapot)

Trója ma halott város. A VI. és VII. réteg falai meg a vártorony látképe

majd megvizsgálják és ellenőrzik azokat az eredményeket, amelyekre eljutottunk. A régészet folytonosan fejlődik, folytonosan javítja, tökéletesíti módszereit.”

A trójai romhalmaz közepéből kimagasló, nagy „sírhalomok” tehát Homérosz Trójája történetének emberi kéz nem érintette, eredeti rétegeit takarják. Továbbá: ez a szép számú földkúp egyúttal megannyi emlékműve nagy tudósok szerénységének s önbíráló készségének, valamint a tudomány szüntelen haladásába vetett hitének.

Felfedezések nyomában bejártuk Tróját, Mükénét, Tírünszt és Krétát; hazatérőben nemcsak benyomásokat és ismereteket hozunk ma-

gunkkal, hanem kérdéseket is. Az ismeretek közül sok még nem pontos, nem teljes, egyelőre sok a megoldatlan probléma. Emeljük ki s helyezzük át ezeket külön könyvbe, a „kérdések könyvébe“, itt pedig próbáljuk összefoglalni azt, ami vitathatatlan és világos.

Schliemann, Dörpfeld és a többi kutató élete munkája, amit a történelem laboratóriumában végeztek, nem volt hiábavaló. A legrégebb európai kultúrát illető ismereteink mérhetetlen gyarapításához vezetett, kényszerítette a múltat, hogy élő nyelven szóljon hozzánk. Nem volt öncélú, amit tettek: látszólag „merőben szakterületre szorítkozó“, „élettől távol álló“ munkájuk olyan következtetéseket szült, amelyek általános érvényűek, és közvetlen kapcsolatban állnak a mával. Az egyik legmerészebb történelemkutató, E. H. Thompson (aki a mexikói Chit-chen Itzában egy görög bűvással lemerült a „Szentkút“ mélyére) mondta igen találóan: „A történész ugyanabból az okból száll le a múlt mélységeibe, mint a mérnök a föld méhébe: hogy a jövő biztosításán munkálkodjék.“

A múlt e mélységeinek vizsgálata bebizonyította, hogy Görögországban és az egész égei világban az i. e. XVI. és XII. század között virágzó kultúra volt. Az akháj várakban pezsgő élet folyt, a művészek klasszikus tökélyű műveket alkottak, az építészek kivételes műszaki ismeretekkel jeleskedtek, a kézműipar színvonala elérte tetőfokát, az emberi elme meghódította az írás művészetét. Aztán jöttek a háborúk, s lángjukban elhamvadt ez az egész nagy kultúra. Annyira maradéktalanul elhamvadt, hogy fél évezredbe telt, mire a görögség, az ókor legtehetségesebb nemzete veritékes munkával újra felküzdötte magát a kezdetleges építészethez, a fazekaskorong használatához, az írás újrafeltalálásához — igen, a sötét barbárság e korában a görögök elfelejtették azt is, hogy valaha ismerték az írást!

És itt rádöbbenünk valami ijesztő dologra. Ez a kultúra „kézműves háborúban“ pusztult el, ahol karddal, dárdával harcoltak, s a legnagyobb pusztító erőt a szuroktartalmú fából készült fáklya képviselte... A sötétség milyen feneketlen szakadékába zuhanna a világ egy „tudományos-ipari“ atomháborúban, mely semmiféle összehasonlítást nem tűr a kézműves háborúval?

Az akháj kultúra sorsa figyelmeztet és óva int. Hisz tán mégsem igaz, hogy a történelem egyetlen tanulsága, hogy nem tanultak belőle az emberek...

KÉRDÉSEK KÖNYVE

**Vojtech
Zamarovský**

Tizenhetedik fejezet

Trójai kérdések

Mikor azt mondtuk, hogy ma olyan részleteket ismerünk Trójáról, amelyeket Homérosz sem ismert, a túlzás gyanújába eshettünk. Azonban kijelentésünk tény — és ez egyedülálló diadala annak a tudománynak, amelynek fő eszköze s argumentuma a lapát.

Ez persze nem jelenti, hogy a napnál világosabb itt minden, s távolról sem jelenti azt, hogy a tudósok mindenben egyetértenek, és az összes megállapított tényből azonos következtetéseket vonnak le. A nézetek harca rég polgárjogot nyert a tudományban.

Kezdődnek a viták mindjárt annál a kérdésnél, amelyet Schliemann, Dörpfeld és Blegen kutatásai után képtelennek találhatunk: volt-e egyáltalán trójai háború? Századunk tudósai közül elsőnek az angol Murray tette fel ezt a kérdést (1924-ben), utána az amerikai R. Carpenter (1945), legújabbban s egyúttal a legélesebb fogalmazásban pedig egy igazán nem jelentéktelen osztrák történész, F. Schachermeyr (1950-ben). Ami a legérdekesebb: mindhármuk válasza tagadó!

Schachermeyr abból a (vitathatatlan) megállapításból indul ki, hogy abban az időben, amikor a trójai háborút hagyományosan teszik, az akháj Görögországot a dórok betörése fenyegette: nem indíthatott hát nagy hadjáratot az erős kisázsiai állam ellen. A trójai háború ennél fogva, úgymond, csak a fantázia szüleménye, mely mondákban kristályosodott ki. Schachermeyr megpróbálta kinyomozni ezeknek a mondáknak eredetét. Bebizonyítottának tekinti, hogy a köztudomás szerint „Trója VI”-ot földrengés pusztította el. A mitológia nyelvén ez azt jelenti, hogy a földrázó Poszeidón semmisítette meg a Priamosz Trójáját megelőző várost. Poszeidónnak lóalakja volt (illetve ló képében ábrázolták). Az ősrégi mesék szerint megjelent a város előtt, és nyertetésére leomlottak a falak (mint Jerikó falai a zsidók harsonaszavára és kiáltozására). Később Poszeidón emberi alakot kapott, és eredeti alakja feledésbe ment; feledésbe ment a ló és Trója pusztulása közti eredeti kapcsolat is. A monda új, racionálisabb tartalmat nyert: az isteni ló falóvá változott, amelyben az akháj harcosok elrejtöztek. Trója tehát hasonló fufang áldozata lett, mint Jaffa III. Thotmesz fáraó uralkodása

alatt, az i. e. XV. század első felében), amikor az egyiptomiak elrejtőztek az élelmiszertároló, nagy agyagedényekben, és az ostromlott város lakosai beszállították az edényeket az elhagyott táborból a falakon bévülre. Ezek a mondák eljutottak Homéroszhoz, és a költő olyan kivételes formába öntötte őket, hogy az emberek úgy kezdtek bennük hinni, mint történelmi valóságban. Hiszen gondoljunk csak arra, hogy Shakespeare óta szinte nehéz nem hinnünk, hogy Hamlet valóságos dán királyfi volt!

Schachermeyr eszme-futtatása felépítésétől nem lehet elvitatni az elmésséget, de meg kell látnunk nem csekély fogyatkozásait is. Mindenekelőtt: figyelmen kívül hagy vitathatatlanul megállapított tényeket, ezt pedig semmiféle elméletnek nem szabad tennie. (Ugyanez kifogásolható Murray és Carpenter teóriájában.) Bebizonyított tény, hogy Trója („Trója VIIa“) háború és tűz által pusztult el. Másodszor: a görög mitológiában Poszeidónnak „lóból emberré fejlődését“ nem támasztják alá meggyőző érvek. Harmadszor: Homérosz az egész *Iliászban* megvolt a „trójai ló“ nélkül, az *Odüsszeiában* pedig a „faló“ történetkéjének mindössze huszonkilenc sort szentel. Aztán a további érvek helyett: az egész antik világból nem maradt fenn egyetlen olyan pont, amelyhez rögzíteni lehetne Schachermeyr elméletét. Ami pedig azt illeti, hogy az akháj várakat a dór betörés veszélye fenyegette, tudhatták az akhajok, mi történik fél évszázad múlva?!

Tájékoztatóul csak ennyit. A trójai háború történelmiségét tagadó nézetek ma már épp olyan szórványosak, mint hatástalanok, mert nincs semmi meggyőző erejük. A tudósok döntő többségükben ténylegesen megtörtént eseménynek tartják a trójai háborút, sőt úgy vélik, hogy Homérosz eposzaiban minden valószínűség szerint egyes történelmi alakok valódi neve tükröződik. Többek között ezt a nézetet vallja V. S. Szergejev is az *Ókori Görögország története* című főiskolai tankönyvben. Az óvatosabb kutatók álláspontját szövegezi meg J. A. Lencman szovjet történész a *Világtörténelem* első kötetében: „Az *Iliász* költői formában olyan háborús konfliktust örökít meg, amely az akhajok és trójaiak között valószínűleg ténylegesen lezajlott.“

Ha tehát (fenntartásokkal, illetve jobban mondva fenntartások nélkül) elismerjük, hogy trójai háború csakugyan volt, fel kell tennünk a kérdést: mi volt az oka? Hiszen egy asszony miatt, ha mindjárt olyan szép is, mint az argoszi Helené, nem bocsátanak vízre ezer hajót...

Egyes tudósok a trójai háborút a „népvándorlással“ és Kisázsia tengerparti tájainak „görög gyarmatosításával“ hozzák kapcsolatba. Az első pillanatra ez látszik a legelfogadhatóbb magyarázatnak, mert

mind a népvándorlás, mind a gyarmatosítás olyan történelmi folyamat kifejezője, amely kétségtelenül megállapított tények szerint Görögországban és Kisázsiaiban végbement. Csakhogy a homéroszi költemények is, a régészeti leletek is bizonyítják, hogy az akhájok Trója bevételére és elpusztítása után hazatértek. Nem vetették uralmuk alá Tróját, és nem népesítették be telepeseikkel.

A trójai háború nyilván az akhájok szokásos — noha szokatlanul nagyszabású — rablóhadjárata volt, melyet abból az egyetlen célból indítottak, hogy megkaparintsák „Priamosz városának” mesés kincseit, és megtörjék hatalmát. Tróját már régóta úgy emlegették, mint „aranyban és bronzban gazdag” várost; aranyának és egyéb kincseinek forrása egyfelől a tranzitó kereskedelem volt, másfelől a „vám”, amelyet Trója mint az Ázsia és Európa, valamint az Égei-tenger és a Fekete-tenger közti forgalom kulcspontján fekvő város szedett. Trója vonzotta a kalimárokat és hajósokat, következésképp a rablókat is; a hőskorban a kereskedelem és a kalózkodás szorosan összefüggött egymással, és valamennyi támadó háború lényegében csupán államilag szervezett kalózállalkozás volt. (Egyébként ez a hagyomány fennmaradt, és tovább élt későbbi, hősieknek egyáltalán nem nevezhető időkben is.)

Érdekes kérdés — kivált a diplomácia történetírójának érdekes —, hogy milyen ürügyet találtak az akhájok a Trója elleni hadjáratra. A trójai háború okainak kutatása során Helené szép szemét éppúgy mellőzhetjük, mint mondjuk az első világháború okainak keresésekor a szarajevói merényletet. Különben Homérosz is mondja — Odüsszeusz, Nesztór és Therszitész szájával —, hogy az akhájok a gazdag zsákmány (arany, bronz és rabszolganő) kedvéért támadták meg Tróját. Thúküdész írta a régi hellénekről és uralkodóikról: „A haszonhajhászásban az erősebbek leigázták a gyöngébbeket, s amikor az erősebbek már fölélegre tettek szert, kisebb helységeket vetettek hatalmuk alá. Miután pedig túlnyomó többségük elérte ezt a fokot, idővel hadjáratot indítottak Trója ellen.” A materialista történésznek a trójai háború okai e magyarázatához **l é n y e g é b e n** ma sincs mit hozzátennie.

Az utóbbi húsz esztendő régészeti felfedezései ismeretében tehát végleg búcsút mondhatunk azoknak a nézeteknek, amelyek Tróját és a trójai háborút a mítosz világába utalták. S talán nem túlzunk, ha azt mondjuk: vers és igazság úgy viszonylik egymáshoz Homérosz *Ilíasz*-ában, mint regény és valóság Tolsztoj *Háború és békéjében* vagy Sienkiewicz *Keresztes lovagok*jában.

Ha tehát a trójai háború történeti valóság — mikor volt? Blegen becslése szerint Trója i. e. 1250 táján esett el. Némely régészek azonban ezt a becslést túlzottnak vélik, és szerintük „Trója VIIa” i. e. 1200-ban vagy még később, az i. e. XII. század derekán pusztult el.

A trójai háború időpontjának megállapításában a görög történetírók sem jártak egy nyomon. A szamoszi Dúrisz (i. e. IV. sz.) az i. e. 1334-re, Hérodotosz (i. e. V. sz.) 1250-re, Dikaiarkhosz (i. e. IV. sz.) 1212-re, az ún. Paroszi márvány felirata (i. e. III. sz.) 1209-re, Tímaiosz (i. e. III. sz.) 1913-ra, Ktésziász (i. e. V. sz.) és Eratotszthenész (i. e. III. sz.) 1183-ra, Szuszibiosz (i. e. III. sz.) 1171-re, Ephorosz (i. e. V. sz.), akivel Sztrabón is egyetért, 1135-re teszi. Ezeknek az adatoknak egyike-másika azonban csak hozzávetőleges számításokon és utalásokon alapszik, tehát nem vehető szentírásnak. Dúrisz például azt mondja, hogy a trójai háború Nagy Sándor ázsiai hadjárata előtt ezer esztendővel tört ki. Csakhogy: mit ért ezen? Pontosan ezer évet? Vagy pedig olyasmi ez, mint amikor mi mondjuk (teszem azt 1962-ben): „A Nagymorva Birodalom ezer esztendővel ezelőtt tűnt le”? Ráadásul az idézett szerzők egyike sem tájékoztat bennünket a számítása alapjául vett támpontokról, úgyhogy nem ellenőrizhetjük. Ami pedig Homéroszt illeti — semmiféle évszámot nem tüntet fel.

Hát Blegen becslése, mely csodálatosképp egyezik a „történetírás atyja” időhatározásával? Ott a bökkenő, hogy a tudomány mindmáig nem jutott közös nevezőre az égei világ történetének szinkronizálásában. Azoknak az eseményeknek időmeghatározásában, amelyek megelőzték a görög időszámítás kezdetét (az első ókori olimpiász évét, vagyis az i. e. 776-ot), számunkra a fő támpont az egyiptomi naptár. Egyiptom történetének egyes eseményei, következőleg az égei világ egyes olyan eseményei idejét, amelyek azokkal közeli kapcsolatban állnak, szó szoros értelmében napnyi pontossággal meg tudjuk határozni — csillagászati számítás alapján (főleg a Sirius hajnali felkeltéről szóló közlés alapján, amivel az egyiptomi új év kezdődik). Más eseményeknél becslésekre vagyunk utalva, mivel az ókori történetírók pontos dátumot csak elvéve adtak meg. Tudjuk például, hogy a tizenhetedik egyiptomi dinasztia i. e. 1580-ban lépett hatalomra, de nem tudjuk, hogy ennek a dinasztiának egyes fáraói mikor foglalták el a trónt. Tudjuk, milyen sorrendben követték egymást, de hogy mikortól meddig uralkodtak, azt csak a tetteikről szóló közlések, életük valószínű időtartama alapján állapíthatjuk meg hozzávetőlegesen. Érvényes ez III. Thotmeszre is, akinek korából származó egyiptomi emlékeket találtak Mükénében és Krétán (Egyiptomban pedig Krétáról, származó emlékek

kerültek napvilágra). III. Thotmesz megközelítőleg i. e. 1504 és 1450 között uralkodott. Ámde az egyiptomi kilengés, mely lehet ± 10 év, az égei világban ± 50 évre növekszik, azaz a gyakorlatban egy évszázad.

Ha az egész égei világból származó leletek időbeli meghatározását összevetjük Egyiptom történetének kronológiájával, „Trója VIIa” pusztulását Blegen becslésénél ötven évvel későbbre tolhatjuk. Trója tehát valószínűleg i. e. 1200 táján esett el. (Később azonban semmi esetre sem, mert utána a „tengeri népek” barbár hullámai keresztülcsaplak a Hellészpontoszon, és hömpölyögtek egyrészt kelet, másrészt dél felé. Viszonylag hiteles közlések szerint i. e. 1190 táján elpusztították a het-tita birodalom fővárosát, Hattušašt, s nagyjából abban az időben állította meg őket Szíriában III. Ramszesz.)

Fél századnyi eltérés Trója és Mükéné történetének több évezredes mélységeiben persze mit sem számít. Nem nagyobb pontatlanság ez, mint az utasszállító repülő egy perces késése a Prága—Bratislava vonalon. Még is megvan rá a remény, hogy egy szép napon talán évnyi pontossággal megtudjuk Trója elestének dátumát.

1948-ban Willard Libby chicagói egyetemi tanár, egyike azoknak, akik az első amerikai atombomba továbbfejlesztésében közreműködtek, 1948-ban felfedezte egy új módszert a szerves lények régészek által napvilágra hozott maradványai korának meghatározására. Abból az ismert tényből indult ki, hogy az élő szervezet elhalásával lassan abbamarad a szén 14-es izotópjának kiválasztása, s kidolgozott egy módszert, amellyel a szénelem csökkenő radioaktivitása alapján ki lehet számítani, mikor pusztult el a kérdéses organizmus. Az első kísérletek során (amelyeket az egyiptomi piramisokból előkerült fa- és bőrtárgyakon, valamint a történelem előtti temetkezőhelyek urnáiban talált hamun végzett) átlag másfél évszázadnyi pontossággal meghatározta az elébe tett leletek korát. Idővel tökéletesítette módszerét, s az elért eredmények is pontosabbakká váltak. Fantasztikusan hangzik: a történelem előtti építmények korának, az ősidők homályába vesző uralkodók országlása időtartamának s az ókori várak bevétele dátumának megállapítása, amit eddig a régészek és történetírók sok fáradsággal és nehézséggel járó becsléssel végeztek, laboratóriumi pontos mérés tárgya lett! S ezekben a laboratóriumokban atomtudósok dolgoznak!

Ha tehát majd megjelenik a Hisszárlikon egy új expedíció, és az előrelátó Schliemanntól, Dörpfeldtől, Blegentől meghagyott „kúpok” valamelyikében — a VIIa rétegben — emberi és állati csontokat talál, egész pontosan és véglegesen megoldódik a kérdés, mikor esett el Trója.

Kell azonban, hogy a régészek emberi vagy állati maradványokra bukkanjának?

Nem tréfa: elég lesz, ha találnak egy — vásott papucsot!

Még azokban az időkben sem, amikor Tróját a mesék birodalmába sorolták, senki sem kételkedett a „trójaiak“, azaz Troasz lakosai létezésében. Csakhogy senki sem törődött velük túlságosan sokat — még Trója felfedezése után sem (főleg azért, mert voltak itt sokkal égetőbb problémák). Annál érdekesebb a „trójaiak kérdése“ ma. Melyik népcsoporthoz tartoztak? Milyen nyelven beszéltek, és milyen „nemzetiségűek“ voltak?

Az első pillanatra úgy tetszik, hogy a trójaiak a görögökkel nemcsak ellenséges viszonyban éltek, hanem tőlük teljesen idegen nemzetet alkottak. Ha azonban figyelmesen elolvassuk Homérosz mind a két eposzát, továbbá azoknak a görög íróknak műveit, akik megemlékeznek a trójaiakról — márpedig úgyszólván minden görög író megemlékezik róluk —, azt látjuk, hogy sosem nevezik őket „barbároknak“. (A görög *barbarosz* alapjelentése „külföldi“, „idegen nyelvű“, és csak átvitt értelemben jelent „műveletlent“, „nyersét“.) De ez nem minden.

Homérosz költeményeiben a trójaiak közvetlenül, tolmács nélkül beszélnek az akhájokkal. A vezérek tárgyalásai esetében talán feltételezhető volna, hogy a költő egyszerűen mellőzi a tolmács említését, mint ahogy ma sem említik a tolmácsot a különböző államok képviselői között lezajlott tárgyalásokról készült hivatalos jelentésekben. De a trójaiak és az akhájok közvetlenül, tolmács nélkül beszélgetnek olyan helyzetekben is, ahol harmadik személy jelenléte kifejezetten kizárt. Például Hektór és Akhilleusz párviadaluk közben, Odüsszeusz és Diomédész tolmács nélkül vallatja az elfogott Dolónt, Priamosz négyszemközt van Akhilleusszal az akháj hős sátrában, amikor Hektór holttestéért könyörög. Homérosz nem kerüli meg a nyelvi kérdést, sőt világosan „más-más nyelvű“ népeket emleget, de csak Trója szövetségeseire vonatkoztatva. A trójaiakat illetően minden kétség nélkül feltételezi, hogy ugyanazon a nyelven beszélnek, mint az akhájok, vagyis — görögül.

Am a trójaiaknak nem csupán a nyelve közös az akhájokkal. Közös az isteneik, és azonos a társadalmi rendjük (az egyetlen „házasságjogi“ intézményt kivéve: míg Agamemnón az egy-két szerető erejéig lazított „európai“ monogámia híve, Priamosz hivatalosan az „ázsiai“ többnejűség követőjének vallja magát; Hektórnak, Parisznak, Aineiásznak és más trójaiaknak azonban mindig csak egy feleségük van, mint

az akháj férfiaknak). Azonos volt az államszervezetük és hadrendszerük, azonos volt a fegyverzetük és harcmódoruk, ugyanazt a felfogást vallották a jogról, becsületről, egyforma volt a „lelki beállítottságuk”. Sőt: Priamosz trójai király ugyanattól az őstől származik, mint Agamemnón és Meneláosz — az olümposzi Zeustól. A trójai és akháj nép is közös töről fakadt?

Lehet, hogy meglepően hangzik: Homérosz szerint igenlő választ kellene adnunk a kérdésre. Szintúgy a többi antik szerző szerint is. Vergilius megy el a legtávolabb, amikor (az *Aeneis* második könyvében) azt írja, hogy az akhájok nyelve a trójaiakétól „csupán hangszínbén tér el”. Forduljunk azonban olyan tekintélyekhez, akiknek ebben a kérdésben jobban hiszünk, mint Homérosznak és Vergiliusnak.

A régészek egyöntetűen állítják, hogy a trójai építészet nem különbözik az akhájokétól (eltér azonban más kisázsiai népekétől — részben kivéve az indoeurópai hettiták építészetét; ez utóbbi népek egyike sem ismeri például a megaront). Az antropológusok bizonyítják, amit már Virchow megállapított: a trójaiak csontváza, főképp a koponyacsontja, indoeurópai jellegű, és nem különböztethető meg az ógörögökétől. Ám a közös elem mellett van itt egy eltérés is, mégpedig az ékszerek és (néhány fajta) kerámia díszítésének stílusában. A trójai díszítmények csakugyan eltérnek a műkénéiektől — körülbelül úgy, mint a nyugat-szlovákiai díszítő elemek a dél-morvaországiaktól.

A Homéroszból és a modern tudomány kutatásaiból levont következtetések elegendők ahhoz, hogy a trójaiakban a görögök rokonait lássuk? Tekintheszük őket e támpontok alapján a görögség egyik elágazásának (illetve egyenesen görög törzsnek), melyet kiszorítottak ősi földjéről — talán a Balkánról — és átkelt a Dardanellákon, hogy megtelepedjék Trójában? Talán igen. De vigyázzunk: a tudósok, akiket hivatottnak tekintünk, hogy eldöntsék ezt a kérdést, mindmáig nem mondták ki a bibliai „igen-igent, nem-nemet”. Legnyíltabban beszél C. W. Blegen, amikor az egyenes kérdésre így válaszol: „Véleményem szerint „Trója VI” és „Trója VIIa” népe rokon volt azzal a néppel, amely a bronzkor középső szakaszának elején betört Görögországba.”

Melyik nép tört be Görögországba a bronzkor középső szakaszának elején, vagyis az i. e. II. évezred hajnalán?

Az akhájok!

„A görög civilizáció nem úgy szállt alá az égből a békességet lehelő, kies völgyekbe, mint a széllábú sebes Írisz az Olümposzról — mondja

George Thomson, a birminghami egyetem tanára és a Csehszlovák Tudományos Akadémia tagja. — Harc gyümölcse volt, számtalan ütközetben és rabló portyán harcolták ki, égő városok füstje és hontalanná tett foglyok sóhaja jelezte fejlődése útját. Mozgató ereje az osztályharc volt. E tény elhallgatása szánalmas bók a görögöknek és rossz szolgálat önmagunknak.“

E civilizáció kezdete a kőkorszak ködös messzeségébe vész, és első körvonalai a bronzkor elején vázolódnak fel. Tudományos viták tárgya, hogy honnan kezdtek a görögök behatolni mai hazájuk földjére. A mérleg annak a nézetnek oldalára hajlik, hogy a Balkán félszigetről, ahol a II. évezred nyitányáig nomád életet éltek — s vándorlásuk oka az volt, hogy észak felől szorították őket más törzsek. Görögország őslakói közelebből nem ismert, valószínűleg nem indoeurópai eredetű törzsek voltak — talán a Hérodotosz és Thúküdész emlegette „károk, illetve lelegek“ s a homéroszi „rejtélyes pelasgok“. A görögök több hullámban jöttek. Az első és legerősebb hullámot az akhájok képezték, utánuk jöttek a további törzsek. Meglehet, az egyik törzs elkanyarodott keletnek és megszállta Troaszt; ott aztán szétvált Homérosz dardanijaira és trójajaira. Az őslakosságot részint kiszorították a tengeren túlra, részint leigázták, végül magukba olvasztották maradványait, s vérével kultúrája számos elemét is átvették. E bonyolult folyamat részleteit csak képzeletünkkel közelíthetjük meg. Az ismeretek szilárd talajára már majd a régészeti leletek vezetnek el bennünket, amelyek az i. e. XVI. századból származnak. Ezt az időt illetően már bátran beszélhetünk apró akháj államokról és akháj kultúráról, mely virágzott Argoszbán, Lakóniában, Attikában, Boiótiában, Thesszáliában, s főképp a peloponnészoszi Akháíában, valamivel később pedig Messzêniában és Ithakán.

Az i. e. XVI. század derekán már az akháj uralkodók szilárdan megerősített várakat építtetnek; „királyok“ (amint egy kicsit egyszerűsítve fordítják a hőskor uralkodói címét, a *baszileuszt*), de szerepkörük csak a hadvezéri, bírói és főpapi hatalmat foglalja magában. „Röviden: a »baszileia« szó, melyet a görög írók a homéroszi ún. királyság megjelölésére használnak (mivel fő eleme a — tanácsal és népgyűléssel kiegészített — hadvezéri hatalom), csupán katonai demokráciát jelent.“ (Marx). A régészeti leletek kizárják a kételkedést, hogy a társadalom már erős osztálytagozódáson ment át, és két fő osztályból: a szabadok és rabszolgák osztályából tevődik össze. A tárgyi kultúra emlékeivel kéz a kézben bizonyítják ezt a várleltárak „lineáris B“ írással készült, (újabban) megfejtett szövegei.

Az időszámításunk előtti XV. század elején az akhájok szoros kapcsolatokat tartottak fenn Krétával; a magukénál régebbi s fejlettebb kultúrát ismertek meg itt, s készséggel vették át vívmányait. Már rég megvalósult náluk a társadalmi munkamegosztás a mezőgazdaság és kézműipar között; a férfilakosság mind nagyobb része adja a fejét kereskedelemre és kalózkodásra. („A hajósoknak, ha kikötnek, mindenütt felteszik az egy és ugyanazon kérdést: nem kalózkod-e? A kérdezettek nem sértődnek meg, s a kérdezők nem róják fel nekik ezt a mesterséget” — írja Thúküdidész ezekről az időkről.) A jelek szerint az akhájok fokozatosan kiszorították a krétaiakat a tenger uralmából, s valószínű, hogy az i. e. XV. század derekán hatalmukba ejtették Knósszoszt.

„Az akhájok hatalmukba ejtették Knósszoszt? — kérdezné ennél a mondatnál Evans. — Nem fordítva volt inkább? Mükéné, Tirünsz és más akháj várak nem a krétai birodalom határerődjei voltak csupán?” Nézete alátámasztásául felhozná, hogy a mükénéi művészet csak „provinciális visszfénye a metropolisz művészetének”, s a knósszoszi pompás, vakító fehér palotához viszonyítva az akháj várak bármelyike csupán „komor erőd”.

El kell hogy gondolkozzunk ezen az ellenvetésen — de hasztalan fordulunk azokhoz a tudósokhoz, akik itt egyforma tekintéllyel bírnak, nem kapunk egyöntetű választ. (Az érveket és ellenérveket ismeri már az olvasó az előző fejezetekből.) Bizonyos csak az, hogy amely pillanatban az akhájok Kréta földjére léptek, nyomon követésükben „rejtelmek szigetére” jutunk. Mindazonáltal szinte biztos, hogy az i. e. XIV. és XIII. században Kréta valóban az akhájok hatalma alatt volt; kétségtelen itt az akháj befolyás, s nem vitatható az akháj telepek létezése sem.

Mit mondanak erről a legrégibb és legújabb bizonylatok? Homérosz a trójai háború korabeli krétaiakat nem különbözteti meg a többi akhajtól, és egy sorba állítja őket az argosziakkal, kephallénekkal, rhodosziakkal, aiólokkal vagy az athéniakkal. Ídomeneusz, aki „nyolcvan barna hajót vezetett” Ílion falai alá, éppúgy akháj volt, mint Agamemnón, Odüsszeusz vagy Nesztór; ugyanez érvényes katonáira is, „kik Knósszoszt lakták, s jól épült-kőfalú Gortüszet, Lüktoszt, Milétoszt s a fehér ragyogású Lúkasztoszt, Phaisztoszt és Rhütiont...” (Mellesleg jegyezzük meg, hogy Gortüszban megtalálták az említett falakat!) Ventris pedig nem tesz különbséget a mükénéi és knósszoszi táblák nyelve közt: amennyiben a „lineáris B”-vel írottak, ezeknek is, azoknak is a nyelve az ógörög.

Az i. e. XIV. és XIII. században az akhájok hatalma nyilván elérte

tetőfokát. Erről tanúskodnak nagyszabású építkezéseik, művészetük felvirágzása, s azok az adatok, amelyek szerint egész sor országgal és szigettel tartottak fenn kapcsolatokat. Rendszeresen érintkeztek a Kükladokkal, Kisázsiaival, Szíriával, Egyiptommal, Szicíliával és Dél-Itáliával. Cipruson, Rhodoszon és a föníciai Ugaritban voltak talán telepeik is, vagy legalább kereskedelmi állomásaik. A legerősebb akháj központ Mükéné volt. (Megerősítette ezt a legújabb felfedezés: rábukkantak arra az úthálózatra, amely valaha a mükénéi várat összekötötte az Argoliszi-öböllel és a Korinthoszi-csatornával. A híd-, töltés- és burkolatkőmaradványok bizonyítják, hogy az úthálózat egységes terv szerint épült.)

Hogy milyen mértékben tartotta hatalma alatt a mükénéi uralkodó a többi *baszileuszt*, nem tudjuk biztosan; „mükénéi birodalomról“ aligha beszélhetünk. Az akháj uralkodók elvileg nem függtek egymástól; közös vállalkozásaikra, természetesen, alávetették magukat a legerősebbnek, de ez az alárendeltség sem abszolút, sem tartós nem volt. Ilyen alárendelésre került sor a trójai hadjárat során is. Thüküdidész szerint ez volt az összes akháj első „közös vállalkozása“ — s amint a görög történelem drámai regényének további lapjairól tudjuk, egyben az utolsó is.

Az akhájok a trójai háborúból győztesen, de vérük és erejük fogyottan tértek haza. „Elestek a legderekek mind“ — adja a bölcs Nesztór szájába Homérosz, s nyilván igaza van. Amikor az i. e. XII. század elején Görögországba betörték a nomád életet folytató, vad dór törzsek, az akhájok nem bírtak nekik ellenállni; a temérdek arany és bronz a vasfegyverzetű barbárok zsákmánya lett. Feltartóztathatatlan áradatként özönlöttek el a dórok Közép-Görögországot és a Peloponnészoszt, s egy erős hullám átcsapott Krétára is.

Ebben a görögök közt lezajlott testvérgyilkos háborúban a dórok az akhájokat részint lemészárolták, részint magukba olvasztották, részint pedig kiszorították az égei-tengeri szigetekre és Kisázsia nyugati partvidékére. A híres akháj kultúra óhatatlanul eltűnt a föld színéről.

A dórok dúltak, romboltak, pusztítottak, vagyis barbárok voltak a szó mai értelmében. Ámde a romlásból, amelybe Görögországot döntöttek, fél évezredes siralmas tengődés után kivirágzott az új Hellász.

Emlékszünk, milyen szívósan kereste Schliemann a Trója és a trójaiak létezése mellett szóló bizonyítékokat a „másik oldalon“, azaz mindenekelőtt az egyiptomi dokumentumokban. Roppant sikerként

könyvelte el, amikor Brugsch közölte vele, hogy a karnaki Ramesseumban talált feliratok csakugyan említik a trójaiakat, dardanokat s az *Íliász*ban szereplő más trójai szövetségeseiket, sőt III. Ramszesz és Minneptah felirataiban az akhájokról és danaokról is történik említés. (Mit adnának például a zsidó történészek azért, ha az egyiptomi forrásokban hasonló feljegyzést találnának a zsidók „egyiptomi fogságáról“, vagy a keresztény történetírók, ha az egykorú római történészek műveiben találnának valamit Krisztusról!) Mikor azonban Schliemann részletesebb adatok — a Homérosz szerepeltette személyek — után kutatott, a komoly tudósok „szerénységre intették“. Nevetni már nem mertek rajta, csak „túlságosan merésznek“ nyilvánították kívánságát.

De a tudomány útjain semmi sem „túlságosan merész“ — és ez nemcsak a makromolekuláris vegytanra vagy az űrhajózásra érvényes, hanem a régészetre is. Alig negyedszázaddal Schliemann halála után előkerültek ilyen bizonyítékok. Mégpedig olyan helyről, ahonnan senki sem várta!

Archibald Henry Sayce oxfordi egyetemi tanár (Schliemann barátja s Trójáról írt műve előszavának szerzője) 1880-ban felfedezte a hettiták titokzatos birodalmát, mely az „előklasszikus ókorban“ Egyiptom és Babilónia között a harmadik nagyhatalom volt. (A felfedezés az egész Közel-Keleten szétszórt sok-sok hieroglifikus felirat alapján történt.) A hettita birodalom magva a mai Közép-Törökország volt; nyugaton határos volt Troasszal. 1906-ban Hugo Winckler berlini egyetemi tanár Ankarától vagy 150 kilométernyire keletre, Bogazköy falucska közelében felfedezte a hettiták fővárosát, Hattušašt. A romok közül kikapálta a hettita királyok levéltárát, mely ékírásos szövegeket tartalmazó húszezernyi táblából állt. A szöveg egy része babiloni nyelven, az ókori Kelet diplomáciai nyelvén, túlnyomó része pedig hettita nyelven íródott. (Csak úgy mellékesen: Winckler ez ásatások során olyan módon járt el, hogy az merő kigúnyolása volt az újkori tudománynak. Nem jegyezte fel a pontos lelőhelyeket, nem katalogizálta a táblákat, kíméletlenül rombolta az építményeket stb., és az ásatások egész vezetését gyakorlatilag rábízta valami írástudatlan kurd atyafira, aki úgy kapálta ki a földből az agyagtáblákat, mint a krumplit, és hordta gazdája elé kosárban. Senki nem rótt fel azonban ezt Wincklernek, jóllehet Schliemann óta a régészet módszerei mérhetetlenül sokat tökéletesedtek és finomodtak. Winckler persze — Schliemann-nal ellentétben — egyetemi tanár volt, ezért hát a hivatalos tudomány rendjén találta, amit művelt.) Ám a Winckler felfedezte hettita szövegeket nem értette senki, mert a hettiták nyelve nemcsak holt nyelv volt, mint a görög és a latin,

hanem feledésbe is merült; még azt sem tudták róla, melyik nyelvcsaládba tartozik. Sok nemzet tudósainak csaknem tízesztendei munkája után végre sikerült megfejtenie az „új Champollionnak” — Bedřich Hrozný cseh tudósnek.

Hrozný 1915-ben tette közzé munkája első eredményeit. 1917-ig oly messzire ment a megfejtésben, hogy *A hettiták nyelve* című (németül írt) munkájában közzétette az első hettita szótárt és nyelvtant is. Megszólaltak a hettita királyok levéltárai: megszólalt a nagyarányú külpolitikai levelezés, megszólaltak az állami szerződések — s beszéltek a trójaiakról és akhájokról is!

Emil Forrer svájci nyelvtudós (később berlini, majd chicagói, ma San Salvador-i egyetemi tanár) tanulmányozta a hettitáknak nyugati szomszédaikkal fenntartott kapcsolatait, s munkája első eredményeit 1924-ben tette közzé. *A Homérosz előtti görögök a bogazköyi ékirásos szövegekben* című munkájában felbukkan a Homéroszból ismert első trójai név — s nem hiszünk a szemünknek: Muwatalliš hettita király államszerződést köt Uilusza királyával, Alexandrusszal! Miféle ország *Uilusza*? A nyelvészeti elemzés segítségével megtaláljuk ebben az elnevezésben *Iliosz* hettita nevét, az *Alexandruszt* pedig a nem nyelvész is az első pillanatban azonosítani tudja *Alexandroszszal*, ami nem egyéb, mint Párizs másik neve!

A történészek elnémultak. E két névnek a megfelelő homéroszi nevekhez való hasonlósága annyira szembetűnt, hogy úgyszólván semmiféle ellenvetésnek nem volt helye. Természetesen, tüstént tucattal merültek fel a kérdések — mindmáig egyre sem sikerült végérvényes választ találni. Ne siessük el tehát a konklúziót, ámbár...

Muwatalliš tudományosan igazolt történelmi személyiség; valószínűleg i. e. 1306 és 1282 között uralkodott, és megnyerte az előklasszikus ókor egyik legjelentősebb ütközetét: i. e. 1296 táján visszaverte a huszonhat egyiptomi dinasztia leghatalmasabb uralkodóját, II. Ramszeszt, aki az Orontész-parti Qades ellen támadott. Feltételezhető, hogy Muwatalliš egy mitikus uralkodóval kötött szerződést?

De a bogazköyi levéltárból előkerültek további dokumentumok is, s bennük további országnevek, amelyeknek olvasása és lokalizálása tekintetében semmi vita sincs a tudósok között. IV. Tudhaliyaš hettita király, aki i. e. 1250 és 1220 között uralkodott, egy tudósításában felsorolja „Asszuva ország” huszonnégy szomszédos (többnyire kisebb) államának nevét. (*Asszuva* Ázsia nevének egyik legrégebbi formája?) De kövessük nyomon Forrert. Szó szerint ezt írja:

„Mint Asszuva legutolsó, vagyis nyilván legtávolabbi (nyugati

irányban legtávolabbi) országa, szerepel a felsorolásban *Ta-ru-i-ša*. Mivel az ékírás szótagoló írás, következőleg a szó elején csak úgy állhat meg egymás mellett két mássalhangzó, hogy közülük iktatódik egy magánhangzó, egyformán jól olvashatjuk ezt a szót *Truiszának* vagy *Troiszának*. S ha ez a szó már az i. e. XI. században átment a görög nyelv szókincsébe, változnia kellett, mivel a görögben két magánhangzó között az *sz h*-vá módosul — úgyhogy *Troiszából Troiha*, végül pedig *Troia* lett. Itt van tehát Trójának legrégebbi s egyúttal egyetlen ékírásos emléke.

Forrer a bogazköyi szövegekben megtalálta az *Akhkhijava* szót is, és itt sem kétséges, hogy az akhájok országának nevével állunk szemben. „Mivel a hettita betűző olvasás szerint a hangsúlytalan *-aji- ija*-vá módosul, az *Akhkhijava* az *Akhkhajivából* keletkezhetett, ami pontosan ugyanaz a forma, mely a görögben is feltételezhető. *Akhkhijava* tehát az akhájok országa, a görögök országa.”

Egyes táblák (ismereteinkkel összhangban) lokalizálták ezt az országot, más táblák a nagyságáról és hatalmáról beszélnek. IV. Tudhaliyaš úgy emlegeti az egyik akháj királyt, mint „vele egyenrangú” uralkodót, Babilónia, Asszíria és Miszr (azaz Egyiptom; arabul Egyiptomnak mindmáig *Miszr* a neve) királyaival egy sorban. Sőt III. Arnuwandaš hettita király (i. e. 1230—1200) egyik tábláján megtalálták az akhájok országa királyának nevét, mely így hangzik: *Attariszijas*, illetve *Attarszijas*.

Ha Alexandrosz-Parisz király történelmi létezését illetően támadhatnak is kétségeink, itt igazán nehezen találunk érveket Forrer konklúziója ellen: „Agamemnón elődjét Mükéné trónján — akit az ékírásos feliratok Attariszijas, illetve Attarszijas néven említenek — a görög hagyomány szerint *Átreusz* nak hívták. E két név tényleges azonosságának kétségbevonását kizártnak tartom, még ha a görög és ékírásos formát nem lehet is minden további nélkül azonosítani. Ám hasonlóságuk sokkal feltűnőbb, semhogy véletlenséget láthatnák a dologban.”

Csakugyan — lehet itt véletlenről szó? Vagy nem? Ha nem, akkor ez, természetesen, nem jelent semmi mást, mint hogy Átreusz az ősi mítoszok világából átlépett a történelembe — mint hús és vér ember!

Pontosan így hitte ezt az antik világ. De mi is kötelesek vagyunk elhinni? Beleértve azt is, hogy ez az Átreusz volt az apja Agamemnónnak és Meneláosznak? Nos: a táblák előkerültek, és a szó szoros értelmében „levéltárilag bizonyítják” Átreusz király történelmi létezését, mert Forrer olvasása helyes.

Mindmáig nincs könyv, mely rendszeres áttekintést nyújtana a „trójai kérdésekről“, ennek a mi könyvünknek pedig határozottan nem az a célja, hogy kitöltse az űrt: már csak azért sem, mert valószínűleg untatná az olvasót. A legfontosabbakra — és legszórakoztatóbbakra szorítkozunk hát.

A legfontosabb kérdések közé tartozik mindenekelőtt, hogy mi lett a trójaiak sorsa a város eleste után. Úgy véljük, hogy a (később kigondolt) jóslatok ellenére, amelyek szerint Trója többé nem épült volna fel, illetve nem vált volna ismét lakott helyé, a tűzvész után rövidesen kinőtt a romokból az új település: a Blegen-féle „Trója VIIb“. „A mélyebben fekvő (VIIb₁) rétegben talált tárgyak kétségbevonhatatlanul bizonyítják, hogy Trója lakosságának egy része átvészelte a csapást, és újonnan felépített házaiban tovább fenntartotta ugyanazt a műveltséget, amely a VIIa korában virágzott... A felsőbb réteg, a Trója VIIb a kultúra hirtelen változásáról ad hírt, ami kétségtelenül bizonyítja, hogy új nép jelent meg a színpadon. A legszembetűnőbb újdonság itt a *Buckelkeramik* néven ismert, ún. hepehupás kerámia, azaz a kézzel gyártott, fekete színű, egészen új alakzatú, durvakerámia. Ennek a kerámiának leggyakoribb hasonmása a későbbi bronzkorban egészen általános a Duna-medencében, és számos régész vélekedése szerint a durvakerámiát készítő nép innen vándorolt Kisázsiaiba, mégpedig valószínűleg Trákián keresztül.

A hagyomány szerint Trója lakosságának egy része elvándorolt nyugatra. A néves bolgár nyelvtudós, V. Georgijev úgy véli, hogy a titokzatos etruszkok, Itália rómaiak előtti lakosai, a trójaiak leszármazottai. (Mellesleg szólva, az etruszkok eredetéről, akiknek nyelve és írása mindmáig dacol a megfejtési törekvésekkel, az antik világban sem alakult ki egységes nézet. Hérodotosz, Sztrabón, idősb Plinius és Tacitus kisázsiai jövevényeknek tartja őket; Hellanikosz a pelaszgok ivadékait, a halikarnasszoszi Dionüsziosz pedig Itália őslakóit látja bennük. A modern tudósok nézetei közt még nagyobb az eltérés: a francia Rougé és Maspéro, valamint az orosz Mogyesztov szerint a „tengeri népek“ egyikeknek, a tursoknak, illetve tuszkoknak utódai, akik az i. e. XII. században megtámadták Kisáziát és Egyiptomot; Niebuhr német kutató úgy véli, hogy az etruszkok őshazája valahol az Alpok között volt, Marrszovjet nyelvtudós szerint itáliai származásúak; Nogarra olasz tudós a hettiták rokonait látja bennük, és véleménye szerint a Balkánon át vándoroltak Itáliába.) Georgijev abból az érdekes elképzelésből indul ki (mely talán nem is egészen megalapozatlan), hogy a trójaiak magukat *trószoknak* nevezték; ebből az elnevezésből alakult ki később az

etruszkok görög neve: *türszenoi* és a tulajdonképpeni etruszk név: *etruszkok*. Az etruszkológia igazolja majd Georgijev elméletét, vagy ismét az antik költőnek — ezúttal Vergiliusnak — ad igazat?

Az utóbbi időben több kutató „Homérosz számadataival” foglalkozott. Ebben a viszonylatban bennünket csak egy érdekel: hogyan nézik Homérosznak azt a megállapítását, hogy a Tróját ostromló akhájok pontosan 100 000-en voltak. Nos ez a szám kétségkívül erősen kikerekített szám, és nem lehet benne nagyobb pontosságot látni, mint, mondjuk, a francia hősi énekek számadataiban, amikor például az egyik énekben egyszerre 100 000 harcos ájuldozik. Egyébként a tengerpart hossza a „határfokok közt”, azaz valószínűleg a mai Kum Kaleh erőd és Sziyeion között mindössze vagy három kilométer, s ezen a rövid sávon aligha táborozhatott annyi ember, mint ma Kassa lakossága. Azonban az 1186 hajó három egymás mögötti sorban pontosan elférne, s oly közel feküdnének egymáshoz, hogy a nagy Aiász könnyűszerrel szökdelhetne egyikről a másikra, mint „ama versenylovas”.

Az egyik legrokonszenvesebb kérdés, mely újra meg újra varázslatba ejti a modern kutatókat, „Odüsszeusz útjának” kérdése. Az ókorban csődöt mondott minden kísérlet, mely ennek az útnak rekonstruálására irányult; ma semmivel sem nagyobbak az esélyeink. A nehézséget az okozza, hogy Homérosz részint olyan helyeket ír le, amelyeket személyesen ismert, részint pedig olyanokat, amelyeknek létezéséről csak mások elbeszéléseiből vagy mondákból értesült. Ámde ezeket is, azokat is olyan tájakra helyezi, amelyeknek földrajzi fekvését Odüsszeusz útjának időtartama és iránya szerint nem lehet megállapítani. Eratoszthenész, az i. e. III—II. század kiemelkedő görög földrajztudósa kijelentette, hogy megtalálja ő azokat a helyeket, amelyeken bolyongása során Odüsszeusz járt, csak kerítsék elő neki a szíjgyártót, aki a szíjat készítette annak a bőrtömlőnek bekötéséhez, amelybe Aiolosz a szeleket zárta. (Hogy a feltétel képtelensége világosabb legyen: Aiolosz ezüstfonállal kötötte be a tömlő száját.)

Egyvalamiben azonban a modern kutatók előbb járnak a régieknél: fejlettebbek a földrajzi ismereteik, azaz — nagyobb tér nyílik képzeletük játéknak. Találkozunk olyan állításokkal, hogy Odüsszeusz megfordult Britanniában, Németországban és Portugáliában, végighajózta a Fekete-tengert, kikötött a Jóreménység-foknál, Aiolié szigetére az Indiai-óceánon hajóztában látogatott el. Tucatjával akad tudományos könyv, mely pontosan megállapítja Szkülla és Kharübdisz helyét: egyszer a Dardanellák szorosában, másszor a Messinai-szorosban, legújabbban a Gibraltári-szorosban (így aztán Ogügié azonos Madeirával, s Nau-

szikaa a Guadalquivir torkolatában mosta fehérneműjét). Kalüpszó a máltai La Valetta erődtől nem messze székel, a phaiákok nem Kerkirán, hanem P. Ortmayr szerint (1954) Krétán, J. P. Droop szerint (1951) pedig Thera szigetén laktak. Több olasz tudós a sziréneket Capri szigetére, a francia A. C. Blank és V. Bérard a Paliarno-fokra helyezi (annál az indoknál fogva, hogy ott van Molpe városka, s az egyik szirén neve Molpe). Aztán olyan tudósok, akik vitathatatlanul tudósok, újabb és újabb fáradságos tanulmányutakra indulnak, hogy megkeressék a küklópszok szigetét, Polüphémosz barlangját, a vad laisztrügonok szigetét, azaz Thrínakiát (mely állítólag Szicíliával azonos). De — 1949-ben nem indult nyomban útnak három amerikai expedíció az Ararát hegyére, hogy egy bizonyos török paraszt közlése alapján Noé bárkájának roncsai után kutasson?

Az Odüsszeusz nyomait kereső expedíciók hallatán egyvalami vizsgálatásunkra szolgálhat: ártalmatlanok ezek az expedíciók. Ugyanez vonatkozik a különféle „elméletekre”, amelyek Polüphémosz dühéről, Hélios gulyájának létezéséről, Párisz bíráskodásának jogalapjáról, a lóbuszok táplálékának élettani értékéről, a görög istenek lélektanáról, különös tekintettel Agamemnón csalfa álmára, kialakultak — s hasonló szemmel nézzük azokat a vitákat is, amelyeket arról folytatnak, papnő volt-e Helené, vagy táncosnő stb., főleg pedig a trójai ló eredetét és konstrukcióját tárgyaló újabb meg újabb elméleteket. De — ha udvariasak akarunk maradni — mit mondhatunk az olyasfajta munkákról, mint a *Kirké mérge* Hans Philipptől? E tanulmány (megjelent 1959-ben a heidelbergi egyetemhez közelálló nyugatnémet folyóiratban, a *Gymnasium*-ban, mely az antik műveltség ápolását szolgálja) ugyanis tudományos vizsgálatnak veti alá azt a kérdést, milyen méreggel változtatta Kirké Odüsszeusz társait sertésekké, s milyen ellenmérget adott Hermész Odüsszeusznak, hogy megóvja magát Kirké varázslatától. A szerző ezt a sertéssé változást a „hipnózis bizonyos fajtájának” tartja, s megállapítja, hogy az a növény, amely ilyen „hipnotikus hatású”, a „leveleiben atropint, hyoscyamint és szkopolamint tartalmazó maszlag; de e három mérge összetételénél nyilván fontosabb az arány, amelyben a növény tartalmazza őket”. Miután megoldotta ezt a kérdést, keresi az ellenmérget, amelyet csak Hermész „isteni szeme” fedezhetett fel. A ritkán előforduló „fehér légyölő galócában” találja meg, melyet máig táplálék gyanánt fogyaszt a pima indián törzs Mexikóban. A légyölő galóca leírása „teljesen egyezik” azzal, amit az ellenmérget tartalmazó növényről Homérosz ad. „E légyölő galóca hatására a később megevett maszlag eleve ártalmatlanná válik. A fehér légyölő galóca hatása egy-

két óra múlva áll be. Nyilvánvalóan ennyi időköz elteltével kapta Odüsszeusz a veszedelmes italt, amellyel Kirké mint vendéget fogadta, nyugodtan elfogyaszthatta hát. Feltétlenül ismernie kellett azonban a maszlag mérgétől mentes, fehér légyölő galóca hatását, hogy felkészülhessen. Mindent aprólékosan megmagyarázott neki Hermész: lelkére kötötte, mit mi módon tegyen, hogyan viselkedjék... Mindeme sok részletet annyira valószerűen, oly élethíven ábrázolja Homérosz, hogy lehetetlen bennük a pusztá képzelet szülte motívumokat látni.“ „Mexikóban élt hát Kirké?“ — teszi fel a kérdést a szerző, hogy megcáfolhassa a legnyilvánvalóbb ellenvetést. „Nem — amint már a neve is bizonyítja, az Azori-szigeteken élt!“ Mivel bizonyítja ezt Hans Philippnek a varázslónő neve? A kérdésre adandó válasz nyilván egy további, hasonló tanulmány tárgya lesz; egyelőre csak ennyit: a görög *kirkosz* annyi, mint „héja“, s a héja portugálul *azor*. Ami az ókori Görögországnak az Azori-szigetekkel és Portugáliával való kapcsolatát illeti, a szerzőnek semmi aggálya sincs: annyira magától értetődőnek találja a dolgot, hogy a bizonyítást már nem is tartja szükségesnek.

Az ilyen és hasonló tanulmányok nem keltenek túlságosan nagy bizalmat azoknak a férfiaknak (s természetesen nőknek is) ítélőképessége iránt, akik bírálják és közlik őket? Egy azonban vitathatatlan: e tanulmányok szerzői művelt emberek, túlnyomórészt egyetemi tanárok. Úgy látszik, a műveltség és cím még nem elegendő, hogy az embert megóvjá... Talán túlzók voltunk a készségben, s a tiszteletet és csodálatot, mely Schliemannt, Dörpfeldet, Blegent, Ventríst meg a velük egy szinten állókat megilleti, kiterjesztettük az összes kutatóra és tudományos dolgozóra, akik leszállnak a múlt mélységeibe, hogy kifürkésszék titkait. Különbséget kell tennünk köztük — és a csodálattal párosult tiszteletet tartsuk fenn azoknak, akik munkájukkal érdemeket szereztek az emberiség ismereteinek gyarapításában.

Mindmáig százával várnak megoldásra a Trója körül felmerült apró kérdések. Minek beszéljünk azonban a kicsiny dolgokról?

Ami itt fő és alapvető, ma már világos. A régészek fáradhatatlan, kitartó igyekezete és a nyelvtudósok leleménye évezredek múltán csatlakozott Homérosz géniuszához: munkájuknak köszönhetőn mind a mai napig dicsőségben tündököl, s nem bukott el a legyőzött Trója.

Tizennyolcadik fejezet

A homéroszi kérdés ma

Míg a trójai kérdést ma lényegében megoldottnak tekinthetjük, Homérosz körül még mindig minden vita tárgya: az is, hogy egyáltalán élt, az is, hogy ő alkotta az *Íliászt* és *Odiüsszeiát*. Harmadfél ezer éve tart már a világirodalom története e legbonyolultabb kérdésének vizsgálata — s az eredmény? „Ahány könyv Homéroszról, annyi Homérosz” — mondta egyszer Salač akadémikus.

Vonatkozik ez nemcsak Homéroszra mint emberre, hanem elsősorban a költő Homéroszra (főleg művei keletkezésének magyarázatát illetően). A „homéroszi kérdés” bonyolultságához képest mi volt a híres gordiuszi csomó?! Nagy Sándor egy kardcsapással kettévágta; a homéroszi kérdés csomóját azonban eddig nem sikerült kibogoznia a tudomány és technika legkorszerűbb eszközeivel felszerelt ezer meg ezer tudós. (Igen, a technika eszközei is használatba jönnek — a modern Homérosz-kutatók munkájuk során azzal a természetességgel folymodnak az elektronikus számológéphez, mint folymodtak tanácsalanságukban ókori elődjeik a delphoi jósdához.)

Nem csábít bennünket semmi, hogy bepillantsunk a Homéroszt és műveit körülvevő rejtélyek fátyla mögé? Nem vagyunk rá kíváncsiak, miért nem oldódtak meg eddig ezek a rejtélyek — s miért oldódnak meg egyszer majd egész biztosan?

A gondolat, hogy Homérosz nem létezett, természetesen, képtelenségnek látszik, de olyan komoly tudósok agyában született meg, akik az *Íliász* és *Odiüsszeia* keletkezését el tudták képzelni egy Homérosz nevű költő nélkül is. Hallgassuk el, amit ilyenkor gondolunk, s minden előítélet nélkül vegyük vizsgálat alá a tudósok elméleteit és érveit.

Elsőnek a francia d'Aubignac lépett fel a szóban forgó gondolattal a XVII. században. Szerinte az *Íliász* gépies egyesítése a Trója ostromáról szóló több önálló költeménynek, melyek megannyi ismeretlen „homérosztól”, azaz vak énekestől származnak. Másodiknak a német Fr. Schlegel jelentkezett ezzel a gondolattal. Schlegel szerint a Homérosznak tulajdonított eposzok több költő közös munkájának eredményeként jöttek világra, s egységüket (amit d'Aubignactól eltérően nem tagad) az alkotó nép teremtette meg. Harmadiknak az ugyancsak német Lach-

mann mondta ki lényegében ugyanazt a XIX. század első felében. Az ő „dalelmélete“ szerint a homéroszi költemények ismeretlen dalnokok sok-sok verséből keletkeztek oly módon, hogy idők folyamán ezek a versek maguktól összeálltak. E teória utolsó hirdetője — a német E. Beth kutató — szerint „Homérosz nem egyedi személy, hanem személyfölötti szellem, mely az *Ilíasz* seregnyi tényleges szerzőjéből sugárzik“.

Schlegel és Lachmann elméletében kétségkívül akadnak olyan elemek, amelyeket az „igazság magvának“ nevezhetünk, de Homérosz létezésének tagadását illetően nem bizonyítanak semmit. Nem magyarázzák meg mindenekelőtt a homéroszi eposzok művészi osztatlanságát, szerkezeti egységét és egyöntetűségét, azonkívül ellentmondanak az epikus költészetről kialakult köztudatnak, mely megtalálható minden nemzetnél, ahol ez a költészet feljegyzésekben vagy élő hagyományként fennmaradt. D'Aubignac első tétele elesik, még mielőtt végigolvassuk az *Ilíaszt* vagy az *Odüsszeiát*: mindkettőben vitathatatlanul megvan a belső szerkezeti egység, és igazán nem nevezhetnők önálló költemények „gépies egyesítésének“. Beth „személyfölötti szelleme“ természeténél fogva kisiklik a kritikai elemzés alól, annál könnyebb azonban d'Aubignac másik érvének nyelvészeti taglalása: a görög *ho mé horón*ból kikövetkeztetni a „vak férfiakat“ épp annyira indokolt, mint a *homérosz*ból kikövetkeztetni a „kezest“ vagy a *homé áron*ból azt az „embert, aki pokrócot foltozott“. Homérosz eposzainak színgazdag leírásait olvasva nehéz elképzelnünk, hogy „vak férfiak“ voltak a szerzők. Ám a biztonság kedvéért forduljunk a nyelvtudósokhoz: az antik szövegekben a nyelvtudósok a Homérosz szóval mindig csak mint tulajdonnévvel találkozunk.

Indokolatlannak találjuk tehát, ha valaki ezekből az elméletekből és érvekből ezt a következtetést vonja le, hogy Homérosz sosem élt. A modern tudósok többsége Homérosz történelmi létezését nem is tagadja, ellenkezőleg, csatlakozik az antik világ meggyőződéséhez, hogy Homérosz ember volt, aki ennek a földnek kenyerével táplálkozott.

Nem is itt a bökkenő, hanem másutt. Homéroszról nem tudunk semmi kézzelfoghatót, semmi konkrétumot! Az antik világ egy sereg Homéroszra vonatkozó adatot hagyományozott ránk, de mindnek megvan az a nagy hibája, hogy igen kései korból származik, és megbízhatatlan.

Vitás már Homérosz születési helye is. Egy régi epigramma szerint: „Hét város vitatá, hogy övé bölcsője Homérnak: Szmirna, Rhodosz, Kolophon, Szalamisz, Khiosz, Argosz, Athénai.“ A valóságban Homérosz-

nak sokkal több szülőhelyét találjuk, mert például Arisztotelész (i. e. IX. sz.) Khioszt Iosszal helyettesítette, Antipatrosz nyolcadiknak hozzáfűzte még Thesszáliát, Szuidasz bizánci író (i. e. II. sz.), amikor összegyűjtötte a (számunkra már jórészt ismeretlen) ókori forrásokat, megtalálta még bennük Homérosz szülőhelye gyanánt Kümét, Troaszt, Lúdiát, Ithakát, Küproszt, Knósszoszt, Mükénét, Rómát, Grumentumot, Lucafiát, Itáliát, Egyiptomot és Babilont. Fennmaradt ilyen meghatározás is: „Homérosz hazája a végtelen ég volt, anyja pedig nem halandó földi asszony, hanem Kalliopé.”

A szülőhely bizonytalansága, természetesen, nem bizonyítja, hogy valaki meg sem született; különben mitikus személy kellene hogy legyen példának okáért Kolumbusz Kristóf is, akinek ugyancsak hét szülőhelye volt (legújabbban Genuaé a pálma). Ugyanúgy az életrajzírók adatai közt található ellentmondás sem bizonyítéka annak, hogy valaki nem élt.

Homérosznak vagy egy tucat ókori életrajzírójáról tudunk; sajnos, többnyire csak a titulusuk szerint ismerjük őket. A legrégebbi Homérosz-életrajzot alighanem a klázomenaei Artemón írta; csupán egy mondat maradt fenn belőle. Platón tanítványa, Herakleidész (i. e. IV. sz.) két egész könyvet írt *Homéroszról* (és Hésziodoszról); a változatosság kedvéért ezekből egy mondat sem maradt fenn. Az alexandriai könyvtárosok (i. e. III—I. sz.) találtak néhány szemelvényt a régebbi szerzők műveiből. Egy Homérosz-életrajzot (jogtalanul) Plútarkhosznak, egy másikat (szintén jogtalanul) Hérodotosznak tulajdonítanak. Ilyen körülmények közt nem csoda, ha a delphoi Püthia kijelentette, hogy Homérosz Télemakhosznak és Nesztór leányának, Polükaszténak volt a fia — az amerikai Samuel Buttler pedig (ugyanolyan hitelességgel, de 1895-ben) Nauszikaát mint szicíliai királykisasszonyt mutatta be a világnak.

Az adatok tömkelegéből, főleg pedig az ál-Hérodotosz írásából, körülbelül ezt a „rövid Homérosz-életrajzot” állíthatjuk össze:

Tulajdonképpen neve Homérosz Méleszigenész volt (ne lepődjünk meg jobban, mint azon, hogy Platón Arisztoklésznak hívták). Ezt a nevet a Melész folyótól kapta, melynek partján anyja mosás közben megszülte. Apja ismeretlen (néha a Melész istenét tüntetik fel apja gyanánt), anyja, mint az anya mindig, ismert: Krétheisznak hívták, és a kisázsiai Küméből származott, ahol apja élt. Apja halála után Krétheisz Argoszba költözött egy bizonyos Klenaktoszhoz; amikor azonban Klenaktosz megtudta, hogy az asszony gyereket vár, száműzte Szmirnába, „amelyet épp akkor alapított Thészeusz”. Szmirnában egy Phé-

miosz nevű kézműves ember vette pártfogásba; először csak mint szolgát fogadta fel, majd feleségül vette. Phémiosz jó mostohája volt a kis Homérosznak; megtanította „az írásra, olvasásra, meg minden egyébre, ami hozzátartozik a költőmesterséghez”. (Diodórosz szerint Homérosz tanítója Prónapidész volt, „aki még a pelaszgok írását használta.”) Mire azonban költővé vált, sok-sok élettapasztalatra tett szert; eredeti foglalkozása szerint hajós volt, s Mentész ithakai kereskedő szolgálatában kezdte pályafutását. Eljutott egészen Afrikába, Hispániába s természetesen Ithaka szigetére is. Itt összeismerkedett Alkimosz fiával, Mentorral, és „sok mindent megtudott tőle Odüsszeuszról.” Világjártából éppoly szegényen tért vissza, mint ahogy elindult. Letelepedett Kolophónban, és megírta első eposzát, a *Margítészt* (melynek hőse egy fajankó). Kevéssel ezután visszatért szembaja, melyet még Ithakán kapott, és megvakult. (A legrégebb hírek és ábrázolatok azonban mit sem tudnak vakságáról.) Kolophónból „szülővárosába, Szmirnába” ment, de csakhamar otthagyta Szmirnát, hogy mint énekes és költő vándoroljon a világban. Útja során elkerült Kümé gyarmatvárosába, Neon Teikhoszba; ott alkotta a thébai háborúról szóló eposzát, a *Thébaiszt*. Mint elismert költő felajánlotta Kümének, hogy lakás és élelem fejében megénekli dicsőségét — de visszautasítás volt a válasz. (Attól kezdve minden költő elkerülte Kümét. Aztán — már Homérosz néven — a kisázsiai Phokaiában találkozunk vele. Megírta itt a *Kis Iliászt*, de egy Thesztoridész nevű költő elvitte a művet Khiosz szigetére, és a sajátjaként publikálta. Homérosz utánament Thesztoridésznek, de majdnem megjárta. Végül is örült, hogy menedéket talált Glaukosz pásztornál. Itt felfedezte Glaukosz gazdája, s felfogadta két fia nevelőjéül. Homérosz, így biztosítva látván megélhetését, megházasodott. Ámde nyilván szerény viszonyok közt élt, mert amikor két lánya közül az egyik férjhez ment, nem tudott neki más kelengyét adni, mint egyik eposzát, a *Küpriát*. (Akadt egy kiadó, aki 1925-ben kijelentette, hogy megadná az egymillió dollárt az eposz szerzői jogáért. Ha erre az eposzra gondolt, rosszul járt volna, mert a *Küpria* nem Homérosz műve; mindössze annyi köze van ennek a műnek Homéroszhoz, hogy azokkal az eseményekkel foglalkozik, amelyek a trójai háborúhoz vezettek.) Homérosz Khiosz szigetén élte le hátralevő éveit; itt és alkalmi vándorútjain szerezte az *Iliászt*, írt vagy ötven kisebb költeményt, főképp himnuszt az istenekhez, megírta a hősi eposzok tréfás paródiáját, a *Béka-egér harcot*, s végezetül az *Odüsszeiát*. Öreg napjaira igen hízelgő meghívásban részesült: meghívták Athénba. Útra kelt, de már nem érkezett meg. A szél elvitte

a hajót Iosz szigetére. Homérosz kilépett a partra, és szóba ereszkedett a halászó gyerekekkel. Mikor megkérdezte tőlük, mit fogtak, így feleltek neki:

— Amit fogtunk, megöljük, amit nem fogtunk, úszni hagyjuk.

Homérosz hiába törte a fejét, hogy megfejtse ezt a gyerekmondókát. Mikor elárulták neki, hogy a tetvekről van szó, azt mondta (versben) a lurkóknak, hogy mint tetvesek, nyilván értenek a dologhoz, s bánatában, hogy lám, vénségére meggyöngült az esze, azonhelyt meghalt.

Ez az „életrajz“ talán egész jó vázlat lenne egy Homérosz-regényhez, elemzése pedig komoly tudományos munka tárgyát képezhetné. Mi azonban sem a könnyed képzelet ingatag talajára nem akarunk rálépni, sem nehéz nyelvészeti fejtegetésekbe bocsátkozni. Különben is az ilyen fejtegetés e helyütt elképzelhetetlen: meg kellene birkóznunk nemcsak az ál-Hérodotosz *Homérosz-életrajzával*, hanem a körülbelül háromszázötven töredékkel is, amelyek különböző antik és bizánci írók műveiből valók. Beérjük hát az egyszerű megállapítással: az egyetlen, amiben az ókori források nem mondanak ellent egymásnak, s amit a modern tudósok is „egészében véve valószínűnek“ tartanak, az, hogy Homérosz Khiosz szigetén élt, és Ioszon halt meg.

De mindörökre arra ítéltünk, hogy Görögország legnagyobb költőjéről semmi közelebbit ne tudjunk meg?

A jelenkori (illetve egészen közelmúltbeli) Homérosz-kutatók derűlátók e tekintetben. A német Wilamowitz-Moellendorff és Schadewaldt például bízik benne, hogy a nyelvészet haladása (főleg a kréta—mükénéi szövegek megfejtése és az ógörög nyelv kisázsiai sajátosságainak további vizsgálata) lehetővé teszi a régi forrásokban rejlő olyan elemek feltárását, amelyek révén majd biztos ismeretekhez jutunk. Bickel német nyelvtudós nézete szerint többet várhatunk a homéroszi eposzokban lévő történeti elemek vizsgálatától. A francia Bérard és az amerikai Robinson az új régészeti leletekhez fűznek nagyobb reményt. Ám az új ismereteket nem várhatjuk csupán a „klasszikus tudományágtól“... Sokat tehetnének például az irodalomtudomány elméleti kérdéseivel foglalkozó szakemberek, ha úgy vizsgálnák meg a művészet objektív és szubjektív elemei dialektikus viszonyának kérdését, hogy munkájuk eredményéből gyakorlati következtetéseket lehetne levonni. Ennek segítségével hamarabb kerekednék ki a válasz arra a kérdésre: mit épített bele költeményeibe Homérosz a maga személyes tapasztalataiból, élményeiből, életrajzából.

Hogy milyen távlatokkal számolhatunk itt, azt megmutatja például ez a rövid szemelvény, melyet A. Vantuch munkájából (*Homérosz és a homéroszi világ*, 1960) veszünk: „De nem nagy megerőltetésünkbe kerülne, hogy ezekben a nagyszerűségekkel, gazdagsággal, jóléttel teljes művekben is megtaláljuk a mindennapi kenyér gondjaival küzdő szegény énekest... Az élelem megszerzésének gondja mindkét eposzban óriási helyet foglal el.” A folytonosan ismétlődő éhségtéma, azoknak a kínoknak bő ecsetelése, amelyeket a gyomor idéz elő stb. „világosan bizonyítja, milyen erősen élt a költőben, mennyire közelálló volt hozzá ez a motívum”. No persze nem csupán erről a motívumról van szó, amelyet csak az tud teljes egészében értékelni, aki maga is éhezett már. „Ha szemügyre vesszük hasonlatai szédítő világát, látjuk, hogy költeményeihez az építőköveket vándorútjain és a mezőn szedte fel. Saját szemével látta a fákat, bokrokat, szélben hullámozó vetést, hajnali harmattól csillogó kalászt, a szegényes, sivár földeket, dús erdőket, az út menti bogácsot; látott vásári zsivajt, tenyérnyi földért civakodó parasztokat, gyapjút méregető szegény asszonyt, vasat edző kovácsot, árkot húzó kertészt, mezőről hazatérő szántóvetőt, daróckabátos pásztorokat és suton ülő, lompos anyókat.” Éppúgy kétségtelen, hogy aránylag keveset látott az udvari életből, amelyet kizárólag a koldus, énekes vagy esengő ember szemszögéből nézve ábrázol — ám a másik oldalon látta a karddal egymást gyilkoló férfiakat és az egyszerű emberek háborúgyűlöletét. Osztályhovatartozását olyan félreérthetetlen világossággal vallja meg, mintha a káderanyagához tartozó kérdőívet töltené ki: a népből való, nincstelen szabad görög ember volt.

Mit hoz a további kutatás? Kimutatja, hogy indokoltak a d'Aubignac-, Schlegel- és Lachmann-féle elméletek — vagy pedig ellenkezőleg: megerősíti a régi mondák, közlések és legendák valóságát? ... Egyelőre mi hajlunk a felé a nézet felé, hogy a görög és világirodalom legnagyobb költői termékét csakugyan egy szegény vándorénekesnek köszönhetjük, aki Hellász kék ege alatt az utakat róva, alkotta verseit, és úgy tartotta fenn magát, hogy ezeket a verseket előadta a népnek a városok terein, meg az akkori világ hatalmasainak lakomatermeiben. És nem találunk számára más nevet, mint amelyen közel háromezer esztendeje ismert: Homérosz.

Készek vagyunk mindent megbocsátani Homérosz ókori életrajzíróinak: nem rójuk fel nekik a valószínűtlen aprólékosságokat, elnézzük nekik a korabeli irodalmárkodás tüneteit magán viselő szerkezetet, a

stiláris darabosságokat és az olyan naivitásokat is, hogy pld. az összes személyt, akik szerintük Homérosz életében valami szerepet vittek, a költeményeiből vett nevekkal ruházzák fel (hasonló módszert követve, mint ama nyugatnémet szerző, aki a Szlovák Nemzeti Felkelésről írt regényében a partizánokat valami irodalmi kézikönyvből kihalászott nevekkal látja el: Vajanský, Hviezdoslav, Kuzmány, Hollý, Botto stb.) Egy- valami azonban igazán bosszantó náluk — a homály és sok ellentmondás annak meghatározásában, hogy mikor élt Homérosz.

Thúkúdidész azt írja, hogy Homérosz „a trójai háborúnál sokkal később élt”. Mit jelent a „sok”? Ötven, száz vagy kétszáz évet? Hérodotosz megjegyzi, hogy „Homérosz nem később élt, mint 400 évvel ez előtt” (Hérodotosz előtt), vagyis az i. e. IX. században. Arisztarkhosz és Kratész az i. e. XI. századba helyezi, Eratoszthenész az i. e. X—IX. századba, de úgy véli, kortársa volt Hésziodosznak, (aki — az újabb kutatások adatai szerint — legkésőbb az i. e. VIII—VII. században élt). Theopomposz azt írja, hogy a VII. században élt, és kortársa volt a satíraíró Arkhilokhosznak. (Arkhilokhoszról megbízható forrásból tudjuk, mikor élt, mert megemlékezik a thaszoszi napfogyatkozásról, melyet a csillagászok pontosan kiszámítottak: i. e. 648. április 6.) Euphorión is azt állítja, hogy Homérosz az i. e. VII. században élt, mert Gügész kortársa volt. Az ál-Hérodotosz szerint Homérosz az i. e. VIII—VII. században élt, mert, úgymond, feliratot szerkesztett (ama „számárfülű”) phrúgiai Midasz király síremlékére, aki i. e. 690 táján halt meg. Másrészt ugyanaz az ál-Hérodotosz írja, hogy Homérosz anyja Szmírnába ment, amelyet épp akkor alapított Thészeusz. A legújabb ásatások szerint Szmírnát (természetesen, nem a mitikus Thészeusz közreműködésével) az i. e. XI. században alapították. A többi antik író nem lépi túl ezeket a határokat, melyek közt — melleleg szólva — elég nagy a kilengés: csaknem fél évezred!

Am egyben megegyeznek az antik írók — és a trójai ásatások ezt megerősítik: Homérosz nem a trójai háború idején élt. Kimondja ezt végtére ő maga is (*Íliász*, II. ének, 484—487. s.): „S most, Múzsák, ti beszéltek. Istennők vagytok, s mindent jól látva ti tudtok, míg minkünk csak hírhallásunk, semmi tudásunk: kik voltak danaok fejedelmei és vezetői”!

Fél évezred azonban sokkalta nagyobb pontatlanság az újkori kutatók szemében, semhogy megbékélhettek volna vele. Megkísérelték lecsökkenteni legalább 100—200 évre, s a célhoz vezető legjárhatóbb utat abban látták, hogy meghatározzák Homérosz költeményei keletkezésének idejét. Mihamar kiderült azonban, hogy roppant bonyolult kér-

dés ez, s megoldása feltételezi egy még bonyolultabb kérdés kibogozását: *h o g y a n* keletkezett az *Íliász* és az *Odüsszeia*?

Ez a *m i k o r* és *h o g y a n* lett a „homéroszi kérdés“ magva. Csak a magva, mert van itt sok további kérdés: hol keletkeztek ezek a költemények, teljes egészükben Homérosztól származnak, vagy csak részben, mind a kettő az ő műve, vagy csak az egyik, milyen forrásokból merített stb., s egyáltalán: az a szöveg, ami ma kezünkben van, „Homérosz szövege“ vagy csak annak későbbi „szerkesztőségi variánsa“?

Az ókor tudósai előtt másként állt a „homéroszi kérdés“: arra kerestek feleletet, vajon Homérosz alkotta-e mindazt a művet, amit neki tulajdonítanak. A *Béka-egér harc* és az ún. *Homéroszi himnuszok* esetében a tudósok többsége a negatív álláspont felé hajlott (ismerteink birtokában úgy vélekedünk, valószínűleg joggal), míg a *Margitész*, a *Thébaisz* és a *Kis Íliász* tekintetében pozitív volt az álláspont (hogy joggal-e, nem tudjuk megítélni, mert a szóban forgó három eposz elveszett). Ami az *Íliászt* és az *Odüsszeiát* illeti, az egész ókor álláspontja egységes és egyértelmű volt: a két eposz egymással szorosan összefüggő, kerek egész, s mindkettőt Homérosz alkotta.

A görögök az *Íliászt* és az *Odüsszeiát* abszolút tökéletes, felülmúlhatatlan költői alkotásoknak tekintették, amelyeket fölösleges bírálni, de annál hasznosabb olvasni, szóról szóra megtanulni és utánozni. Páneidész király, aki állítólag a „Homérosz és Hésziodosz közti versenyben“ Hésziodosznak adta a pálmát, a gyöngélméjűség megszemélyesítőjeként került be a görög közmondásokba; a szofista Zóiloszt (i. e. IV. sz.), aki könyvet írt Homérosz ellen, általános megvetéssel sújtották, s neve kicsinyes, rosszindulatú kritikusok gúnyneve lett.

A görög tudósok Homérosz költeményeinek tudományos alapon folyó, rendszeres kritikai elemzését csak a hellenizmus korában (i. e. IV. sz.), aki könyvet írt Homérosz ellen, általános megvetéssel sújtottjóval régebb keletű. Az *Íliász* és az *Odüsszeia* alexandriai kiadói és kommentátorai egy sereg hézagot és ellentmondást fedeztek fel a két eposzban. Mivel Homérosz „sosem aludt el“ a vers fölött, ezeket a hibákat a szöveg „rossz megőrzése“ vagy a „későbbi betoldások“ terhére írták. A homéroszi eposzok újabb kiadásai során kötelességüknek tartották, hogy kiküszöböljék ezeket a fogyatékokat, vagy legalábbis megjelöljék a kérdéses helyeket. Az első módszert Zénodotosz (i. e. IV. sz.), a másikat Arisztarkhosz (i. e. III–II. sz.) alkalmazta. Azok a túlzó

javaslatok, hogy küszöböljék ki a két eposzból az ún. peiszisztratoszi betoldásokat — melyek Athén dicsőségének öregbítését célozták — nem találtak sikerre. A javaslattevő érveiből azonban megtudtunk legalább annyit, hogyan látták a hellenizmus korában a homéroszi szöveg alakulásának útját. Eredetileg a szöveg mint tökéletes egész élt „magának Homérosznak száján“, aztán Homérosz követői, a khioszi „homéristák“ és más énekesek szétforgácsolták, megcsonkították, majd végül (az i. e. VI. században) a „peiszisztratoszi szerkesztőség“ felújította egységét, de nem küszöbölte ki az egyes énekek közt előforduló ellentmondásokat, amelyek a szóbeli terjesztés folytán felgyülemlettek.

A homéroszi költemények keletkezésének és sorsának ezzel a szemléletével egyetértett a későbbi római, bizánci és nyugateurópai műbírálat is. A reneszánsz kori tudósok sem lépték túl az alexandriai kutatók ismeretkörét; velük összhangban megállapították például, hogy a tizedik ének (a „Doloneia“) a folyamatosság megbontása nélkül eltávolítható az *Íliászból* — és sok különféle apró ellentmondás egyszerűen abból ered, hogy hosszú az eposz. (Például Pülaimeeneész, a paphlagonok vezérét az *Íliász* ötödik éneke 576—579. sorai szerint Meneláosz a harc első napján megöli, de az *Íliász* tizenharmadik éneke 658—659. sorai szerint Pülaimeeneész a harc harmadik napján elesett fiát, Harpaliönt siratja.) A homéroszi szövegkritikába új elemet a francia klasszicizmus vitt a XVII. században, amikor d'Aubignac eljutott a „homéroszi kérdés“ újkori megfogalmazásához.

Jóllehet, d'Aubignac a francia dráma „aranykorában“ lépett fel munkájával, amikor a színpadokon újjáéledtek a homéroszi hősök (Corneille *Andromakhéjában*, Racine *Iphigeneia Auliszban* című drámájában stb., valamint Fénelon *Télemakhosz kalandjai* című, ismert utópisztikus útleírásában), gondolatai nem találtak kedvező visszhangra. Ugyanez vonatkozik Vico olasz filozófus Homéroszt taglaló nyelvölcséleti fejtegetéseire is, melyek a tizennyolcadik század elején láttak napvilágot. Itt már csak a népköltészet iránti fokozott érdeklődés segített, tekintetbe véve, hogy a homéroszi eposzokat d'Aubignac és Vico mellett főleg a német Herder népköltészeti alkotásoknak nyilvánította. A körülmények véletlen összejátszása folytán épp akkor került erre sor Nyugateurópában, amikor Winckelmann újra felkeltette az érdeklődést az ókori Görögország és kultúrája iránt. Amikor aztán 1795-ben megjelent Friedrich Wolf könyve, a *Prolegomena ad Homerum*, szokatlanul nagy feltűnést keltett. Persze csak azok körében, akik latinul olvastak — de akkoriban elég sokan olvastak latinul.

Wolf mindenekeelőtt elvetette azt a hagyományos szemléletet, mely

a homéroszi költemények eredeti egységéről élt, és három érvet hozott fel ez ellen a szemlélet ellen: először, hogy abban a korban, amelybe a homéroszi költemények keletkezését helyezik, a görögök nem ismerték az írást; másodsor, hogy az antik források szerint ezeket a költeményeket csak már Peisziisztratosz alatt foglalták írásba; harmadszor pedig, hogy a költeményekben különféle betoldások és ellentmondások vannak. Az *Íliászt* és az *Odiüsszeiát* úgy képzelte el, mint olyan különálló énekek gyűjteményét, amelyek ősidők óta megőrződtek a dalnokok emlékezetében, és csak a VI. században foglalták őket írásba. Nem vonta kétségbe, hogy Homérosz létezett, sőt benne látta a két eposzt alkotó énekek legtöbbjének szerzőjét.

Wolf legfőbb érvéről, azaz hogy a görögök az i. e. VII—VI. században nem ismerték az írást, a későbbi kutatások kiderítették, hogy téves. A régészek ugyanis napfényre hoztak az i. e. VIII. századból származó olyan feliratokat, amelyek bizonyítják, hogy abban a korban már az írás igen elterjedt volt; előkerültek olyan bizonyítékok is, amelyek szerint a görögök már az i. e. IX. században ismerték (a föníciai ábécén alapuló) „mai“ írásukat. A régebbi típusú kréta—mükénéi lienáris B írás pedig honossá vált náluk legkésőbb az i. e. XIV. században, vagyis jóval a trójai háború és Homérosz előtt. Nem tekinthetünk hát a homéroszi költemények keletkezésének korára mint az írásnélküliség korára.

Azonban Wolf második érve sem állta meg a helyét. A peisziisztratoszi szerkesztőségre vonatkozó közlések (a legrégebbi utalást Cicerónál találjuk az i. e. I. századból) elemzéséből nem vonható le az a következtetés, hogy Peisziisztratosz alatt került sor Homérosz költeményeinek első írásba foglalására. Ellenkezőleg: valószínűnek látszik, hogy az akkori „szerkesztőknek“ írásos anyag állt rendelkezésére, és az egyes ellentmondások épp azért kerültek be a „hivatalos szövegbe“, mert a szerkesztők nem mertek nagyobb mértékben beavatkozni az anyagba. Harmadik érvét Wolf nem dolgozta ki — így aztán erre helyeződött át a „homéroszi kérdés“ súlypontja.

Wolf fellépése után a kutatók két nagy táborra oszlottak: az „analitikusokra“, akik szerint a homéroszi költemények egyes részei különböző szerzőktől származnak, és az „unitáriusokra“, akik azt az álláspontot védik, hogy a két eposz egységes mű, s mind a kettőnek Homérosz a szerzője. Ám az egyik táboron belül is, a másik táboron belül is fokozatosan több irányzat fejlődött ki, s az egyes irányzatok ellentmondásokba, vitákba keveredtek. Olykor nem hiányzott ezekből a vitákból a komikum sem: komoly tudósok civakodtak, mint a kisgyerekek, műveletlenséggel, gyöngelméjúséggel, irigykedéssel (sőt mi több, a görög

nyelvtanban való járatlansággal) vádolták egymást, s főképp a házsáros, szűkkeblűen kicsinyes német filológusok annyira vitték a dolgot, hogy közmondásossá váltak. Mindazonáltal el kell ismernünk azt is, hogy a vértolulások csatározások mögött makacsul ott munkálkodott a tudományos igazságra törekvő hideg ész.

Az „analitikusok“ tábora a múlt század harmincas éveiben három frakcióra hullott szét. Az első csoport mereven ragaszkodott Wolfhoz, a másodikat K. Lachmann képviselte a maga „dalelméletével“, a harmadikat G. Grote angol történész és G. Hermann német nyelvtudós az ún. „ösmagelmélettel“. E szerint az elmélet szerint Homérosz eposzai nem több különálló ének egyesítéséből keletkeztek, hanem oly módon, hogy valamiféle *Ösiliász* és *Ösodüsszeia* új epizódokkal, betoldásokkal bővült; ez magyarázatot ad a két eposz alapvető egységére is, belső ellentmondásaira is. Egy másik irányzatnak Kirchhoff német kutató vetette meg alapját az ún. „kompilációelmélettel“, mely szerint a homéroszi költemények nem nagyszámú apró ének egyesítéséből keletkeztek, amint Lachmann állította, hanem kisszámú nagyobb ének kompilációjából (pl. az *Odüsszeia* négy énekből, melyek közül kettő *Odüsszeusz útjáról*, egy *Télemakhosz útjáról*, egy pedig *Odüsszeusz hazatértéről* szól). A XIX. század végén S. P. Sesztakov orosz kutató kísérletet tett, hogy megteremtse a szintézist az analitikus elméletek közt.

Az analitikusok legkülönbébb irányzataival szemben viszonylag szilárd tömbként állt az unitáriusok tábora, és minden országban megtartotta túlsúlyát. (Németországban és Oroszországban is, ahol a wolfi elmélet a legelterjedtebb volt. A határozott unitáriusok közé tartozott például Németországban Hegel, Goethe és K. Nitzsch nyelvtudós, Oroszországban F. F. Szokolov és Homérosz első orosz fordítója, N. I. Gnyegyics.) Mindmáig ehhez az irányzathoz tartozónak vallja magát a Homérosz-kutatók „nagyobb és komolyabb“ része, noha távolról sem alkotnak egységes frontot. Az „ortodox álláspontot“ képviselte például a nemrég elhunyt amerikai nyelvtudós és régész, D. M. Robinson (aki mindig fenntartás nélkül együttműködött a szocialista országok szerveivel és intézményeivel). A jelenkori nyelvészek és Homérosz-kutatók közül ide tartozik főleg az angol J. L. Myres, a német J. A. Davison és az osztrák A. Lesky. Újabban mindinkább túlsúlyra jut a „mérsékelt unitáriusok“ irányzata, melynek kiemelkedő képviselője W. Schadewaldt német Homérosz-szakértő. Schadewaldt Homérosz alkotásának tartja a két eposzt, de „Homérosz előtti“ és „Homérosz utáni“ rétegeket fedez fel bennük, melyek a műkenéi kortól Görögország előklasszikus koráig,

vagyis hozzávetőlegesen az i. e. XIV—XIII. századtól az i. e. VII—VI. századig terjednek. Ehhez az irányzathoz számítható a jelenkori szovjet kutatók többsége is (Sz. I. Radcig, V. B. Kazanszkij stb.).

A XIX. század végén a Homérosz-kutatók közt kialakult egy sajátos irányzat, az ún. „chorizontisták“ („elkülönítők“) irányzata, akik csak az *Íliász*ra (illetve az *Íliász* magvára) nézve ismerik el Homérosz szerzőségét, de az *Odüsszeiára* már nem. „A két eposz stiláris eltéréseire“, nevezetesen azokra az eltérésekre hivatkoznak, amelyeket az *Íliász* és *Odüsszeia* történeti és folklorisztikus anyagának elemzése során észleltek. Ennek az irányznak fő képviselője U. Wilamowitz-Moellendorff volt. Az unitárius állásponthoz közelebb állnak a mai „méréselt chorizontisták“, például P. von der Mühl egyetemi tanár, aki azt a nézetet vallja, hogy az *Odüsszeia* magva az *Íliász* költőjétől ered.

Az a harc, amelyet az „analitikusok“ több mint száz éven át folytattak az „unitáriusok“ ellen, határozottan úgy jellemezhető, mint az „újnak támadása a régi ellen“ — csakhogy az új nem mindig feltétlenül haladó is. Az „analitikusok“ legfontosabb tételeiről kiderült, hogy tartahatatlannak, ám ennek az iránynak fellépése mégsem volt hiábavaló: elősegítette a Homérosz-kutatás tudományos szintre emelését, lejáratta a szélsőséges nézeteket, és bebizonyította, hogy a homéroszi eposzok létrejöttében nagy szerepet vitt a népköltészet. Mindazonáltal nem kapunk konkrét és fenntartás nélkül elfogadható választ arra a kérdésre, mikor s hogyan keletkezett az *Íliász* és az *Odüsszeia*.

Nem adták meg a választ az „ellentétek áthidalói“ sem. Erich Bethe német kutató azzal akarta kirántani a talajt az „analitikusok“ és „unitáriusok“ egész vitájának lába alól, hogy a „művész szemével“ s nem a „hideg ésszel“ közeledett Homérosz műveihez — s eljutott a „személyfölötti szellemhez“. Ernst Bickel bonni egyetemi tanár „elementáris analízissel“ taglalta a homéroszi költeményeket, és (1949-ben) megállapította róluk, hogy olyan népdalok, mesék, mítoszok, hősi énekek és történelmi mondák konglomerátumai, amelyek az „irodalmi őskor mélységeibe“ irányítanak bennünket, ahová Homérosz személye is tartozik. Csakhogy — mi úton-módon juthatunk el ezekbe a mélységekbe?

Sajátszerű módon hatolt be a homéroszi kérdés lényegébe már több mint száz évvel ezelőtt V. G. Belinszkij. Szerinte az *Íliász* és *Odüsszeia* „éppúgy az egész nemzet közvetlen alkotása, mint Homérosz céltudatos műve. Úgy véljük, semmiképp sem helyes az a nézet, mintha az *Íliász*“ (és ugyanez vonatkozik az *Odüsszeiára* is) „nem volna semmi egyéb, mint népi rapszódiaák gyűjteménye: ennek igen élesen ellentmond a mű szigorú egysége és művészi tökéletessége. Ugyanakkor nem kétséges:

hogyan Homérosz felhasználta a rendelkezésére álló kész anyagot, hogy emléket állítson belőle a hellén életnek és hellén művészetnek. Géniusza olvasztókemence volt, melyből a népdalok, műköltészeti énekek és töredékek nyersérce színarannyá válva csordult ki.“ Vajon nem ebben a nézetben kell látnunk az utat, mely kivezet a zsákutcából, ahová a „nem ostoba dolgokról“ polemizáló Homérosz-kutatókat a véget nem érő civódások vezették?

De elég már az elméletekből, noha olykor érdekesek is. Pillantsunk be a tudósok műhelyébe, akiknek munkája igazolja majd, hogy a tudomány nem ismer megoldhatatlan kérdéseket.

A Homérosz-kutatás (az Antarktisz kivéve) valamennyi földrész egyetemén és akadémiáin honossági jogot élvez, s a főszerep benne a német, a francia, az angol, az amerikai, s a második világháború óta szintúgy a szovjet tudósoké, akik új szinten fejlesztik tovább a kiemelkedő orosz Homérosz-kutatók hagyományait. Figyelemreméltó eredményeket értek el a görög, olasz, bolgár és japán tudósok is. (Amit a mi kutatóink e téren elértek, viszonylag kevés, és semmiképp sem hasonlítható össze például a csehszlovák hettitológia és egyiptológia világméreteiben is jelentős sikereivel.) Ám a homéroszi kérdést nemcsak a nagybecsű fóliánsokban és papirusztekercsekben dúskáló, tekintélyes intézetek vizsgálják. Az akadémiai címekkel felruházott embereken kívül egész sor kevésbé ismert kutató is foglalkozik vele napról napra, miután hazatér érdekesnek igazán nem mondható munkájából, mellyel a kenyerét keresi. De nem épp ezeknek az embereknek asztalán áll az a lámpás, amely világosságot visz a homéroszi kérdések homályába?... Hiszen a tudomány nemcsak a hivatalos intézményeknek köszönheti haladását.

A homéroszi kérdés vizsgálata ma számos ponton érintkezik a laboratóriumi munkával: szűk szakterületen képzett, olyan dolgozókat foglalkoztat, akik egyúttal képesek a kérdést a maga összetettségében is látni, kitartó aprómunkát, ugyanakkor nagy műveltséget kíván, a kalandos nekirugaszkodásokkal szemben előnyben részesíti a lépésről lépésre való óvatosságot. Látszólag romantikamentes — de csak annak, aki nem érez izgalmat az ismeretlen ismergetése közben.

Ez a vizsgálat három nagy szakterületre oszlik: a homéroszi nyelvészet, a homéroszi régészet és a homéroszi történetírás területére.

A három elválaszthatatlanul összefügg; kölcsönösen kicserélik és ellenőrzik ismereteiket, s egy tucatnyi más szaktudomány segítségével tudássá érlelik ezeket az ismereteket.

Ennek az egész kutatásnak alfája és omegája természetesen a homéroszi költemények. Magától értetődik, nem a fordítások, hanem az eredetiek — a legrégebb, legegészen megmaradt, legellenőrzöttebb szövegek alapján készült kritikai kiadások. Ilyen viszonylag sok van — az összes ókori mű közül (a bibliát kivéve) az *Íliász* és az *Odüsszeia* maradt meg a legnagyobb számú kéziratban. Az angol T. W. Allen, aki egész életét a homéroszi szövegek összegyűjtésének szentelte, az *Íliászt* a könyvnyomtatás feltalálása előtti időből származó 188 példányban találta meg. E kéziratok közül a legrégebb a X. századból származik, és *Venetus 454* néven ismeretes (327 pergamenoldal, s nagyobb része egyazon kéz írása). Jó állapotban maradt fenn a XIII. századból való *Genevensis 44*, a *Palatinus 44* és néhány további kézirat egészen az 1488-ból származó első nyomtatott *Íliász*ig. Az *Odüsszeia* kevesebb kézirat példányban maradt fenn, de a példányok teljeseek és megbízhatóak.

Nehéz már kinyomozni a staféta útját, amelyen a 27 803 homéroszi verssor az ókori másolók polcairól eljutott az első könyvnyomdászok szedőszekrényéig. Fontos azonban, hogy sosem vesztek el ezek a sorok, sosem kellett tehát őket „felfedezni” (mint például a Gilgames-eposzt, mely több mint harmadfél évezredre elveszett). Az érdem oroszlánrésze itt kétségkívül az alexandriai tudósoké. A Ptolemaiosz Múzeumában és Bibliothékájában őrzött ezerkettőszázharminchárom kézírásos könyvnek — melyek szerzőit sikerült megállapítani — csaknem a fele Homéroszé. (Az összehasonlítás kedvéért: az ötszázötvenöt másolattal képviselt Homérosz után Demoszthenész következik hetvennégy másolattal; Platón összes könyvére mindössze harminchat, Arisztotelész műveire hat másolat jut. Ha a görög embernek könyv kellett — egy könyv hozzávetőlegesen annyit ért, mint egy városi ház — elsősorban Homérosz *Íliásza* kellett neki.) Eddig tizenhat olyan *Íliász*-töredéket ismerünk, amelyek az időszámításunk előtti időből származnak; a legrégebb az i. e. III. századból való.

A két homéroszi eposz fennmaradt szövegeinek összehasonlító tanulmányozása és a „végleges szöveg megállapítása” roppant munka volt; már túl vagyunk rajta, s az érdem főleg a XVIII. és XIX. század tudósaié. Köszönhető az angol Bentley-nek, a német Naucknak, a holland van Leeuvennek (és sok másnak, akiknek neve ma már csak a legnagyobb könyvtárak indexében él), hogy a XX. század nyelvészei olyan aprólékosan megismerhették a homéroszi szövegeket; könnyűszerrel

megmondják, melyik ógörög nyelvjárásból való ez vagy az a szó, illetve melyik századból származik ez vagy az a szóösszetétel. De még tovább megyünk: fel tudják ismerni az újabb másolatokban szándékosan meghagyott archaikus formákat (ezek a formák főképp a ritmus megtartása miatt nem változtak), sőt nyomon tudják követni, hogyan — s mikor, mely időben — „költöztek át” egyes kifejezések egyik nyelvjárásból a másikba.

A homéroszi filológusok e munkájának köszönhetjük, hogy ma eljutottunk a homéroszi kérdés egyes „súlyponti problémái” megoldásának, mondhatnók, a magvához. Vonatkozik ez mindenekelőtt a homéroszi eposzok keletkezése idejének kérdésére. J. A. Scott és F. M. Stavell chicagói kutatók feltétlen bizonyossággal megállapították, hogy az *Odüsszeia* csak valamivel újabb, mint az *Íliász*, de sokkal régibb, mint Hésziodosz költeményei. Stíluselemzés, szófordulatok stb. elemzése révén arra a meggyőződésre jutottak, hogy a két eposz egy szerző műve. J. Wackernagel német nyelvtudós a bennük található tájnyelvi elemekből azt a következtetést vonta le, hogy a homéroszi eposzok magva a mükénéi korból származik, s nyelvezetük végül is ott stabilizálódott, ahol a keleti ión nyelvjárás felülkerekedett az aiól nyelvjáráson, vagyis Szmirnában és Khiosz szigetén. Komoly érvek ezek a mérlegnek abban a serpenyőjében, mely régóta hajlik a felé a nézet felé, hogy az *Íliász* és az *Odüsszeia* egy költő műve, mégpedig olyan költőé, aki valószínűleg Szmirnában és Khiosz szigetén alkotott, s az i. e. kilencedik vagy legfeljebb tizedik században élt.

Ezek a következtetések (ha már óvatosságból nem akarjuk azt mondani, hogy ismeretek) összhangban állnak a régészeti kutatás eredményeivel, amiről az előző fejezetekben szóltunk. Emlékszünk rá, hogy a homéroszi költeményekben pompás leírásokat olvastunk várakról, palotákról, dísz tárgyakról és használati tárgyakról, amelyeket a közfelfogás a fantázia termékeinek tartott, míg csak a régészek napvilágra nem hozták őket. Vonatkozik ez mindenekelőtt magára Trójára, de az „apró leletekre” is, példának okáért Nesztórnak az *Íliász* tizennegyedik énekében leírt serlegére, az *Odüsszeia* hetedik énekében szereplő „lazuros bástyaszegélyre” és sok minden másra. Különös figyelmet érdemel ebből a szempontból az *Íliász* tizedik énekének az a része, ahol Mérionész sisakot kölcsönöz Odüsszeusznak, „erős nagy borsisakot, bévül erős szíjak fonadéka simult e sisakhoz jó szorosan, külső díszül, ragyogófogú vadkan sűrű fehér foga, mindkét oldalt, sok berakással, jól s értőn”. Úgy tetszett, hogy valami zavar van itt, amíg Mükénében nem találtak elefántcsont domborműves borsisakot, vadkan agyarából készült díszít-

ménnyel, sőt „gyönyörűen csiszolt“ vadkanfog szilánkokat, melyeknek a végén „jól és értőn“ fúrt lyuk volt, hogy fel lehessen varrni öltözetre vagy sisakra. Több más lelettel együtt ezeket a tárgyakat — amelyekről a „történelmi korból“, azaz a görög időszámítás kezdetétől semmiféle közlés nem maradt fenn, a régészek az i. e. XV—XIII. századba, vagyis abba az időszakba iktatták be, ahová a trójai háború tartozik.

„Homérosznak nyilván nemcsak hézagos értesülések álltak rendelkezésére erről a korról, hanem tökéletesen ismerte ezt a kort — mondja Schliemann felfedezéseinek értékelése során Schuchhardt német kutató (1889). — Annál feltűnőbb ez olyan tárgyakkal kapcsolatban, melyeket később soha nem készítettek azon a módon, mint a mükénéi korban. Meg kell itt mindenekelőtt említenünk a szilárdan körülkerített várakat; a későbbi korban Görögországban is, Kisázsiaiában is ismeretlen az ilyen várépítés. A dóroknál Spárta tipikus példa rá, milyen sokáig fenntartotta magát a katonai táborral megerősített, nyílt város, s minden jel arra mutat, hogy a perzsa betörésig a kisázsiai görögök sem vették körül városaikat fallal. Azonban Homérosz pontosan ismeri a bástyákat, tornyokat, kapukat; leírja Szkaiai kapuját, melynek tetején, a széles peremen ülve figyelik a nép vénei és az asszonyok az odalenn a sík mezőn dúló harcot. Pontosán olyan ez a leírás, mint ahogy a régi előretolt várkapuk a valóságban festettek. Tökéletesen ismerte Homérosz a vár belsejét is: azoknak az időknek mesés aranybősége éles fénnel tükröződik vissza soraiban. Ám a mükénéi leletek és Homérosz legszembe-tűnőbb és legfontosabb egyezése a törpengék intarziáiban van, mert ilyen pengéket csakis a mükénéi korból ismerünk.“

A nyelvészek és régészek vázolt egybehangzó megállapításaihoz a történészeknek egyelőre nincs mit hozzátenniük: elfogadják a készen kapott eredményeket, és összehasonlítgatják a környező országok történelmi forrásaival, nevezetesen a hettita királyok és egyiptomi fáraók levéltáraival. Csodálkozással vegyes elismeréssel állapítják meg például, hogy az *Íliász* és az *Odüsszeia* költője képes volt nem tudni a szörnyű katasztrófáról, mely az akhájokat a dór betöréssel érte, vagy fordítva: képes volt tudni az egyiptomi „százkapujú Thébáról“, melyet később feldúltak. A legnagyobb meglepetést azonban az egyszerű számítás adja: az *Íliász* mindössze huszonháromszor említi a vasat, s több mint kétszázszor a bronzot — ami pontosan megfelel annak az aránynak, amelyben ezt a két fémeket használták s nagyjából annak az aránynak is, ami a vas és bronz értéke közt az akkori Kisázsiaiában volt! Rábukkannak, természetesen, a történészek anakronizmusokra is. Például Homérosz halottégetésről ír, míg a mükénéi ásatások erről mit sem tudnak; ámde

H. L. Lorimer brit kutatónő régészeti adatokkal bizonyítja, hogy a műkénéi kor görögjeinél lehetett halottégetés, mégpedig nemcsak hadjáratok alkalmával idegenben, hanem odahaza Hellaszban is. A legnagyobb jelentősége mégis annak a megállapításnak van, hogy az *Illász* és az *Odüsszeia* a görög társadalom fejlődésének egy bizonyos szakaszát tükrözi, s a két eposz valószínűleg ugyanabból az időből származik.

Úgy látszik tehát, hogy a nyelvészek, régészek és történészek megállapításainak kölcsönös felülvizsgálása után minden rendben van, és a következtetések levonása nem okozhat nehézséget. Sajnos, csak úgy látszik. Miközben kutatjuk és elemezzük azokat az adatokat, amelyeket az újkori tudomány fontosabbnak tart, mint például bizonyos szigetek ókori nevének, mitikus hősök családfájának, isteneket engesztelő áldozatok bemutatásának, temetési szertartások lefolyásának stb. ismeretét, nem kis meglepetéssel tapasztaljuk róluk, hogy hézagosak és megbízhatatlanok. Igen — úgyszólván tökéletesen ismerjük a homéroszi eposzok pompás épületét és sok alkatrészét, de nem tudunk eleget az alapról, amelyen ez az épület áll.

Homérosz költeményei ugyan sok világos leírást, életből vett képet, apró életmozzanatot tartalmaznak, amelyekből nagy vonásokban megismerhetjük a görög katonai demokrácia és a törzsi rendszer bomlása korának gazdasági és társadalmi életét. Továbbá betekintést engednek ezek a költemények a görög társadalom fejlődésébe, kezdve a törzsi földközösségtől egészen a rabszolgarendszer, vagyis egyúttal az állam kialakulásáig — de ismét csak nagy vonásokban. Ám a tudomány nem éri be a „nagy vonásokkal“, a tudománynak pontos tények kellenek. Márpedig sok-sok olyan tény hiányzik itt, amelyek épp a termelőerők átlaga és fejlődése, a termelési viszonyok változása és a lakosság társadalmi összetétele részletes megismerését biztosítanák. Aránylag keveset tudunk még az olyan fontos folyamatról is, mint volt a katonai csoportok elkülönülése a többi lakosságtól (a pásztoroktól, halászoktól, földművelőktől stb.). Sőt mi több: sok ismert tényt napjainkig sem értékelték kellő módon minden vonatkozásában. Valóságos kérdésözmény van itt, melynek a történettudomány nem szentelt kellő figyelmet — azonkívül többnyire a polgári nemzetgazdászok és szociológusok elméleti fegyvereivel felszerelve igyekezett megközelíteni. Ezeknek a kérdéseknek megoldását csak a marxista nemzetgazdászoktól és történészekről várhatjuk.

A kivezető utat magától értetődően Marx és Engels mutatja meg, hisz mind a ketten nagy figyelmet szentelnek a görög társadalom homéroszi költemények tükrében való vizsgálatának. Nem szabad azonban

elfelejtenünk, hogy amikor Marx a *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához* című munkáját írta, melyben kifejtette a problémakört illető főbb gondolatait, a homéroszi világ még az évezredek takarója alatt rejtőzött; 1859-ben, amikor Marx könyve megjelent, Schliemann még pétervári kereskedő volt, és Dörpfeld akkor kezdett iskolába járni (véletlenül épp Engels szülőhelyén). Amikor pedig Engels *A család, állam és a magántulajdon eredetét* írta (1883—1884), Trójában még nem fejeződtek be az ásatások, Mükénében nem értékelték a kutatások eredményeit, és egyetlen régész sem tette még a lábát Kréta földjére... Ma azonban kezünk ügyében vannak a mükénéi kézműiparosok termékei, és a mükénéi parasztok munkaeszközei, ma olvashatjuk a mükénéi uralkodók készletleltárait és rabszolgajajstromait! Azonkívül rendelkezésünkre áll az ezer meg ezer új tény értékelésének eszköze — Marx módszere.

A homéroszi költemények társadalomgazdasági alapjának vizsgálata mindenekelőtt a szocialista országok kutatóira háruló feladat. A Szovjetunióban a feladat megoldásának első kísérletei olyan akadémikusok nevéhez fűződnek, mint például A. I. Tyumenov és Sz. A. Zsebelev; újabban főleg V. Sz. Szergejev, Sz. J. Kovalev, A. V. Misulin és az akadémikus V. P. Volgin foglalkozik a kérdéssel. Azonban a szocialista országok kutatóinak munkája meglehetősen nagy nehézségekbe ütközik — kénytelenek úgyszólván kizárólag olyan bizonyítékokra támaszkodni, amelyeket burzsoa kutatók gyűjtöttek és hoztak nyilvánosságra. Az ilyen anyagban mindig ott rejtőzik annak lehetősége, hogy nem teljes, és összefüggéseiből kiszakítva hamis beállításban találják stb. A szovjet régészek például sosem kaptak engedélyt törökországi vagy görögországi ásatásokra, és a szocialista világ más kutatóit is minden lehető módon gátolják abban, hogy kutatást végezzenek e két ország területén. Ez tán a fő objektív oka, miért késik a homéroszi kérdés egyik legfontosabb elemének megoldása.

Vannak itt azonban egyéb okok is. Egész sor részletkérdés marad megoldatlanul elsősorban amiatt, mert a homéroszi nyelvkutatók és történészek egy sereg „irányzatra” és „frakcióra” oszlanak, s nem működnek úgy együtt, mint kellene (s ahogy együttműködnek például a homéroszi régészek). Még mindig akadnak kutatók, akik nagyobb hévvel vetik magukat ellenfeleikre, mint a problémákra. Az eszmecsere és a különféle útkeresés, természetesen, szükséges. Ám ne legyen ez gátja az együttműködésnek — mint ahogy nem gátja például a különféle táborok geofizikusai, meteorológusai vagy antarktiszi sarkkutatói együttműködésének.

Bármekkora jelentősége van is az együttműködésnek s a nyelvészeti és egyéb ismeretek közti hézagok kitöltésének, egy biztos: amíg tüzetesen meg nem vizsgálják a homéroszi kor (azaz a homéroszi költemények és Homérosz korának) gazdasági alapjait, nem jönnek létre annak feltételei, hogy a „homéroszi kérdés“ végérvényesen megoldódjék.

De erre is sor kerül. Biztosan eljön az az idő, csak még nem tudjuk, mikor.

Az olvasó tán felteszi a kérdést: ha ez a könyv objektív áttekintést nyújt a „trójai kérdés“, valamint a „homéroszi kérdés“ megoldásáról (és a megoldás történetéről) — milyen álláspontot foglal el a szerző?

Megpróbálok válaszolni az ismert „egyrészt-másrészt“-féle csűrös-csavarás nélkül, noha az egyértelmű válasz ma még azzal a kockázattal jár, amiről a bevezetőben beszéltem.

Tehát: az egész antik világgal és az újkori kutatók túlnyomó többségével együtt meggyőződéseim, hogy a trójai háború történelmi tény, még ha nem tartott is tíz évig, s nem harcolt benne százezer akháj és ötvenezer trójai. Vitán felülinek tartom, hogy Homérosz Trójája („Priamosz Íliosza“) a Hisszárlik dombon állt, és Heinrich Schliemann fedezte fel. Osztozom C. W. Blegen véleményében, mely szerint az akhajok által elfoglalt és felégetett város a VIIa rétegben fekszik. A város elését az égei és hettita övezet leleteinek datálásával összhangban az i. e. 1200 tájára helyezem.

A kutatók túlnyomó többségéhez csatlakozva úgy vélem, hogy az *Íliászban* és az *Odüsszeiában* a trójai háborún kívül más történelmi események is megörökítésre találtak, magától értetődik, nem a történetírás, hanem a műalkotás szabályainak megfelelően. A történelmi alakok közül csak Átreusz akháj uralkodó nevének hitelességét tartom (Forrer által) bizonyítottnak — lévén szó arról az Átreuszról, akit a hagyomány Mükénébe helyez.

Ami Mükéné, Tírünsz, Orkhomenosz stb. helymegjelölését illeti, azt hiszem, ma már a dolog a napnál világosabb; szintúgy Knósszosz és Pülosz helyének meghatározása is vitán felül áll. Odüsszeusz Ithakáját Dörpfeld érvei ellenére a mai Ithaka szigetével azonosítanám. Az *Íliász* földrajzát megbízhatónak tartom; Odüsszeusz útját illetően egyetértek azzal a nézettel, hogy nem felel meg semmiféle összefüggő földrajzi adatoknak, s nem lehet a térképen rekonstruálni.

Ha szükséges, hogy az „analitikusok”, „unitáriusok” és „chorizontisták” közt folyó vitákban besorozzam magam valamelyik táborba, úgy az „unitáriusokhoz” tartozom. (A „mérésékelt unitáriusokhoz”, s nem a túlzókhöz, mert nem értek egyet azzal a tétellel, hogy Homérosz „teljesen szabadon”, vagyis a hagyománytól függetlenül, csupán a maga célkitűzéseitől vezettetve alkotta meg eposzait.) Hosszú éveken át azonosítottam magam a „chorizontisták” nézeteivel, mivelhogy ezeket a nézeteket úgy tálalták elém, mint „tankönyvi faktumokat”, s valamiképp a legtárgyilagosabbnak véltem őket: egyrészt nem vitatták, hogy „a két költemény közti ellentmondások egészen jelentéktelenek”, másrészt azt állították, hogy az *Íliász* és az *Odiüsszeia* két különböző költő műve, „mert más-más társadalmi viszonyokat tükröznek”. Akkor persze még nem tudtam, hogy a „más-más társadalmi viszonyok tükrözésének” tételét nyelvészek s nem a társadalmi és gazdasági formációk történészei hirdetik. A rabszolgarendszer gazdaságtanának tanulmányozása megdöntötte bennem ezt a nézetet. Úgy vélem, a „műkénéi”, illetve „homéroszi” kor társadalmi és gazdasági alapjainak hézagos ismerete mellett is felelősséggel kijelenthetjük, hogy a két eposz teljesen egyforma termelési módot, termelési viszonyokat és társadalmi osztálytagozódást tükröz. Bizonyára figyelmet érdemel, hogy sem Marx, sem Engels — noha az *Odiüsszeiát* (a tudomány utolsó szava alapján, melyet akkor Grote munkái jelentették) az *Íliásznál* későbbi eredetűnek tartották — a két költemény t ü k r ö z t e társadalmi viszonyok elemzése során semmilyen „fejlődési különbséget; nem észlelt. Ha ezek a költemények egyáltalán eltérnek egymástól, akkor csak a címükben térnek el; különben mindig egységes egészként és a régi görög társadalom bizonyos fejlődési foka ábrázolásaként fogják fel őket. Egyébiránt az *Íliásznak* és az *Odiüsszeiának* nemcsak az alapja, hanem az ideológiája is közös. „A két költeményt nem csupán a közös téma, hanem az egységes életszemlélet, egységes életbölcselet is összeköti” (V. Sz. Szergejev).

Az *Íliász* és az *Odiüsszeia* egységéről való meggyőződéshez azonban mindenekelőtt magának e két műnek tanulmányozása vezetett el. Nem csekély mértékben hatott rám azoknak az embereknek véleménye is, akiket a Homérosz-kutatók általában figyelmen kívül hagynak: a költők és Homérosz-fordítók véleménye. A költők és Homérosz-fordítók kétségkívül hivatottak rá, hogy szakvéleményt mondjanak, mert hiszen ki képes náluk jobban behatolni a költői műbe?! Csekély kivétellel az „unitáriusokhoz” tartozóknak vallják magukat. Például Corneille, Ra-

cine, Fénelon éppúgy meg volt győződve a homéroszi költemények egységéről, mint Aiszhülosz, Szophoklész és Euripidész, noha két évezred választotta el őket egymástól; ugyanez vonatkozik Vergiliusra és Byronra is. Ez volt a véleménye Homérosz első latin fordítójának, Livius Andronicusnak (i. e. III. sz.) és Homérosz első angol fordítójának, Alexander Pope-nak (1716). Ugyanez érvényes az *Íliász* és az *Odiüsszeia* német fordítójára, J. H. Vossra (1781, 1793), a két eposz orosz fordítóira, Gnyegycsre (1809) és Zsukovszkijra (1849), valamint Homérosz költeményeinek legtöbb szlovák és cseh fordítójára, főleg a két eposz első hangsúlyos cseh fordításának szerzőjére, Otmar Vaňornýra.

Az ún. Bankes-féle
papírus az i. sz.
II. századból, mely
részletet tartalmaz
az *Íliász* huszon-
negyedik énekéből
(707–712. s.). Lent
áttéve a mai görög
írásba

† Ὡς ἐφ' αὐτοῦ αἰτίας αὐτοῦ ἐν ἱππῶν
οὐδ' ἐν νῆϊ τὰ νῆα γὰρ ἄλλοι οὐκ
ἀγχοῦ δ' ἐν νῆϊ τὰ νῆα γὰρ ἄλλοι οὐκ
πρὶν ὅταν αὐτὸν γὰρ ἄλλοι οὐκ
τὶ μὲν οὐκ ἐπ' αὐτῶν ἐπ' αὐτῶν
ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῶν ἐπ' αὐτῶν

Hogy amikor Wolf közzétette a *Prolegomena ad Homerumot*, a kor két legnagyobb költője miképp vélekedett a kérdésről, a levelezésük őrzi. 1798. április 27-én Schiller ezt írta Goethének Homéroszról: „Egyébként, ha belemélyedünk az egyes énekek olvasásába, szükségképpen barbárnak találjuk azt a gondolatot, hogy fokozatosan, rapszódikusan illesztődtek egymás mellé, s eltérő eredetűek, mert a pazar kontinuitás, valamint az egész és részei közti teljes összhang a mű egyik legjobban ható szépsége.” Schiller ezt tulajdonképpen Wolf ellen írta „Homérosz darabokra tépése” miatt. Goethe a „Homéroszban található ellentmondásokról” kijelentette, hogy nem nagyobbak, mint amilyenek az ő munkáiban vannak; sőt a *Faust*-ban a későbbi kritikusok talán többet is felfedeztek volna. A *Faust* szerzője kész volt „szívében életre-halálra védeni és oltalmazni a költő művének egységét és oszthatatlanságát”, noha sejtelve sem volt az álláspontját támogató ama érvekről, amelyek ma a kezünkben vannak. „Meg vagyok győződve jobban, mint valaha ennek a költeménynek egységéről és oszthatatlanságáról — írta 1789-ban az *Íliász*ról —, s nincs a világon, és soha nem is születik már olyan ember, aki képes lenne dönteni” (ebben a vitában). „Én legalábbis mindig a szubjektív véleményre támaszkodom. Így tették ezt mások is, akik előttünk jártak, és így tesznek majd az utánunk következők is...”

Mi, természetesen, bízunk benne, hogy „eldöntjük“ a homéroszi kérdést, objektív módon, objektíven megállapított tények alapján. Egyelőre azonban be kell érünk a sok szubjektív véleménnyel. Vonatkozik ez a kérdés magvára is — Homérosz időbeli beiktatására, vagyis annak meghatározására, mikor élt Homérosz (tehát mikor volt az, amikor a mondák és népi énekek „nyersérce“ az *Íliász* és az *Odüsszeia* „színaranyává“ csordult). Én az i. e. X—IX. századba helyezem Homéroszt. Ez ugyan későbbi idő, mint amelyet például W. N. Bates és D. H. Robinson amerikai nyelvtudósok feltüntetnek (i. e. XII—XI. század), viszont korábbi annál, ahová Homéroszt példának okáért I. M. Tronszkij és V. Sz. Szergejev szovjet történészek helyezik (i. e. VIII—VII. század) — de nagyjából megfelel a két legrégibb görög történetíró, Hérodotosz és Thuküdidész becslésének.

Természetes, hogy ezt a véleményt — csakúgy, mint e végszónak szánt néhány sorban kifejezésre juttatott bármely más véleményemet — nem akarom ráerőszakolni az olvasóra. Az olvasó egyetérthet, vagy vitába szállhat velem: egyik magatartásért is, másikért is ugyanaz a tisztelet jár.

De egészen rendjén való lesz az is, ha az olvasó nem kisebb valakihez, mint Heinrich Schliemannhoz csatlakozva így szól:

„Ami engem illet, feleslegesnek tartom, hogy kísérletet tegyek annak a feladatnak megoldására, amelyen már annyian hajótörést szenvedtek; beérem Homérosz halhatatlan költeményeivel úgy, ahogy vannak — a világ legmagasabban szárnyaló, legnemesebb irodalmának első gyümölcseit és minden eljövendő idők költői ihletének forrását látva bennük.“

Mellékletek

Istenek és hősök Homérosz költeményeiben

Az alábbiakban áttekintést adunk a homéroszi költemények főszereplőiről. Egytől egyig a mitológiába tartoznak, noha nem kizárt, hogy némely hős neve mögött történelmi alak rejtőzik. Tömör jellemzésükben csak azokat a momentumokat érintjük, amelyek vonatkozásban állnak a homéroszi költeményekkel. Családfájukat is rövidítve ismertetjük.

Aphrodité – Homérosz szerint Zeusz és Dióné leánya; a szépség, a szerelem és a házasság istennője. A trójai háborúban a trójaiak pártján állt.

Agamemnón – Átreusz mükénéi király fia, Zeusz leszármazottja, Menelaosz spártai király fivére; Mükéné királya és a Trója ellen hadra kelt, egyesült akháj seregek fővezére. Bátor harcos volt, de mint parancsnok hatalmaskodó és összeférhetetlen; főleg Akhilleuszra féltékenykedett. A trójai háborúból hazatérte után áruló unokaöccse, Aigiszthosz és hűtlen felesége, Klütaimnésztra kezétől esett el.

Agénór – az előkelő trójai Anténór fia, vitéz harcos. Egymaga szembeszállt Akhilleusszal, hogy fedezze a megvert seregnek a várfalak mögé való visszavonulását.

Aigeusz – Pandion fia, athéni király, Thészeusz nevelőapja. Mivel Thészeusz Krétáról jövet megfedkezett róla, hogy a fekete vitorlákat fehérekkel cserélje fel, Aigeusz azt hitte, nevelt fia elesett a szörnyeteg Minótauroszzal vívott küzdelemben, s kétségbeesésében a tengerbe vetette magát (a tengert mindmáig Égei-tengernek hívják).

Aigiszthosz – Thüesztész fia, Agamemnón mükénéi király unokaöccse. Mialatt Agamemnón Trója alatt harcolt, elcsábította a feleségét, Klütaimnésztrát, s miután Agamemnón hazatért Trójából, Klütaimnésztra beleegyezésével és válogatott katonák segítségével az ünnepi lakomán meggyilkolta. Feleségül vette Klütaimnésztrát, és hét éven át uralkodott Mükénében, míg nem jött a bosszúálló Oresztész, Agamemnón fia, s mindkettejüket megölte.

Aiakosz – Zeusz és Aigina fia, Péleusz és Telamón atyja, Aigina királya. Igazságossága jutalmául bíró lett az alvilágban, Hádész birodalmában.

Aiász – 1. „Nagy” Aiász, Telamón szalamiszi király fia, a görög hadseregnek Akhilleusz után a legvitézebb harcosa. Amikor az elesett Akhilleusz fegyverzetéért folyó vetélkedésben Odüsszeusz győzött, öngyilkos lett. – 2. „Kis” Aiász, Oileusz lokriszi király fia, elbizakodott, öntelt bajnok, az akháj hadsereg egyik legjobb kopjása. Trójából hazafelé tartva Eubóia szigeténél beleveszett a viharzó tengerbe.

Aineiász – Ankhiszesz dardan király és Aphrodité fia, Zeusz leszármazottja. A trójai háborúban a dardan sereget vezette, s Hektór mellett Trója legvitézebb védője volt. Túlélte Trója elesését, és (Vergilius szerint) a trójai menekültekkel nyugatra hajózott, ahol aztán hosszas bolyongás után kikötött Itáliában.

Aiolosz – Hippotész fia, a szelek isteni őre. Fiaival és leányaival a Szicília melletti Aiolé szigetén élt. *Boreász* vad északi szél volt, *Eurosz* meleg keleti szél, *Zephirosz* barátságos nyugati szél, *Notosz* nedves déli szél.

Akhilleusz – Péleusz thesszáliai király és Thetisz istennő fia, Zeusz leszármazottja. A mürmidónok vezére, a legerősebb, legbátrabb, legszebb az akháj hősök közt.

- A közte és Agamemnón közt a szép Briszeiszért dúló viszály az alapja az *Íliász* történetének. Trója falai alatt esett el – Parisz nyíllal sarkon lőtte. (Homérosz nem fogadja el sebezhetetlenségét.)
- Alétész** – Aigiszthosz fia. Az Aigiszthosz által meggyilkolt Agamemnón király fiának, Oresztésznek távollétében hatalmába kerítette Mükéné. Azonban Oresztész a barátjával, Püladésszal legyőzte és megölte.
- Alexandrosz** – lásd *Parisz*.
- Alkinoosz** – Nauszithoosz fia, Arété férje és bátyja; a phaiákok boldog országának királya, akinél a Kalüpszó nimfától szabadult Odüsszeusz menedéket talált. Megvédte Odüsszeuszt, az elveszett trójai zsákmányt pótlandó, elhalmozta ajándékokkal, phaiák hajón elvitette Ithaka szigetére, s ezzel véget ért Odüsszeusz tizévi bolyongása.
- Androgeosz** – Mínosz krétai király fia. Az athéni játékokban minden versenyszámban győzött, ezért Aigeusz király irigységből megölte. Emiatt Mínosz király kényszerítette az athéniakat, hogy büntetésből kilencévenként hét ifjút és hét szüzet küldjenek neki, akiket aztán a szörnyszülött Minótauroszt elé vettetett.
- Andromakhé** – Éetiön, thébai király leánya, a trójai hadak fővezérének Hektórnak felesége. Trója bevétel után Akhilleusz fia, Neoptolemosz magával hurcolta Phthiába.
- Ankhüszesz** – dardan király, Trósz ükunokája (mint Priamosz trójai király), Zeusz leszármazottja. Aphrodité istennővel nemzette Aineiászt, a dardan seregek vezérét, Trója hős védőjét. Túlélte Trója pusztulását; Aineiász a hátán cipelve mentette ki az égő városból.
- Anténór** – előkelő trójai harcos, Priamosz király tanácsadója. Javasolta a trójaiaknak, adják ki Menelaósnak Helenét, mert jogtalan harcot folytatnak. Trója bevétel után ő volt az egyetlen, akinek az akhájok megkegyelmezték.
- Antilokhosz** – Nesztór püloszi király fia, Poszeidón leszármazottja, derék harcos, az akháj fiatalság leggyorsabb futója. Harcba esett el: öntestével fogta fel a csapást, amelyet Memnón, az etiópok királya Nesztórnak szánt.
- Apollón** – Zeusz és Létó fia, Artemisz testvére. A zene, a fény, a jóslás istene, s nyilai mindig célba találnak; nyilai okozták a dögvészt az akháj táborban. A trójai háborúban a trójaiakat segítette.
- Árész** – Zeusz és Héra fia; a háború kegyetlen istene; jogtipró, hitszegő és vérszomjas természete miatt maga Zeusz is gyűlöli. A trójai háborúban az akhájok ellen harcolt.
- Ariadné** – Mínosz krétai király leánya. Thészeusz a tőle kapott varázskarddal ölte meg Minótauroszt, s az ugyancsak tőle kapott fonál segítségével talált ki a labirintusból. Thészeusszal megszökött Krétáról, de Thészeusz otthagya Naxosz szigetén. Dionüszosz isten felesége lett.
- Artemisz** – Zeusz és Létó leánya, Apollón ikertestvére, a vadászat és az erdei vad szüz istennője. A trójai háborúban a trójaiak pártján állt.
- Aszkaniosz** – Aineiász fia, Zeusz leszármazottja. Apja mentette ki az égő Trójából. Miután Aineiász megtelepedett Itáliában, Aszkaniosz (Iulus néven) megalapítója lett annak a nemzetségnek, amelyre Gaius Iulius Caesar visszavezette származását.
- Asztüanax** – a trójai hadak fővezérének, Hektórnak és Andromakhénak fia. Trója bevétel után egy akháj katona levetette a vár fokáról.
- Athéné** – Zeusz leánya. Apja homlokából pattant ki teljes fegyverzetben. A bölcsen vívott (s ezért mindig győztes) háború istennője. Istennője továbbá a művészetnek és művészi munkának. (*Pallasz* mellékneve nincs egyöntetű magyarázat.) A trójai háborúban az akhájok oldalán harcolt.
- Atlasz** – Iapetosz titán és Klümené tengeri istennő fia, Prométheusz fivére, a legnagyobb óriás. Homérosz szerint ő tartja azokat az oszlopokat, amelyeken az

- égből nyugszik. A Gorgon szigetéről hazafelé tartó Perszeusznak nem engedte meg, hogy belépjen országába. Perszeusz erre megmutatta neki a Gorgó-fejet, Medúza levágott fejét, s Atlasz a rémülettől kőheggyé változott.
- Átreusz** – Pelopsz éliszi király fia, Tantalosz unokája, Zeusz dédunokája, műkéné királya. A műkénéi trónon őt követő Agamemnónnak és Meneláosz spártai királynak atyja.
- Augeiász** – Héliosz fia, Élisz gazdag királya. Háborút viselt Nesztór püloszi király ellen. (Homérosz nem említi, hogy Héraklész kitisztította „Augiász istállóját“.)
- Bellerophontész** – Glaukosz korinthuszi király fia, Szízüphosz unokája. Az istenektől ajándékba kapott Pégaszosz (szárnyas ló) segítségével megölte a Khimaíra nevű szörnyetegeret. Mikor aztán a Pégaszoszon fel akart emelkedni az Olümposzra, Zeusz letaszította a földre, és a zuhanástól elvesztette az esztét.
- Briareosz** – Poszeidón fia, szörnyű százkezű tengeri óriás. Az emberek *Aigaión*nak hívják. Thetisz kérésére megmentette Zeuszt, amikor a többi isten fellázadt ellene, s megkötözve le akarta taszítani az Olümposzról.
- Briszeisz** – Briseusz lünnésszoszi király leánya, Mүнétosz király felesége. Mүнétoszt Akhilleusz ölte meg, amikor feldúlta Lünnésszoszt. Briszeisz Akhilleusz foglya és kedvese volt. Amikor Agamemnón erőszakkal elvette Akhilleusztól, Akhilleusz haragra gerjedt, s ennek a haragnak következményei teszik az *Íliász* fő tartalmát.
- Daidalosz** – Erekhtheusz athéni király leszármazottja, aki dédunokája volt Athén alapítójának, Kekropsznak. A legnagyobb athéni festő, szobrász, építész és feltaláló. Mínosz krétai királynak Knósszoszban felépítette a labirintust, amelyben aztán a szörnyszülött Minótauroszt élt. A munka befejezte után Mínosz nem akarta elereszteni a szigetről Daidaloszt, erre Daidalosz madártollból szárnyat szerkesztett magának is, fiának, Íkarosznak is, és megszökött a szigetről. Íkarosz a tengerbe veszett, Daidalosz azonban szerencsésen leszállt Szicíliában, majd visszatért Athénba.
- Danaosz** – Belosz egyiptomi király fia. Bátyjától, Aigüptosztól a Peloponnészoszra száműzetvén megalapította Argosz várát. Az ő nevéből származtatták a „danaok“ szót, mely alá mint gyűjtőnév alá foglalták a Tróját ostromló görögöket (majd általában a görögséget).
- Dardanosz** – Zeusz fia. Az Ída hegy tövében fekvő Dardania város alapítója, ahol nemzetsége Trója megalapítása után is uralkodott. Utódai: Erikhthoniosz, Trósz, Asszarakosz, Kapüsz, Ankhízesz, Aineiász, majd Aszkaniosz, azaz Iulus.
- Déiphobosz** – Priamosz trójai király és Hekabé fia. Hektór halála után a trójai hadak és szövetségeseik fővezére lett. Parisz gyógyíthatatlan sebesülése után feleségül vette Helenét, Trója bevételekor esett el Meneláosz kezétől.
- Déméter** – Krónosz leánya, a Földanya istennő; ő adta az embereknek a vetőmagot, és megtanította őket a földművelésre.
- Démodikosz** – énekes Alkínoosz király palotájában; az Odüsszeusz tiszteletére szerzett lakomán a trójai háborúról énekelt. (Az ókor Homérosz képását látta személyében.)
- Dido** – Belosz túruszi király leánya, Karthágó alapítója és királynője. Halálosan beleszeretett a Trójából menekültében Karthágóba is elkerült Aineiászba, és szerelmi bánatában öngyilkos lett.
- Diomédész** – Tüdeusz argoszi király fia, egyike a Tróját ostromló legvitézesebb és legerősebb hősöknek. Harci kedve sosem lankadt, s nem félt az istenektől sem. A trójai háborúból szerencsésen hazatért.
- Dionüszosz** – Zeusz és Szemelé fia, a bor és a szőlőművelés istene.
- Dolón** – a trójai Eumédész fia. Éjszakai felderítő útján Odüsszeusz és Diomédész elfogta, s Diomédész ledöfte kardjával.
- Elektra** – Agamemnón műkénéi király leánya, Íphigeneia és Oresztész testvére.

- Oresztész barátjához, Sztrophiosz phókiszi király fiához, Püladészhoz ment feleségül.
- Eész** — Héliosz húga, Títhónosz trójai királyfi felesége, a hajnalpír istennője. Az ő fia Memnón, az etiópok királya, Trója utolsó nagy védője; Memnón Akhilleusz kezétől esett el.
- Epeiosz** — Panopeosz fia, a Trója ostromában résztvevő phókiszi sereg tagja, jó katona és ezermester. Odüsszeusz javaslatára, Athéné segítségével, ő építette a „trójai lovat”.
- Eriniüszök** — az átok és bosszúállás alvilági istennői. Hárman voltak: Allektó, Tisziphoné és Megaira.
- Erisz** — az éjszaka istennőjének leánya, a viszály istennője. Viszályt támasztott Héra, Athéné és Aphrodité között oly módon, hogy Péleusz és Thetisz lakodalmán aranyalmát hajított közéjük, melyen ez a felirat állt: „A legszebbnek!” Következményeiben ez a viszály lett okozója a trójai háborúnak.
- Eumaios** — Odüsszeusz kondása Ithakában. A Kükladokhoz tartozó Szürosz szigeti király, Ktésziasz fia. Kicsi korában föníciai kalózok elrabolták; tőlük vásárolta Odüsszeusz apja, Láertész.
- Európé** — Agénór föníciai király leánya. Zeusz beleszeretett és bikává változva elvitte Kréta szigetére. Három fiúgyermeket nemzett vele: Mínoszt, Szarpédont és Rhadamanthüsz.
- Eurümedón** — Agamemnón kocsihajtója. Trójából hazatértük után Agamemnónnal együtt őt is meggyilkolta Aigiszthosz.
- Eurüpilosz** — Euaimon fia. A Tróját ostromló hadakban a thesszáliai csapatok parancsnoka. Bátor, vitéz harcos.
- Eurüsztheusz** — Szthenelosz fia, Perszeusz unokája, Mükéné királya; az istenek akaratából Héraklész tartozott neki szolgálni.
- Gaia** — Földanya, a föld istennője, aki a végtelen Khaoszból támadt. Ő szülte Ūranoszt, a megszemélyesített eget, s vele együtt uralkodott a földön, míg el nem ragadták tőlük a hatalmat gyermekeik, a titánok, élükön Zeusz atyjával, a ravasz Krónosszal.
- Ganümedész** — Trósz trójai király fia, a legszebb ember a földön. Zeusz sasszárnnyon felvitette az Olümposzra, hogy mint pohárnok szolgáljon neki; kárpótlásul a főisten olyan gyönyörű két lovat adott Trósznak, hogy nem volt hozzájuk fogható a földön.
- Glaukosz** — Hippolokhosz fia, Bellerophontész unokája. A trójaiakkal szövetséges lütkiai királyának, Szarpédónnak volt a helyettese.
- Gorgók** — Phorküsz három leánya, hajukba sziszegő kígyók fonódnak, ijesztő szörnyalakok; aki megpillantotta őket, kővé meredt. *Szthenó* és *Euriálé* halhatatlan volt. Medúzának a hős Perszeusz levágta a fejét. Medúza képe díszíti Zeusz égiszét és Agamemnón pajzsát.
- Hádész** — Krónosz és Rheia fia, Zeusz fivére, a sötét alvilág, a holtak árnyai birodalmának ura. Engesztelhetetlensége miatt gyűlöletes volt mind az istenek, mind az emberek előtt.
- Héphaisztosz** — Zeusz és Héra fia; a tűz istene, a kovácsmesterség művésze, isteni fegyverműves. Mivel sántának született, Héra levettette az Olümposzról, Thetisz, később Akhilleusz anyja azonban megmentette. Héphaisztosz ezért hálából gyönyörű fegyverzetet kovácsolt Akhilleusznak.
- Hekabé** — Priamosz trójai király felesége, Hektór, Parisz, Kasszandré stb. anyja. Mint (sorrendben) első feleség, ő volt a trójai királyné.
- Hektór** — Priamosz trójai király és Hekabé fia, Zeusz leszármazottja; a trójai hadak és szövetségeseik fővezére. Valamennyi trójai és szövetséges katona közt a leg-erősebb és legvitézebb volt, s kiérdemelte a „Trója pajzsa” megtisztelő címet.

Akhilleusz kezétől esett el párviadalban. (Általánosan az Iliász legnemesebb alakjának tartják.)

Helené – Zeusznek és Tündareosz spártai király feleségének, Lédének leánya; a legszebb asszony a földön. Átreusz fiához, Meneláoszhoz (Agamemnón öccséhez) ment feleségül, aki Tündareosz halála után Spárta királya lett. Hogy mi módon került Trójába, arról több változat ismeretes. Az első változat szerint önszántából ment, a másik szerint Parisz erőszakkal vitte el. Homérosz felváltva nyúl a két változathoz, s egyiket sem tartja kizártnak. Parisz halála után Helené Déiphobosznak lett a felesége. Trója elfoglalása után Meneláosz megölte Déiphoboszt, Helenét magával vitte, s hosszas bolyongás után hazajutottak Spártába. Boldogan éltek, s az istenek halhatatlansággal ajándékozták meg őket. (Az újkori írók túlnyomó többségétől eltérően Homérosz nem úgy ír Helenéről, mint kikapós asszonyról, ellenkezőleg: nagy rokonszenvvvel kezeli.)

Helenosz – Priamosz trójai király jóstehetségű fia, vitéz harcos. Pariszt óva intette a spártai úttól.

Héliosz – Hüperion titán fia, a nap ragyogásának megszemélyesítője, a Napisten. Reggel felkel Okeánosz vizéből, egész nap az égbolton vándorol, este ismét alámerül Okeánosz vizébe. Sugaraival mindent lát és hall. (A *héliosz*, illetve *éeliosz* szó jelenti magát a napot is.)

Héraklész – Zeusznek és Amphütrion tírünszi király feleségének, Alkménének a fia, a hőskor legnagyobb erejű hőse. Annak a tizenkét feladatnak teljesítésével, amelyet Eurüsztheusz műkénéi király szolgálatában végrehajtott, örök dicsőségre és halhatatlanságra tett szert. Hadba szállt Trója ellen is, persze réges-régen az akhájok előtt. (Amikor Poszeidón Láomedón király kívánságára falat húzott Trója köré, a király megtagadta a fizetést, s ráadásul meg is sértette Poszeidont. Haragjában Poszeidón szörnyeteget küldött Trójába. Héraklész megígérte Láomedónnak, hogy megöli a szörnyet, ha neki adja azokat a lovakat, amelyeket nagyapja, Trósz kapott Zeusztól Ganümedészért. Láomedón mindent megígért, de amikor aztán Héraklész beállított a jutalomért, Láomedón nem adta neki oda a lovakat, sőt megszégyenítette Héraklészt. Erre Héraklész jött hatvan hajóval, és feldúlta Tróját.)

Héra – Krónosz és Rheia leánya, Zeusz felesége és húga, a menny, a természeti tünemények, a nász és a női nem istennője. Mint Zeusz felesége a legtekintélyesebb istennő volt, Zeusz jobbján ült az aranytrónuson. A trójai háborúban az akhájokat támogatta.

Hermész – Zeusz és Maia fia, az istenek követe, a pásztorok, kereskedők és tolvajok istene. A trójai háborúban közvetlenül nem vett részt.

Heszperidák – nimfák, a Khaoszból támadt Éjszaka leányai. Kertjük volt a messzi nyugaton, a kertben aranyalmát termő fa. Erisz, a viszály istennője, leszakított egy aranyalmát, melyen ez a felirat állt: „A legszebbnek!” s Péleusz phthiai király és Thetisz lakodalmán odavetette az asztalra Héra, Athéné és Aphrodité közé. Ebből viszály támadt, mely következményeiben a trójai háború oka lett.

Hórák – Zeusz és Themisz leányai, az ég kapujának őrzői, az évszakokat megszemélyesítő istennők.

Hüpnosz – a bódító álmok istene. Hádészt szolgálja. Szárnyas szép ifjúként száll a föld felett, kezében mákszál és szaru, melyből az álmot szórja. Nem állhat neki ellen sem ember, sem isten. Mivel a trójai síkon dülő csata közben elaltatta Zeuszt, jutalmul megkapta Hérától feleségül a szép Kháriszt, Pászitheét.

Idomeneusz – Deukaliosz fia, Minósz unokája, a krétaiak hős vezére. Noha feje már őszbe csavarodott, egyike volt a legvitézebb akhájoknak. A trójai háborúból egész nagy hajórajával szerencsésen hazatért.

Iphigeneia – Agamemnón műkénéi király és Klütaimnésztra leánya. A jós Kalkhász

tanácsára Agamemnón Auliszban feláldozta Artemisz istennőnek, hogy kiengesztelje szent szarvasa megöléséért s így biztosítsa az akháj hajóhadnak a szerencsés utat Trójába. De Artemisz elragadta az oltárról Íphigeneiát, elvitte Tauriszba és papnőjévé tette. Tauriszból Íphigeneia csak a trójai háború után tért vissza bátyja, Oresztész és annak barátja, Püladész segítségével. Azonban nem sokáig maradt Mükénében. Papnő lett Artemisz új szentélyében, mely Athén mellett a tengerparton épült.

Íkarosz – Daidalosz athéni művész, építész és feltaláló fia, Athén alapítójának, Kekropsznak leszármazottja. Apjával ő is elment Krétára és segített neki a labirintus építésében. Mivel a király a munka befejeztével nem engedte őket el a szigetről, Daidalosz madártollból szárnyat szerkesztett magának is, Íkarosznak is, és elrepültek. Apja tilalma ellenére Íkarosz igen magasra szállt, a nap megolvasztotta a szárnytollakat összetartó viaszt, Íkarosz a tengerbe zuhant, és ottveszett.

Ílosz – Trósz fia, Dardanosz dédunokája, Zeusz leszármazottja; ő alapította Tróját, melyet aztán a nevééről Ílionnak (Íliosznak) hívtak. Az alapítandó város helyét maga Zeusz jelölte ki Íliosznak oly módon, hogy a fellegek közül ledobta Pallasz Athéné kicsiny faszobrát (a palládiumot), melynek az volt a rendeltetése, hogy oltalmazza a várost. Amíg a palládium a trójai Pergamoszban volt, Trója nem eshetett el.

Írisz – Thaumasz leánya, az istenek követe, és a szívárvány istennője.

Iulus – lásd *Aszkaniosz*.

Kalkhász – Thesztor fia, akháj jós. Az akháj táborban fellépett dögvészre adott magyarázatával meghasonlást idézett, elő Akhilleusz és Agamemnón között.

Kalüpszó – Atlasz leánya, nimfa Ógügié szigetén. A Trójából hazafelé tartó Odüsszeusznek hét évet kellett nála töltenie.

Kasszandré – Priamosz trójai király és Hekabé jóstehetségű leánya, aki mindig igazat jósolt, de senki sem vette komolyan. Trója bevételé után Agamemnón magával vitte; a hazatérő Agamemnón tiszteletére rendezett lakomán Klütaimnésztra saját kezűleg gyilkolta meg.

Kasztór – Tündareosz spártai király és Lédé fia, Polüdeukész, Helené és Klütaimnésztra fivére. (Egy későbbi monda szerint Polüdeukésszel együtt fényes csillaggá változott – ez az Ikrek csillagkép.)

Kentaur – lásd *Kheirón*.

Kháriszok – Zeusz és Eurünomé leányai; a báj és szépség istennői. Hérodotosz szerint hárman voltak: *Aglaiá*, „Ünnepi ragyogású”; *Euphroszüné*, „Örvendeztető”; *Thaleia*, „Virágzó”.

Kháron – az örök sötétséget megszemélyesítő Erebosz (Éjszaka) fia; Kháron szállítja át a holtak lelkeit az Akherón folyón az alvilágba.

Kharübdisz – az ijesztő örvényt megszemélyesítő tengeri szörny; szájában buzogva tajtékzik a tenger vize, gyomrában forr az iszap. (Az ókorban a szicíliai szorosban helyezték el, szemben Szküllával.)

Kheirón – A legműveltebb a kentaurok, Felső-Thesszália félig ember, félig ló őslakosai közt. Akhilleusz nevelője volt. Kheirón barlangjában tartotta lakodalmát Péleusz phthiai király és Thetisz istennő. Nászajándékkul Kheirón péloni körisből készült, nehéz dárdát adott Péleusznek. Ezt a dárdát hordta magával a csatába Akhilleusz.

Khrüszeisz – Apollón papjának, Khrüszésznek leánya. Véletlen folytán Akhilleusz fogságába esett, mert épp ott járt látogatóban, amikor az akháj hős feldúlta a phrúgiai Thébait. Az akháj nép mint hadizsákmányt Agamemnónnak adta a leányt. Amikor Agamemnón kénytelen volt visszaadni apjának, Khrüszésznek, kárpótlásul elvette Akhilleusztól kedvesét, Briszeiszt. Ebből támadt az a viszály, amely körül az *Ilász* egész története forog.

- Khrúszész** — Apollón papja a troaszi Khrúszében, Khrúszeisz atyja; felkérte Agamemnónt, hogy váltságdíj fejében adja vissza leányát, akit Akhilleusz a phrúgiai Thébaiban foglyul ejtett. Agamemnón elutasította a kérést, sőt durván megsértette a papot. Erre Khrúszész Apollónhoz fordult esdve, hogy büntesse meg az akhájokat. Apollón meghallgatta a könyörgést, és dögvészt bocsátott az akháj táborra.
- Kirké** — Héliosz leánya, Aiétész kalkhiszi király testvére; hatalmas varázsló Aiaie szigetén. Odüsszeusz huszonkét társát sertéssé varázsolta, s kényszerítette Odüsszeuszt, aki Hermész segítségével megvédte magát a varázslat ellen, hogy egy egész éven át a szigeten maradjon. (Egy későbbi monda szerint fia született Odüsszeusztól, s a fiú, Télegonosz, megölte Odüsszeuszt, Kirké pedig beleszeretett Odüsszeusz fiába, Télemakhoszba.
- Klütainnésztra** — Tündareosz spártai király és Lédé leánya, Agamemnón mükénéi király felesége. Míg Agamemnón a trójai háborúban időzött, Klütainnésztra engedett a király unokaöccse, Aigiszthosz csábításának, s együtt készítették elő a király meggyilkolását. Agamemnón halála után Klütainnésztra Aigiszthosz felesége lett. Hét esztendő múlva mindkettejüket megölte Oresztész, így bosszúlván meg apja halálát.
- Kókalosz** — Szicília királya, aki megöltalmazta Daidaloszt Minósz krétai király haragjától. Kókalosz palotájában érte a halál Minósz.
- Kronosz** — titán, Uranosz (az Ég) fia; ravaszsággal ragadta magához atyja hatalmát. Nehogy gyermekei letaszítsák a trónról, valamennyit felfalta. Mivel azonban a felfalt gyermekek halhatatlanok voltak, tovább éltek atyjuk gyomrában. Felfalt már ötöt (Hesztiát, Démétért, Hérát, Hádészt és Poszeidónt), amikor felesége, Rheia elmenekült, és Kréta szigetén, Dikté barlangjában szülte meg Zeuszt. Mikor Zeusz felnőtt, fellázadt Krónosz ellen, győzelmet aratott, s Krónoszt letaszította a Tartaroszbba. A hatalmon aztán megosztozott fivéreivel, Poszeidónnal és Hádészszal.
- Láertész** — Arkeisziosz és Khalkomedúza fia, Odüsszeusz atyja. Bizonytalan, hogy Ithaka királya volt-e. A trójai háború idején már Odüsszeusz volt a király, aki tőn mint Pénélopé férje került a trónra. Láertész vidéki birtokán élt, s munkával töltötte napjait. Megérte Odüsszeusz hazatértét.
- Láokoön** — Apollón papja Trójában. Övta honfitársait a falótól, mely az akhájok elhajózása után maradt a táborban. Ámde Athéné két kígyót küldött a tengerből, a kígyók két fiával együtt megölték Láokoönt. A trójaiak ebben az istenek bosszúját látták, és habozás nélkül bevonszolták a lovat a városba, sőt a falat is lerombolták egy darabon, hogy a ló beférjen. Éjszaka előjöttek a ló gyomrában rejtőző harcosok, és megrohanták a trójaiakat. A többi akháj betódult a falban vágott résen, és elfoglalták a várost.
- Láomedón** — a Tróját alapító Iliosz fia, Priamosz trójai király atyja; az ő uralkodása alatt pusztította el Héraklész Tróját.
- Lédé** — Thesztiosz kalüdóniai király leánya. Tündareosz spártai király felesége. Tündareosztól két gyermeket szült: Kasztórt és Klütainnésztrát, Zeusztól Helenét és Polüdeukoszt.
- Létó** — Koiosz titán leánya, Zeusz kedvese, Apollón és Artemisz anyja. A trójai háborúban a trójaiak pártján állt.
- Makháon** — Aszklépiosz fia, a thesszáliai csapatok parancsnoka, kitűnő orvos és vitéz harcos.
- Melantheusz** — Odüsszeusz áruló rabszolgája, aki becsempészte a fegyvereket, amikor az Ithakába hazatért Odüsszeusz harcolt a kérőkkel a lakomateremben. Odüsszeusz az árulásért megnyomorította, aztán megölte.
- Memnón** — Tithonosz és Éosz fia, Priamosz trójai király unokaöccse, a fekete etiópok

királya, s mint szövetséges, bátor védője Trójának. Akhilleusz kezétől esett el párviadalban.

Meneláosz — Átreusz mükénéi király fia, Agamemnón fivére, Zeusz leszármazottja, Spárta királya. Amikor Parisz elrabolta feleségét, Helenét, és a kincseit, Odüsszeusszal Trójába utazott, hogy visszakövetelje Helenét. A trójaiak, Anténór tanácsa ellenére, elutasították Meneláosz kérését, s erre kitört a háború. A békés természetű, nem a legerősebb testalkatú Meneláosz bátor, rettenthetetlen harcos volt. A trójai háborúból Helenével együtt csak hét évi bolyongás után ért haza. Az istenek halhatatlansággal jutalmazták, és Helenével együtt átvitték az eliziumi mezőkre.

Menezstheusz — Peteosz athéni király fia. A trójai háborúban az athéni csapatok vezére. Derék harcos volt, s főleg mint kocsihajtó tűnt ki.

Mentész — Ankhialosz taphoszi király fia, Odüsszeusz vendégbarátja. Az ő képében jelent meg Athéné Télemakhosznak, s felszólította, álljon bosszút az anyja, Pénélopé kezére pályázó, felfuvalkodott kérőkön.

Mentör — Alkimosz fia, Odüsszeusz barátja. Mielőtt Odüsszeusz útra kelt Trójába, Télemakhosz nevelését rábízta a bölcs és megfontolt Mentorra.

Mérionész — Molosz fia, a krétaiak vezére. Idomeneusz oldalán harcolt. Igen bátor, eszes és kiemelkedő íjász volt.

Mínosz — Zeusz és Európé fia, Knósszoszban székelő krétai király. Igazságos természete folytán a holtak bírója lett az alvilágban. Daidalosz üldözése közben érte a halál Sziciliában: Daidalosz titkos csatornán forrásban lévő vizet eresztett a kádba, amelyben Mínosz épp fürdött. (Más változat szerint Kókalosz szicíliai király leányai forrázták le Mínoszt.)

Minótauros — a Poszeidón küldte bikának és Mínosz krétai király feleségének, Pasziphaének fia. Bikatestű, emberfejű, roppant erejű szörnyeteg. Mínosz meghívta az athéni Daidaloszt, hogy Knósszoszban nagy labirintust építsen, s abban rejtette el aztán Minótuaroszt. Azokkal az ifjakkal és szűzekkel táplálta, akiket kilenc-évenként az athéniak küldtek neki büntetésből, mert királyuk, Aigeusz féltékenységből megölte Mínosz fiát, Androgeoszt, az athéni játékok győztesét. Végül is Aigeusz nevelt fia, Thészeusz ölte meg Minótauroszt. Mínosz leánya, Ariadné volt segítségére Thészeusznak: varázskardot és felgombolyított fonalat adott neki. Thészeusz a karddal adáz küzdelemben megölte a szörnyeteket, s a fonál segítségével kitalált a labirintusból.

Minüasz — orkhomenoszi király volt, mielőtt a thébaiak elfoglalták Boiótiát. Gazdagabb volt mindenkinél, aki előtte élt a földön.

Múzsák — Zeusz és Mnémoszüné leányai, az ének és szépművészetek istennői. Kilencen voltak: *Kleió* — a történetírás, *Euterpe* — a líra, *Thaleia* — a vígjáték, *Melpomené* — a tragédia, *Terpszikhoré* — a tánc, *Erató* — a szerelmi dal, *Polümnia* — a vallási költészet, *Urania* — a csillagászat és *Kalliópé* — az epikus költészet múzsája. A boiótiai Helikon hegységben laktak, a parnásszoszi szent ligetben, Apollón szentélye mellett.

Nauszikaa — Alkínoosz phaiák király és Arété leánya. A folyótorkolatban fehérenműjét mosva rátalált a Kalüpszó nimfától végre elbocsátott Odüsszeuszra, s bevezette atyja palotájába. Nauszikaa oly szép volt, hogy Odüsszeusz az első pillanatban azt hitte, istennőt lát.

Néleusz — Poszeidónnak és Szalmóneusz thesszáliai király leányának, Türónak fia. A messinai Pülosz alapítójának, Nesztór püloszi királynak atyja.

Neoptolemosz — Akhilleusznak és Lükomédesz szküroszi király leányának, Déidameiának fia. Akhilleusz halála után, Odüsszeusz hívására bevonult az akháj táborba. Erős, bátor, nyers katona volt. Megölte az ősz öreg Priamoszt és magával

- hurcolta Hektór feleségét, Andromakhét. A trójai háborúból szerencsésen hazatért, s feleségül vette Meneláosz leányát, Hermionát
- Néereusz** – Ókeános fia, tengeri isten, a Néereidák atyja. A Néereidák ötvenen, későbbi költemények szerint százan voltak. Néereusz egyik leánya Akhilleusz anyja, Thetisz volt, egy másik Poszeidón felesége, Amphitrité.
- Nesztór** – Néereusz püloszi király fia. Noha igen öreg volt már, részt vett a trójai háborúban. Már a harmadik nemzedéken uralkodott. Kiváló harci szekerész volt, bátor, bölcs férfi, minden helyzetben feltalálta magát, és tanácsaival sok jó szolgálatot tett a hadvezetésnek. Fiai közül Antilokhosz és Thraszümédész tett szert a legnagyobb dicsőségre. A trójai háborúból szerencsésen hazatért.
- Nimfák** – Zeusz és Thetisz leányai. A források vizének nimfáit *najádok*nak, a tenger habjaiban ringatózó nemtöket *néereidák*nak, a hegyek erdőségeiben játszadozókat *oreádok*nak hívták. Az istenek meghívták őket tanácskozásaikra; az emberek irányában barátságosan viselkedtek.
- Odüsszeusz** – Láertész és Antikleia fia, Zeusz leszármazottja, Ithaka királya. Bátor, erős harcos, valamennyi akháj felülmúlta leleményességével és előrelátó megfontoltságával; az ő ötlete volt a „trójai ló” is. Tízévi bolyongás után került haza, közben elvesztette társait és a Trójiában szerzett zsákmányt. Útja leírása adja az Odüsszeia tartalmának lényegét. (A későbbi római hagyomány ismeretlen okból lebecsülően kezelte; Homérosznál a szó legnemesebb értelmében pozitív hős.)
- Ókeános** – titán, Úranosz és Gaia fia. A földet és tengert körül folyó folyam istene. Minden dolog forrása és az összes isten ősapja. Amikor Zeusz fellázadt Krónosz ellen, Ókeános Zeusz pártjára állt. Homérosz határozottan különbséget tesz Ókeános és a tenger, azaz a Földközi-tenger közt.
- Oresztész** – Agamemnón mükenéi király és Klütaimnésztra fia, Íphigeneia és Elektra fivére. Agamemnón meggyilkolásának napján a dajka mentette meg Aigiszthosz kezétől. Sztrophiosz phókiszi királynál talált menedéket s összebarátkozott Sztrophiosz fiával, Püladésszel. Amikor felserdült, bosszút állt atyja haláláért: megölte Aigiszthoszt és Klütaimnésztrát. Ám az Erínuszok üldözték az anyagyilkosságért. Apollón és Athéné tanácsára Tauriszba ment, hogy Artemisz szobra előtt megtisztuljon bűnétől. Ott rátalált húgára, Íphigeneiára is. Hazatérvén Mükénébe ismét harcolnia kellett a trónért, mert időközben Aigiszthosz fia, Alé-tész magához ragadta a hatalmat. Oresztész párviadalban megölte Alé-tészt, s mint Agamemnón teljes jogú utóda, Mükéné királya lett.
- Pallasz** – lásd *Athéné*.
- Pandarosz** – a trójaiak lükiai szövetségesei vezérének, Lükáon királynak fia. Nem túlságosan értelmes, becsvágyó ember, de kiváló íjász volt. Athéné fondorlattal rávette, hogy szegje meg az akhajok és trójaiak közt létrejött fegyverszünetet, úgyhogy a háború folytatódott Trója teljes pusztulásáig. Pandarosz kevéssel a fegyverszünet megszegése után elesett Diomédész kezétől.
- Parisz** – Priamosz trójai király és Hekabé fia, a trójai háború okozója. A Héra, Athéné és Aphrodité közt a szépség kérdésében támadt vitában Aphrodité javára döntött, mert a legszebb halandó asszonyt ígérte neki feleségül. Ez az asszony Meneláosz spártai király felesége, Helené volt. Aphrodité segítségével Parisz el is rabolta Helenét, s mivel Meneláosz kérésére nem akarta visszaadni, az egyesült akháj hadak Meneláosz bátyja, Agamemnón vezérletével felkerekedtek Trója ellen. A háborúban Parisz ingatag viselkedést tanúsított: időnként vitézül harcolt az első sorokban, sőt kihívta Meneláoszt párviadalra, máskor a bástyaszegély mögött megbújva nyilazott, vagy otthon a palotában henyélt. A trójaiak gyűlölték, s lassan ellenszenves lett Helené és Hektór szemében is. Apollón segítségével nyíllal megölte Akhilleuszt: eltálalta fedetlen sarkát, s Akhilleusz elvérzett. Nem

sokkal ezután Philoktétesz öt sebezte meg mérgezett nyíllal. Elvándorolt az Ída hegyére, és ott szenvedett ki iszonyú kínok között. Trója elestét nem érte meg.
Pasziphaé — Héliosz isten leánya, Mínósz krétai király felesége. Beleszeretett a Poszeidón küldte szent bikába, s nászuk gyümölcse lett Mínótauros. Az ő lánya volt Ariadné és Phaidra.

Patroklosz — a lokriszi Menoitosz fia, Zeusz leszármazottja. Fiatal korában, kockajáték közben, hirtelen felindulásában megölte játéktársát. Atyja elvitte Phthiába, Péleusz udvarába. Hamarosan összebarátkozott Akhilleusszal, s együtt mentek a háborúba is. Nemes gondolkodású, megfontolt természetű, mindenkihez nyájas fiatalember volt, a harcban roppant bátor. Csupán egyszer engedte meg neki a sors, hogy egyedül harcoljon, s nemcsak mint Akhilleusz árnyéka. Akkor volt ez, amikor a haragvó Akhilleusz nem vett részt a harcban, hanem kölcsönadta fegyverzetét barátjának, s Patroklosz a hajókat ostromló trójaiakat visszakergette egészen a város falaihoz. De ebben a csatában el is esett Patroklosz: a hitszegő Apollón hátulról megsújtotta, úgyhogy hátán szétnyílt a páncél, s a trójai Euphorbosz beledöfte dárdáját. A kegyelemdőfést Hektór adta meg neki. (Akhilleusszal és Hektórral Patroklosz főszereplője az *Íliásznak*; Hektór mellett az eposz leg-nemesebb alakja.)

Péleusz — Thesszália királya, Aiakosz király fia, Akhilleusz apja. Első felesége Eurütion phthiai király leánya, Antigoné volt. Antigoné halála után Thetiszt vette feleségül. Vitéz harcos volt, de a trójai háborúban magas kora miatt már nem vett részt; fegyverzetét azonban, melyet az olümposzi istenektől kapott nászajándékkul, odaadta fiának, Akhilleusznak, odaadta továbbá halhatatlan lovait, Xanthoszt és Balioszt, amelyeket Poszeidóntól kapott ajándékba, s odaadta a hatalmas péllioni kőrisdárdát, melyet Kheirón kentaurtól kapott.

Pelopsz — Átreusz és Thüesztész atyja, pízszai, majd éliszi és argoszi király. Zeusz fia, Tantalosz volt az apja. Felesége Oinomaosz király leánya, Hippodameia. Átreusznak három fia volt: a testvérgyilkosságnak áldozatul esett Pleiszthenosz, Agamemnón, aki utódja lett Mükéné trónján, s Menelaosz, aki Spárta királya lett. Átreusz leánya, Anaxabia, Sztrophiosz phókiszi királyhoz ment feleségül, Thüesztész nemzette leányával Aigiszthoszt, Agamemnón gyilkosát. Agamemnón Oresztést, Íphigeneiát és Elektrát nemzette feleségével, Klütaimnéstrával; Aigiszthosz fia volt Alétész, Sztrophioszé Püladész. Oresztész megbosszulta atyja halálát és megölte Aigiszthoszt, majd később Aigiszthosz fiát is, Alétést, aki Oresztész távollétében elfoglalta Mükéné trónját. Püladész, aki elkísérte Oresztést Tauriszba, feleségül vette Agamemnón leányát vagyis Oresztész testvérét, Elektrát. (Ezek szerint az átreidák néven ismert mükénéi királyi család alapítója, Pelopsz, akitől a görög félsziget a Peloponnészosz nevet kapta, Kisázsiaiból származik, s a mítosz alapján kapcsolatot lehet találni közte és a kisázsiai indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó hettiták közt.)

Pénélopé — Akarmánia királyának, Íkariosznak leánya, Odüsszeusz felesége, Télemakhosz anyja. Nemes lelkű, fennkölt szellemű asszony, hűségesen várta férje hazatértét, s minden eszközzel igyekezett távoltartani magától a kezére pályázó kéréket.

Pentheszileia — a harcias amazónok királynője, aki Hektór halála után seregével Trója segítségére sietett Kisázsia északi partvidékén fekvő hazájából. Akhilleusz kezétől esett el párviadalban.

Perszephoné — Zeusz és Démétér leánya, Hádész felesége. Hádész erőszakkal tette magáévá. Azonban Démétér kieszközölte Zeusznál, hogy leánya az év kétharmadát fenn tölti az Olümposzon, s csak egyharmadát lenn Hádészal a holtak birodalmában. Amíg Perszephoné az Olümposzon tartózkodik, Démétér szórja a földre

a virágot és termékenységet, mihelyt azonban Perszephoné leszáll a sötétség birodalmába, Démétér gyászba öltözik, és az egész természet vele gyászol s téli álomban szendereg.

Perszeusz — Zeusz és Danaé fia. Megölte a Gorgók egyikét, Medúzát, s ezzel elnyerte a Medúza véréből született szárnyas lovat, a Pégaszoszt. Kővé változtatta Atlaszt azzal, hogy megmutatta neki a Medúza-főt. Megmentette a tengeri szörnytől Kepheusz leányát, Andromédát. Végül megtelepedett Tirünszben. Az ő nemzetéből származott Eurüsztheusz mükénéi király, akinek Héraklész tartozott szolgálni.

Phaidra — Minós mükénéi király leánya, Ariadné testvére; a Minótauroszt legyőzője, Thészeusz athéni király vette feleségül.

Phémiosz — Teriposz fia; énekes, aki Odüsszeusz távollétében kényszerűségből énekelt a kérőknek Ithaka szigetén. Télemakhosz kérésére a lakomateremben végrehajtott iszonyú öldökléskor Odüsszeusz megkegyelmezett neki, csakúgy, mint Medosz heroldnak. (Démodikosz mellett Phémiosz volt a másik énekes, akiben az antik világ Homérosz képmását látta.)

Philoktétész — Poiász fia, Héraklész unokája; jeles íjász. Agamemnón király vezetésével útra kelt a trójai háborúba, de Lémnosztól nem messze, Khrüszosz szigetén megmaradt egy kígyó, s büzlő sebe miatt az akhájok otthagyták magára a szigeten. Csak a háború tizedik évében mentek érte, amikor Odüsszeusznak tudomására jutott a jóslat, mely szerint Philoktétész nélkül az akháj sereg nem veszi be Tróját. A táborba érkezte után rögtön az első nap halálosan megsebezte Pariszt, a háború okozóját.

Phoinix — Amüntor fia, Akhilleusz bölcs nevelője.

Polüdeukész — Zeusznak és Tündäreosz spártai király feleségének, Lédének fia, Kasztór, Helené és Klütaimnésztra fivére. Mint Zeusz fia, Kasztórtól eltérően halhatatlan volt. (Későbbi mondák szerint a két fiú csillaggá változott, s az Ikek csillagképben látjuk őket az égbolton.)

Polüphémosz — a félszemű óriás küklópszok egyike. Poszeidón isten és Thoosza nimfa fia. Trójából hazatérőben Odüsszeusz kikötött a küklópszok szigetén, és belépett Polüphémosz barlangjába. Az óriás felfalta Odüsszeusz kilenc társát, végül is azonban megmaradt társai segítségével Odüsszeusz kiszúrta az alvó Polüphémosz szemét. A barlangból, társaival együtt, a legerősebb kosok hasa alatt megbújva jutott ki. Polüphémosz kérve kérte apját, hogy álljon bosszút Odüsszeuszon. Poszeidón meghallgatta fia kérését, és minden lehető módon gátolta Odüsszeuszt a hazatérésben. Végül is a többi isten rákényszerítette Poszeidónt, hogy hagyjon fel haragjával.

Poszeidón — Kronosz és Rheia fia, Zeusz, Hádész és Héra fivére. A tenger istene (a folyóké és a többi vize azonban nem). Fegyvere a háromágú szigony volt, azzal hozta háborgásba a tengert, törte a sziklákat és rázta a földet (ezért *Föld-rázó*). Segített Láomedón trójai királynak felépíteni Trója falait. Mert nem kapta meg munkájáért a kialakult fizetséget, dühében lerombolta a falakat, és szörnyeteket küldött az országba, amelyet aztán Héraklész ölt meg. A trójai háborúban az akhájokat segítette. Mindazonáltal megmentette a pusztulástól Aineiászt, hogy nemzetsége uralkodjon, ha Priamoszé kihal. Odüsszeuszt csak Polüphémosz megvakítása miatt dühödött meg.

Priamosz — Láomedón fia, Dardanosz nemzetsége ifjabb ágának feje, Zeusz leszármazottja, trója király. Több felesége volt. Az első s egyben a királyné Hekabé volt, akivel (az ötvenből) tizenkilenc fiát nemzett; volt azonkívül még tizenkét leánya. Nemes gondolkozású, nyájas természetű, derék ember volt. Magas kora

- miatt a háborúban már nem vett részt, a trójai hadak és szövetségeseik fővezéri szerepében legidősebb fia, Hektór helyettesítette.
- Próteszilaoz* – Íphiklosz fia; a phülakéiek, püraszosziak, itóniak, antróniak és pteleosziak vezére. Elsőnek esett el az akhájok közül Trója földjén.
- Próteusz* – tengeri isten, jóstehetségű, rút öreg. Phárosz szigetén élt, legeltette a fókákat és halakat, tudta alakját változtatni. Nem szívesen jósolt, Menelaoz kénytelen volt hát gúzsba kötni, hogy kicsikarja belőle a jóslatot, egyáltalán hazakerül-e Egyiptomból, s ha igen, mi úton, módon. Menelaoz tőle értesült Odüsszeusz bolyongásáról is.
- Püüdamász* – Apollón papjának, Panthosznak fia, Hektór barátja. Megfontolt, körültekintő ember volt, Hektór hallgatott rá mindaddig, míg azt nem tanácsolta neki, hogy hátráljon. Püüdamász jogos szemrehányásától irtózva határozta el magát Hektór, hogy párviadalra hívja ki Akhilleuszt. Ebben a párviadalban esett el hőshöz méltó módon Hektór.
- Püladész* – Sztrophiosz phókiszi király fia. Agamemnón fiának, Oresztésznek hűséges barátja. Elkísérte Oresztészt előbb Mükénébe, amikor ment, hogy bosszút álljon atyja haláláért, majd Tauriszba, ahová azért zárandokolt Oresztész, hogy megtisztuljon az anyagiylkosság bűnétől. Oresztész hűgát, Élektrát vette feleségül.
- Rhadamanthüsz* – Zeusz és Európé fia, Mínosz krétai király fivére. Igazságossága jutalmául bíró lett az alvilágban.
- Rheia* – Uranosz és Gaia leánya, Krónosz felesége, Hesztia, Démétér, Héra, Hádész, Poszeidón és Zeusz anyja.
- Szarpédón* – Zeusznak és Bellerephontész leányának, Láodeméiának fia. A trójaiakkal szövetséges lükiaiak vezére. Híres nagy erejű harcos, egymaga leszakította az akháj bástyafal szegélyét. Miután Patroklosz a csatában megölte, Zeusz parancsot adott az álom istenének, Hüpnosznak és a halál istenének, Thanatosznak, hogy szállítsák el holttestét szülőházájába, Lúkiába.
- Szinón* – akháj közkatoná, aki Odüsszeusz meghagyása szerint visszamaradt a „trójai ló” közelében, és ravaszkodással keresztülvitte, hogy a trójaiak bevonszolják a lovat a városba. Éjjel kiengedte a ló gyomrából a harcosokat, és fáklyával megjelölte a falban vágott rést, amelyen aztán az akháj sereg benyomult Trójába.
- Szirének* – az Akhelosz folyó istenének leányai, akik énekükkel elbővülték a közelükbe vetődő hajósokat. (Az antik világ a sorrentói partvidék közelében fekvő három szigeten: Licosán, S. Pietrón és La Galettán helyezte el őket.)
- Sziszüphosz* – Aiolosz fia, Korinthosz királya. Senki sem versenyezhetett vele furfangban, leleményben. Túljárta a halál istenének, Thanatosznak, sőt Hádésznek eszén is, és megszökött az alvilágból. Büntetésül hatalmas sziklát görgött egy meredek hegy csúcsa felé, de a szikla mindig visszazuhan, és Sziszüphosz kezdheti előlről a fárasztó munkát.
- Szkamandrosz* – az istenek által Xanthosznak nevezett Szkamandrosz (a mai Menderes) folyó istene. A trójai háborúban a trójaiak pártján állt. Amikor vizébe akarta fullasztani Akhilleuszt, Héra elküldte Héphaisztoszt, hogy juhászítsa meg tőzzel.
- Szkülla* – Phorbasz leánya, akit a varázsló Kirké változtatott át kutyákkal körülvett tengeri szörnyeteggé. Odüsszeusz hat katonáját elnyelte. (Az ókorban úgy képzelték, hogy a Messina-szorosban lesi áldozatait.)
- Tantalosz* – Zeusz fia, Pelopsz és Niobé atyja. Zeusz mint kedvencét, rendszerint meghívta az olümpiai lakomára. Ámde Tantalosz kifecsegte az embereknek az istenek titkait. Hogy próbára tegye az istenek mindentudását, felmetélte saját fiát, Pelopszt, és felszolgáltatta az isteneknek a lakomán. Azonban Zeusz feltámasztotta Pelopszt, Tantaloszt pedig örök éhezésre ítélte. Tantalosz kristály-

tiszta vízben áll, de mihelyt lehajol, hogy szomját oltsa, a víz elapad; felette gyönyörű gyümölcsöt ringató ág, de amint Tantalosz felnyúl, hogy leszakítsa a gyümölcsöt, a szél félrehajlítja az ágat, s Tantalosz nem éri el. Azonkívül örök rettegés kínozza: feje fölött kiálló szikla csüng, mely bármely pillanatban lezuhanhat és maga alá temetheti.

Teiresziász – thébai jós. Odüsszeusz a holtak birodalma előtti réten találkozott vele. Teiresziász megjósolta Odüsszeusznak hogy hazajut, de figyelmeztette, hogy Thrinakia szigetére érve ne nyúljon Héliosz teheneihez.

Telamón – Aiakosz aiginaí király fia, Zeusz unokája. Szalamiszi király, a „nagy” Aiász atyja.

Télemakhosz – Odüsszeusz ithakai király és Pénélopé fia. Atyja nyomának kutatása közben ellátogatott a püloszi Nesztór királyhoz és Spárta királyához, Meneláoszhoz. Odüsszeusszal már Ithaka szigetén, Eumaios kondás kunyhójában találkozott, s együtt álltak bosszút a dölyfös kérőkön. (Későbbi mitoszok szerint Nesztór leányát, Polükasztrát vette feleségül, más regék pedig arról beszélnek, hogy Nauszika, phaiák királylány, sőt a varázsló Kirké lett a felesége.)

Teukrosz – Telamón szalamiszi király fia. A „nagy” Aiász mostohaöccse és harcostársa. Kiváló íjász és dárdavető volt.

Themisz – Úranosz és Gaia leánya. A törvényes rend és jog istennője, Zeusz kedvese.

Thersztész – akháj sorkatona (tán Diomédész rokona), durva, szabadszájú, amellet nyúl szívű nyomorék. Akhilleusz szúrta le felháborodásában, mert meggyalázta az amazónok királynője, Pentheszileia holttestét.

Thészeusz – Poszeidón és Aithra fia. Megszabadította Attikát a rablóktól és kártevőktől, Héraklesszel az amazónok, barátjával, Peirithosszal a vad kentaurok ellen harcolt. Elrabolta Helenét is, noha a leány még igen fiatal volt. Amikor azonban Peirithosszal felkerekedett, hogy az alvilágból elrabolják Perszephonét, Kasztór és Polüdeukész kiszabadította Helenét. Thészeusz önként jelentkezett a krétai Minótaurosznak szánt ifjak közé, s Ariadné segítségével megölte a szörnyeteget. Végül is Ariadné hűgát, Phaidrát vette feleségül. Árulásnak esett áldozatul: Lükomédész felcsalta egy magas sziklára és orvul letaszította a tengerbe.

Thetisz – Néereusz leánya, tengeri istennő. Mivel bizonyos jóslat úgy szólt, hogy Thetisz fia felülmúlja apját, az istenek fákényszerítették, hogy földi halandóhoz – Péleusz phthiai királyhoz menjen feleségül. Kettejük fia, Akhilleusz a Tróját ostromló akháj hadak legnagyobb hőse volt. A szép Thetisz jóindulatú istennő volt, nem vetette meg a rút Briareoszt sem, segítséget vitt Zeusznak, amikor a fellázadt istenek megbilincseltek, megmentette Héphaisztoszt, akit Héra levetett az Olümposzról. Akhilleusznak mindig minden kívánságát teljesítette; felkérte Zeuszt, hogy támogassa a trójaiakat míg Agamemnón vissza nem adja Akhilleusznak elrabolt becsületét, új fegyverzetet eszközölt ki Héphaisztosznál Akhilleusznak stb. Az istenek – Zeuszt is beleértve – minden tekintetben megbecsülték Thetiszt.

Thüesztész – Pelopsz fia, Átreusz fivére, Aigiszthosz apja. Átreusszal szörnyű ellenséges viszonyban volt, és elátkozta ivadékostul, nemzetségestül, mert Átreusz meggyilkolta fiait, és lakomán felszolgálta neki őket („Thüesztész lakomája”).

Titánok – Úranosz és Gaia gyermekei (hat férfi és hat nő). A két legerősebb, Kronosz és Rheia uralkodott a világon, míg szörnyű harcban le nem taszította őket a trónról az istenek úgynevezett harmadik nemzedéke, vagyis saját gyermekeik egy csoportja, Zeusszal az élen. Az olümposzi isteneknek a küklópszok és az ijesztő százkarú óriások segítettek, akiket Zeusz kiszabadított a föld gyomrából. Zeusz mellé szegődött Ókeánosz is. A legyőzött titánokat letaszították a mélyen a föld és tenger alatt lévő Tartaroszba.

Trósz – Erikhthoniosz fia, Dardanosz unokája, Zeusz dédunokája. Fia, Iliosz alapította

- Tróját. Róla nevezték el az országot Troasznak. (Homérosz, ha „Ílioszt“ vagy „Íliumot“ mond, a városra gondol, ha „Tróját“ mond, az egész országra.)
- Aiszkhülosz: *Oreszteia*
- Tüdeusz* — Oineusz kalüdoni király és Peribota fia, Meleagrosz fivére. Az ő fia Diomédész argoszi király, aki egyike volt a Trója alatt harcoló legvitézebb és leg-erősebb akháj hősöknek.
- Úranosz* — a Földanya (Gaia) szülte Ég. Úranosz tartotta hatalma alatt Gaival a világot. Hogy gyermekeik, a titánok meg ne foszthassák őket a hatalomtól, mindannyiukat bezárták a föld belsejébe. Azonban Gaia felbújtotta gyermekeit, hogy lázadjanak fel Úranosz ellen; de csak a ravasz Kronosz lázadt fel, Úranoszt letaszította a trónról, s hatalmába kerítette a világot.
- Zephirosz* — lásd *Aiolosz*.
- Zeusz* — az olümposzi főisten, Kronosz és Rheia fia, Poszeidón és Hádész fivére, Héra fivére és férje. Mivel atyja, Krónosz fel akarta falni (amint már hat testvérét felfalta), hogy megszabaduljon az esetleges trónkövetelőktől, anyja, Rheia, Kréta szigetére szökött, és ott szülte meg titokban Zeuszt, Dikté barlangjában. Két nimfa, Adrászteia és Ída viselte gondját az újszülöttnak, az isteni kecske, Amaltheia tejével táplálták, s méhek hordták neki a mézet. Amikor felnőtt, szövetkezett testvéreivel, akik Kronosz gyomrában tovább éltek, és a százkezü óriások, a hekatónkheirák, valamint a küklópszok és Ókeánosz segítségével letaszította Kronoszt a trónról. A hatalmat megosztotta két fivérével oly módon, hogy magának megtartotta az eget és a földet, Poszeidónnak átengedte a tengerek, Hádésznek pedig az alvilág uralmát. Feleségül vette testvérét, Hérát. Székhelyéül a közép-görögországi Olümposz hegyet szemelte ki. Koriátlan hatalommal uralkodik az isteneken és az embereken, de őfelette is ott a végzet.

Irodalom

Ez a jegyzék csupán a főbb műveket tartalmazza. Három csoportba osztjuk őket. Az A csoportba kerülnek az antik szerzők művei. A B csoportban elvileg csak könyv-alakban megjelent művek szerepelnek, folyóiratokban megjelentek elvétele. A C csoportba az antik világ kultúrájával foglalkozó azokat a legjelentősebb folyóiratokat vesszük fel, amelyek rendszeresen közölnek a homéroszi régészettel, nyelvészettel és történelemmel kapcsolatos cikkeket.

A. Homérosz és az antik szerzők

Homérosz: *Iliász*

Homérosz: *Odüsszeia*

Homéroszi himnuszok, *Béka-egér harc*

Aiszkhülosz: *Oreszteia*

Euripidész: *Küklopsz*

Euripidész: *Iphigeneia Auliszban, Trójai nők, Hekabé, Elektra, Helené, Oresztész, Iphigeneia a taurosoknál, Médeia, Föníciai nők*

Hérodotosz történelmi művei

Hésziódosz: *Munkák és napok*

Hésziódosz: *Istenek születése*

Ovidius: *Metamorphoses* (Átváltozások)

Szophoklész: *Philoktétész*

Szophoklész: *Aiász*

Szophoklész: *Elektra*

Thüüküdidész: *A peloponnészoszi háború története*

Vergilius: *Aeneis*

B. Régészet, történelem, nyelvészet

Allen, T. W.: *The Homeric Catalogue of Ships* (A homéroszi hajólajstrom), London, 1921

Antika v dokumentech, I. Řecko (Az ókor dokumentumokban), J. Nováková—J. Pečírka, Prága, 1959

Avgyijev, V. J.: *Az ókori Kelet története*, Prága, 1955

Aymard, A.—Auboyer, J.: *L'Orient et la Grece antique* (Kelet és az ókori Görögország), Párizs 1955

Bartoněk, A.: *Nynejší stav luštění krétského lineárního písma B.* (Hol tartunk a krétai lineáris B írás megfejtésében?), Brno, 1956

Bartoněk, A.: *Zur Frage der Äolismen und Achäismen in der homerischen Sprache*

- (Az aiolizmus és akháizmus kérdése Homérosz nyelvében), Minoica und Homer, Berlin, 1961
- Bates, W. N.: *Notes on the Dating of the Homeric Poems* (Megjegyzések a homéroszi költemények datálásához), AJF XLVI, Baltimore, 1926
- Bérard, V.: *Did Homer live?* (Élt Homérosz?), New York, 1931
- Bérard, V.: *L'Odyssée d'Homère* (Homérosz Odüsszeiája), Párizs, 1931
- Bethe, E.: *Homer* (Homérosz) I–II, Lipcse, 1914, 1922
- Bickel, E.: *Homer. Die Lösung der Homerischen Frage* (Homérosz, A homéroszi kérdés megoldása), Bonn, 1949
- Blegen, C. W.: *Troy* (Trója) I/1–2, II/1–2, III/1–2, Cincinnati, 1950–1953
- Blegen, C. W.: *Troy* (Trója), Cambridge, 1961
- Bossert, H. Th.: *Alt-Kreta* (A régi Kréta), Berlin, 1937
- Bowra, M.: *Tradition and Design in the Iliad* (Hagyomány és célzat az Iliásban), Oxford, 1929
- Bowra, M.: *Homer and his Forerunners* (Homérosz és elődei), Edinburg, 1955
- Buschor, E.: *Die Plastik der Griechen* (A görög képzőművészet), Berlin 1936
- Carpenter, R.: *Folk, Tale and Saga in the Homeric Epics* (Nép, rege, monda Homérosz eposzaiban), Univ. of California Press, 1946
- Ceram, C. W.: *Götter, Gräber und Gelehrte im Bild* (Istenek, sírok és tudósok képeiben), Hamburg, 1957
- Ceram, C. W.: *Bohové, hroby a učenci* (Istenek, sírok és tudósok), Prága 1961
- Chantraine, P.: *Grammaire Homérique* (A homéroszi nyelvtan), Párizs, 1942
- Dějiny světa* (Világtörténelem), I., Prága, 1959
- Dörpfeld, W.: *Troja und Ilion* (Trója és Ilion) I–II, Athén, 1902
- Dörpfeld, W.: *Troja 1893* (Trója 1893-ban), Lipcse, 1894
- Drevnyaja Grecija* (Az ókori Görögország), Moszkva, 1956
- Engels, F.: *Původ rodiny, súkromného vlastnictva a štátu* (A család, magántulajdon és az állam eredete), Bratislava, 1951
- Evans, A. J.: *Scripta Minoa* (A mínósi írás) I. Oxford, 1909
- Evans, A. J.: *The Palace of Minos at Knossos* (Mínósz palotája Knósszoszban), I–V, London, 1921–1936
- Finley, M. I.: *The world of Odysseus* (Odüsszeusz világa), London, 1956
- Finsler, G.: *Homer in der Neuzeit von Dante bis Goethe* (Homérosz az újkorban Dantétól Goetheig), Berlin, 1942
- Forrer, E.: *Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexten von Boghazköy* (A Homérosz előtti görögök a Bogazköyből származó ékírásos szövegekben) MDOG 63, Berlin, 1924
- Forsdyke, J.: *Greece before Homer* (Homérosz előtti Görögország), London, 1956
- Frel, J.: *Klasické řecké sochářství* (A klasszikus görög szobrászat), Prága, 1952
- Frel, J.: *Řecké vazy* (Görög vázák), Prága, 1956
- Georgijev, V.: *Das Problem der homerischen Sprache im Lichte der kretisch-mykenischen Texte* (A homéroszi nyelv kérdései a kréta–mükénéi szövegek tükrében), Minoica und Homer, Berlin, 1961
- Germain, B.: *La genèse de l'Odyssée* (Az Odüsszeia keletkezése), Párizs, 1954
- Goessler, P.: *Wilhelm Dörpfeld, Ein Leben im Dienst der Antike* (Wilhelm Dörpfeld, Az ókor szolgálatában töltött élet), Stuttgart, 1951

- Heubeck, A.: *Der Odyssee-Dichter und die Ilias* (Az Odüsszeia költője és az Iliász), Erlangen, 1954
- Heubeck, A.: *Zur inneren Form der Ilias* (Az Iliász belső formája), Gymn. 63., Heidelberg, 1958
- Heubeck, A.: *Zur neueren Homerforschung* (Az újabb Homérosz-kutatás), Gymn. 66., Heidelberg, 1959
- Hrozný, B.: *Nejstarší dějiny Přední Asie, Indie a Kréty* (Elő-Ázsia, India és Kréta legősibb története), Prága, 1959
- Karo, G.: *Die Schachtgräber von Mykenai* (A mükénéi aknasírok), München, 1930
- Kazanskij, V. B.: *Nyinyesnyeje szosztojanyije gomerszkogo voprosza* (A homéroszi kérdés ma), Klasszicseszskaja filologia, Leningrád, 1959
- Kirchhoff, A.: *Homers Odyssee* (Homérosz Odüsszeiája), Berlin, 1859
- Kun, N. A.: *Legendy a mýty starého Grécka* (Görögország legendái és mítoszai), Bratislava, 1958
- Lachmann, K.: *Betrachtungen über Homers Ilias* (Elmélkedés Homérosz Iliászáról), Berlin, 1848
- Leaf, W.: *Homer and History* (Homérosz és a történelem), London, 1915
- Leaf, W.: *The Iliad* (Az Iliász) I–II, London, 1900
- Lesky, A.: *Die Homerforschung im Gegenwart* (A Homérosz-kutatás ma), Bécs, 1952.
- Lesky, A.: *Homer. Der Forschungsbericht* (Homérosz. Beszámoló a kutatásról), AAW, Bécs, 1951–1953, 1955
- Lorimer, H. L.: *Homer and the Monuments* (Homérosz és a homéroszi emlékek), London, 1950
- Lurje, Sz. J.: *Jazik i kultura mikenszkoj Grecii* (A mükénéi Görögország nyelve és kultúrája), Moszkva–Leningrád, 1957
- Marx, K.: *Ku kritike politickej ekonomie* (A politikai gazdaságtan bírálatához), Bratislava, 1953
- Marx–Engels: *O umění a literatuře. Sborník ze spisů* (Művészet és irodalom, Gyűjteményes kiadás), Prága, 1951
- Matz, F.: *Kreta, Mykene, Troja* (Kréta, Mükéné, Trója), Stuttgart, 1956
- Mazon, P. (& coll.): *Introduction à l'Illiade* (Bevezetés az Iliászba), Párizs, 1948
- Mette, H. J.: *Homer 1930–1956* (Homérosz 1930-tól 1956-ig), Göttingen, 1957
- Michaelis, A.: *Die archäologischen Entdeckungen des XIX. Jahrhunderts* (A tizenkilencedik század régészeti felfedezései), Lipcse, 1906
- Mireaux, E.: *Les poèmes homériques et l'histoire grecque* (A homéroszi költemények és a görög történelem), I–II, Párizs, 1948–1949
- Myres, J. L.: *Who Were the Greeks?* (Kik voltak a görögök?), Berkeley, 1930
- Nilsson, M. P.: *Homer and Mycenae* (Homérosz és Mükéné), London, 1933
- Nilsson, M. P.: *Mycenaean Origin of Greek Mythology* (A görög mitológia mükénéi eredete), London, 1932
- Pendlebury, J. D. S.: *The Archaeology of Creta* (A krétai régészet), London, 1939
- Pöhlmann, R.–Otto, W.: *Grundriss der griechischen Geschichte nebst Quellenkunde* (A görög történelem vázlata és forrástana), München, 1914
- Radcig, Sz. I.: *Isztorija drevnyegrecszkoj litjeraturi* (Az őgörög irodalom története), Moszkva, 1950

- Ridgeway, W.: *The Early Age of Greece* (Görögország őskora), Cambridge, 1901
- Robert, F.: *Homère* (Homérosz), Párizs, 1950
- Robinson, D. M.: *A Short History of Greece* (Görögország rövid története), New York, 1936
- Robinson, D. M.: *Homer, der grösste Dichter der Welt* (Homérosz, a világ legnagyobb költője), Alt. 3., Berlin, 1957
- Rodenwaldt, G.: *Die Kunst des Altertums* (Az ókor művészete), Berlin, 1927
- Schachermeyr, F.: *Die ältesten Kulturen Griechenlands* (Görögország legősibb kultúrája), 1955
- Schachermeyr, F.: *Hethiter und Achäer* (A hettiták és az akhájok), Lipcse, 1935
- Schachermeyr, F.: *Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens* (Poszeidón és a görög istenhit eredete), Bern, 1950
- Schadewaldt, W.: *Von Homers Welt und Werk* (Homérosz világa és művei), Stuttgart, 1951
- Schliemann, H.: *La Chine et le Japon au temps présent* (Kína és Japán napjainkban), Párizs, 1867
- Schliemann, H.: *Ithaka, der Peloponnesos und Troja* (Ithaka, a Peloponnészosz és Trója), Lipcse, 1869
- Schliemann, H.: *Trojanische Altertümer* (Trójai régiségek), Lipcse, 1874
- Schliemann, H.: *Atlas Trojanischer Altertümer* (A trójai régiségek atlasza), Lipcse, 1874
- Schliemann, H.: *Mykenae* (Mükéné), Lipcse, 1878
- Schliemann, H.: *Ilios* (Íliosz), Lipcse, 1881
- Schliemann, H.: *Bericht über meine Ausgrabungen in boötischen Orchomenos* (Beszámoló a boiótiai Orkhomenoszban végzett ásatásaimról), Lipcse, 1881
- Schliemann, H.: *Reise in die Troas im Mai 1881* (Utazás Troaszba 1881 májusában), Lipcse, 1881
- Schliemann, H.: *Troja* (Trója), Lipcse, 1884
- Schliemann, H.: *Tiryns* (Tirünsz), Lipcse, 1886
- Schliemann, H.: *Bericht über die Ausgrabungen in Troja im Jahre 1890* (Beszámoló az 1890. évi trójai ásatásokról), Lipcse, 1891
- Schliemann, H.: *Selbstbiographie, herausgegeben von Sophie Schliemann* (Önéletrajz Szophia Schliemann kiadásában), E. Meyer (nyolcadik kiadás), Wiesbaden, 1955
- Schliemanns Briefwechsel. Aus dem Nachlass in Auswahl herausgegeben von E. Meyer* (Schliemann levelezése. Kiadta mint hagyatékot E. Meyer) I. (1842–1875), Berlin, 1953
- Schuhhardt, C.: *Schliemann's Ausgrabungen in Troja, Tiryns, Mykenä, Orchomenos, Ithaka im Lichte der heutigen Wissenschaft* (Schliemann trójai, tirünszi, mükénéi, orkhomenoszi és ithakai ásatásai a mai tudomány tükrében), Lipcse, 1891
- Seymour, T. D.: *Life in the Homeric Age* (Az élet Homérosz korában), New York, 1914
- Scott, J. A.: *The Unity of Homer* (A homéroszi egység), Berkeley, 1921
- Sinko, T.: *Literatura Grecka I*, Krakkó, 1948
- Stawell, F. M.: *Homer and the Odyssey* (Homérosz és az Odüsszeia), London, 1909
- Stoll, H. A.: *Der Traum von Troja. Lebensroman Heinrichs Schliemanns* (Álmok Trójáról, Heinrich Schliemann életregénye), Lipcse, 1958
- Szergejev, V. Sz.: *Dějiny starověkého Řecka* (Az ókori Görögország története), Prága, 1952
- Thomson, G.: *O staré řecké společnosti* (A régi görög társadalom), Prága, 1952
- Thomson, G.: *Aischylos a Athény* (Aiszkülosz és Athén), Prága, 1952
- Trencsényi-Waldapfel, I.: *Homérosz és Hésziodosz*

- Tronszkij, I. M.: *Dějiny antické literatury* (Az ókori irodalom története), I., Prága, 1955
- Tyumenov, A. I.: *Ocserki ekonomiceszkoj szocialnoj isztorii drevnyej Grecii* (Az ókori Görögország gazdaság- és társadalomtörténeti vázlata) I–III, Leningrád, 1920–1924
- Vantuch, A.: *Homér a homérský svet* (Homérosz és a homéroszi világ), Bratislava, 1960
- Ventris, M.–Chadwick, J.: *Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives* (Adatok a görög nyelvről a mükénéi levéltárakban), JHS, London, 1953
- Ventris, M.–Chadwick, J.: *Documents in Mycenaean Greek* (Dokumentumok a mükénéi görög nyelvben), Cambridge, 1956
- Wace, A. J. B.: *Mycenae. An Archeological History and Guide* (Mükén. Régészeti történelem és kalauz), Princeton, 1939
- Wackernagel, J.: *Sprachliche Untersuchungen zu Homer* (Nyelv kutatás Homéroszhoz), Gl. 28 Göttingen
- Webster, T. L.: *From Mycenae to Homer* (Mükénétől Homéroszig), London, 1958
- Wilamowitz-Moellendorff, U.: *Die Ilias und Homer* (Az Iliász és Homérosz), Berlin, 1920
- Wilamowitz-Moellendorff, U.: *Homerische Untersuchungen* (A Homérosz-kutatás), Berlin, 1884
- Wilamowitz-Moellendorff, U.: *Die Heimkehr des Odysseus* (Odüsszeusz hazatérése), Berlin, 1927
- Wolf, F. A.: *Prolegomena ad Homerum* (Bevezetés Homéroszhoz), új kiadás, Halle, 1884

C. Folyóiratok

- Alt. – *Das Altertum* (Ókor), Berlin, 1955-től
- AAW – *Anzeiger für die Altertumswissenschaft* (Ókor-tudományi Közlöny), Bécs 1948-tól
- ABS – *Annual of the British School at Athens* (Az Athéni Brit Iskola Évkönyve), London, 1894-től
- AJA – *American Journal of Archeology* (Amerikai Régészeti Közlöny), Concord, 1897-től
- AJP – *American Journal of Philology* (Amerikai Nyelvészeti Közlöny), Baltimore, 1879-től
- CR – *Classical Review* (Klasszikus Szemle), London, 1887-től
- G – *Gymnasium*, Heidelberg, 1893-től
- Gl – *Glotta*, Göttingen, 1907-től
- JHS – *Journal of Hellenic Studies* (Görög Szemle), London 1880-től
- K – *Klio*, Lipcse, 1901-től
- LF – *Listy filologické* (Nyelvészeti Lapok), Prága 1874-től
- LU – *Lustrum* (Szemle), Göttingen, 1957-től
- MDA – *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Institutes* (A Német Régészeti Intézet Tudósításai), Berlin, 1876-től
- MDOG – *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* (A Német Keleti Társaság (Tudósításai), Berlin, 56. és 63. sz. (1915 és 1924)
- REG – *Revue des études grecques* (Görög Szemle), Párizs, 1887-től
- RP – *Revue de philologie* (Nyelvtudományi Szemle), Párizs, 1877-től
- VDI – *Vesztnyik drevnyej istorii* (Ókortörténeti Közlöny), 1937-től
- ZJKF – *Zprávy Jednoty klasických filologů* (A Klasszika-Filológia Művelőinek Közönye), Prága, 1959-től